

•

Mafê mirov

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

*Mafê mirov@
@Abdusamet yigit
Weşanên civakî
2018-Almanya-Berlin
Grafik: zendî şîyar*

.
ISBN 968-0-940996-35-9

Pêşgotin:

Denezena mafê mirov wê, di sale 1948an de wê di civîna xwe ya li parisê ku wê di 10 kanunê de wê bikê re wê herê bikê û wê weke denezekê mafê mirov a ku wê di demên hemdem de wê êdî wê demên piştê wê, rengê nêzîkbûnê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin bê. Ev denezên wê ji gelek aliyan ve wê, giring bê. Di serî de wê dema ku em ji aliyê şartûmercên demê ve wê hilde li dest wê, piştî şarê cihanê ê duyem ku wê dînya di rûxandinek mazin de wê bi wê derbas bibê û pê de wê bi wê re wê bibê.

Di mantiqê de wê ku wê hebûa mafê mirov wê ji hebûna mirov dihê wê pênasebikê û wê weke mirov azad û serbest xwediyê wê mafê bê ji hebûna xwe û ji ber ku ew mirov a wê, bi wê re wê were pênasekirin. Di awayekê de wê dema ku wê bahsa mafê mirov wê di wê çerçoveyê de wê were kirin jî wê, bi gotina hemû mirov wê ji aliyê rûmetê, azadî û maf wê wekhev bin' re wê, têgihîştina wê di destpêkê de wê werênê ser ziman. Wekî din li ser temenê bi aqil û wijdanî wê were ser ziman.

Di dewama wê de wê, di demên şerê cihanê ê duyem de wê şerê ku wê weke di encama nîjadperestiyê de wê bibê û wê cihanê wê bi xwe re wê bi şerê nazîyan û hwd re wê biafirênê wê weke bi armanca ji holê rakirina encamên wê yên li ser wê temenê jî bê. Di awayekê din de jî wê li asya dîr jî wê di wê rengê de wê japonya jî wê, pêvajoyek serdestiyê û bi zihniyetek heman rengê wê tevbigêrîhê ku wê heta ku wê bê sedema çekên kimyewî li hiroşîma û nakazakî û hwd jî. Piştî vê şerê cihanê wê çendî ku wê nîjadperestî wê xwe di cewherê têgîhên netew-dewletan de wê bi temenekê destûrî û hwd wê xwe bi wan re wê bide domandin jî lê wê beremberê wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê weke di xale wê ya duyem de wê kirpendina wekhevîyê wê li ser têgînên weke nîjadî, olî û bawerî, zayendî, zimanî, netewî û bi kok, hebûn û mafên ji bûyina mirov dihên re ku wê were ser ziman bê.

Weki din wê di dewama wê de wê weke ku wê di xalên wê yên din de wê were ser ziman ku wê, 'di serî de parastina mafê jîyanê' û bi wê re

* Roth, Hans Ingvar (September 2018). P. C. Chang and the Universal Declaration of Human Rights. University of Pennsylvania Press

*A. J. Hobbins(1984), ed., On the Edge of Greatness: The Diaries of John Humphrey, First Director of the United Nations Division of Human Rights (Montreal: McGill University Press)

azadî, tendurustî, xwarin, mafê xwandinê (perwerde), sitarbûnê, û aliyên din ên weke xismetên civakî û hwd re wê, kirpendinên bo mafên mirov re wê werina kirin.

Di rengekê din de jî wê ev maf wê, weke mafên mirov û xalên wê yên ku wê ser yên destûrî û yên di nava destûran de ku ew dihên ser ziman bin. Lê di dewama wê de wê di demên piştî de wê, netewên yekbûyî xwest ku her dewlet destûra di wê rengê ku wê li gorî xalên parastina mafê mirov û hwd re sere rastbikê.

Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, armanc wê di serî de wê ew bê ku ew dewlet û di nava sinorê wê de kêmetewî û ankû ziman û çandên din û an jî kesên cihê ku ew hebin ew bi wê mafê wan jî were parastin. Di dewama wê de wê, li ser 'têgiha azadîya bawerîyan' re wê, aliyên baweriyên cihê wê bi wê re wê werina kirpendin û wê bèn xwestin ku ew werina hanîn li ser ziman.

Di awayekê din de jî wê bo ku wê mafê mirov ên ku ew di xalên wê de dihêna ser ziman werina parastin û bi zanebûnî şaş newina şîrovekirin wê, bi têgiha bi rengê "ti xalên wê denezênê, ku wê di wê de dihê ser ziman maf û azadiyan, ji aliyê dewlet û komcivakan û ankû kesan di temenê ji holê kirin û ankû kêmet kirina mafan de wê nikaribê were şîrovekirin' re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, bi wê xalê re wê weke ku wê berê nerîna navaroka denezênê a bo maf û azadiyan wê hertimî li ser temenekê pêşketinê wê li pêş binerê û wê bi pêşve wê herê. Wê nikaribê bi şûn ve were kişandin.

Aliyekê wê yê din jî wê di serî de wê ew bê ku wê, ti kesek wê ji ber cihêbûna xwe ya çandî, civakê, zayendî, zimanî, çînî, bawerîya cihê û hwd wê nikaribê were tûna hasibandin û wê mudahale li rengê rengê jîyane wan were kirin. Ev kirin ku werina kirin wê li gorî wê weke sûcê li dijî mirovatîyê wê karibê were pênasekirin. Dewletek li ser esasê zimanê xwe yê 'fermî' ziman û zaravayên din ên civakî ên cihê ji holê rabikê û ankû wan qadaxabikê û an jî pêşîya pêşketina wan bi çî sedemê bê ku ew wê bigirê wê weke li gorî wê sûcekê li dijî mirovatîyê bê.

Ev di serî de wê weke aliyna wê yên giring bin ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê ku wê, mijare mafê mirov wê di awayekê de wê weke ku mirov dikarê bi hesanî ji navarok denezênê bixwênê wê nikaribê were kirin mijare ti muzakareyan û ankû axiftinên bi armanca nîqaşkirinan. Ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê di aslê xwe de wê, çerçoveya denezena mafê mirov wê di wê rengê de wê, dikarê wê weke çerçoveyek giring a ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Piştî wê, di 20 kanuna sale 1952'an de wê denezena mafên zayendî, di 20 mijdarê sale 1959an de denezene di derberê mafê zarokan, di 18 cotmeha sale 1961 de wê dene 'şartê civaknasî ewropa, di 26ê puşperê 1981'ê de wê denezênê mafê mirov û afriqa û di 29 mijdara 1985'an de wê, denezene bi awayekê adilane a darizandinê û hwd wê pêşbixê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, piştî wê li ser mafê mirov û her wusa ya teknikê û rewşên din ên dewletî û hwd jî wê, pêşxistinên ku wê bibin wê bibin.

Ev jî wê di awayekê de wê, bo baştirkirina di çerçoveya mafê mirov de ku wê werina kirin bin. Di wê temenê de wê dema ku wê ew denezên wê werina kirin wê, bang li hikumetan wê were kirin ku ew wê herêbikin û destûr û pêvajoyên destûrî ên nava xwe li gorî wê sererast bikin. Di wê temenê de wê, heta roja me wê, mirov wê nikaribê bêjê ku ew wê, were herêkirin ji aliyê hukumetan ve. Hêncetên weke 'şartûmercên navxweyî' û ku wd wê werina dest nişandin wê tenê wê weke hêncetên ku wê, çawa wê kontrola xwe wê li ser beşên civakê ên cihê wê çêbikin wê bi wê ve girêdayî bê. Yan jî wê bi hêncetên serdest û hegomenikî bin. Weki din mirov nikaribê bahsa ti hêncetên li ser navê nêzîkatîyek mirov di nava wan hêncetan de kifşbikê û werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, minaq tirkîya 'hêncetên vekişênê' li ser ziman û hwd wê dênê wê tenê wê bo cihêyîyên ên weke yên kurd û hwd ku wê çawa wê di wê pêvajoya bişavtinê de wê, bihalênê wê bo wê bê. Di wê temenê de wê li ser wê çerçoveyê wê mirov dikarê wê bi gelek aliyên din jî wê minaqên wê werênê ser ziman.

Di wê mijarê de wê mijare destûrên netewan ên pozitivî û têgîna destûrî a gelemper a bi denezene mafê mirov û hwd ku wê netewên yekbûyî wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê ne levkirinên ku wê di encama wan de wê bibin wê di wê çerçoveyê de wê, ji sedema pirsgirêkên li ser

* Roth, Hans Ingvar (September 2018). P. C. Chang and the Universal Declaration of Human Rights. University of Pennsylvania Press

*A. J. Hobbins(1984), ed., On the Edge of Greatness: The Diaries of John Humphrey, First Director of the United Nations Division of Human Rights (Montreal: McGill University Press)

*Feldman, Jean-Philippe (December 1999). "Hayek's Critique of the Universal Declaration of Human Rights". Journal des Économistes et des Études Humaines.

temenê nîjadî, çandî, zimanî, çînî, zayendî, bawerî û hwd ku wê werênê ser ziman wê ji wan bibê. Ber ku ew mijarên ku wê di navaroka denezênê de wê di wê temenê de wê werina ser ziman wê, di awayekê de wê bi wan re wan wê weke bi pîrsgirêkî li gorî gîyane wê denezênê bi pîrsgirêkên li ser esas û temenê nîjadî, çandî, zimanî, çînî, zayendî, bawerî û hwd dijîn wê ji wan bibê bê. Di wê temenê de wê hemû nûqtayên vekişînê ku wê dênina ser xalên navaroka wê hinekê jî wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê, werênê ser ziman bê. Lê li şûna wê 'hêncetên pêşketinê' ku wê bên dayîn nîşandin jî wê, di kirdeyên xwe de wê van têgînan wê di kirdeya xwe de wê bihawênin. Yan jî wê di kirdeyên xwe de wê, bi aliyên têgînan wê yên weke li ser esas û temenê nîjadî, çandî, zimanî, çînî, zayendî, bawerî û hwd ew pîrsgirêkên ku ew bi zêhnî bi xwe re dijîn wê ji wê encam bin. Di wê temenê de wê, ev jî wê di aslê xwe de wê nîşanaka wê bê ku wê di kijan nûqtayê û rewşê de wê pîrsgirêkên mafê mirov û hwd wê bijîn wê bide dîyarkirin.

Pîrsgirêka mafê mirov wê, di wê temenê de wê, dema ku em li wan rewşên denezênê û 'nûqtayên vekişînê' binerê jî wê karibê wê di çerçoveya demên hemdem de wê karibê wê bi rehetî wê fahmbikê. Ev pîrsgirêkên ku wê di wê demê de wê werina ser ziman wê, di aslê xwe de wê, di roja me de wê mirovati ku wê bi wan re wê meşkul bibê wê weke pîrsgirêkên ku mirov wê karibê wan fahmbikê bê. Li rex rewşên weke bi pîrsgirêkên weke bi temenê nîjadî, çandî, zimanî, çînî, zayendî, bawerî û hwd mirov, dikarê pîrsgirêkên din ku wê li ser wê temenê wê weke encama wan pîrsgirêkan şîrovebikê ên 'pêneberîyê' û hwd jî şîrovebikê û werênê ser ziman. Serdema hemdem wê ji ber wan pîrsgirêkên û encamên wan ên bi tûndûtûji ji rêveberî û hukumetan ku wê werênina serê mirovan wê, cihan wê her deverên wê weke deverên ku wê pêneberan wê bigirin û wê bidin bin. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê li ser ziman bê.

Abdusamet Yigit

Destpêk: bi kortasî çerçoveya têgin û dîroka mafê mirov

Gotina mafê mirov wê weke gotinek ku wê bi temenê wê re wê li ser esasê hebûna heyî ku ew karibê weke xwe hebê û bijî û ankû xwe bide dîyarkirin re wê, were ser ziman bê. Di demên hemdem de wê ev gotin wê, di awayekê de wê bi bandûra pêşketina zanîne re wê bi demê re wê derkeve li pêş. Bi teybetî wê piştî demên ronasansê û pê de wê, ev bi zêdeyî wê derkeve li pêş û wê salixkirinên ku wê bi wê re wê werina kirin re wê di rengekê de wê bi wê re wê were dîtî ku wê were hanîn li ser ziman.

Lê em wê dema ku wê di nava têgîna gotina maf û zanîne de wê di destpêkê de wê têkiliyekê di nava wan de wê dênin wê aliyekê ku em dikarin yekser wê bi hev re wê di awayekê de salixbikin wê xwe bi wan re wê bide dîyarkirin.

Di mejuya pêşketina mirov de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin ku wê mijare salixkirinê a hebûnê wê di wê temenê de wê li ser çî temenê wê hebê û wê bi çî erkê, kariyekê û hwd wê hebê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de erk û îşlewe tiştê di wê temenê de wê di wê rengê de wê weke xosletekê wê bê. Tişt wê bi xosletên xwe yên xwe yên xwezayî re wê, di wê temenê de wê hebê û wê karibê wê bi wê re wê, di wê rengê û awayê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Em î ro wê dema ku em wê têgîne li ser têgînek zindiyî re wê depelenin wê karibê wê mirov bibêjê ku wê, ew zindi xwediyê çî xosletan re wê bi wê re wê were ser ziman.

Minaq em dibêjin mirov wediyê xosletên hizirkirinê û bi aqilbûnê ya. Di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê

di wê temenê de wê bi wê re wê bi wê re di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê mijare hebûnê û wê funksiyonên wê yên zindiyê ku mirov wê bi wê re wê li wê dihizirê wê karibê wê bi wê re wê bigihijê şewayekê fahmkirinê. Di nava felsefeya hebûnîparêzî a ku wê di destpêka sedsale 20an de wê pêşkeve wê temenê fahmkirinê û sînore wê bi kirinê re wê were pênasekirin û wê were hanîn li ser ziman.

Di dewama wê de wê were ser ziman ku wê, hebûn wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di mijare felsefeya xwezayê de wê, ê tişta ku ew heyî wê bi hebûna xwe re ew çawa heya û xwediyê çî hebûnê û heyîniyê û xosletên xwe na wê bi wê re wê were salixkirin.

Di awayekê de wê, mijare têgîna mafê ku em bi zanînê re wê li wê bihizirin wê were dîtin ku wê ji aliyê zanînê ve wê dikarê wê ji du aliyan ve wê pêşî wê di rengekê de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Aliyê pêşî wê, bi têgîna súbjeiyê a bi wê hizirkirinê bê. Di wê temenê de wê têgezên rewîstî û hwd wê weke aliyna ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Di wê temenê de wê têgîn û fahmkirinên weke bi dualiteya başî û nebaşîyê re ku wê were lê hizirkirin wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê wê mijare hebûnê re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Hebûn wê di wê temenê de wê, dema ku mirov wê bi aqilê şúbjeiyê wê li wê dihizirê wê weke têgînek nîrxî wê xwe bi wê re wê di nava wê fahmkirinê de wê bi hebûna xwe re wê bide dîyarkirin. Li ser wê re wê weke aliyê wê yê giring wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê têgînên weke rast dîtin û ankû ne rast dîtin wê di

*A. J. Hobbins(1984), ed., On the Edge of Greatness: The Diaries of John Humphrey, First Director of the United Nations Division of Human Rights (Montreal: McGill University Press)

*Feldman, Jean-Philippe (December 1999). "Hayek's Critique of the Universal Declaration of Human Rights". Journal des Économistes et des Études Humaines.

rengê de wê weke têngên ku wê kirinên mirov wê di nava jîyanê de wê bidina dîyarkirin bin. wê bi wê re wê re wê li wê lê hizirkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mijare hebûnê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din wê mijare hebûnê û fahmkirina wê weke bi başî û nebaşîyê wê şewayekê aqilê şubjeyî ê bi darazî wê bê. Wê di wê temenê de wê, ev têngin wê bê sedema ku mirov wê biyarê li ser başbûn û nebaşbûna hebûnê wê bide. Heta ku wê mijare çî mafê wê ji wê re wê bi jîyanê wê bide dîyarkirin wê bi wê re jî wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, di rengê de wê têngên weke 'haramî' û 'helalî' jî wê di wê temenê de wê yên ku mirov wê rast bibînê ku wan bikê û yên ku mirov rast nebînê ku ew wê bikê re wê di rengê de wê, weke aliyên ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di nava jîyanê de wê, hebûn wê di awayekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê bê. Hewldana fahmkirînê wê, di nava aqil û pêvajoyên pêşketina aqil de wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê ku wê, bi fahmkirina hebûnê a jî wê aliyê ve wê pêşî wê xosletên wê yên bi hebûnê, piştî wê jî wê bi aliyên weke karîgerî û ankû îşlewên wê û ankû funksiyonên wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di nava jîyanê de wê, mirov wê, weke zindiyekê ku ew dijî bê. Lê wê gelek zindîyên din ku ew ne weke mirov û xwedî jîyan in wê bijin. Di wê temenê de wê mirov wê bi aqilê xwe wê pêşkeve û wê li xwezayê û jîyanê wê bi wan re wê serwerîya xwe wê çêbikê. Di wê temenê de wê, li ser temenê domandina jîyane xwe re wê, êdî wê xwezayê wê bikarbênê û wê bi wê re wê xwe bigihênê armançekê.

Di nava xwezayê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov

*haram weke gotinek bi baweri ya ku mirov neke tine ser ziman

*Helal bi baweriya ku mirov bike rast be tine ser ziman

wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di nava felsefeya zinditiyê de wê, jîyanbûn wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê bikirpênê bê. Aqil wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê çawa wê, bi wate bikê û wê weke nirxekê wê pênasebikê wê weke têgihekê wê bi wê li wê were lê hizirkirin.

Di nava xwezayê de wê ev wê, bi wê re wê were dîtin ku wê her zindi wê xwediyê jîyanekê di xwezayê xwe de bê. Wê bi wê re wê di nava xwezayê xwe de wê xwediyê şewayekê jîyankirinê bê. Di her şewayê tiştê ku ew zindî û ya ku ew ne zindî bê ku ew heya ku mirov wê li wê bihizirê wê, karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di nava xwezayê mirov a jîyanî de wê, bi wê rengê wê bi xwezayê xwe re wê bi xosletên ku ew xwediyê wan a wê, bi wan re wê pêşketina xwe wê bide domandin û wê bi demê re wê pêşveçûnên nû wê bi xosletên wê li gorî û ankû ji demê li demê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin û wê werênê li holê.

Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê dema ku em ji wê aliyê ve wê li wê binerîn wê dikarin wê bibêjin ku wê di her demê de wê gûharîn û pêşketin wê bandûrê wê ji wê aliyê ve jî wê li mirov wê bikê û wê li fahmkirina mirov wê bikê. Di wê temenê de wê bi wê re wê bandûra gûharînê wê bi xosletên nû ên ku ew bi xwe re wan pêşbixê û derxê li holê re wê, salixbikê û wê werênê ser ziman.

Di nava jîyanê de wê, bi wê re wê bi xwezayê xwe re wê mirov wê dema ku wê bijî wê bi wê re wê, hem xwezayê wê bikê ku ew li gorî xwezayê xwe wê bikê bandûrê lê bikê û wê bigûharênê û hem jî wê ew bixwe wê di nava xwezayê ku ew di wê de dijî wê bi xwe re wê bi gûharê û wê, di awayekê de wê gûharênê wê bi xwe re wê bi awayek de wê bide dîyarkirin û wê bide çêkirin. Di wê temenê de wê di nava xwezayê de wê, xwezayên cihê ku wê xwe bikin ku ew di wê temenê de wê serwe bikin wê bibin. Lê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê her zindî ku ew mirov jî di nav de wê çendî wê xwediyê xwezayê xwe jî bin lê wê di awayekê de wê karibê wê bi rehetî wê fahmbikê ku wê xwezayê giştî wê ji navikê ve wê di wê rewşê de wê di çerçoveya jîyane bi wê re û di nava wê de wê bijî re wê karibê wê bi wê re wê bijî. Mijare xwezayê wê weke mijare ku mirov wê ji gelek aliyan ve wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser

ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê ecv wê xwe bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê dema ku mirov wê bahsa mirov wê di nava xwezayê de wê bikê wê dikarê wê di bin du pêvajoyan de wê werênê ser ziman. Yek wê demên berî demên aqilê felsefeyê ên demên mitolojikî wê karibê wê pênamebikê û wê werênê ser ziman. Ya din jî wê bi demên felsefeyê û bi şîroveyên aqilê felsefeyê ku ew êdî xwe diafirênê re wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Li ser wê nûqteyê emê li jêr bi berfirehî bisekin in. Lê li vir wê hinekê wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê hinekê li ser wê bisekinê. Ev wê di vê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê pêwîst bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê pêşî wê dema ku em bahsa mirov bikin wê di awayekê de wê pêşî wê bi ezîtîya mirov û pêşketina wê re wê di destpkê de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Mirov wê, di wê nûqteyê de wê, dema ku em ezîtîya wî werênina ser ziman em wê divê ku wê ji du aliyên ve wê werênina ser ziman. Yek wê bi ya fîzîkê û bedenî wê werênê ser ziman. Ya din jî wê bi ya hişmendî wê werênê ser ziman. Ya fîzîkî wê di nava xwezayê de wê bi hemû zindiyan re wê li ser temenekê ajoyî ku ew minaq wê weke ku wê çawa wê xwe ji telukeyan wê biparêzên û hwd re wê karibê wê li wê bihizirê. Her zindi wê di wê nûqteyê de wê dema ku ew dikê ku ew xwe biparêzê û wê jîyane xwe ya ku ew xwediyê wê ya wê bide domandin wê bo wê di nava tekoşînê de bê. Ti zindî nîn a ku wê berê wê bi tûnakirina jîyane wê de bê. Hemû wê berê wê bi aliyê ku ew dixwezê bijî de bê.

Wê li ser wê re wê, xwediyê rewşek heyînî û zanînî bî. Di wê çerçoveyê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare zanînê wê dikarê wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di nava jîyanê de wê piştî ku wê aqilê mirov wê pêşkeve û pê de wê mirov wê, bi aqilê xwe wê li wê rewşa xwe ya jîyanî wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê bidest bi watekirinê wê bikê.

Di wê çerçoveyê de wê, rêyên xwe parastinê wê li ser wê temenê wê pêşbixê. Di wê rewşê de wê, bi xwebûnê wê, bi wê re wê, bi xwe re wê pêşbixê.

Di nava jîyanê de wê mirov wê, di wê temenê de wê bigihijê hebûna xwe bi jîyanê re. Wê bi aqil re jî wê bigihijê têgihîştina wê jîyane wê hebûnê, ku ew wê çawa wê dibînê û çawa dikê ku ew wê bijî.

Xosletên jîyankirinê wê bi wê re wê, di nava wê çerçoveya hebûna fizîkî û pêşketina aqîliya wê de wê, bi awayekê wê bibin û wê xwe bidina dîyarkirin. Di wê rewşê de wê dema ku wê mirov wê bidest aqilbûnê wê bikê wê amûrên xwe bi wan jîyankirinê wê pêşbixê û wê bi wan re wê bijî. Wê ev wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê, dema ku ew wan amûran pêşdixê wê ne tenê wê wan pêşbixê wê xwe jî wê li gorî wan wê bi wan re wê pêşbixê. Hebûn û pêşketina wê û amûrên ku ew pêşdikevin wê di awayekê de wê di wê rengê de wê li hev hoyandinek wê hebê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Mirov wê di nava jîyanê de wê, hêsta serwerîyê wê bi hebûna xwe re wê bigihijiyê. Wê bi aqilê xwe re jî wê bi hiş bikê. Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê pêşkeve. Di nava pêvajoyên pêşketina bi aqil re de wê, mirov wê ezîtîya xwe ku ew wê pêşbixê û wê bigihijê zanîna wê û aqilê wê, di wê çerçoveyê de wê êdî wê bi wê re wê, bidest jîyankirina xwe ya bi wê re wê bikê. Di wê temenê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, hebûn wê bi ezîtîyê re wê dema ku wê pêşkeve wê êdî wê di nava jîyanê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Mirov wê, bi hêza xwe re wê, di rengekê de wê, bidest serwerîya xwe ya li xwezayê wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê xwe biparêzê û wê, parastina xwe wê bikê. Wê di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê, xosletên parastinê ên zindiyî ku mirov gihişt aqilê xwe wê, li wan wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, di nava xwezayê de wê, xosletên serwerîyê wê bi wê re wê li wan wê bihizirê. Di nava têgînên mitolojikî de wê ji aliyekê ve wê dîmenekê wê yê berfireh wê hebê. Minaq wê xwe kirina çermê heywanên din de ku ew weke weke bi hêz weke wan bide nîşandin û ankû di awayekê de wê weke bi mîtolojikî tefkirkirinê weke bûna xwediyê hêzên serxwezayê bi xwe re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê weke aliyên ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê di wê çerçoveyê de wê, mijare hebûnê û gihiştina ezîtîyê wê bi wan aliyên re

* Roth, Hans Ingvar (September 2018). P. C. Chang and the Universal Declaration of Human Rights. University of Pennsylvania Press

*Sunga, Lyal S. (1992) Individual Responsibility in International Law for Serious Human Rights Violations, Martinus Nijhoff Publishers

wê hin bi hin wê di awayekê de wê pêşkeve. Wê xwe naskirin wê bi wê re wê derkeve li pêş. Xwenaskirin wê ne tenê wê weke xwesnaskirinekê wê bimênê. Wê bi wê re wê, bi kifşkirina xosletên nû ên bi xwe re wê, di wê rengê de wê bi wê re wê bibê. Di nava jîyanê de wê, bi wê re wê, di awayekê de wê, were lê hizirkirin.

Di awayekê de wê, pêvajoya pêşketina aqil wê êdî wê, di wê temenê de wê, bi aqil hin bi hin kifşkirin û bi ji hev cihêkirina 'baş û nebaşiyê' ji hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di wê rengê de wê, weke ku wê karibê wê, bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di aslê xwe de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, bi aqil gihiştina wan aliyan wê di awayekê de wê êdî wê di nava wan aliyan de wê mirov wê sînôrê xwe wê di nava xwezaye xwe de wê bide dîyarkirin. Aliyên ku wê di wê temenê de wê, bi aqilî wê werina pêşxistin wê weke aliyên ku mirov wê bi wê re wê, xwe nasbikê bê. Ya baş ku mirov gihişt zanîna wê, êdî wê di dewama wê de wê, xwe di wê çerçoveya ya başiyê de wê bihizirê. Di parastina xwe ya baş, di hizirkirina xwe ya baş, di dîtbarîya xwe de ya baş û hwd wê bi wê re wê li wê bihizirê. Hewldanên xwe xweşikkirinê jî wê di wê temenê de wê weke encamna bi tégînî ku wê karibin werê lê hizirkirin bê.

Hizirkirinên bi ezîtîyê wê bi wê re wê êdî wê pêşkevin. Di wê temenê de wê ya ku mirov wê karibê wê bikê wê li ser wê re wê ji xwe re wê maf bibînê. Di wê çerçoveyê de wê êdî wê, bi wê re wê, bihizirê.

Di nava tégînên destpêkê ên şariştanîyê de wê tégîhiştinên weke ya 'tiştê ku ew ji xwezaye mirov dihê' re wê ew wê were lê hizirkirin. Minaq wê dema ku wê kesek wê weke serek wê were dînyê, kesek wê weke di baxtê wî de weke zaneyekê mazin bibê hebê û hwd wê bi wê rengê wê li lê wê were lê hizirkirin. Bi tégîhiştina ya ku ew ji xwezaye mirov dihê re wê di wê çerçoveyê de wê mirov wê xwe bigihêne ezîtîyekê serwer.

Di nava jîyanê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê xwe mazin bikê. Di wê rewşê de wê kesekê ku ew weke bi aqilê xwe mazin bê û weke ku

* Eyre, J.J. (March 1963). "Roman Education in the Late Republic and Early Empire". Greece & Rome, Second Edition. Cambridge University Press

*Sunga, Lyal S. (1992) Individual Responsibility in International Law for Serious Human Rights Violations, Martinus Nijhoff Publishers

*"Final Declaration Of The Regional Meeting For Asia Of The World Conference On Human Rights". Law.hku.hk. Archived from the original on 24 November 2004. Retrieved 7 July 2012

ew xwediyê hinek sîyanên bi afsûnî ku ew wê weke xwe bi wê ser kesên din re wê bide nîşandin re wê bi wê re wê êdî wê pêşkeve. Ev wê di wê temenê de wê ew wê, di nava mirovan de wê êdî wê hin bi hin wê weke têngnek ku wê cihêbûnê wê bikê nava mirovan de. Minaq wê kesên ku wê li asta jêrin, kesên li asta navîn û kesên li aasta herî jorin û hwd ku wê karibê li wan wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê êdî wê were salixkirin. Ev wê, di wê temenê de wê, weke xosletên mirovan wê bi aqilê wan re jî wê bide dîyarkirin. Di demên mitolojîyê de wê kesên herî li jor wê weke kesên 'xwûdan' bin. Yan jî wê weke kesên ku ew di wê temenê de wê weke xwûdan wê werina pênasekirin ku wê girsa wê li dora wê bigihijina li hev. Di wê temenê de wê di nava malbatekê de jî wê dapîr û ankû bapîrek wê di wê rengê de wê bibê û wê derkeve li pêş.

Di dewama wê de wê ev kesên ku wê weke kesên li asta jorin wê bina xwediyê hêzek kifşkar ku ew li ser kesên din ên nava jîyanê ku ew bidina dîyarkirin bin. Wê bi hizirkirinên li wan û ji wan wê ew wê, çawa wê bijîn wê êdî wê bê dayin dîyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din wê werênê ser ziman ku wê mijare kesên li asta jorin û yên asta jêrên wê bi demê re wê, êdî wê bi wê rengê wê di nava civakê de wê hin bi hin wê temenê têngna qatmanîtiyê wê bi xwe re wê biafirênê. Ew kesên li asta jorin ku wê xwediyê hêzek kifşkar û dana kifşkirinê a li asta jorin bin. Wê di wê temenê de wê ew wê, xwediyê hêza dîyarker bin. Wê hemû tiştê wê ji xwe re wê weke maf û haq wê bibînin ku ew bikin û wê kesên din wê weke wan ew ne xwediyê wê weke ji xwe re maf û haq bibînin û bikin bin.

Di demên mîtolojîyê de wê were dîtin ku wê, di wê temenê de wê du pêjn wê xwe bidina dîyarkirin. Yek wê ya yazdanên ku ew wê her tiştê wê karibin bikin û muqtadir bin. Yên din jî wê girseyên ku ew li dora wan wê bigihijina li hev bin. Wê di wê temenê de wê, her tişt wê ji wan re wê bi kirina wê serbest bê û wê, dema ku ew kir wê, weke ku wê, li ser temenekê wê çawa wê were watekirin û salixkirin wê, li wê were lê hizirkirin.

Di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê hîyararşiyek bi zêhnî wê xwe di wê rewşê de wê bide dîyarkirin. Wê têngîhên weke yên rewîstê û hwd jî wê di wê wateyê de wê di navaroka wan de wê bên gihandin li awayekê ku wê bi wê were lê hizirkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê, her tiştê wê li gorî ya yê serwer ku wê weke xwûda û ankû yazdan wê bikê. Di wê

temenê de ku ew li gorî wê kir wê ew wê 'rast' bê. Wekî din dervî wê ne rast bê. Wê ne li gorî wê rast bê.

Ev wê, di wê temenê de wê, pîvanên rastî û ne rastîtîyê wê di wê temenê de wê bi demê re wê li ser renekê weke wê bikê nava jîyane mirov de. Mirov wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê, bihizirê û wê, hizirên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman. Teolojiyên zêhnî ku wê werina û pêşxistin wê tenê wê armanca wan ew bê ku wê di wê temenê de wê çerçoveya zêhnî wê li gorî wê têgînê wê rast wê bide nîşandin û wê bi wê rengê wê bide pêşxistin bê.

Di wê temenê de wê, di nava jîyanê de wê lêpîrsînên mirovî wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bibê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, çerçoveya mitolojiyan wê, di wê temenê de wê, rengê rastîtî û ne rastîtîyê wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveya zêhnî de wê, hiyararşîya ji ya ser li ya binî wê were afirandin û wê di wê temenê de wê li gorî wê bibê. Di demên dawî ên mitolojiyê de wê, weke 'raperina li hemberî yazdanan a titanan' ku wê were pênasekirin wê di wê nûqtayê de wê kirdeyekê bi zanîna a bi hewldana derketina dervî wê têgîna zêhnî a ku ew hatiya afirandin wê di xwe de wê, di renekê de wê weke ku wê bihawênê.

Di wê rewşê de wê dikarê, di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, pêşveçûnên bi aqilî ku wê bibin wê yên zêhnî wê bi demê re wê di nava xwe de wê bikina mijare lêpîrsînê. Di wê temenê de wê tiştek ku wê yazdanak wê bikê ew çawa dikarê bikê û sedemên wê çîna. Wê di wê temenê de wê, ber çî mirov wê nikaribê wê bikê wê, bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê mirov wê, ew wê weke wê bikê wê di nava wê teolojiya wê ya fahmkirinê de wê weke ku wê di nava olan de wê were ser ziman wê, weke 'lêpîrsînê', 'derketina dervî wê, zêhnî û ankû 'ji rê derketinê' wê were dîtin. Di wê awayekê din de jî wê weke 'şirk' wê were dîtin. Ev gotin wê di awayekê de wê, ji aliyê wan

* Burrell, David. 1994. Freedom and Creation in Three Traditions. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

* Howard, Thomas Albert. 2006. Protestant Theology and the Making of the Modern German University Archived 15 June 2015 at the Wayback Machine. Oxford: Oxford University Press.

têgînên zêhnî ve wê weke bergirna ku wê di çerçoveya wê têgîna zêhnî de wê mirov û mejiyê mirov bi hizirkirinên mirov wê bidina hiştin bin. Wê bi wê armancê û hewldanê ev têgîn wê bibin û wê werina ser ziman. Di wê temenê de wê dema ku wê li dijî wê rabû wê weke ji rê derketiya û ew ne weke êdî di rêya rast de ya. Wê di wê nûqteyê de wê rastî wê li gorî wê çî bê û çawa bê wê ew jî wê ji wê aliyê ve wê mihtacê wê fahmkirinê bê.

Di nava têgînên baweriyê ên piştê wê, mirov wê ji têgînên zêhnî ên baweriyê û ankû xwûdanan re wê weke 'avd' wê werina pênasekirin. Ev wê heta roja me jî wê di rengekê de wê werina ser ziman û ev wê weke qalibên hizirkirinê ên ji wan demên mitolojikî bin. Di wê de wê mirov wê ya ku ew bi mirov dihê pîvan wê tenê û tenê wê ew bê ku ew çawa wê weke ya wê ya bi zêhnî lê dihê serdestkirin ku ew weke wê bijî. Di wê temenê de weke wê jîyankirin wê weke 'ya rast' bê wê were pênasekirin. Weke wê ne jîyankirin jî wê weke 'ya ne rast bê' wê bi wê re wê were pênasekirin. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mirov wê di hundurê wê têgîna zêhnî de wê çawa wê were girtin wê bi wê ve wê girêdayî bê. Ya ku wê bi demê re wê, çerçoveya lêpîrsînê û weke derketina dervî wê zêhnê ku wê ew teoloji wê weke 'ji rê derketinê' wê pênasebikin wê pêşketin û pêşveçûnên bi hişmendî bê. Di wê temenê de wê, hişmendî wê ew wê, di wê çerçoveyê de wê ew wê, rengê hizirkirinê ê zêhnî wê bi wê re wê li ser çerçoveya jîyanê û sedemên lêpîrsînê re wê bikê lêpîrsînê de.

Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di nava hişmendîyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Qalibên hizirkirinê wê di wê nûqteyê de wê çî wê dênina pêş me ku em wê weke wê fahmbikin, bijîn û an jî li gorî wê bikin? Di qalibên hizirkirinê ên bi wê rengê ku wê werina li wan hizirkirin de wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di dewama wê de wê, karibê wê li wê bihizirê ku wê mijare hizirkirinê wê di wê temenê de wê bi du aliyan wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Yek wê bi awa zêhnî ku ew weke 'pêşdibînê' ku wê werênê ser ziman ku wê çawa bê û wê weke wê çawa bê. Ya din jî wê aliyê din ê

hizirkirinê ê dervî wê ku wê ku wê ku wê bi hişmendî wê were lê hizirkirin bê.

Di wê nûqteyê de wê, pêvajoyên hizirkirinê ku wê bi wê re û wê di dewama wê de wê bi wê re wê bibin jî wê bi têgîna hizirkirinê wê xwe bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê çawa wê, li wê çerçoveya zêhnî hizirkirinê û hizirên ku wê werina ser ziman jî wê bi du aliyên bin. Yek bi aliyên weke aligir bê û ya din jî wê weke ya aliyê li hemberî wê ku ew dikarê wê lê bipirsê û rast nebînê jî bê. Wê di wê temenê de wê, bi wê rengê duyem wê hizir wê bi wê re wê bibin wê bi demê re wê êdî wê aliyê din ê yekem wê bi xwe re wê bi demê re wê li ser ya ku ew hatî ser ziman û ankû ya bi aqil bûyî weke pêşketinê û hwd re wê êdî wê ew wê bikeve nava dualiteyek dijber de. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê herdû ali wê di wê demê de wê li hemberî hev wê argûmanên xwe wê biafirênin û wê werênina ser ziman. Aliyê zêhnî wê ji du aliyên ve wê wan argûmanên xwe wê biafirênê. Yek wê argûmanên di nava wê sînorê de girtinê ên weke argûmanê pêşlêgirtinê û tirsandinê û hwd bin. Aliyê din jî wê wê li ser wê temenê wê çawa wê aliyê din wê weke pûç wê bide nîşandin wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê, weke aliyên ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Di wê temenê de wê dikarê wê bi wê re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, di wê çerçoveyê de wê, weke aliyê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê pevçûnên zêhnî ku wê bibin jî wê di awayekê de wê ev wê temenê wan wê biafirênê. Di destpêka demên mîtolojikî de wê were dîtin ku wê di wê temenê de wê, ev rengên hatina hemberî hev ên bi zêhnî û hişmendî û hwd re wê di rengê de wê bibin û wê derkevina li pêş. Di wê çerçoveyê de wê ev wê bi wê re wê xwe di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare rengên hizirkirinê de wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, şêwayên hizirkirinê wê bi wê re wê biafirin. Di mijare têgînên zêhnî de wê weke wan wê bûyinê wê di awayekê de wê 'rast' wê pênasebikê. Di wê temenê de wê bi ya rast û nerast ku wê çî wê bê kirin û ankû newê kirin û hwd ku wê were salixkirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengê de wê bi wê re wê êdî wê were lê hizirkirin. Di mijare hizirkirinên bi herdu aliyên de wê, di wê temenê de ewê, di dewama wê de

wê, êdî wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê bibê bê. Di renekê de wê, dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, weke wê hizirkirin wê aheng û weke hev rast dîtin wê di wê temenê de wê, karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Demên destpêkê û piştire ên şariştaniyê û têtîna mafê mirov.

Di mijare têtîhên zêhnî û yên hişmendî de wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê rengê wê, di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di demên berî yên demên kevnera de wê, di demên sumer de wê bi zêdeyî wê karibê kirpendinên wê bi wê rengê wê werina kirin. Ku em navberê bidina hanîna xwe ya li ser ziman û em mijarê bi çend gotinan bi aliyekê ku em bi temenekê zêhnî wê werênina ser ziman wê karibê ji me re di dewama wê de wê weke aliyekê din ê vegotinbar wê karibê xwe bide dîyarkirin bê. Hûrîyî wê weke ku wê di *destana kumarwê* de wê werênina ser ziman wê, bi wê bawerîyê bin ku wê çavkaniya jîyanê wê av bê. Berî wan di demên sûmerîyan de wê di destpêka têtîna mitolojiyî de wê têtîna a'abzû û tiamat' karibê wê bahsa wê bikê. Gotina **"abzû"** wê dema ku em bi morfolojikî li wê bihizirê wê karibê wê bibêjê ku wê, bi koka 'za' re wê, têtîna zabûnê di kurdî de wê karibê bide me. "Ab" wê di kurdî de wê taqabûlî wateya 'avê wê bikê. 'Zû' jî wê, bi heman rengê wê taqabûlî 'zabûnê', 'jêbûnê' û hwd wê bikê. Weke têtînek darêjkî **'ummû-hûbûr'** wê di awayekê 'her tiştê bi şeklkirinê' wê were ser ziman. Ew jî wê bi wê re wê were ser ziman û wê, weke ji avê wê ew şeklkirin wê bibê wê were ser ziman. Li ser têtîna koka 'za' re wê rewşa wê ya çarem a tawandinê bi rengê 'zû' re wê taqabûlî wê bikê û wê bi têtîna 'zabûnê' wê werênê ser ziman. Bi giştî gotina 'abzû' di kurdî de wê, wateya ji avê zabûnê û ankû 'ji avê afirandinê' wê bide me. Bi heman rengê di kurdî de wê navê 'tiamat' bi têtîna hatina dema me' re wê têtînekê wê bi xwe re wê bide me.

Wê dema ku em cardin wê rewşa weke parantêzek paragrafi ku me vekir

* Crawford, Harriet E. W. (2004): Sumer and the Sumerians. Cambridge: Cambridge University Press.

*Leick, Gwendolyn (2002): Mesopotamia: Invention of the City. London and New York: Penguin

*Lloyd, Seton (1978): The Archaeology of Mesopotamia: From the Old Stone Age to the Persian Conquest. London: Thames and Hudson

em wê bigrin û em dîsa li ser mijare xwe ya zêhnê wê vegerin. Wê di wê nûqteyê de wê têgîna zêhnî bi rengê ku ew dide dîyarkirin û ankû di xwe de wê salixkiriya wê bi wê rengê wê, di rengê de wê fahmbikê. Gotina 'zêhnê' wê dema ku em bi wê re wê werênina ser ziman wê weke bi têgînek û ankû renekkê têgînî ê li derve girtî wê weke ku wê bi wê rengê wê were hanîn li ser ziman bê.

Wê dema ku em bahsa hebûna mirov bikin wê di wê temenê de wê were dîtî ku wê li ser temenekê ku wê bi wê re wê çawa wê çavkaniya wê werênina ser ziman wê, sumerî wê hinekê wê li ser wê bihizirin. Di vegotînek ku hev girtî de wê, di wê temenê de wê, were hanîn li ser ziman awayê afirandina mirov di nava mitolojîya sumeran de.

Wê bê gotin ku Enki ku wê di xewê de wê bimênê û heya wî ji tiştêkê wê nebê wê, yazdana jin Nammu û yazdanê zabûnê/bûyinê Ninmah wê, wê fermana afirandina mirov wê bidin. Nammu û Ninmah wê 'li ser avên kûr wê, rîtama ser avê bi reşkirinê ku ew reng didinê û wê bi şeklê xwe wê weke yazdanan lê wê bimir wê mirovan wê biafirênin.

Di wê çerçoveyê de wê, di rengê de wê bahsa wê bikê û wê werênê ser ziman. Sumerî wê di nava mitolojîyên xwe de wê li ser gerdûnê, afirandinê, bûyinê, hebûnê û hwd wê bi gelek aliyên din re wê tefsirkirinên ku wê bikin wê bibin. Di wê temenê de wê bi wê re wê, karibê wê werênê ser ziman ku wê, di nava wê de wê, dema ku wê bahsa afirandina mirov wê were kirin jî wê, erka mirov û rewşa jîyane mirov ku ew çawa bijî jî wê bi wê re wê bahsa wê bikê û wê werênê ser ziman.

Sumeriyan li şûna peyva Gerdûnê peyva An-KI (erd û ezman) bikar hanîne. Wan dûnya wek dîskê davî û asîman wek cihekî vala ku ji jor û jêr ve bi qalibekî qayîm bi qalibekî qubeyê hatiye pêçandin, dihizirîn. Li gorî Sumeriyan, gerdûn xwediyê destpêkekê bû û ev destpêk behra herî kevn û herî bilind bû. Derbarê kok û derketina vê deryaya seretayî de tu agahî zêde tune na. Sumeriyan qebûl kiribûn ku derya ebedî û ezeli ya. Vê deryaya seretayî çiyayekî gerdûnê ku erd û ezman li hev digirt ava kir. Yazdan AN (Esman) nêr û Ki (Erd) mê ye. Ji yekbûna wan, Yazdanê hewayê Enlîl çêbû, û gava ku Enlîl yekem ji dayik bû, ew xwe di xaniyê

* Crawford, Harriet E. W. (2004): Sumer and the Sumerians. Cambridge: Cambridge University Press.

*Leick, Gwendolyn (2002): Mesopotamia: Invention of the City. London and New York: Penguin

ku ji erd û ezman pêk tê, di bin serweriya tariyê de dibîne. Enlîl ji bo ronîkirina tariyê yazdanê heyvê Nanna jiyane dide. Paşê Enlîl erd ji azman vediqetîne. Çawa ku Bav An ezman girt; Enlîl jî erdê ku diya wî ye digire. Pêvajoya rêzkirina gerdûnê dema ku Enlîl diya xwe, erdê qebûl dike, dest pê dike. Yazdanê heyvê Nanna jiyana yazdanê rojê Utu dide. Bi vî awayî, peywira ronîkirina azmanan ji yazdanê heyvê Nanna, yazdanê rojê Utu û gerstêrk û stêrkên din re tê dayîn. Yazdanê Avê Enkî bi nebat û heywanan dide erdê.

Di meseleya çavkaniya mirovan de wê bi mitolojikî wê di wê temenê de wê were ser ziman. Weke ku wê were dîtin wê di nava mitolojiyên ku wê piştî ya sumer wê werin yek kêm yek zêde wê weke wê û ankû di ahenge wê de wê vegotinên xwe wê werênina ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, hemû aliyên din ên fahmkirinê wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê li wê bihizirê bê.

Di wê çerçoveyê de wê heta ku wê dem wê were dema olên semewî wê were dîtin ku wê bi vegotina weke ya 'adam û hawa' re wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê di wê de wê çawa wê mirov wê bibê wê, di wê rengê de wê, bi awayekê wê di ahenge wê de wê bi hinekê şîroveyên cihê wê were hanîn li ser ziman.

Em dema ku em dihêna demên şariştaniyê û piştê wê di wê temenê de wê, gotinên ku wê werina ser ziman wê were dîtin ku wê hin bi hin wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê, şîrove wê bi mirov û jîyane mirov re wê werina kirin. Mirov wê di wê temenê de wê bi erkên ku ew bi wê hatiya afirandin bo yazdanan wê çî bê re wê were tefkirkirin û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê were hanîn li ser ziman.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bi wê re wê mirov wê, di rengekê de wê, pêvajoyên wê yên jîyanê ku ew dijî wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê mirov wê, êdî wê di nava jîyanê de wê, hin bi hin wê bi aqil bibê. Aqil wê, ew jî wê dayina wê ji aliyê yazdana ve li mirovan wê were pênasekirin û wê were hanîn li ser ziman.

Di dewama wê de wê were gotin ku wê, mirov wê, aqilê lê were dayin ku ew di wê çerçoveyê de ew di wê rêya yazdanan de ew çî bikê. Di wê temenê de wê li ser aqil re wê gelek tiştên ku wê di wê temenê de wê were ser ziman wê bibê.

Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, seruwana bi aqilbûnê wê di wê temenê de wê ji aliyekê din ve wê, dibînê ku wê werê ser ziman. Wê minaq wê, di wê temenê de wê bi gotina aqil wê bo ku ew rêya xwe şaş nekin wê were ser ziman. Li ser wê gotina 'rê şaş nekirinê' wê di dewama wê de wê gelek şîroveyên ku wê werina kîrin û wê werina pêşxistin wê di dewama wê de wê were dîtî ku wê were kîrin. Di destana tufanê de jî wê bahsa bi aqilbûnê wê weke ku wê bi hinek gotinan wê di nava kurdan de wê were ser ziman ku wê, piştî tufanê wê aqil wê were dayin li mirov bo ku ew şaşiyên nekin û ji rê dernekevin û rast bikin' û hwd re wê were pênasekirin û wê were ser ziman. Li ser wê çerçoveyê de wê bi demê re wê were dîtî ku wê teolojiyek fahmkirinê wê hin bi hin wê were dîtî ku wê bibê û wê were hanîn li ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di mijare fahmkirina mirov û çawa fahmkirina mirov de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê rewşê de wê pîvan, sînor û cihê mirov wê kûder bê wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di nava jîyanê de wê, ev wê di wê temenê de wê, di fahmkirinê de wê were dîtî ku wê bê gihandin li şêwayekê fahmkirinê ku mirov wê bi wê re wê karibê wê were lê hizirkirin. Di nava jîyane civakî a ku wê bi demê re wê pêşkeve de wê, di wê temenê de wê, mirov wê xwediyê çi wasifê û erkê bê û wê çawa wê bijî û wê têkiliya wan a bi hevdu re wê çawa bê wê weke ku em di destûrên lipit îştar de bê, destûrên **hammûrabi** de bê û ankû weke van gelek rewşên din ên bi nivîsandinên tabletên bi nivîskî ku wê bi destûrî ku wê hikmê xwe wê di nava jîyanê de wê bidina dîyarkirin wê bibin û wê bi wê re wê êdî wê li gorî wê di awayekê de wê weke ku wê bibê û wê xwe di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, gelek bineter û ankû tabletên nivîskî ku wê bahsa jîyanê û rengê jîyanê û têkiliyên nava wê bikin wê were dîtî ku wê bibin û wê derkevina li holê. Di awayekê de wê, ji pêvajoyek mitolojikî û rengê fahmkirina wê re wê, bi demê re wê, bineterên ku wê bi demê re wê, di rewşên cihê de wê, rewşa mirov wê bi erkên wê re wê, salixbikin re wê, di renekê de wê, bibê. Mirov di nava jîyanê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê xwe di renekê de wê weke ku wê di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin. Gotinên weke 'cihê mirov' ku wê kûder û kû bê wê bi wê re wê werina aqil û wê şîrovekîrin. Di wê temenê de wê, di nava mirovan de wê, erkên wan ên li hemberî yazdanan wê bi wê rengê wê pêşî di awayekê de wê were pênasekirin û wê were ser ziman. Piştî wê hin bi hin wê li hemberî hev û bi têkiliyên nava hev re

wê di wê rengê û awayê de wê were dîtin ku wê rêgezên ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê werina ser ziman wê bibin.

Di nava rengê hizirkirina li mirov de wê were dîtin ku wê têtînen weke bi teolojikî ên weke yên bi vegotina adam û hawa ku wê bibin û wê di wê demê de wê, weke hinek wariantên vegotinî ku wê ji hinek şîroveyên bi enkî û hwd re wê werina derhanîn wê, bandûra xwe li fahmkirina mirov a di derbarê mirov û jîyane mirov û rengê gihiştina maf û azadiya mirov wê ji temen ve wê bikin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê hizirê bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîna mirov û rengê gihiştina mirov bi serê xwe tevgerinê wê, di wê temenê de wê çawa wê bibê? Di wê temenê de wê hertimî wê têtînek yazdanî wê di renekê de wê weke ku wê, lipêşîyê wê hebê ku ew li gorî wê tevgerbikê.

Têtînen destûrî ku wê pêşkevin û di wan de mirov û jîyane mirov

Heta roja me wê weke destûrên hamurabi wê yên îştar, urnammu û hwd wê, weke wan wê gelek kesên ku wê, di wê temenê de wê bi navê wan wê destûr wê werina nivîsandin û wê werina ser ziman wê, bibin.

Di wê temenê de wê ev destûr wê aliyekê wan ê ku mirov bi têtîliya hêzê û desthilatiya ku wê pêşkeve re jî wê di renekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, destûrên ku wê bibin wê li gorî wê, di wê çerçoveyê de wê civata xwe wê hin bi hin wê di nava demê de wê biafirênin.

Di çerçoveyek rêgezî a civakî de wê, çawa wê, were jinkirin û wê di wê temenê de wê li gorî wê çawa wê, li gorî xwe wê, li ser têtîna weke ya qisasi û wê lêgerîna maf û azadiyê wê di dîmenekê seretayî de wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin bin.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, miajre dîmenê rastîtiya jîyanê de wê, têtîliyên nava hev, têtîliyên zawacê, têtîliyên wê bi kes û malbatên dora xwe û hwd re wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê were lê xêzkin. Wê dema ku mirov li nava destûrên hamurabî dinerê wê dîmenekê civakî wê bi wê re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Di nava wê têtîna wê de wê, were dîtin ku wê, li gorî xwe wê ya baş û nebaş wê li ser temenekê qisasî wê di renekê de wê, werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, bi girêdanekê re wê werênê ser ziman.

Di şêwayê terçûma kirina destûrên hemûrabî de wê, gotinên weke 'kole', 'fahişê', 'yosma' 'kesê hûr', 'kesê sergirtî' 'kesê servekirî' û hwd wê weke têtînin ku wê di wê temenê de wê werina ser ziman bin. Ev têtîn wê bi xwe re wê di dîmenekê de wê, dema ku mirov wê li wê dinerê wê weke dîmenekê civakî ê kolderî wê weke ku wê bi xwe re wê bîde dîyarkirin wê were berçav. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê destûrên hamûrabî wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman. Wekî din wê bi wê re wê, weke ku wê hem di nava têtînin destûrên hamurabî de bê û hem jî ên weke yên îstar û gelek têtînin destûrî ên weke yên wan de bin wê di wan de wê bahsa têtînin weke yên têtîliyên zayendî têtîliya nava jin û mêr û û ankû zawacê û hwd jî wê were kirin.

Di wê dîmenê de wê, dîmenekê çerçoveya malbatê wê bi wê re wê were ser ziman. Di dewama wê de wê, bi wê rengê wê çendî ku wê dada nava mirov û ya ku mirov wê çawa wê bi wê re wê bijî ku wê bi wê rengê wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman jî lê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, têtîliya mirov û bi bawergehan û hwd re jî wê di rengê de ew wê, di dîmenekê de wê were salixkirin û wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman.

Li ser wê temenê wê di dewama wê de wê bi aliyê ramiyê ve jî wê, rewşên weke yên raperinê wê hin bi hin wê xwe bidina dîyarkirin û wê ev jî wê di awayekê de wê bina sedem ku wê, destûrên nû wê werina nivîsandin. Minaq destûrên keyê lagaşê Urukagîna ku wê li dora **2370** ku wê were zankirin wê bijî û wê weke key wê derkeve ser taxt wê, di demê de wê, çawa wê, zêdetirî wê, di destûrên xwe de wê bahsa maf û azadiyê wê bikê wê bi wê re wê bi zêdeyî wê bahsa wê were kirin. Urukagina wê piştî key ur-menşe wê were ser taxt. Li gorî ku wê were ser ziman wê di wê demê de wê destûrên key ur-menşe wê zêde jidahi bin û wê ji aliyê maf û azadiyê ve wê kêm bin. Wê ev jî wê bina sedema raperinê li hemberî wî. Di wê demê de wê weke rêveberekê urukagina wê derkeve li

* Oppenheim, A. Leo (1977). Reiner, Erica (ed.). *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization* (revised ed.). Chicago, IL: University of Chicago Press.

*Saggs, Henry W. F. (1965). *Everyday Life in Babylonia and Assyria* (PDF). Illustrated by Helen N. Fairfield. London, England: B. T. Batsford.

*Ziolkowski, Theodore (2012). *Gilgamesh Among Us: Modern Encounters with the Ancient Epic*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

pêş û ew wê, li gorî xwestekên komên ku ew dixwezîn weke xwe hinekê din bi azad bijîn ku wê li berçav wê bigirê û wê maf û azadiya wan wê zêdetir wê bikê wê destûrên xwe wê binivîsênê. Li ser wê temenê wê, destûrên urukagina wê di aslê xwe de wê, di rengekê de wê weke destûrên ku wê, 'di encama raperênên civakî de ku wê bînin nivîsandin û wê, bi xwe re wê demek nû wê werênin' re wê werina pênasêkirin û wê werina ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê bahsa destûrên urukagina wê were kirin wê bi wê re ew wê were dîtin ku wê were ser ziman wê, li ser navê têgihên olî û ankû bawerî ji nava xalkê mal û ankû pere berhevkirin wê weke ku wê rastî cezakirinê wê werênê û wê di wê temenê de wê hinek destûran wê werênê. Di wê temenê de wê destûrên urukagina wê weke destûrên kû wê hinekê din wê maf û azadiya nava gel wê zêdetir wê bikin wê were ser ziman. Wê di wê temenê de wê bi zorê oldar ku wê weke qizincê ji xalkê wê bikin wê pêşîya wê bigirê. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê ev wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Li gorî ku wê were ser ziman wê di wê demê de wê di dema urukagina de wê rewşa lagaşê wê bi zêdeyî wê pêşkeve û wê derkeve li pêş û wê li dora wê û li welatên li dora wê bandûra xwe wê di nava xalkên wan herêmên din de jî wê bide dîyarkirin. Ku wê bi heman rengên weke yên jidahî û ankû bindestî û koletî wê rêveberiya xwe û keyeniya xwe wê rêve bibê keyê umma key Lugalzaggazi wê di wê demê de wê xwediyê rewş û bandûrek zêde mazin bê û wê di wê demê de wê xalkên dinn desthilatîya wî û keyaniya wî ya demê de bin wê çav li yên lagaşê wê bikin û wê doza zêdetirî a azadiyê wê bikin.

Ber vê yekê ew wê, di wê demê de wê were gotin ku wê bi rewşek raperînî ve wê demek dirêj wê meşkul bibê û heta ku wê were gotin ku ew bo ku wê rewşa azadiya lagaşê wê ji holê rabikê wê di wê dmeê de wê, hêrişî lagaşê wê bikê, ber ku ew bi wê re ew bûya sedema wê raperîna li herêmên wî jî.

Urukagina wê weke keyekê xwenûkar wê were pênasêkirin. Di wê temenê de wê destûrên wî werina pênasêkirin. Li gorî ku wê were ser ziman wê di wê dema hêrişên keyê Ummayê de wê, tabletên destûrên wî li ser wan nivîsîya jî wê werina tûnakirin û ji holê rakirin bi wê armanca ku ew werênina sêraberê. Li gorî ku wê were ser ziman wê, urukagina wê mafê yên xizan jî wê li hemberî yê dewlemend wê di reng û awayekê de wê biparêzê û wê nehêlê ku ew bo deyn û faqiriya bikeve bindestê wan û ku ew ankû weke kole ji wan re kar û xabatê bikê.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, destûrên urukagina wê di wê temenê de wê biqasî ku wê ji wan wê were fahmkirin wê di rengekê de wê weke ku wê destûrên civaknasî wê, li ser temenekê civakî wê weke ku wê werina formulekirin û wê di wê temenê de wê werina hanîn li ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê, weke ku wê bahsa wan wê were kirin (çav: Kramer, Samuel Noah (1971). The Sumerians: Their History, Culture, and Character. University of Chicago Press. p. 311- 322).

Ew ji hêla sumerologên weke **Arno Poebel** ve jî dihê şîrove kirin. Di dawiya van şîroveyan de dihê gotin ku zagonên civakî cara ewil ji aliyê Urukagina ve hatine sepandin. Ez dixwazim bibêjim ku belgeyên di qalîteya belgeyan de, dada civakî ya ku Urukagina di dema xwe de bi kar hanî, di rengê şîroveyek bingehên sosyalîzma îroyîn ba. Ji bo wekheviya civakî bi hevserengiyên pêk bîne gelek hewl dide. Di heman demê de ew karûbarên olî ji karûbarên dewletê vediqefîne, lê ew di heman demê de kontrola olê jî dike nav karê keyeniyê. Di wergera tabletekê de li ser zagonên wî yên civakî de wê ev wê were ser ziman. "Gayên aîdî yazdanan wê ardên aîdî ensiyan bo cotkirina wan wê destûr bide ku ew were bikarhanîn. Ardên çandiniyê ên baş wê bidan ensiyan(ensi, wê weke rêveberna nava civakê û xwedî erk ban). Ker û ga wê ji aliyê oldaran ve wê hildaban. Wê zadê ku ew wê di encama çandiniyê de wê biheta bidest xistin wê piştî wê di nava wan de wê bi awayekê wek hev wê biheta parvekirin. Oldare deverekê wê, di male dayika faqîrekê de wê fêkiyên bi darekê ve wê ew wê berhevbikê û wê bibê."

Weke ku di vê nivîsê de jî tê dîtin, oldaran gel dixapandin û bi zexta bi navê yazdanan wê, bi tevgerên tehdîdkar ên wekî tirs û îşkenceyê li jêzemînê nîşan dan û di wateyekê de sextekarî kirin. Di binetera nivîskî a li ser zagonên urukagina de wê pêşî wê bahsa kevneşopîyên civakî ên li lagaşê wê bê kirin. Di dewama wê de wê were ser ziman ku wan zordariya yazdanî çawa li ser kes û civakê wê bi awayekê tundûtûj wê farz bikin û wê zaxt û heta ku wê êşkenceyê wê bi karbênin wê bahsa wê were kirin. Weki din wê were ser ziman ku wê di heman bineterên zagonên urukagina de wê bahsa milkiyetê û rewşa malbatê û hwd jî wê bahsa wê were kirin. Di dewama wê de wê, di derbarê dada malbatê û milkiyetê de wê, ragihandinên ku wê di wê çerçoveyê de wê bahsa wan wê were kirin wê di wê de wê cih bigirin.

Ji wê aliyê ve wê **Urukagina** wê weke ji aliyê têngînek **xwenûkar** de wê weke kesekê ku ew care pêşî wê zagonan wê werênê ser ziman wê ji jî

wê were bahskirin. Weki din di dewama wê de ku mirov wê werênê ser ziman wê weke urukagina wê di wê demê de wê, keyê xanadana sêyem a urê wê xwe bide dîyarkirin û wê, di renekê bi wê rengê de wê, navê xwe li dîrokê wê bide nivîsandin (çav:THUREAU-DANGIN, F. (1904). "La Ruine de Shirpourla (Lagash): Sous le Règne d'Ouroukagina". Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale. 6 (1): 26–32).

Ji ber ku dîrok di pirtûkan de nehatiye tomarkirin, lê li ser kevir û tabletên axê bi tîpên kulî hatiye nivîsandin, di encama lêkolînên dîrokê de piştî demekê, aliyên wê yên rast jî bi qismî derdikevin holê. Ji bilî Urukagina, tê dîtîn ku Ur-nammu, keyê damezrîner ê **Xanedaniya Sêyem a Urê** jî zagon heman rengê çêkiriya û daniye. Di dema key Utekengal de ku li bajarê Urukê hukum dikir, waliyê Êrê bû. **Key Ur-nammu** bi hêrîş û kuştina Namhani, zavayê Ur-banu, ensî'yê Lagasê dest pê dike. Bi hinceta ku keyê desthilatdariya xwe li ser bajar-dewletê baş bi kar nehaniye, bi darê zorê û derbeyê, key Utekengal (Utuhegal) ji text hat avêtin û ew bi xwe bû wek key. Bi vî awayî, walîyê bajêr bû keyê bajarê Êrê, ku ew lê bû. Ur-nammu (Ur-dingir-nammu), ku li ser karên hunerî û çandî disekine, wekî keyek pîr bi hêz û xwedî desthilatdariyek zexm û bi navûdeng tê binav kirin. Ji ber ku wî dizanibû ku keyê, di wê demê de bi bandûra oldaran û hwd bandûra xwe windakirya. Ji hêla rêveber ruhanî ên olî ve dihê bi rêvebirin. Piştî wê ku ew desthilatê dihilde li dest wê, yekem tiştê ku ew wê bikê ew bû ku van zagonan ji rahîb û rêmildaran (kahîn) bigire û bike kontrola dewletê û biryar bide ku. hemû danûstandinên oldar û rêmildaran dê ji aliyê dewletê ve bihata kirin. Weke ku tê dîtîn, Ur-nammu karekî ku, di wateyekê de, referansa pergala "laîkparêzî" ya îroyîn e, pêşdixê. Wek prensîbên ku Urukagina derxistiye holê, dema ku ol û karûbarên dewletê ji hev vediqetîne, ol di bin kontrola dewletê de dimîne. Ur-nammu jî zagonan çêdike. Di belgeyên dîrokê de

* Oppenheim, A. Leo (1977). Reiner, Erica (ed.). Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization (revised ed.). Chicago, IL: University of Chicago Press.

*Saggs, Henry W. F. (1965). Everyday Life in Babylonia and Assyria (PDF). Illustrated by Helen N. Fairfield. London, England: B. T. Batsford.

*Ziolkowski, Theodore (2012). Gilgamesh Among Us: Modern Encounters with the Ancient Epic. Ithaca, NY: Cornell University Press.

* THUREAU-DANGIN, F. (1904). "La Ruine de Shirpourla (Lagash): Sous le Règne d'Ouroukagina". Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale. 6 (1): 26–32).

tê gotin ku ev zagon b.z 2050 hatina nivîsandin. Dê were dîtin ku kirinek bi vî rengî ya van rengê bi awayê zagonçêkerîyê dê cûda ji hêla Hammurabî ve were kirin, yê ku biqasî 300 sal şûnda wekî keyê li Babilê ew wê bikê wê bi heman rengê wê navê wî bi wan re wê li dîrokê bide hiştin. Di lêkolînên arkeolojîk ên 1889-1890 de, hin tabletên zagonê yên ku ji hêla Ur-nammu ve hatî nivîsandin, li Muzeya Berhemên Rojhilatê Antîk a Stenbolê hatin dîtin û di bin parastinê de hatin girtin.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê zagonên Urukagina wê were dîtin ku wê bandûra wan wê di awayekê de wê piştî wî jî wê di rengê de wê were dîtin ku wê xwe bidina domandin. Di wê demê de wê, di dema sumer a duyem de wê li gorî wê were dîtin wê jinûve bilindbûn û gihiştineka asta demek zêrîn a gûtîyan ku wê bibê wê, ew wê li ser wê temenê wê, pêşkevin û wê li giştîya herêmê heta ber zagrosan wê biqasî ku wê dîrokzan jî wê li ser wê hemhizir bin wê serwer bibin û wê, di wê demê de wê, dema bajar-dewletên dema sûmerîyan a bi serê xwe heta wê demê hatiya wê di awayekê de wê dawîyê jî wê weke ku wê li wê werênin. Wê demek di rengê serwerî û imparatori de wê pêşbixin û wê di wê temenê de wê, li demê serwer bikin.

Zêde wê, di demên gûtîyan de wê, di wê demê de wê bi bandûra wê rengê pêşketinê re wê were dîtin ku wê zêde rewşên weke yênbî rengê berê ê olî û girêdanê jî wê ji holê wê rabikin. Wê di wê çerçoveyê de wê gûtîyî wê pergale giştî a olî wê hin bi hin wê di rengê de wê, çerçoveya wê di rengê pîrr-yazdanî de wê, dîmenekê wê bi xwe re wê pêşbixin û wê, di wê temenê de wê bigihijina hinek kevneşopîyên ku em dikarin ji rengê pêşketina wan têbigihin bin.

Weki din wê di çerçoveya nîqaşên li Urê de ku wê were gotin de wê, bandûra hizrên urukagina wê were hanîn li ser ziman. Di wê demê de wê, bi zêdeyî wê di nava nîqaşên li ser zagonên ur-nammu ku wê werina kirin de wê, bi wan re wê bahsa wê were kirin. Di awayekê de wê weke ku wê nêzî hebûna ur û lagaşê wê di wê temenê de wê ew wê bibê û wê xwe bide dîyarkirin. Di wê demê de wê, dema ku wê Ur-nammu wê derkeve wê piştî ku ew derket li pêş wê weke xwe nimînêre yazdanan wê li ser rûyê ardê wê bibîne û wê werênê ser ziman.

Di wê demê de wê bandûra têgînên Urukagina wê di awayekê de wê were dîtin ku wê di wê demê de wê bi serwerîya wan re wê bibê. Wê di

wê temenê de wê, hin bi hin wê bûyin û şîroveynê di derbarê jîyane mirov ku wê di awayekê de wê li ser temenekê civaknasî û bi maf û azadi wê werina kirin de wê, bi zêdeyî wê weke di dîmenê bûyina şoreşek civaknasî de ku wê bi têginên urukagina re wê bibê re wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bibê.

Li ser wê temenê Urukagina ku wê were ser ziman wê di dewama wê de wê, piştî wî li lagaşê wê di dewama wê de wî kesên weke guada-ensî wê werin. E wî wê di wê temenê de wê têginên urukagina wê di nava gel de wê bina sedema zêdetirî bi bandûrbûyina wê.

Ur-nammu wê di rengekê de wê, li ser wê çerçoveyê de wê, bahsa wekheviyekê di bin destê û desthilatiya xwe de wê bikê. Heta ku wê ji hinek şîroveynê ku wê di demên hemdem de wê di derbarê hinek rêgez û zagonên Ur-nammu ku wê werina kifşkirin de wê di wê warê de wê weke bi jîyankirina jîyanek komelî û komunali ku wê bin wê ji wê were bahskirin (çav: Civil, Miguel (2011): «The Law Collection of **Ur-Namma**», George, A.R., red.: Cuneiform Royal Inscriptions and Related Texts in the Schøyen Collection).

Di wê temenê de wê, ev rewşa bi Ur û lagaşê re wê di demên piştê wê bahsa xwe wê, di awayekê de wê, di rengekê de wê bi zêdeyê wê, bide nîşandin û wê di wê temenê de wê têgînek bi maf û azadiyê wê di mejîyan de wê biafirênê. Wê dema ku em van aliyan bi wê rengê kifşdikin û wan dixwênin wê di wê demê de wê di wê temenê de wê, baştirin wê bi wê re wê, têginên **weke** yên bi *destana kawayê hesinkar* ku wê piştê wê rûbidin wê li ser temenê têgînek azadiyê wê hê çêtir wê karibê were fahmkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, ya ku wê were dîtin wê wê, di serî de wê di wê rengê de bê ku wê, têgîna azadiyê wê bi wê re wê derkeve li pêş. Wê bindestî wê newê herê kirin. Wê weki din wê têginên weke yên kolederiyê wê di rengekê de wê, were dîtin ku wê bi wê re wê hem wê derkevina li pêş li berçav ku ew werina dîtin û wê bikevina berlêpîrsînê de.

Weki din wê dema ku em bahsa zagonên urukagina û Ur-nammu bikin wê di dewama wê de wê weke ku wê piştê wê were kifşkirin wê "**zagonên** ana-îttuşu" mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bahsa wan bikê. Di hinek şîroveyna de wê, weke şibandina yên ur-nammu re wê weke di dewama wê de wê hatina wan jî wê bahsa wan wê were kirin. Di wê çerçoveyê de wê, di zagonên ana-îttuşu' de wê bi heman rengê wê, rewşek civakî wê, li ser temenê bi maf gihiştina rewşek jîyanî a civaknasî

wê çerçoveya wê bahsa wê were kirin. Wê bahsa rewşên têkiliya nava mirovan, cirantiyê, zawacê, û hwd wê bikê. Di dewama wê de wê, di awayekê de wê, li ser temenekê dadmendî wê direngê de ku wê çawa wê, weke bê jîyankirin wê bê xwestin ku ew di rengê de were hanîn li ser ziman.

Di dewama zagonên urukagina, Ur-nammu û ana-ituşu de wê, bêgûman weke yek zagonçêker dibê ku mirov bahsa lipit iştâr bikê. Di wê temenê de wê, ji dema sûmer a yek û piştî wê heta dema duyem û piştî wê were dîtin ku wê, serwerîya têgînên lipit iştâr wê di rengê de wê bi zagonên wê re wê were dîtin. Li ser wê temenê têgîna azadiyê wê, kirpendinên bi navera zayendan weke jin û mêt, zawacê, û hwd wê zêdetirî wê li pêş bin. Di dewama wê de wê, kirpendinên rewîstî wê zêdetirî wê weke ku mirov karibê kifşbikê wê bi wê re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bide dîyarkirin. Ji urukê, heta lagaş, urê wê navê lipit iştâr wê karibê were dîtin ku wê bi serwerîyekê wê bibê. Lê di wê temenê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Di nava têgînên lipit iştâr de wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke bi ahenge û herêkirina destûrên wê ji aliyê An û enlil ve jî wê di hinek nivîsên bizmarî ên piştî de wê were ser ziman. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, ev wê, wê intibayê wê bi mirov re wê bide çêkirin ku wê ev wê di demên ku wê enlil weke yazdanê sereka wê derkeve li pêş de wê destûrên wê jî wê di rengê de wê li herêmê wê serwer bibin û wê, xwe bidina dîyarkirin.

Di dewama wê de wê, li aliyê rojhilatê çemî dicle bajare bi navê Eşnûnna li bakurê Babîlê hebû. Di serdema Sumeran de yek ji bajarên girîng bû. Hammûrabî, ku paşê, dema ku ew weke keyê Babîlê hukum kir, ji bo bidestxistina vî bajarî gelek xebitî. Hammûrabî ku wê, beriya zayînê di sala 1785'an de bajarên Êrûk û Îsînê dorpêç bikêk, dixwaze çareserîya serwerîya herêmê ji bo aştîyê pêkbîne kir. Ew bi bajarên dewletên Asûr, Mari, Larsa, Eşnûnna re peymanên aştîyê çêdike. Lêbelê, key Hammûrabî ku di sala 1763'an de ev helwest guhert, hêrişî bajarên bajarên **Subatrum, Gutium, Malgium, û Eşnûnna** yên ku li dijî Babîlê hatin cem hev kir, û wan têk bir. Sumer, gutiyî, qasîtî, Babîl û paşê Asûrî li vî bajarî serwerîya xwe domandin. Di vekolînên arkeolojîk ên ku li Şadupumê (Bêje Harmal) ku li kêleka bajarê Eşnunnayê de ya wê, tabletên zagonên Eşnunnayê wê werin dîtin. Tê gotin ku ev tabletên zagonî dê ji zagonên Lipit-Iştâr pirr dereng bihatana derxistin. Her çend ne zelal bê jî, zagonên bi navê Eşnunnayê beriya zayînê di sala 1930'an de

hatine çêkirin, û dişibin zagonên lipit iştari ku wê dîmenekê berfireh ên demên destpêkê ên sumer wê di xwe de wê bidina dîyarkirin û yên urukagina ku wê bi zêdeyî ku wê bi çerçoveyek azadî û civaknasî wê dîmenekê berfireh wê bi xwe re bidina dîyarkirin.

Di rewşa hammûrabî de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ew, di wê demê de wê bo ku ew zêde bi hêz û serwer bibê wê bixwezê ku ew bajar-welatên demê ên xort û ku ew hin bi hin weke navendna çandî û hwd wê derkevina li pêş wê di wê demê de wê, di rengekê de wê, bixwezê ku ew li wan serwer bibê. Ev bajar-welat û ankû bajar-dewlet wê, larsa, eşnunna, marî, **lagas**, arapha û çend deverên din ên weke kiş, ur û hwd bin ku ew di wê demê de wê, serwerîya xwe li wan wê bixwezê. Di wê temenê de wê, di wê demê de wê dîmenekê zagonçêkeriyê wê bi xwe re wê bide çêkirin ev wê di awayekê de wê, bi wê re wê werê hanîn li ser ziman, di çerçoveya nivîsandina destûrên wî de. Li gorî ku wê were ser ziman de wê, bê gotin ku wê xwe weke **lawê marduk** wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di dema ku ew destûrên xwe wê dinivîsênê û wê di dîmenê pêşkeşkirinê de wê, di wê warê de wê hinek şîrove wê cihê wê werina kirin. Di wê dîmenê pêşkeşkirinê de wê hinek wê weke ji enlil re pêşkeşkirinê wê werênina ser ziman û hinek jî wê weke ku ew xwe weke lawê marduk dide nîşandin wê ew wê, bînina ser ziman ku ew destûrên xwe ji mardûk re wê pêşkeş bikê û wê bi wan wê bide herêkirin.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê were ser ziman hammûrabî wê di wê demê de wê bi zagonçêkerîya xwe wê, xwe weke otoriteyek ramyarî a demê wê bide dîyarkirin û bi temen kirin. Di wê çerçoveyê de wê, babilê wê weke navend wê hîlbijêrê û wê bi ber hewirdora wê re wê, bixwezê ku ew serwerîya xwe sînorê wê berfireh bikê. Bi ber aliyên mesopotamîya jorin ve wê pêşkeve û ji wê jî wê derbasbibê heta ber herênên firatê ên weke marî û afrînê wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bixwezê ku ew pêşkeve. Di wê demê de wê, biqasî ku wê were dîtin wê, hammûrabî wê bi hinek peymanên ku wê

* Oppenheim, A. Leo (1977). Reiner, Erica (ed.). *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization* (revised ed.). Chicago, IL: University of Chicago Press.

*Civil, Miguel (2011): «The Law Collection of Ur-Namma», George, A.R., red.: *Cuneiform Royal Inscriptions and Related Texts in the Schøyen Collection*.

* Jaynes, Julian (1976): *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*. Houghton Mifflin Company Publishing

weke 'peymanên aşîtyê' wê werina bi navkirin û wê di wê temenê de wê, çêbikê û wê di wê rengê de wê li ser wê re wê bixwezê ku ew bi zagonên xwe û serwerîya wan re wê, otoriteya xwe ya ranyarî li herêmê bi saz bikê û bi temen bikê. Aliyê din ê ku em dikarin di çerçoveya mijare xwe de wê balê bikişênina li ser wê navaroka zagonên hammûrabî bê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê bê dîtin ku wê bandûra zagotinên urukagina, ur-nammu û heta lipit îştar wê were dîtin ku wê li ser wî wê hebê. Wê yekê mirov ji navaroka zagonên wî û gîyane zagonên wî ku mirov hin bi hin fahmdikê wê bi rehetî têdigihê.

Di wê temenê de wê têgînên destûrî û zagonî ên weke ya bi hammûrabî re bê û ankû bi yekê din re ku wê bibê bê wê bi wê re wê ev wê were dîtin ku wê pêşketinek civakî wê hebê û wê di wê temenê de wê li ser temenekê hiyararşîkî wê bi wê re wê di nava civakê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê dibînin ku wê, di nava jîyanê de wê ew wê bi wê re wê were dîtin ku wê, di nava jîyanê de wê, mijare zanîne wê bi wê re wê, bi pêşketina wê re wê derkeve li pêş. Lê aliyekê wê yê din jî wê li herêmê wê beremberê wê pêşketina aqilî û hwd re wê kes û keseyetîya kes wê derkeve li pêş û wê di nava civakê de wê zanînen xwe wê werênina ser ziman. Wê di wê demê de wê hin bi hin wê kesên ku ew li ser kevneşopîya rûniştî a fahmkirinê ku wê hizrên xwe wê werênina ser ziman û kesên ku wê dervî wê werênina ser ziman wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê dema ku em, gotinekê bi dema zerdeşt ku wê pirr piştî wê demê wê were û bibê wê karibê wê di wê temenê de wê weke di rengê weke ya demên destpêkê ên felsefeyê ku wê bi sofist û derketina wan re wê were ser ziman wê, di wê temenê de wê li ser wê kevneşopîya rûniştî a fahmkirinê re wê li ser wê çerçoveyê re wê xwe bide dîyarkirin. Heman tiştê berî zerdeşt bi Mitra re jî dikarê werênê ser ziman. Heman tiştê bo piştî zerdeşt weke bi kesên weke Manî re jî wê karibê di dîmenekê de wê werênê ser ziman bê.

Ev wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê bi demê re wê, di awayekê de wê, xwe bide dîyarkirin ku wê li ser rengên fahmkirinê ku wê zêdetirî wê rehetiyê û aramiyê bi awayekê xwezayî bêgûman zêdetirî wê mirov xwe bi wê re azadtir wê hîsbikê wê bi wê re wê di dîmenekê de wê pêşkeve.

Mirov wê di wê temenê de wê, mafên wî yên ku ew di demên destpêkê de ên weke yên şariştaniyê de ku wê bi têgînên mitolojikî ên weke yên

mirov ji aliyê xwûde ve ew hatina afriandin bo ku ew ji wan re xismet û bergê bikin û hwd ku wê ji wê têgînê wê dūrkevin û wê hinekê din wê zêdetirî wê bi xwe bin û wê bi wê asta pêşketina xwe ya di mejiyê xwe de wê zêdetirî wê bigihijina başîyekê di jîyane xwe de wê bi wê re wê li wê bihizirin.

Di wê temenê de wê, bi wê re wê dikarê wê di dewama wê de wê were dîtîn ku wê mirov bi aqil dibê wê hin bi hin wê ew wê rewşên girêdanê ên weke 'berdest' û ankû 'evd' ji yazdanekê û hwd re ku wê werina dîtîn wê red bikin. Kevneşopîya rûniştî a fahmkirinê ew bo ku ew xwe bijî û weke xwe di bin otoriteya xwe ya ku ew xwe bi wê di sipêrê wê têgînê ku ew bijî re wê, li ser wê re wê ew girêdana di bindestiyê de wê serî li zorê jî wê bi wê re wê bide. Wê weke pergalên wê rengê jîyanê ku wê weke li ser navê yazdanan wê li ser jîyane mirov û hebûna mirov wê bidina domandin wê xwe di dîmenekê de wê weke ku wê bi pozisyon wê bikin û wê di awa û rengekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin û domandin.

Di wê temenê de wê, dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, di nava wê têgînê de wê, êdî wê du alî wê derkevina li pêş. Wê rewşa mirovê ew hertimî pêşdikeve û dixwezê hertimî li gorî wê asta xwe ya dem bi dem k uew bi dest dixê bigihijê azadiyekê û serbestiyekê bi xwe û jîyane xwe re û aliyê din ê pergalî weke desthilatî û hwd ku wê li gorî kevneşopîya fahmkirinê a rûniştî wê xwe li dijî wê bi pozisyon wê bikin re wê bibê. Di wê temenê de wê pergal wê di wê dîmenê de wê li dijî mirov û azadiya mirov û bi serbestî mafê mirov bi dest xistinê re wê di dîmenekê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di dewama wê d ewê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare pergalên li gorî kevneşopîya fahmkirinê a rûniştî wê, di wê temenê de wê, di xwe de wê hinek aliyên wê yên din jî wê bi wê re wê êdî wê bi demê re wê, derkevin. Ev jî wê bi kesên weke rêveber û serdest re ku wê rûbidin û ew bo ku wê bidina domandin ku wê çawa wê, bi wê kevneşopîya rûniştî a fahmkirinê re wê, weke li gorî wê û weke 'şerwanê wê têgînê' wê di pozisyonê de wê li dijî mirov û rengê pêşketina wan û jîyane wan wê bi tûndûtûjî û zora xwe re wê derkevina li pêş wê bi wê re wê di awayekê de wê werina dîtîn. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di serî de wê fahmbikê bê. Weke aliyê wê yê din ê duyem jî wê di dewama wê de wê ew bê ku mirov wê di dewama wê de wê werênê ser ziman û wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman wê ew bê ku ew ev desthilat wê piştre wê ew jî wê di dîmenekê de wê weke ku

wê ji wê têngîna ku ew weke li gorî wê dijîn wê dûrkevin. Lê wê wê qalibê ku ew weke wê dijînwê bo pêşxistina otoriteyek desthilatî û hwd ku wê pêşbixin û wê farz bikin wê bi wê re wê, weke ku wê çawa wê ew kevneşopîya rûniştî a fahmkirinê wê bixwezê girse li gorî wê û li dora wê bibin û bijîn wê ew pergal û qalibê ku wê bi wê re wê bidest bixin jî wê bi wê re wê, ew wê, bo têngînek desthilatî a bi reng û armancên din û hwd ku wê pêşbixin wê bo wê jî wê bi heman rengê wê bidest çuyina ser girseyan de wê bikin.

Ev alî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê di mijare wê têngînê de wê di serî de wê mijare bixwebûnê û serxwebûnê a mirov û çerçoveya têngîna mafê mirov ê ku ew di wê temenê de wê weke di wê de ew hatî hacizkirin wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê were dîtin. Wê mafê mirov wê bi wê re wê pêşîya wan wê were girtin. Wê mafê jîyanê û mafê mirov ên ku ew weke wê bi xwe re ew weke ku ew dixwezê bi wê re ew bijî wê bi demê re wê ji destê mirov wê bi wê re wê werê girtin û wê were ji dest standin.

Di wê temenê de wê êdî wê ev maf ji dest ji standinê wê ji wê kevneşopîya rûniştî a fahmkirinê wê weke ku wê di dewama wê de wê derbasî wê têngîna weke qalib û qariqatûrekê wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê re bide dîyarkirin.

Di w temenê de ew wê êdî wê di wê rengê de wê ew wê, di wê çerçoveyê de wê, bibê xwediyê rengekê fahmkirinê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Ev alî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di mijare têngîna mafîtîyê de wê, di wê temenê de wê, ew bi sîniorkirin wê bi wê re wê, êdî wê li ser wê qalibê pergalî ku ew ji wê hatiya girtin ji aliyê têngîna desthilatî ve wê bi wê re wê li ser destûrên ku ew êdî wê li gorî wê qalibê û qalikê wê biafirênê bo xwe û çerçoveya xwe ya desthilatî re wê bi wê re wê bibê.

Di wê temenê de wê, di çerçoveya **zagonên hammûrabî** û hwd de wê, tişteke wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di wê rengê û awaye de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin. Di wê de wê, li gorî wê çerçoveya wê qalibê pergalî ê desthilatî ku wê êdî wê bi serê xwe wê weke têngînek serdestîyê wê bi wan zagon û destûrên ku ew dihên nivîsandin li gorî re wê, ew wê bi wê re wê çerçoveyek bi sînorkirinê a li ser mafêûazadiya

mirov û hwd re wê di renekê de wê weke ku wê bi xwe re wê biafirênê. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê were fahmkirin. Di wê temenê de wê ev qalib ku wê derkeve li pêş wê êdî wê bi wê re wê gûharînek wê bi wê re wê di wê, xwe bide dîyarkirn. Wê êdî ew qalib wê ew wê kevneşopîya rûniştî wê li gorî xwe û navaroka wê bixwezê ku ew bikê weke têtînekê. Yan jî wê bikê û bixwezê ku ew wê weke xwe di renekê de bi awa bikê. Ji wê demê û pê de wê têtînen weke yên wê kevneşopîya fahmkirinê a rûniştî jî êdî wê weke ku ne bi serê xwe, serbest û azad bin. Wê demê wê bi wê re wê, weke têtînek kontrolkirinê di nava wê qalibê de wê xwe di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ew kevneşopîya rûniştî a hizirkirinê wê di wê rengê de wê, êdî wê, di wê rengê de wê, weke ku wê ji rastîya xwe wê weke ku wê hin bi hin wê weke bibê tiştêkê din wê bi xwe re wê, di wê rengê de wê weke ku wê bi wê re wê bibê.

Di nava hizirkirinên bi wê qalibê re wê piştî wê ya ku wê derkeve wê, di wê temenê de wê ew bê ku wê, di navaroka wê qalibê de wê, ew têtîna qalibî ku wê weke renekê pergaliê ê desthilatî wê reng û awa wê bistênê wê, di şewayekê de wê ew wê, têtîna kevneşopîya fahmkirinê a rûniştî jî wê, bidest mudahale li referansên wê yên fahmkirinê û rengê wê yê heyî wê bikê ku ew li gorî xwe wê di reng û awayekê de wê bide gûharandin. Wê ya ku wê ji rastîya wê bi demê re wê dûrbikê jî wê hin bi hin wê di wê temenê de wê, bi wê rengê ew çerçoveya qalibî ku ew di wê rengê de wê bi wê re wê bibê. Ji wê aliyê ve wê, di çerçoveya mijare me de wê, weke ku ew gûharênên ku wê di awayekê pirralî de wê bibin jî wê di renekê de wê, weke gûharînên ku wê ji temen ve wê mudahaleyê li maf û azadiya mirov û rengê bi serê xwe û serbestiya xwe wê pêşkeve jî wê bikê bê.

Ku em di çerçoveya felsefeyî de wê werênina ser ziman wê weke ku wê bi felsefeya cewherê û tozê û ankû awa û cewherê de wê karibê wê

*Civil, Miguel (2011): «The Law Collection of Ur-Namma», George, A.R., red.: Cuneiform Royal Inscriptions and Related Texts in the Schøyen Collection).

* Jaynes, Julian (1976): The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind. Houghton Mifflin Company Publishing

were ser ziman wê, ew qalib wê bi wê rengê wê, bi gûharênên di cewherê re ku wê li gorî wê qalibê ku wê bikê wê di wê temenê de wê, weke wê di hevsengiyekê de wê bi wê re wê çawa wê gûharînê wê bikê wê bi wê re wê were dîtin ku wê were kirin.

Ji wê aliyê ve jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê hinekê li wê bihizirê bê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Wê dema ku mirov wê ji wê aliyê ve wê li wê bihizirê wê mijare têngîna cewherê û qalibê wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Qalib wê, di wê temenê de wê piştî ku wê biafirê wê, êdî wê ji xwe wê gavê bide avêtin û wê di rengê de wê bi dest hizirkirinê û kûrbûnekê bi wê re ku wê di rengê cewherî de wê bide kirin wê bi wê re wê bibê. Ya ku wê ji aristo re wê bibê temenê wê hizirkirinê ku ew wê bibêjê ku wê her tiştê ku ew heya wê bi hebûna xwe re wê xwediyê cewherê xwe bê wê, di wê temenê de wê çavkaniyek wê ya ku mirov wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê wê hebê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di nava wê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê mijare çavkaniyê wê di wê temenê de wê bi wê re wê xwe di rengê de wê bi wê re wê bi qalibên fahmkirinê re wê hin bi hin wê bide dîyarkirin. Ji wê aliyê ve wê hinek têngînên din ên teolojikî-mitolojikî jî ku mirov wê karibê di çerçoveya mijare xwe de li wan bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman wê hebin. Minaq wê, mijar û **vegotina Lîlith** ê ku mirov wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê, têngînekê ku mirov wê ji gelek aliyên ve wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê bi wê re wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin.

Di vegotina **lilith** de wê, were ser ziman ku ew û adam wê bi hev re wê di heviyekiyekê û weke dengê hev wê wekehev wê bîn afirandin ji aliyê xwûdê ve. Li gorî bineterên pîroz ”wê weke hevsera adam a pêşî” jî wê di nava zanînên hemdem de wê were hanîn ser ziman. Wê yek ne li ser ya din re bê. Lê di demên danîna têkiliyên zayendî de bê û ankû awayên din de bê ku wê lilith wê li bin bimênê wê di wê demê de wê ew wê di serê xwe de wê, lêbipirsê. Di wê demê de wê, ew wê, bîrê ser ziman ku em çawa weke hev di wekheviyekê de hatina afirandin û yek ji me wê ne li ser ya din re bê wê demê wê çima wê tenê wê adam wê li ser min bê.

Di wê temenê de wê ev gotin û lêpîrsênên di serê lilith de wê, di rengê de wê, êdî wê bê temenê ji hev cihêbûna wan.

Di awayekê de wê, ew wê, di bihûştê de wê ji hev wê cihê bibin û wê, lilith wê di wê demê de wê ew wê weke ti kesekê li ser xwe re ku ew

herê nakê wê bibê û wê êdî wê di wê demê de wê, were ser ziman ku ew wê ji bihûştê wê bi xwe û **biryara** xwe wê derkeve û wê were binêardê. Di aslê xwe de wê çendî ku wê were gotin ku wê were 'binêardê' jî lê wê di awayekê de wê weke ku wê di hinek tefsiran de wê were ser ziman wê ew wê were dûnyê û wê dûnyayê wê temenê jîyanê wê pêşî ew wê li wê biavêjê.. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, ew wê, êdî wê piştî wê re wê, mijare adam û hawa ku wê pêşkeve wê li ser wê re wê were ser ziman. Di **tipolojiya lilith** û hawa de wê, bi adam û vegotina destpêka jîyanê a bi adam re wê, tu qarakterên ji hev cihê û cûda bin. **Lilith** wê, weke jina serbixwe, bi serê xwe û xwedi vîn keseyet û bîndestiyê û nehaqiyê ku ew herênakê wê, temenê û awayê de wê bi wê re wê were dîtîn. Aliyê din ê vegotinê wê di wê rengê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin û wê were ser ziman wê ew bê ku wê, di wê temenê de wê, adam wê bixwezê ku ew li ser wê re ew weke yê serwer û serdest ku ew lilith wî herê bikê wê xwe li ser wê farz bikê. Lê ew wê nakê û ji wî cihê dibê. Piştî wê, dihê gotin ku wê, adam gelekî hêj lilith bikê û wê ji xwûdê bixwezê ku ew yek din ji wî re biafirênê weke lilith, ber ku ew xwe bi tenê hîs dikê û ji wî re wê gelekî zor wê were. Li ser wê ku wê di dîmenê lilith û weke wê de lê wê weke jineka 'iteatkar' û di bin gotin û iteata adam de wê hawa wê were afirandin. Dîmenê bi hawa re dihê berçav di wê rengê vegotinê de wê di wê temenê de wê, dîmenê jinek iteatê dikê, ew di gotina mêr de bê û ew tenê weke wî bijî û ji gotina wî dernekeve û tenê weke male wî bê wê were dîtîn. Di wê temenê de wê, hawa wê di wê dîmenê wê vegotinê de wê serwerî û serdestîya adam wê herê bikê û wê ji wî re wê zaroyan wê werênê dûnyê.

Di vegotina dema adam û lilith de wê were gotin ku wê adam wê pîrr zêde wê, girêdayî lilith wê bibê. Di wê demê de wê, were ser ziman ku wê, ew ji xwûdê bixwezê ku ew bi şûn ve were hanîn ji dûnyê li bihûştê ji wî re li cem wî. Di wê demê de wê were gotin ku wê xwûdê wê farişteyên xwe yên bi navê senoy, sensenoy û samandelof wê bişênê pey lilith ku ew wê bi şûn ve werênin. Lê wê dema ku ew diçin û ew xwesteka vegehinê wê red bikê wê hingê wê di nava teolojîya wê de wê were gotin ku wê hingê wê lilith wê were lenetkîrin.

Di wê demê de wê, piştî wê, gotinên weke ku ew daketina li binê ardê wê bi wê re wê werina ser ziman. Wê bi wê re wê were ser ziman ku ew di rengekê de wê, êdî wê, weke 'iblisêkê' wê tefsirên wê werina pêşxistin.

Di nava vegotinên sumerî de jî wê tipolojiya lilith wê diwê rengê de wê were dîtin ku wê were ser ziman û wê, bahsa lenetkirina wê were kirin. Di wê temenê de wê, bi aliyê xirab û ji rê derxistinê wê were pênasekirin. Di awayekê de wê, lilith wê, di rengê ku wê di nava mitolojiyê de wê were ser ziman wê bi zêdeyî wê bi têngînek zayendî a şahwetê û xweşikatiyê jî wê bi wê rengê wê were pênasekirin. Li ser wê re wê, weke ku ew bi xweşikati û şahweta xwe dikarê aqil ji rê bibê wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman û wê tefsir wê di wê rengê de wê bi wê re wê, werina hanîn li ser ziman.

Di mijare lilith de wê hinek xosletên din jî wê bi wê re wê werina ser ziman. Wê bi tefsirên mat û kund re jî wê werina ser ziman. Kund wê bi tefsirên bi aqilibûnê wê werina ser ziman. Mar jî wê bi tefsirên weke çavkaniya jîyane dirêj re wê were ser ziman. Ev heta roja me jî wê di nava kurdan de wê wusa wê were ser ziman. Ev wê heta roja me jî wê di nava baweriyên kurdistanî de jî wê bi têngînê weke şahmaran û hwd re wê di dîmenekê de wê were dîtin ku wê wê were ser ziman.

Di dewama wê de wê mijare **lilith**ê wê hinek aliyên wê yên din jî wê hebin. Di mitolojiya sumerî de wê lilith wê weke yazdanak jin jî wê di awayekê de wê bi xweşikati û aqiliya wê re wê were tefsirkirin. Lê di têngînê nava tawratê û ankû zoharê de wê wusa wê newê **pênasekirin**. Têngînek din jî wê ew bê ku wê weke ku wê di nava kurdan de wê were dîtin ku wê zaroyên ku ew nû dibin ku wê tiştê weke nivîst û hwd ku ew bi wan ve wê were kirin ew bo ku ew tiştên weke gîyane xiyab ew newin û zîrê nedina wan. Di tawratê de wê ew 'wê, weke ji lilithê parastinê' wê di awayekê de wê were ser ziman. Lê di nava kurdan de wê bê gotin ku "lilith gotiya ku ew tiştê ku ew bi zaroyan ve hat kirin wê bo ku ew tiştê bi zaroyan newê kirin' re wê were ser **ziman**. Wê dema ku ev gotin wê were ser ziman wê bahsa têngînek bi xirabî weke ji wê were kirin wê newê kirin.

Di mijare lilithê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di awayekê de wê, di nava mitolojiya demê de wê, weke ku em bi tefsirên ser mar re ku wê bi wê re wê werê kirin re wê, di rengê de wê, vajî şîroveyên bi wê bi wê weke bi xirabî wê werina kirin wê di nava vegotinên kurdistanî ên mitolojikî de wê were newekirin. Wê bi şîroveyên weke bi mar re wê, weke dúbare lêbaxşkirina pîroziyekê û bibîrkirina wê pîroziyê re wê were ser ziman.

Di vegotina destana gilgamêş de jî wê weke bi têngîna di baxçeyê inanna de wê, dara 'huluppa' ku wê bi kifşkirina marekê re wê, bê dîtin re wê, ji

wê were bahskirin. Li gorî ku wê were ser ziman lilith wê hertimî wê bi ceziba xwe wê cezb bikê. Wê di wê rengê de wê, di her demê de wê, di nava jîyanê de wê, weke di rengê wê weke ku wê bi şahmaran re wê were ser ziman wê bi wê re wê di nava kurdan de wê were ser ziman ku "ew di rengên cihê de dihê li nava jîyanê û qanciye û başiyê jî bi mirovan dikê."

Di vegotina lilithê de wê di wê temenê de wê, di dewama wê de wê, aliyên wê yên ku wê li ser keseyetê, biryardarbûyinê, bi xwebûnê û hwd re wê, di renekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin.

Wergera Kramer a Gilgamêş ji hêla Henri Frankfort (1937) û Emil Kraeling (1937) ve ji bo piştgirîkirina danasîna jineke bask û bi lingê çivîk li ser têkiliya bi Lilith re dê bi pênasina Burney Relief-a nakokbar re wê were bikarhanîn. Frankfort û Kraeling fîgurê di rolief de bi Lilith naskirin. Di lêkolînên nûjen de fîgur wekî yek ji xwedawendê dayik a pantheona Mezopotamyayê bê, û bi îhtîmaleke mezin weke ya **Ereskigal**, bê naskirin (çav: Albenda, Pauline (2005). "The "Queen of the Night" Plaque: A Revisit". *Journal of the American Oriental Society*. 125 (2): 171–190. JSTOR 20064325."). Di nava vegotina mitolojiyî a sumer de wê, bahsa Ereskigal ku wê were kirin û şrovevên ku wê bi wê re wê werina kirin wê di dîmenekê de wê, ne dûrî yên ku wê bi lilith re wê werina kirin bin. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê bê sedema wê ku wê ew wê weke şibandina wê li wê were kirin (çav: Kraeling, Emil (1937). "A Unique Babylonian Relief". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*. 67 (67): 16–18. doi:10.2307/3218905. JSTOR 3218905. S2CID 164141131."). Weki din di vegotinên li ser adam û lilith ên di nava cihûtiyê de jî wê bê hanîn li ser ziman ku wê, ew jî wê weke adam wê ji axê wê were çêkirin û wê, di wê çerçoveyê de wê, weke keseka weke adam hatî afirandin wê bê hanîn li ser ziman. Di mijara afirandinê de wê were gotin ku "xwûdê gotiya "min hun weke nêr û mê ew afirandin' wê bê ser ziman. Wê dema ku wê bahsa hawa wê were kirin wê weke ji parsûya adam weke hati afirandin' wê bê kirin. Lê ev gotina weke ji devê xwûdê ku wê bê gotin 'min hun weke nêr û mê afirandin' jî wê, ev wê, weke têgînek berê wê demê wê weke ku wê taqabûlî wê bikê wê têgînekê û morfolojiyekê bi fahmkirina xwe re wê

* Kraeling, Emil (1937). "A Unique Babylonian Relief". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*. 67 (67): 16–18. doi:10.2307/3218905. JSTOR 3218905. S2CID 164141131."

* Albenda, Pauline (2005). "The "Queen of the Night" Plaque: A Revisit". *Journal of the American Oriental Society*. 125 (2): 171–190. JSTOR 20064325."

bide me. Bi xosletên ku wê weke ku wê bi lilith re wê werina ser ziman wê weke ku ew weke yazdanekê bê wê di nava tefsirên mitolojiyî ên sumerî de wê were ser ziman. Weki din wê gelek dagerên ku wê weke ku wê bi wê re wê werina ser ziman û bi navkirin w nîşanaka wan di nava baweriyên kurdistanî ên kevn de wê were dîtin. Weke pêjna rohniyê ku wê bê gotin ku wê baskên lilith wê ji wê bê. Weke mar ku wê di nava baweriyaya êzdayî de wê **hebê** û hwd. Weki din wê weke 'yazdana bereketê' û 'ya dana tovê jîyanê' jî wê were ji wê bahskirin. Wekî din wê di dewama wê de ku wê bahsa wê were kirin wê ne di têgînek weke ya yazdanî de wê bahsa wê were kirin.

Weki din wê di demên hemdem de wê litteraturek wê bi navê lilith wê derkeve li pêş. Wê şîrovevên nû wê pêşkevin. Di nava têgînên feminist de wê, bi zêdeyî wê rastî şîrovevên wê bi wê re wê karibê were. Minaq têgîna feminist 'midraş' di hinek şîrovevên hemdem ên di bin navê "**hatina lilith**" û ankû "the coming of lilith" re ku wê bikin wê, di wê çerçoveyê de wê karibê wê werênê ser ziman. Wekî din hem di demên berê û hem jî di demên nû de wê di çerçoveya şîrovevên di wê rengê de wê di nava kurdan de wê werina kirin jî wê, di awayekê de wê mirov karibê rastî wê were. Di nava kurdan de ên kevn wê di bin rengê şîrovevên weke bi navê 'kevneşopîya hemawîyê' de wê bîn kirin. Yên demên nû jî wê, bi pêşveçûnên weke tevgerên jinê ku wê rûbidin re wê bibê û wê karibê werênê ser ziman.

Di vegotina Adam û Lîlîth de wê, gotin ku ew ji axê hatine çêkirin, lê di dema têkiliyazayendî de piştî Lîlîth ketiye erdê û li erdê ketiya. Piştî Adam li azman bûya. Bi awayekî dagerî, îro dûnya dayiksaleri û ezman jî baviksalarî tê dîtin, û ev her du kêşeyan pêktîne. Erd; digel ku ew dewlemendbûn û hilberandinê vedibêje, di heman demê de têgînên neyînî yên wekî mirin, dogeh, lanet, xirabî û nepenîtiyê jî hena. Li aliyê din ezman di serî de yazdanîti, ankû ezmanî, paqîjî û pakiyê derdixe pêş. Lê Lîlîth vê rewşê qebûl nake û ne tenê îtîrazê dike ku Adam di têkiliya zayendî de her tim di ser de bê, di heman demê de daxwaza xwe ya di gotinê de û di her qadê de daxwaza wekhevîyê jî tîne ser ziman.

Di **mitolojiya Lîlîth** de wê, nîşanakên tekoşînên zayendî ên li hemberî hev wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê xwe bidina dîyarkirin. Wê, di wê temenê de wê, di wê mitolojiyê de wê, weke bi têgînek serdestî wê li hev nêzbûna zayendan wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Lê Lîlîth wê, di karê wê werênê ser ziman ku wê, di wê mitolojiya wê de jî

wê weke jin û ji axê jêbûyinê wê di awayekê de wê bi xwe re wê, di renekê de wê, werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, bi têngîna mitolojiyî wê, li ser awayên seknê ên weke pişta Lîlîth ku ew li ardê bê û ya adam li azmana bê ku wê weke azman li ser ardê bê re wê, di wê de wê were tefsirkirin.

Di awayekê de wê di mitolojiya adam û Lîlîth de jî wê dema ku em ji aliyekê mijare xwe ve wê li wê dinerin wê dibînin ku wê têngîna maf û wekhevîyê wê di wê de wê were dîtin ku wê were kirpendin û wê bahsa wê were kirin. Xosletên wê mitolojiyê wê di wê rengê de bin ku wê, taqabûlî rengê pêşketina dema dawîlêhatina demên neolotikê jî wê weke ku wê were. Wê çanda baviksaleriyê wê bi wê re wê were dîtin ku wê serwer bibê. Wê di wê rengê de wê, xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Ev vegotin wê, ne tenê wê weke destpêkek teolojikî a olên semitikî wê bê dîtin. Wê wekî din wê, di nava têngînên ol û baweriyên din ên berî jî wê di reng û awayekê de wê were dîtin ku wê bi wan re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin (çav:Torczyner, H. (1947). "A Hebrew Incantation against Night-Demons from Biblical Times". *Journal of Near Eastern Studies*. University of Chicago Press. 6 (1): 18–29).

Wê dema ku em li gorî gîyane wê mitolojiyê wê bikin ku em bigihijina fahmkirinekê wê, di nava pêvajoyên pêşketina şariştaniyê de wê, di wê çerçoveyê de wê li ser têngîhiştinekê hêzî re wê, bi mijarên komên din ên civakî û zayendî û ankû çinî ên ku wê piştre wê werin û biafirin wê, di renekê de wê were dîtin ku wê nêzîkbûn wê bibê.

Di pêvajoya wê xate pêşketinê û fahmkirinê wê ji mitolojiya Lîlîth'ê û heta mitolojiya hawa ku wê di xate zayendî de wê dîmenekê çawa wê, li gorî wê bê afirandin û wê bi temen û têngînên weke yê rewîstê û hwd re wê, bergirên wê li ser têngînek zayendî re wê weke ku wê werina girtin wê were dîtin. Ol wê, di wê temenê de wê, bi têngînek zayendî a nêr wê, di wê rengê de wê bi hêz û mêr re wê, bî tefsirkirin. Zayenda xwûdê bixwe jî wê bi wê re wê weke mêr wê were lê hizirkirin.

Di hin çavkaniyan de ew wekî cin, di hinên din de ew îkonek e, lê wê Lîlîth yek ji yazdanên herî tarî wê were pênasekirin. Lîlîth gîyane jinê yê herî kevnar jî ya. Eslê wê di Destana navdar a Gilgamêş de, û heta têngînên bi pirtûkên pîroz ên weke Incîl û tawratê û hwd jî wê bahsa wê were kirin. Di baweriyê de, bi teolojiyek pîr zêde xirab ku ew weke şeytanê herî xirab dihê pênasekirin wê were tefsirkirin. Lê di hin çavkaniyan de jî wê, navê wê wekî yekem jina ku li ser rûyê erdê hatî afirandin tê gotin. Weke yazdanekê Lilith wek jina yekem û çawa ku wê

bi Adam re wê were afirand in bê. Cudahiya wê tenê ew e ku li şûna axa pak, ax û bermayîyan bikar tîne. Lilith, li gori hin çavkaniyina dihê wateya "şev" ê. Di kurdî de jî wê navê lilith wê were wateya "ya ku ew dihê" û yan jî sosinekê. Weki din bi wateyên weke a herî bi hûner, hêstiyariyê, xweşikatiyê, bi aqiliyê û hwd jî wê karibê were ji wê fahmkirin. Weki din wê wateya 'bayek mê' jî ji wê karibê were fahmkirin. An jî bi wateya 'ya ew **li lê'** re wê, karibê were fahmkirin. Weki din wê di kurdî de wê karibê wateyên din ên weke bîaqil ji wê were dîtîn. Wateyek din jî wê weke 'ya pîroz' jî wê karibê were ser ziman. Ew weke hestiyariyê, azadî û tirsê dihê tefsirkirin.

Lê di aslê xwe de ku em, bi morfolojikî li ser wateyên ku em bi wê li wan tê bigihjin re ku em wê werênina ser ziman wê, di rengekê de wê, weke ya jina serbixwe, bi biryardar, bi zane, û xwedî qûdret û hwd re wê karibê wê were pênasekirin. Di wê temenê de wê ev dîmenê weke yê bi lilithê re ku wê were lê hizirkirin wê, di awayekê de wê, weke aîdî demên destpêkê ên şariştanî ên kevn jî wê ne rasthatinek bê. Di wê demê de wê, ev dem wê, hê hinekê jî bê wê, bandûra çanda demên neolotikê ku wê çanda dayiksalaeriyê li wan serwer bê. Piştî wê, bi pêjna hawa re wê di demên şariştaniyê de wê were dîtîn ku wê, were cih gûharandin û ew wê were pîrozkirin û wê bê derxistin li pêş. Di wê pêjnê de wê, jin wê, di rengekê de wê, di bin wê rewşa xwe ya îteatê de wê, bibê û ew çendî ku ew di wê de wê baş bê wê weke ku ew weke ya baş bê.

Gotinên weke ku ew dihê serê jinên bi haml, û zaroyên wan ku ew mirî werina dûnyê û di dewama wê de ew ku ew bibê sedema mirina dayikan re wê, di rengekê de wê, li ser wê dîmenê bi wê ê negativ re wê were şîrovekirin û wê were hanîn li ser ziman.

Lê lilith wê, çandek civakî ku mirov wê, di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê bê. Ji kirpendinên ku wê bi çend gotinan jî bê di destana gilgamêş de wê were fahmkirin ku wê, li herêmên weke urukê û hwd wê, di wê demê de wê li deverên ku wê çanda inanna wê serwer bê wê li wan wê ew jî wê navê wê hebê.

Lilith wê bi salan û sadsalan wê gotinên ku wê ji jinê re wê, bi neyînî wê werina bi levkirin ên weke bi xirabî ku wê çî hebê wê ji wê re wê were bi navkirin û wê were ser ziman. Gotinên weke fahişe, şirfinti, pîrabok, şeytan, afsûnkar, jina bi şahwet, ya aqil ji rê dibê, ya mirov xira dikê, serekê cinan û hwd wê, bi gelek rengdêrên din ên ku wê di gotinê de wê werina bi cihkirin wê ji wê re wê werina bikarhanîn.

Li gorî rêgez û zagonên olî û rewîstî ku wê tipolojiya jinê ku ew dihê xwestin were afirandin, weke di gotina mêr de bê, di wê çerçoveyê de baş û iteatkar û hwd wê, bi tememî wê vajî wê were hanîn li ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê, tipolojiya lilith a ku mêr nekarîya wê bi zêhnî kontrolbikê û ew iteatê ji wî re bikê û di bin destîya wî de wê, bi wê re wê were ser ziman. Vajî wê jina iteatkar, ku ew di gotina mêr de, û tenê li gorî mêr dijî jî hawa wê, di wê temenê de wê bê derxistin li pêş li ser wê re. Di wê temenê de wê, aliyê jina bi serê xwe wê bi lilith re wê were mahkumkirin. Lê ya iteatkar û di bin gotina mêr û di gotina mêr de wê bi hawa re wê, bê derxistin li pêş. Hawa wê, weke tipolojiya jina ku mêr wê li gorî xwe di wê temenê de afirandî jî bê (çav: Shapiro, Marc (2008). *Studies in Maimonides and his interpreters*. University of Scranton Press. p. 129-134).

Ev têngî wê di dewama wê de wê di çerçoveya mijara de wê di wê nûqtayê de wê çi fahmkirinê wê û wê wateyê wê karibê bide me? Di serî de wê, di çerçoveya mafê mirov de wê, were dîtin ku wê jina bi rengê tipolojiya hawa ku wê hemû mafê wê li leyha mêr wê ji destê wê girtî wê, bi wê re wê were jinkirin û wê weke tipolojiya jina bêmaf wê, di regekê de wê, xwe bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, ji aliyekê din ve jî wê, li ser wê temenê wê jin wê weke ku wê di nava jîyanê de wê, di pêvajoyên jîyanê de ku wê bi rêgezên olî û rewîstî û hwd wê bèn temenkirin re wê ew wê bêmaf û bêazadî wê were hiştin. Ya ku wê weke encama sereka ku em dikarin wê di wê nûqtayê de wê ji wê derxin jî wê di wê nûqtayê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin (çav: Blair, Judit M. (2009). *De-demonising the Old Testament : an investigation of Azazel, Lilith, Deber, Qeteb and Reshef in the Hebrew Bible*. Mohr Siebeck).

Lilith wê serdestîya mêr û ankû bindestîya mêr wê, redbikê. Wê li dijî wê rabê û wê di wê temenê de wê xwe di regekê de wê bi wê re wê bide

* Kraeling, Emil (1937). "A Unique Babylonian Relief". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*. 67 (67): 16–18. doi:10.2307/3218905. JSTOR 3218905. S2CID 164141131."

* Shapiro, Marc (2008). *Studies in Maimonides and his interpreters*. University of Scranton Press. p. 129-134

*Blair, Judit M. (2009). *De-demonising the Old Testament : an investigation of Azazel, Lilith, Deber, Qeteb and Reshef in the Hebrew Bible*. Mohr Siebeck

dîyarkirin. Wê di wê temenê de tipolojîya wê ya jina bi serê xwe ku ew iteatê nakê û di wê çerçoveyê de di mantiqê wekhevîyê bi mafûazadiyê de dijî bê. Şûnpêya lilith wê herê heta demên berî olên yekxwûdayî. Weke dagera bi winbûnê jî wê xwe bide dîyarkirin. Wê heta demên destpêka şariştaniyê wê herê. Di nava bineterên nivîsk ên kevn ên weke destana gilgamêş û hwd de jî wê rastî wê were. Weki din dervî wê jî wê di demên kevn de wê rastî nîşanakên ku wê bi wê û bahsa wê dikin wê karibê were.

Wê dema ku em bi mitolojîya lilith re hinekê din bi şûn ve wê herin wê di demên destpêka bûyinê de wê, hinek têtîngên ku wê di wê temenê de wê, were ser ziman wê hebin. Di mijara jîyane adam de wê bahsa nemirbûnê wê zêde newê kirin. Tenê wê bahsê wê were kirin ku ew wê di bihiştê de wê bijî. Lê wê dema ku wê bahsa lilith wê were kirin de wê, ew wê weke xwedîyê nemirbûnê bê wê bahsa wê were kirin.

Di wê nûqtayê de wê, aliyekê din jî wê mijare zaroyên lilith bê. Li gorî hinek vegotinna wê, dema ku wê bahsa wê were kirin wê bi gotinên weke cin wê zaroyên wê bin wê were ser ziman. Di hinek vegotinna de wê bi gotina 'zaroyên adam û lilith bin' re wê were ser ziman. Lê di hinekan de jî wê tenê navê lilith wê derbas bibê û wê li rex wê yê adam wê newê ser ziman.

Di aslê xwe de w dema ku wê bahsa lilith wê were kirin wê weke hebûnek zêde bi nepenî wê were dîtin û wê ji wê were bahskirin. Wê yekê mirov ji nava vegotinên di derbarê wê de jî wê fahmdikê û wê dikarê wê bi hesanî bi wê têtînga nepeniyê re wê fahmbikê wê wê werênê ser ziman.

Weki din wê were gotin ku wê lilith wê bi şevan wê were nava xewna kesan re wê bahsa wê bikê û wê, di wê temenê de wê, li ser wê bahsa hatina wê û xwe dîyarkirina bi şewatê re wê bahsa wê were kirin.

Di awayekê din de jî wê ya ku wê xwe di awayekê de wê dide berçav wê ew bê ku wê, di mitolojîya lilith de wê, dualita başî û nebaşîyê wê weke dîmenekê weke ya nava ahriman û ahûra mazda wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Weke waryantekê wê ya cihê wê were dîtin. Wê dema ku wê lilith wê were tefsirkirin wê weke povsor bê wê ji wê were bahskirin. Carna jî wê weke ji noqê û pê de wê weke êgir bê wê were tefsirkirin. Di awayekê din de jî wê dema ku wê bahsa lilith wê were kirin de wê bê gotin ku ew dema ku ew ji bihûştê di ravê wê herê ardê û wê bi 'şamael' re wê, bizewicê û wê zaroyên wê bibin. Çendî ku wê ev

şamael wê bi xirabî wê were tefsirkirin jî lê wê di derbarê de wê, zêde hûrgil di rengê hanîna ser ziman de wê newina dîtin.

Piştî wê çûyina wê, piştî wê, weke ku me li jor li deverekê hanî ser ziman wê bê gotin ku wê, sê farişte wê herin ku wê bi şûn ve wê werênin. Lê ew nayê. Piştî wê, dihê gotin ku wê, adam wê bi tenê bûna xwe bo ku ew derbas bikê û êdî ew ne bi tenê bê wê ji xwûdê bixwezê ku ew jinekê ji wê re wê biafirênê. Wê li gorî xosletên ku wê weke adam wê bihizirê û wê ji wê re wê îteatê wê bikê wê bahsa afirandina hawa wê were kirin û wê di wê çerçoveyê de wê ew wê were hanîn li ser ziman. Ew jî wê weke ku wê di pirtûkên pîroz de wê were ser ziman wê bê gotin ku wê ji hastûyê parsûyê ê mirov ku wê were çêkirin wê bahsa jinê û afirandina wê ya ji adam wê were kirin. Weki din wê li deverekê di tawratê de jî wê dema ku wê bahsa lilith wê were kirin wê weke 'baskê wê heyî û ku ew difirê weke jinekê' wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di deverek din a tawratê de jî wê bi gotina weke ku «bila kes di mal de bi tenê nerazihê ew, wê ji aliyê lilith ve wê werina bidest xistin» re wê were hanîn li ser **ziman**. Lê her çendî ku wê weke ku me li jor hanî ser ziman wê mijare tefsirkirinê weke lilith wele jina pêşî a adam jî wê di derbarê wê gotinê û têgînê de wê, zêde zelaliyekê jî wê di wê warê de wê nebê.

Di awayekê din de wê dema ku wê bahsa adam û hawa wê were kirin wê di têgîna 'gûnehê pêşî' de wê, bahsa mar ku wê di wê de wê weyn bileyizê wê were kirin. Lê di wê nûqteyê de jî wê ne zelalî wê hebin. Li gorî têgîna taratê wê piştî afirandina duyem de wê, ji dara ku wê weke were qadaxakirin wê, di wê demê de wê were ser ziman. Di vegotina afirandinê a duyem de wê dema ku wê bahsa wê rewşa fêkiya qadaxa û mar wê were kirin de wê, di wê de wê bi wê rengê wê were gotin ku wê, adam û hawa wê pê bawerbikin ku ew wê bixwûn wê bimirin. Lê ew bi wan dide bawerkirin ku ew wê nemirin û wê vajî wê, xwarina fêkiya wê darê wê, bigihênê zanînek bêsinor di serî de. Ew jî li ser wê dixwûn. Weki din wê piştî ku wê bixwûn wê, bê gotin ku wê xwûdê ji adam wê bipirsê ku wî çima bêteatî kir û fêkiyê wê darê xwar. Wê ew wê bi wê rengê wê biparêzê û wê bibêjê û jina ku te dayî rex min wê bi min da xwarin. Hawa jî wê bi wê rengê wê biparêzê û wê bibêjê ku mar ez xapandim û bi min da xwarin. ..

Tabî di nava wan şîroveyan de wê hinek şîroveyên bi wê rengê de jî wê were ser ziman ku wê, lilith bo ku ew tola xwe hilde wê, fêkiya qadaxa wê bi wan wê bide xwarin. Lê di wê vegotinê de wê, zêde mirov nikaribê wê intibayê wê bi wê bikê. Ber ku wê, di hemû vegotinên din de wê bê

gotin ku wê, lilith wê bi xwe wê herê û wê, dema ku wê farişta wê herina pey wê ku ew wê vegeerîn jî ew wê di wê demê de wê nevegerihê. Weki din ew wê weke yazdanekê wê derbas bibê. Di nava mitolojiya sumer de wê weke yazdanekê wê were pênamekirin. Di wê temenê de wê jî wê were bahskirin.

Di gîyane rengê vegotina di gilgamêş de wê li ser lilith wê derbas bibê de wê, were fahmkirin ku ew wê weke yazdanaka bi zayendîtîya xwe ew xwe dide dîyarkirin û di nava mirovan de ew xwe dide dîyarkirin. Di wê temenê de wê bi hinekê jî wê bi çanda inanna a ku ew rûniştî re wê têkiliyek ontolojikî wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke ku wê were danîn.

Di mita lilith de wê ew wê were dîtin ku ew wê, weke yazdanak nemir wê vajî hawa wê were salixkirin. Bi hawa re wê, zêde wê ti wasifên ku wê werina ser ziman wê zêde wê di wê rengê de wê bi wê re wê newina ser ziman. Wê her tiştê wê bi hebûna wê re wê weke ku wê bi keseyetîya wê û zayenda wê re wê jî berçav wê wînda bibê û wê xwe di rengekê de wê ne dîyarkirin bê. Wê di nava wê têngîna iteatê ku wê bi wê re wê ew wê were ser ziman wê xewr bibê û wê hin bi hin wê jî nava hiş wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide alikî.

Di wê rengê de wê ew wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê dema ku em bahsa hawa bikin wê, di wê temenê de wê, li gorî wê were ser ziman jî wê xosletên lilith wê weke ku wê li ser wê re wê di dîmenekê de wê bi yazdanî wê werina ser ziman. Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê pênamekirinên ku wê bi lilith re wê werina kirin wê cihê bin.

Li ser wê temenê wê, ew wê weke xwediyê hinek xosletna bê. Lê lilith wê em bi wê re û bi mahkûmkirinên ku wê li ser wê re wê bînin kirin wê kifşdikin ku wê weke ku wê xosletên zayendekê ku ew karibê xwe bi wan bide nîşandin wê li ser pênamekirinên bi xirabî ku wê bi wê re wê werina kirin re wê weke ku wê jî ew wê werina armancgirtin. Di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê di serî de wê werênê ser ziman bê.

Di mijare jinê û xosletên wê yên bi lilith re wê jî du aliyan ve wê bi dualiteyekê dikarê wê fahmîbê û wê werênê ser ziman. Ew jî wê di wê temenê û rengê de wê were dîtin ku wê, xosletên ku ew wê, bi wan wê were tawsiyekirin wê weke yê ku ew di çerçoveyekê de wê weke bi xoslet û xwestekên zayenda hemberî xwe wê bijî wê di wê temenê de wê were salixkirin. Minaq wê di awayekê de wê weke kund wê salixkirin

wê, kund wê dagera zanîn û bi aqilbûnê bê. Wê wekî din wê bi mar re wê were salixkirin û mar wê, dagara nemirbûn û zerefatê jî wê karibê wê, were salixkirin, tevî hemû salixkirinên xirab ku wê bi wê re wê, werina kirin.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di têtîna mar de wê weke ku wê di mitosên di derbarê mar ên di nava kurdan de ku wê werina ser ziman de wê, mar wê, weke rêyek fahmkirinê a bi aqil diafirê jî wê di awayekê de wê were pênasikirin. Gelek tefsirkirinên ku wê bi têtîna gerdûnê û hwd re wê di wê temenê de wê bi wê re wê were dîtî ku wê were kirin. Di dewama wê de wê, têtîna xwe nûkirinê û hwd wê bi mar re wê were ser ziman. Di her dema demsale wê ku wê were wê mar wê «**kalanê** xwe wê ji ser xwe wê biavêjê» û ew wê weke dagera nûbûnê û heta têtînek gûharîner jî ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê karibê wê were salixkirin bê. Weki din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di nava wêjeya demên kevnera û ya demên hemdem a kurdistanî bi vegotinên weke 'leylûmecnun', 'ferhed û şêrîn' û heta mem û zînê de jî wê karibê di rengekê de wê bi kirpendinên ku wê bi wê têtîna wê di wan de wê werina kirin wê bibin. Navê 'leyl' ku wê weke 'leyla' lê ku wê, were ser ziman wê, di hinek şîroveyan de wê weke bibîrkirina lilith jî wê were ser ziman. Minaq wê dema ku ahmedê xanî wê, mem û zînê werênê ser ziman wê, di destpêkê de wê, bi navê sê keçên şahê cinan û hwd re wê, ew wê, dest pê bikê û wê werê ser ziman. 'cin' di vegotinên weke bi lilith re wê weke zaroyên wê jî wê werina ser ziman. Ev wê şîreyetî hemû vegotin û çîrokên civakî ên kurdistanî jî wê **bikê**.

Di awayekê din de jî wê, aliyekê din wê weke bi dagerî ku wê bi lilith re wê karibê wê were ser ziman wê ew bê ku wê baskên wê ji rohnîyê bin û wê bi wan re wê hertimî wê karibê bifirê bê. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bi wê

* Kraeling, Emil (1937). "A Unique Babylonian Relief". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*. 67 (67): 16–18. doi:10.2307/3218905. JSTOR 3218905. S2CID 164141131."

* Hurwitz, Siegmund (1980). *Lilith, die erste Eva: eine Studie über dunkle Aspekte des Weiblichen* [Lilith, the First Eve: Historical and Psychological Aspects of the Dark Feminine]. Zürich: Daimon Verlag

*Patai, Raphael (1990) [1967]. "Lilith". *The Hebrew Goddess*. Raphael Patai Series in Jewish Folklore and Anthropology (3rd Enlarged ed.). Detroit: Wayne State University Press.

re wê di wê rengê û awayê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Wê dema ku em hinekê li ser morfolojiya fahmkirinê a lilith re wê li wê bihizirin wê di wê temenê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê weke ketina farqêbûna zayendîtîyê û di wê temenê de bi hişmendiyekê û keseyetîya wê hişmendiyê di awayekê pêşeng de wê weke ku wê di nava jîyanê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin.

Refaransên ji têngîna fahmkirina lilith ku wê werina fahmkirin wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê karibin di awayekê de wê bi rehetî bidina dîyarkirin. Weki din wê aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê bi taboyên ku wê, bi zayendî bi mêr û jinê re wê bibin wê bi wê re û şîyarîya wan re wê di rengekê de wê bi wê re wê bi şîyarî û li wan têngihiştin û bi hişmendîbûnê re wê, weke morfolojîyê jî wê bi xwe re wê karibê biafirênê. Di wê warê de wê dîsa wê mîta lilith wê di rengekê de wê weke ku wê di awayekê pêşeng û rênîşandanê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê warê de di derbarê dûnya û jîyanê de gihiştina li jîyanê û fahmkirinê wê bi wê temenê wê weke aliyekê wê yê din ku em bi hişmendî li wê têbigihê bê.

Lilith wê têngîna jîyanê û hişmendîya wê ya ku ew di xwe de dihawênê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku ew hê weke destlênedayî wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê di çerçoveya mijare me de wê ya ku wê di wê temenê de wê, bi têngihiştinê wê karibê di vê nûqtîyê de wê were kirpendin wê bi wê re wê di serî de wê ev bê ku wê, çawa wê, bi wê re wê, bi xwe û maf û azadîya xwe re wê bi hişmendî bê. Ya ku wê di têngînek morfolojîkî de wê di temenê wan rengê bertekên ku ew li ser têngîna 'wekheviyê' û 'xwestina wekheviyê' ku ew dide dîyarkirin de jî wê ev wê xwe bi wê re wê bide nîşandin bê.

Di wê wê rengê de wê liliht wê weke têngînek bi hişmendî a morfolojîkî a di jîyanê de nemir wê xwe di reng û awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ya ku wê ji morfolojiya wê ya bi fahmkirinê re ku wê karibê wê bi rehetî li wê were têngihiştin jî wê di wê nûqtîyê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Di wê tekoşîna ku mirov wê di nava jîyanê de wê bi xwestina domandina jîyane xwe bidina domandin de wê li ser wê temenê wê bi

têgihîştinekê wê fahmkirina liliht wê xwe di awayekê bi fahm a rênîşandinê de wê bide dîyarkirin.

Di mîta lilith de wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser temen û têngihên weke bi xwebûnê, bi wênbûnê, bi zanebûnê, li xwe hatinê û ankû li xwe şîyarbûnê û naskirinê û hwd re wê weke aliyên ku wê bi wê re wê karibê bi rehetî were lê têngihîştin û fahmkirin bin.

Di awayekê din de jî wê weke ku wê Octavia E. Butler wê di xabate xwe ya bi navê «**Lilith's Brood**(warner: 2000)» de wê bi awayekê morfolojikî wê bi mita lilith re wê empatiyekê wê dênê û wê xwe bigihênê şîrovevên zayendî bi mêr û jinê û taboyên nava wan re wê, karibê wê di renekê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê û wê di renekê de wê werênê ser ziman bê. Morfolojîya ku wê Octavia E. Butler di xabate xwe de wê bi entegrasyona mirov û oankayîyan wê bikê wê di dîmenekê de wê, têngînekê li ser têngîna taboyan re jî wê di wê çerçoveyê de wê di meji de wê biafirênê. Di pirtûkê de wê were ser ziman ku wê Oankayî wê bi wê bawer bikin ku wê, nakokiyek ku wê bi wê xwe bi xwe tûna dikê di nava aqilûjîra mirov û xwezaya wan ya hiyararşikî de wê hebê. Li gorî oankayîyan ya ku wê dawiyê li nijada mirovan wê werênê û wê di nava wan de wê bê sedema şerekê ku wê dawiyê li hemû tiştê wê werênê jî wê ev bê. Ber vê sedemê wê ew wê nexwezî ku ew mirovan bi tenê bi hêlin. Li ser wê temenê wê lilith û melezên ji oankayîya û mirovan wê hertimî wê şer û pevçûna wê bi hev re wê bijin' re wê werênê ser ziman. Li gorî Erika Nelson, ev trîlogî wê li amarika wê koleyên afriqî seruwana wan û afriqayiyên amrikî ên piştîre weke bi nîş wê di derbarê wan û entegrasyona wan de ku wê, pevçûna di keseyetiyê de ku wê bijin wê ew weke hevrastiyekê bi wê re jî wê bide nîşandin bê(çav: Nelson, Erika(Retrieved 2013-11-15). "**Sleeping With the Enemy: Octavia Butler's Dawn**".

Lê ez wê bibêjim ku wê di wê de wê bi hişmendiyek ku wê ev nakokiyên ku wê di nava zayendîtîyê de wê weroina afirandin jî wê bi rengê depelendina li rewş û mijarên din bê û ankû bi morfolojikî û empatikirina bi renekê têkilidanînê û hwd re wê xwe bi wê re wê di renekê din de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê di têngîna «xanogenesis´» de wê, oankayiyî wê bi pisporiya wan a genetikî re

* Nelson, Erika(Retrieved 2013-11-15). "Sleeping With the Enemy: Octavia Butler's Dawn".

wê di regekê de wê were nîqaşkirin.

Lê di aslê xwe de wê, di awayekê de wê, ev mijarên hemdem ku wê di reng û awayekê de wê li wê werina depelendin wê, şêwayekê din ê weke yê fahmkirinê wê bi awayekê wê weke ku wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di çerçoveya mita lilith de ku em di dewama wê de wê bi wê re wê li wê dihizirin wê dîmenekê fahmkirinê ê bi elementên jîyanî ên ku ew bi wan re ew were kûrbûn û di wê çerçoveyê de wê, çawa wê werina fahmkirin hem bi serê xwe û hem jî bi têkiliya bi hev re wê were fahmkirin. Di wê temenê de wê, ya zelal û nezelal wê weke aliyekê din ê bi fenomenî ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve jî wê di aslê xwe de wê weke ku wê pêwîst bê û wê karibê ku wê mijare perspektîfa têgîna mita lilith wê weke mijarekê ji wê aliyê ve jî bi serê xwe weke mijarekê were hildan li dest. Wê di wê temenê de wê weke aliyê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman. Ji vê aliyê ve bi mijarî ku mirov wê nêz bibê wê di çerçoveya aliyên zanînê ve wê weke mijarekê epistemîkî û çerçoveyê wê ên bi kûrbûnê û hwd re wê xwe bide dîyarkirin. Wê weke perspektîfekê wê bê dîtîn. Lê em nûha divê ku em mijare bi sînor bikin û bo ku em ji xate mijare xwe dûrnekevin emê zêde bi wan aliyan ve ne xişiqin.

Bêgûman wê ji aliyan ve wê weke ku wê pêwîstîya hinekê bi kûrbûnê wê hebê. Ber ku wê ev alî jî wê weke aliyê fahmkirinê wê, karibê werina fahmkirin bin. Lê di wê çerçoveyê de wê di çerçoveyek zanyarî û epistemîkî ji zanistên weke bi derûnî û civaknasîyê ve jî li ser wê temnenê wê karibê weke aliyê wê yê ku wê werina ser ziman bin. Ji wê aliyê ve wê bi serxwe hatin û xwe bi civaknasî hanîna ser ziman û astengiyên derûnî derbaskirina wan jî di mijarên zayendî û hwd de wê bi wê re wê, weke aliyên ku mirov wê karibê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Mita lilith wê li ser wê temenê wê were dîtîn ku wê bi pêvajoyên wê yê bi hizirkirinê ên demên berê re wê were dîtîn ku wê di awayekê de wê weke aliyên wê yê hizirkirinê wê bibin. Wê di wê temenê de wê çand û kevneşopiyên ku wê bi demê re wê bi negatîvî û hwd wê biafirin wê derûniya wan wê serwer bibê. Ber vê yekê wê zayendîtî wê di bin bandûra wê derûniyê de wê derûniya xwe wê bijî û wê xwe nikaribê werênê hanîn li ser ziman.

Salixkirinên di nava jîyane mirov de wê bi xûy û kirinên mirov re wê weke aliyên watelêkirinê bin û wê bandûra wan li kirin û gavavêtinên

mirov wê di wê rengê de wê ji temen ve wê weke ku wê were dîtin û kifşkirin wê bibin û wê hebin. Di kevneşopîya fahmkirinê a bi mita lilith re ku wê were lê hizirkirin ev wê bi wê re wê bi rehetî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Ji aliyê têngîna mafê mirov û hwd ve jî wê, weke bi wê derûniyê û hwd re wê, weke kirde û elementek bi sînorkirinê û pêşilêgirtinê jî wê were dîtin ku wê weyn wê bileyizirê, bi bandûra wan salixkirinên wê û hwd ên li ser têngînên weke rewîst û hwd re.

Di wê temenê de wê mirov dibînê ku wê, di demên kevnera û berî wan de wê, bi zêdeyî wê bandûra wê di çanda fahmkirinê de wê hebê. Di demên berî demên kevnera de wê, ev wê bi mitikî wê bibin. Lê di demên kevnera de wê bi awayekê wê weke ku mirov di nava hizrên bi felsefeyê û ankû bi wê re ên olî ku wê pêşkevin de wê bi zêdeyî wê sîreyetî wê bikê. Şîroveyên di demên kevnera de ên weke ku wê aristo wê bi têngîna qatagoriyan û hwd wê bikê û ankû wê di awayekê de wê li ser aliyên weke funksiyonalismê û hwd re wê bi şîroveyî wê werina pêşxistin wê di wan de wê were dîtin ku wê di nava têngînên hizrî û rewîstî û hwd de wê, were ser ziman. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, li ser ya ku ew heyâ û bandûr û erka wê re wê di rengekê de wê bi bandûra xwe re wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê, rewşên bi zayendî ku wê di awayekê de wê di nava jîyanê de wê, werina şîrovekirin wê, di awayekê de wê herî hindik wê bina temenê hişmendiyekê, ku ew bi xirabî jî bê û bi başî jî bê. Lê bi wê re wê, di mijare têngîna zayendî de wê ew wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ev dîmen û rengê bi tefsirkirinên li ser pêjnên têngînî ew ku wê were kirin wê, kûrehiya wê, di demên serdema navîn de wê bi wê re wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê di reng û awayekê de wê, bi temenî sernûxûmandinê û bi wê nûxûmandinê ji jîyanê dûrkirina aliyekê zayendî û hwd re wê bi encam bibê. Di wê temenê de wê hêsta lê xwedîbûnê ku wê weke ya xwe wê bibînê wê bi wê re wê pêşkeve wê di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê, derkeve li pêş. Wê dema ku ew hêsta weke ya xwe dîtinê wê pêşkeve wê êdî wê di wê çerçoveyê de wê ji xwe cihê û wê dervî wê bi rengekê fahmkirinê wê herê nekê û ankû wê derfeta herêkirinê wê bi wê re wê di rengekê de wê xwe nede dîyarkirin û newê hiştin ku ew xwe bide dîyarkirin. Li ser wê dîmen û **tipolojîya iteatê** re wê têngîmna kontrolkirinê ku wê pêşkeve wê êdî wê bi wê re wê ne tenê wê bi rewşa aliyekê zayendî re wê bi sînora wê bimênê wê li ser têngînek pêbaweriyî re wê li ser serê civakê wê êdî wê xwe bi wê re wê

bide dîyarkirin. Ev wê weke aliyna ku wê bi encamî wê xwe di demên piştî wê de wê xwe bi wê re wê bidina dîyarkirin bin. Di wê temenê de wê, rewşên weke yên salixkirinê li ser maf û azadiyê û hwd re jî wê bi bandûr bibin û wê xwe bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê, têtîgînên dadî û destûrî wê bi wê re wê, bèn salixkirin û pênasekirin. Li ser wê çerçoveyê re wê ev êdî wê weke pergalek civakî wê, di wê rengê de wê bi demê re wê bibê û wê pêşkeve û wê rengê xwe wê bide dîyarkirin.

Tabî wê mijare mafûazadiyê wê di demên hemdem de wê, êdî wê bi wan aliyên weke yên destûrî û ankû dadî, derûnî, civaknasî û hwd re wê, di awayekê de wê bi têtîgînên weke yên olê, rewîstê, destûrê û aliyên din ên zanînî re wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê were li ser ziman. Wê di nava wan de wê ev ali wê werina salixkirin.

Lê ku em di demên mitiki de wê dikin ku wê fahmbikin wê têtîgînên weke kevneşopî bûna wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê bi wê re wê di regekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê weke ku wê me li jor bi têtîgîna hammûrabî û destûrên wî re bê û ankû bi rewşên weke mita lilith û hwd re bê ku wê werina ser ziman wê rewşên weke wan wê hê zêde wê hebin ku mirov wê karibê wan di wê temenê de kifşbikê û werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyên wê yên ku wê çawa wê bi çerçoveyeka bi aqilê mîfîkî wê çerçoveya wê têtîgna mafê mirov û sînore bi xwe re wê di demê de wê hin bi hin wê bide dîyarkirin û wê sînore wê bi bergirên li ser wê re ku wê werina pêşxistin re wê bide dîyarkirin re wê, were pêşxistin. Ev jî wê weke aliyên wê yên ku mirov wê di serî de wê bi wê re wê kifşbikê û werênê ser ziman bê.

Ya ku wê baş dihê dayin û nîşandin û ya ku wê xirab bide nîşandin wê di wê temenê de wê di wê temenê de wê bi wê re jî wê di wê nûqtayê de wê bi têtîgîna aqilê şubjektîvî wê pêwîst bê ku mirov gotinekê wê bi wê re wê bibêjê bê. Ew jî wê di wê temenê de wê ya ku ew baş û nebaş dihê dayin nîşandin wê çawa wê weke têtîgîna bi niyet û ji kirina jîyanê dîr weke rengna fahmkirinê wê karibin bibin bin. Ya ku ew di nava wê aqilê de wê baş û nebaş bi darazî wê were dayin nîşandin. Di wê temenê de wê çawa wê ya baş wê karibê ne baş û ankû ya nebaş wê karibê weke baş bide nîşandin. Yan jî wê bi awa û regekê din ê ku ew dihê fahmkirin wê ew wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de ya ku ew weke hatî fahmkirin wê têtîkiliya wê ya bi ya heyî û ankû bûyî re wê, di wê rengê de wê bi serê xwe wê weke têtîgînekê cihê wê bi wê karibê were lê hizirkirin ku ew wê bi rastî dihênê ser ziman û ankû na. Ber ku wê ya ku ew dihê ser ziman û

ya ku ew divê ku ew bê hanîn ser ziman wê di wê têtîna de wê weke ku wê karibê bi wê rengê wê kifşbikê ku wê lev nekê. Ya dihê hanîn ser ziman wê karibê li gorî nîyet û hizir û nerînen mirov bigûharê û ew ji ya ku ew weke çavkaniya wê ya cihêtirî dîmenekê bide dîyarkirin. Di mijare zayendê de jî wê ev wê, bi zêdeyî wê weke dîmenekê wê karibê weke ku em di dîmenekê têtîna lilith û hwd de wê kifşdikin wê karibê were û bibê û wê bê dîtin û kifşkirin.

Ev wê di mijare zayendê de wê wusa bê. Wê di awayekê de wê, mijare mafê wê bi wê re wê dema ku wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê, di rengê de wê, bi wê re wê were dîtin ku wê hêz wê weke faktorek dîyarker wê hin bi hin wê bikeve dewrê û wê, di awayekê de wê, xwe weke ya dayina kifşkirinê a maf dayinê û hwd re wê bide dîyarkirin. Di nava jîyanê de wê, têtîna mafê û hêzê wê, dema ku mirov wê weke mijarekê wê hilde li dest wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê, mejuyek zêde demdirêj û kûr ku ew bi wê hatî hizirkirin wê xwe li hemberî me wê bide dîyarkirin.

Di mijare mafdayin û ankû nîşandinê de wê, li ser wê çerçoveya aqilê şubjeyê ku me di paragrafa jor de wê hanî ser ziman wê, bi wê re wê di dîmenekê hizirkirinê de wê bê dîtin ku wê derkeve li pêş. Wê di wê rengê de wê, kî wê xwediyê mafê û kî nexwediyê mafê wê di wê temenê de wê, bi wê re wê bide dîyarkirin. Têtînen weke bi xirabî da nîşandina lilithê û hwd jî wê dema ku mirov wê oli wê bihizirê wê bi wê re wê karibê bi rehetî wê kifşbikê wê taqabûlî rengê pêşketina demek bi wê rengê wê bikê. Yanî wê weke encama aqilekê kolederê serdest ku wê pêşkeve wê karibê wê bi rehetî wê kifşbikê. Mitolojiya lilithê wê di rengê de wê, tenê wê minaqekê bê. Lê wê bi wê re wê, ji aliyên din ve jî wê aliyên din ên bi hizirkirinê wê di nava civakê de wê bi hêz dayin nîşandin û dagirkirina herêmên din û mirovên wan herêmên din weke genimetê ji xwe re dîtin wê bi wê rengê têtîliyê û fahmkirinê re wê direngê de wê were dîtin ku wê xwe bide dîyarkirin. Di awayekê de wê, zayenda jinekê wê di şer de wê weke ya genimetê wê dîtin wê wê encama wê bê. Wekî din wê dervî wê kesên wê weke kole dîtin û wê hatina wê jî wê di wê temenê de wê karibê wê di wê rengê de wê werênê ser zimanê.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, mijare maf nîşandinê û hwd wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê bê. Aliyê din jî wê weke ya 'ji me bê' û ankû 'ne ji me bê' û hwd re wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev wî li ser têtînek

bawerîyî re bê û ankû ramyarîyî û hwd re bê wê, xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê têngîna hemwelatîyê ku wê ji nava civakê wê, weke çîneke serdest wê, bi xwe re wê hin bi hin wê biafirênê û wê, girseyan wê di gotina wan de wê bikin ku ew berhevbikin û yên hemwelat wê weke yên bi qûdret ku ew herkesek li gotina wan binerê û hwd jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê rengê hizirkirina wê rengê fahmkirinê wê karibê were kirpendin bê.

Her çendî ku wê weke di roja me de wê hemwelaftî wê di wê demê de wê pêşketina wê weke 'destpêkek herênî' jî wê were dîtin jî lê wê encamên ku ew li ser wan re diafirê wê, di wê rengê de bê. Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ev koma weke xwediyê maf bê wê, li ser serê girseyan wê xwediyê erkê bê. Wê bi gotina xwe wê dîyarker bê. Wê di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Aqilê kolederî wê di wê temenê de wê sîreyetî hemû fahmkirinên demê wê bikê. Wê di mitolojiyê de jî wê bi têngînên weke mita lilitî û hwd re ku wê biafirê wê bi xwe re û bi encamên xwe re wê di jîyanê de wê cihêbûnên ji hev cihêkirinê û ankû weke serdest û bindestiyê wê bi xwe re wê temenê wan wê biafirênê. Ev jî wê bê sedema cihêkirina yên bi maf û yên bêmaf ku wê biafirin. Di wê temenê de wê, ev wê weke aliyna ku wê bi wê re wê di demê de wê hin bi hin wê were lê hizirkirin bê.

Di aslê xwe de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinên bi jîyanê re wê, di wê temenê de wê, di demên piştre ku wê hin bi hin wê civakên mazin wê biafirin wê, êdî wê li gorî wê, çawa wê, gûharîn wê di wan têngînan de wê bibê wê were dîtin. Lê ev têngîn wê bi xwe re wê, bi tememî wê, gûharînê wê newênê. Wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin di helwest û kirinan de. Têngînên weke yên aîdî dema aqilê kolederiyê ên dagirkirinê û bindestkirinê wê piştre jî wê li ser wê temenê wê xwe bidina domandin û wê di dewama wê de wê, têngîna civakên serdest û bindest wê bi xwe re wê biafirênê. Di dewama wê de wê, li gorî navaroka wan gotinan ên serdest xwedî maf bin û yên bindest ne xwedî maf û kifşkirinê bin weke wan.

Ev têngînên serdest û bindestiyê wê ne tenê wê di nava têngînên zayendî de wê her wusa wê bi pergalên civakî ên weke yên ramyarî û hwd de jî wê xwe di rengekê de wê bi wê gîyanê wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di roja me de em li gorî wê bihizirin em bi rehetî dikarin bibêjin ku wê kolederîya fîzîkî wê nema hebê. Lê wê bi zêhnî wê bi têngînên serdestî û bindestiyê û hwd re wê, ji temen ve wê bi berdewamî

wê ew wê hebê. Di wê temenê de wê destûrên roja me ên hemdem wê di wê mantiqê de wê ji yên dema hammurabî ên koleder wê zêde ne pêşketîtir ku wê xwediyê têngîneka ku ew di xwe de bi têngîna wekheviyê re wê werênina ser ziman bin.

Di mijarê mafê de wê ev ali wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê ev wê bi wê re wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di mijare aqilê serdest û bindest de wê dema ku em li wê bihizirin wê bi wê rengê wê, di rengekê de wê, gîyane dema kolederiyê ku wê bi xwe re wê bi hemdemkirinê û barî demên hemdem wê bikê jî wê karibê wê bi rehetî wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Şer, pevçûn, dijberî û ji xwe nedîtîn û hwd wê di wê temenê de wê, di temenê xwe de wê dîsa wê wê têngîne wê bihawênê û ev têngîn wê di rengekê de wê weke têngînek 'xwûdawendî' ku wê kî wê xwediyê maf bê û kî ne xwediyê mafê bê wê bi reng û awayekê wê weke ku wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ya ku wê di dema yazdanên mitolojikî de wê di wê rengê de wê bi dîyarkirinekê û kifşkirinekê wê xwe bide dîyarkirin jî wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê di demên piştre de jî wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ew gîyane yazdanên mitolojikî wê, di awayekê de wê xwe di nava wê têngîna serdest û bindestiyê ku wê bi heman wê mantiqê û felsefeyê wê were kirin û wê mijar bi maf û bêmafûnê wê di rengekê de wê bide dîyarkirin wê ji temen ve wê di wê de wê xwe bide domandin.

Em dema ku ji wê demê li roja me gotinekê wê bibêjin wê dikarin wê bi wê re wê bibêjin ku wê dema me ya hemdem wê di rengekê de wê weke hemdemikirina wê têngîna kolederî û barkirina wê ya bi têngîna serdestî û bindestiyê li demên hemdem jî bê. Pergale ramiyarî ku mirov li wê binerê wê çawa wê bi têngîna serdestiyê wê bibê wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê, di demên kevnera de wê lêpîrsînên ku wê, hin bi hin wê di nava aqilê felsefeyê de wê li ser wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê were kirin jî wê di awayekê de wê, hinekê wê di kirinê de wê bi wê re wê gûharandinê wê bide çêkirin. Lê wê ji temen ve wê bi esasî wê ew wê gûharandinê wê di zêhnê de wê nede çêkirin.

Ber ku wê ew zêhn wê xwe di rengekê de wê bi felsefe bikê û wê felsefeya xwe wê bi wê re wê di rengekê de wê biafirênê. Di pêvajoyên

felsefeya xwezyê a piştî demên sofistan û heta felsefeya xwezayê û di dewama wê de wê bi ber têtînek zêhnî, ontolojikî, metafîzîkî û hwd ve wê herê û wê di wê temenê de wê, ji pergalek yazdanî wê bi ber pergalek civakî a olî ve wê pêvajoyek pêşxistinê wê bikê wê di wê rengê de wê, karibê di regekê de wê, çerçoveya wê domandinê ku wê bi wê re wê xwe bide domandin jî wê bibînê û wê di regekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Têtîna 'yek'ê ku ew weke yekek kifşkar wê di her rewşê de wê, hebê û wê di dewama wê de wê, di kirinên mirov de wê xwe di regekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew yeka kifşkar ku wê ji serî ve wê bide dîyarkirin wê, di wê temenê de wê di regekê de wê weke yekek ku ew danîşandin dikê ku wê çî û kî wê çawa wê xwediyê mafê bê û ankû bimaf bê û an jî wê bêmaf bê û hwd re wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Têtîna yazdanan wê di dema mitolojiyê de wê, bi girêdaniya xwe re wê sînorê bi mafbûnê wê bide dîyarkirin. Di dema olan de jî wê, bi endamatiya wê re wê sînorê wê bimafbûn û ankû bêmaf bûnê û hwd wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê li wê bê hizirkirin. Derketina dervî wê jî wê weke xwe ji mafê xwe bêmaf kirinê wê were dîtîn û wê di wê temenê de wê bi wê re wê direng û awayekê de wê were lê hizirkirin. Ev têtîn wê dikarê bi mînaqek weke ya destûrên bingihin ên demên hemdem re wê karibê wê werênê ser ziman. Ew jî wê ew bê ku wê dema ku wê di çerçoveya wê destûrê de xwediyê endamtiyek hemwelatîtiyê bê têtîyê bimaf û xwedî maf bê. Lê ku tu ne endam û hemwelat bê têtîyê nexwediyê ti mafê bê. Ev wê weke têtînek demên hemdem a bi wê têtîna serdestî û bindestiyê re ku mirov wê dikarê wê di dewama wê têtîna koleder a demên kevnera û ankû demên berî wê ên mitolojikî ku wê pêşkeve bê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê d ewê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin bi mafbûn wê di wê temenê de wê bi têtînek zêhnî ku ew weke di demên hemdem de bi destûrî bê û ankû di demên mitolojiyê bê bi yazdanekê bê

*Anderson, Albert A. (2004), "Mythos, Logos, and Telos: How to Regain the Love of Wisdom", in Anderson, Albert A.; Hicks, Steven V.; Witkowski, Lech (eds.), *Mythos and Logos: How to Regain the Love of Wisdom*

*Apollodorus (1976). "Introduction". *Gods and Heroes of the Greeks: The Library of Apollodorus*. Translated by Simpson, Michael. Amherst: University of Massachusetts Press.

û ankû di demên kevnera de û hinekê piştre weke bi têtîne ol û baweriyê û hwd bê wê bide dîyarkirin. Lê di aslê xwe de maf wê ji hebûnê wê were û ku ew hebe wê demê wê ew maf nikaribê ne ji jê were girtin û ne jî wê karibê bi wê rengê bi têtînekê hebûn û nebûna wê bê dîyarkirin. Wusa dîyarkirin wê tenê wê têtînek serdestî û bindestiyê a mireteya dema kolederiyê ku ew hatiya hemdemkirin û bi aqil û felsefekirin bê.

Di demên kevnera de mafê nîşandina ji mirov re

Di demên kevnera de wê ew wê were dîtîn ku wê hizirkirin wê çî wekhev heya û ankû çî ne wekhev a û hwd re wê hizirkirin wê bibê. Di wê temenê de wê di nava hizrên platon û aristo û hin filosofên din de jî wê were dîtîn ku wê, di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Hizra mafên mirovan di demên kevnera wê bi wê rengê wê were ser ziman. Filosofên wekî Platon û Arîsto bi wekheviya li pêşberî zagonan, mafên ramyari, rêzgirtina wekhev a ji bo hemû welatîyan û mafên wekhev ên dengdanê mijûl bûn. **Stoaparêzan**, tevgereke felsefî ya li dora sala 300 B.Z., têtêha destûra (hiqûqa) xwezayî destnîşan kirin. Ji bo Stoaparêzan armanca sereke ya mirov dilxweşbûn a. Ji bo bidestxistina dilxweşbûnê jî pêwîst e li gorî xwezayê bijî. Lewma felsefeya jîyanî li gorî xwezayê pejirandine.

Stoayî xwe disipêrêna rêgeza rast hizirkirinê. Rast tevgerîn wê bi rast hizirkirinê re wê bi derfet bê. Di wê şewayê de stoayî, ya herî li ser wê sîyanê wê bibînin. Li gorî wan sîyanê (erdemê) jî wê bi xwezayê re di ahengekê de jîyankirin bê. Bi xwezayê re di ahengekê de jîyankirin jî wê, bi rast bidestxistina zanîna xwezayî re wê bi derfet bê. Li wê zanînê jî wê bi pîvanekê û ankû şewayekê wê karibê li lê were gihiştin. Ew bi wê dibê ku bi rewîst û zanîna rewîstî dibîne. Zanista başiyê wê rewîst bê. Zanista xwezayê jî wê fîzîk bê. Wê pêvane zanînê jî wê mantiq bê. Yek ji wan nebê wê yek ji yê din wê bi tamî wê erke xwe nikaribê werênê li cih.

Di felsefeya stoayiyê de wê armanc baş û rast jîyankirin bê. Zanîna rast jîyankirinê bo baş û rast jîyankirinê wê pêwîst bê. Baş û rast jîyankirin bi awayekê li gorî rêgeza rewîstê baş hatî tefkirkirin û hizirkirin re wê li gorî wan wê bi derfet bê. Li gorî wê rewîstê jî pêvane yekem jî wê, bo baş û rast hizirkirin jî wê pîvane xwezayî bê.

Li gorî wê dilxweşî di zanînê de ya û zanîn jî wê li gorî xwezayê rast bitevgerînê wê, bibê.

Stoayi wê mirov ku ew di jîyane xwe de weke dizaynkerekê bibê û ew kifşkar bê wê di bi wînbûnekê re de wê derbas bibê re wê werênina ser ziman. Wê jî wê bi awayekê wê bi zanînê ve wê girêbidin. Di awayekê de wê, bi wê rengê wê, ev rengê hizirkirinê ê stoayiyan wê ne dûrî ta sofistana jî bê. Sofist wê, ew jî wê di rengekê wê rêgeza zanîn û hizirkirinê û bi rêya sehan gihiştina zanînê wê derxina li pêş. Di **felsefeya stoayiyan** de wê, xwe baştirkirin û gihiştina baştiriyê hertimî di jîyane xwe de wê, li gorî wan wê li ser temenekê menewî ku ew xwe bi wê ji bedenê dînyawî û xwestekên wê xwe paqijkirinê re wê bi derfet bê. Ew dilxweşbûn û azadiyê ne di ti erk, pîşe û di kijan mewkiyê de dibîn. Wê bi hundurê mirov re wê girêdayî bê. Li ser temenekê zanînê wê bi dewlemendiya hundûrîn wê bi wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman.

Felsefeya stoayiyan wê li hemberî wê belav bibê û wê, derbasî herêm û deverên din jî wê bibê. Di wê rewşê de wê, bandûra felsefeya wan wê xwe di pêşketina mirov a demê de wê bide diyarkirin. Di awayekê de wê bi wê têngînê wê armanca stoayiyan wê weke ya sofistana wê di rengekê de wê, bi mirov re bi zanebûn û ketina farqe xwe bi aliyên hundûrîn û rewşên xwe yên jîyanî ku ew weke ku ew zanibê ku ew çî dikê. Di wê rengê de wê ji dûr ve wê dema ku mirov wê dinerê wê felsefeya stoayiyan wê, bi nerînekê wê mirov wê, li ser temenekê menewiyetê wê weke di navenda hizirkirina xwe de wê bi başî û xweşbûna wê ya hundurîn û di jîyanê de re wê bikê armanc.

Ev têngînên bi wê rengê wê, ber çî wê giring bin? Ketina farqêbûna xwe de wê çî ji xwe re wê rast û wê weke maf wê bibînê jî wê bi xwe re wê bi têngîhiştinekê wê bi xwe re wê werênê. Ev jî wê ji aliyekê din ve wê mirov wê bigihênê têngînek mafî a mirovî di jîyane **mirov** de.

Mafên mirovan ew maf û azadiyên ku her mirovek ji aliyê mirovbûnê ve xwediyê wan in. Ev maf ji bo nimûne ji zayend, çîn an etnîsîte serbixwe ne. Bi rêya mafên mirovan nîrxên bingehîn ên wekî wekhevî, azadî û rûmetê derdikevin pêş. Mafên mirovan jî ji bo misogerkirina

*Karamanolis, George E. (2013). "Free will and divine providence". The Philosophy of Early Christianity. Ancient Philosophies (1st ed.). New York and London: Routledge.

*Robertson, D (2010). The Philosophy of Cognitive-Behavioural Therapy: Stoicism as Rational and Cognitive Psychotherapy. London: Karnac

*Graver, Margaret (2009). Stoicism and Emotion. Chicago: University of Chicago Press.

aşitiyê sereke dikarê were hasibandin.

Wê dema ku wê bahsa mirov û mafê mirov û felsefeyê wê bi hev re wê were kirin wê, di nava felsefeyê de wê bi gotinên weke ji aliyê rewîstî ve bi ya baş û nebaş, şaş û nebaş, rast û nerast û hwd re wê, were dîtin ku wê were lê hizirkirin. Sofist wê minaq wê demek weke wê demê ku wê ev ali wê di wê de wê werina nîqaşkirin de wê hin bi hin wê bi aqilekê felsefeyê êdî wê derkevina li holê. Di wê demê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê di nava sofistan de wê, bi têgînek xwezayî wê weke ku wê bi stoaiyan re wê were dîtin wê were nîqaşkirin. Wê dema ku wê bahsa zagonan û têgiha zagonan jî wê bikin wê bi cihêkirina weke 'zagonên ku mirovan hanîna' û 'zagonên xwezayê' re wê, li wê bihizirin. Di wê çerçoveyê de wê çendî ku wê bi felsefeyê re wê, li çerçoveyek zanînî wê were lê hizirkirin re jî lê wê di nava wê de wê hewldana lêgerîn û dîtina bersiva 'çawa jîyankirinê' jî wê were dîtin ku wê li wê bihizirin û wê hewlbidin ku ew di temenekê baş û rast de ew xwe bigihênina bersiva wê. Lê em wê dibînin ku wê weke ku wê di nava têgîna zagonên xwezayî ku wê stoayi jî wê werênina ser ziman û wê berî wan wê di nava hizrên sofistan de jî ku wê were dîtin wê bi têgîna weke "di zagonên xwezayê de wê herhes wekhev bê, vaqatîn (cûdahî) wê bi zagonên ku mirovan wan hanîna re wê derkevin li holê' re wê werênina ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê di nava hizrên felsefeyê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Wê dema ku wê pêşî sofist û piştî filosof wê werênina ser ziman ku **"herkes li gorî zagonên xwezayê wekhev in**, cudahî ji ber zagonên ku ji aliyê mirovan ve hatine çêkirin derdikevin holê" ku ew dihênina ser ziman wê di wê temenê de wê kirpendinek giring wê weke ku wê ji aliyê xwe ve wê bikin. Weke ku me li jor bi hizrên stoaiyan re wê hinekê hanî ser ziman wê, werênina ser ziman ku mirov pêwîsta li gorî xwezayê tevbigirihê. Bi wê gotina mirov pêwîsta li gorî xwezayê tev bigirihê wê qasta wê were kirin ku mirov li gorî rastîya hebûnê a heyî wê tevbigirihê. Dema ku wê tiştêkê ku ez bêjim ezê bi hiziirm ku ew nebê wê demê ew ne nebê bê. Wê ew dîsa wê hebê. Li vir wê, rastîyek objektiv wê di wê rengê de wê bi wê re wê weke ku wê di dewama wê de wê weke ku wê were kirpendin wê bi wê re wê were dîtin û wê derkeve li holê.

Di wê temenê de wê, mirov wê dema ku ew bi xwezayê re di heviyekî û ahengekê de wê bi xwe re wê di nava aheng û levkirinekê de bê. Wê di wê rewşê de wê bi aliyekê din ê darazî ku em bi wê têgîne re empatiyê dênin emê bi wê, karibin wê bibêjin ku wê bi xwe re û di nava xwe de wê

di aramiyê de bê. Di wê rewşê de wê, sîyanîya mirov ku ew li wê dihizirin û wê di kirpenênin jî wê di renekê de wê, bi wê re wê, di awayekê de wê, weke têtînek aqilî wê li wê bihizirin û wê **werênina** ser ziman.

Em di wê temenê de wê dibînin ku ev têtîna xwezayî ku wê weke li gorî wê were tevgerin ku wê were hanîn li ser ziman ji aliyê filosofên xate stoayiyê û hwd re jî wê, piştî wê bi têtînek destûrî jî wê şîrovekirinên wê bibin. Şîroveyên bi destûrî û xwezayî ku wê werina kirin wê, di wê çerçoveyê de wê, giştî û gelemper wê hildina li dest û wê werênina ser ziman. Di têtîna dada roma de ku wê bahsa wê were kirin wê ya ku wê hinekê jî wê ji wê aliyê ve wê ev aliyên bi niqaşkirinên felsefeyê ku wê bibin jî bin. Minaq wê têtînen weke 'destûrên ku ew hatina danîn wê ne tenê bo hemwelatîyên romayî bin, wê bo hemû mirovan wê bûhûrîner bin' re wê werênina ser ziman. Wê destûr wê ne weke ya welêt lê wê weke ya xwezayê wê bihatina pênasekirin û ser ziman. Lê çendî ku wê di wê destûrê de wê bi wê rengê wê were ser ziman jî lê wê koletî û serfbûn wê weke meşrû **wê bèn dîtin**.

Di nava têtîhên felsefeyê de wê, weke ku wê hin bi hin wê were dîtin wê di demên destpêkê ên felsefeya xwezayê de wê bi têtîna 'hizra mafên xwezayî' re wê di renekê de wê hin bi hin wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, ev têtîn wê kêm zêde û ankû çendî rast û nerast wê werenê ser ziman ku mirov wê dênê li aliyekê din wê, bi wê re wê were dîtin ku wê bi wê rengê wê bi gotinkirina wê were ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê mijare hebûnê û mafê wê di wê rengê de wê, li hev wê di awayekê de wê weke ku wê hoyandî wê werina dîtin û mirov wê nikaribê wan ji hev cihê bihizirê bê.

Di têtînek xwezayî de wê bi hizirkirina li mafê mirov wê bi wê re wê di renekê de wê, aliyên din jî wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê werenê ser ziman. Ew jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê, xwe di renekê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê bi têtîna xwezayî wê li wê dihizirê wê, bi awayekê wê mirov wê weke zindiyekê wê xwediyê mafê xwe yê jîyanê ku ew ji hebûnê din bin wê bi wê re wê were pênasekirin. Ev wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê karibê bi wê re were lê hizirkirin.

Felsefe wê, hinekê wê temenê de wê were dîtin ku wê du gotinan wê di çerçoveya lê têtîhiştina têtîna mafê de wê bi wan re wê li wê bihizirê. Yek wê, têtîna 'xwezayê' bê û ya din jî wê têtîna 'wekhevîyê' bê. Ev

herdû têngîn wê weke du têngînên ku wê di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di demên kevnera de wê minaq wê li gorî wê têngîna serdestîya mên ku wê hê rengekê hizirkirinê wê bi felsefeya wê re wê serwer bê wê, jin, komên kêmnetew, û ankû koleyên ku ew hena wê ne xwediyê maf bin û wê di awayekê de wê navê wan wê di nava têngînên weke wekhevîyê, hemwelatîyê, mafên xwezayî û hwd de wê newê ser ziman û wê ji wan wê newê bahskirin.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, pergale kolederî wê, bi felsefeyê û pêşveçûnên felsefeyê re wê, li ser têngîhên olî re wê hin bi hin wê bi ber têngînek faodali û hwd re wê, bûhûrandinekê wê bi xwe re wê bijî. Di wê rengê ku ew li wê hatî bûhûrîn jî wê di awayekê de wê di wê de dîmenekê serdestî û bindestiyê wê bi awayekê wê dîsa wê hebê. Yên xwedî maf û nexwedî maf wê bibin. Yên ku ew di awayekê de wê, bi hebûna xwe wê ne xwediyê ti tiştê di jîyanê de bin û wê nikaribin mal çêbikin û berhev bikin û hwd re wê di wê temenê de wê bi wan re wê di rengekê de wê bibê. Ew wê, çendî ku wê kar bikin û wê bixabîtin jî wê berdêl û hilberîna wê, ji yên serdestê wan re wê herê û ew wê, nebina xwediyê tiştê di berdêla wê keda xwe de. Wê tenê bo ku ew bijîn wê xwarina xwe ya rojane wê hildin. Di wê rengê de wê, di wê temenê de wê, ev rewş wê di dîmenekê din de wê faodalên dewlemend ku wê weke di rengê yên kolederên dewlemend ku ew bi koleyên di destê xwe de dewlemend dibin û hwd re wê bibê û wê were dîtin.

Wê ev kesên bindest wê mafê wan ên rewîstî û destûrî û hwd wê di destê wan de wê nebê ku ew bi wê xwe werênina ser ziman. Wê karibê her tişt li hemberî wan û jîyane wan wê were kirin û wê di têngînek destûrî û hwd de wê ti beremberê wê ku wê weke cezayekê û hwd wê were kirin wê nebê. Di wê rengê de wê ev wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Wê di demê de wê were dîtin ku wê di nava sofîstan de jî wê bahsa mafê mirov wê were kirin. Wê bi gotina "di nava civakê de wê beremberê hizra mirov wê nebê" re wê werênina ser ziman. Di wê demê de wê were dîtin ku wê çînkirin wê di nava leşker, rêveber, oldar, bazîrgan, kole û hwd re wê, di awayekê de wê di demê de wê were kirin. Di nava bineterên nivîskî ên demê de jî wê were dîtin ku wê li ser wê rengê çînkirinê a nava civakê re wê, gotin wê werina bi lêvkirin.

Di nava civakê de wê beşkirinên ku ew di wê demê de ew dihên kirin wê bi wan re wê di wê temenê de wê, were li wan wê hizirkirin. Ev komên bi çînkirinê ku wê werina destnîşandin wê weke komna ku wê di

destê xwe de wê di rengekê de wê bi awayekê wê hêzekê wê her yekê wê biparêzên. Oldar wê hêza olî wê di dest de wê bigirin. Leşker wê hêza leşkerî wê, di dest de wê bigirin. Rêveber wê hêza destûrî û desthilatê wê di dest de wê bigirê, bazirgan wê hêza semyantiyê û pere û hwd wê, di dest de wê bigirê. Kola wê ti maf û azadiya wê di dest de wê nebê û wê çendî ku wê girseyên mazin ên civakê wê biafirênin jî lê wê, weke yên bindest û ji hemû mafên xwe yên mirovî ku ew hatina bêparkirin wê werina dîtî û wê di wê temenê de wê werina ser ziman bin.

Weki din wê di awayekê din de wê weke ku mirov wê bi têtînen platon re wê bibîne wê, dîyarkirina têtîna mafê wê bi van komên weke yên hatina çînkirin re wê were dîtî ku wê were kirin. Di wê temenê de wê, kesek bi ya ku ew dixwezê bizewicê ku ew jin û mêtirê wê, di wê temenê de wê li wê têtîna çînkirinê a qatmaniyê wê bialiqê. Weki din bûna xwedî mal, malbat, zaro û hwd wê, bi wê rengê wê, di wê temenê de wê weke aliyên ku wê di çerçoveya wê têtîna maf û azadiyê û serbestbûyina mirovî de wê were dîtî û li ser wê wê were lê hizirkirin bê.

Di wê temenê de wê minaq wê di dema ku mirov wê nava têtînen platon û aristo dixwênê wê mijare kole û bûna kole wê li ser mafên wê re wê were lê hizirkirin. "Yên ku ew ji bûyina xwe ve weke kole bûna" wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê ji wê mafê weke yê weke yekê azad hizirkirinê bê û ankû bûyina xwedî maf weke yekê hemwelat û hwd bê wê, dîr şîrovekirina wê weke ku wê were kirin.

Di wê demê de wê, di demên kevnera de wê weke ku wê were dîtî wê li ser domandina pergalek koletiyê wê levkîrinek xwezayî wê hebê. Ber ku wê çînen serdest weke leşker, oldar, rêveber, bazirgan û hwd wê, ji wê sûdbigirin. Wê bi wê re wê, temenê xwe wê çêbikin. Weke leşkeran di bin dest dana şerkinê, di kar û xabatên bazirganiyê de weke yên berdest û bindest xabitandin û hwd wê, weke wan wê bi gelek aliyên din re wê, were dîtî ku ew wê were kirin. Ew wê, di wê temenê de wê weke bingihêkê kolederî ku ew pergalek bi wê rengê wê li ser piştê wan wê xwe bide domandin bê. Û ku ew jî bixwezî ku ew bê domandin.

Minaq wê di demên kevnera de wê, mijare koletiyê wê di nava romaya demê de jî wê bi wê rengê wê, were lê nerîn. Bi destûrî bûna xwedî maf wê, li serbestbûn û hûrbûna mirov wê were girêdan û wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman. Li ser wê temenê wê newekheviya nava jin û mêtirê û ne azadbûna koleyan wê weke mijarên ku wê di wê demê de wê li ser wan wê were lê hizirkirin bê. Wê di wê temenê de wê di wê nûqtayê

de wê pirsek din jî wê bi mijare wê di serê mirov de wê biafirê. Ew jî wê ew bê ku wê çî wê bide dîyarkirin ku mirov xwedî maf bê û azad bê. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê hinekê wê jî wê aliyê ve wê bi têngîna mafê xwezayî û hwd re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ev alî wê weke aliyekê wê yê mijarê ê giring wê weke ku wê biafirênê bê.

Di awayekê de wê dema ku em bahsa felsefe û aqil û weyna wê ya di wê rewşê de wê bikin wê dikarin wê bibêjin ku wê pêşî wê di wê rewşê de wê bandûra xwe wê li wê bikin û wê, wan rewşan wê bi çavkaniya wan re wê hin bi hin wê li ser wan wê hizrê wê werênina ser ziman. Di wan de lêgerîna 'ya baş' jî wê bi wê re wê êdî wê, aliyên wê yên ku ew weke nebaş dihên dîtî wê bi wê re wê bê sedema wê ku ew di rengekê de bi wê re ew were lê hizirkirin. Di wê temenê de ev wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê were dîtî ku wê were lê hizirkirin. Di nava jîyanê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ya ku ew weke ya baş û ya nebaş wê, bi têngî wê jî hev cihê kirin wê di wê temenê de wê, weke aliyekê darazî wê di wê nûqtayê de wê weke ku wê biafirênê. Ev jî wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di mijare hizirkirinên bi wê re wê, êdî wê aliyên ku wê bi wê re wê werina dîtî wê di derbarê wan de wê bi darazî wê mirov wê hizrên xwe wê pêşbixê. Wê weke mirov wê ew di serê mirov de wê, bê dîtî wê weke bi qatmanî wê cihêkirina weke leşker, rêveber, yazdan, kole û hwd ku wê werina kirin wê, çima ew hebê û çima ew weke hev nebûna xwediyê mafê wê hin bi hin wê bi darazî wê di serê mirovan de wê bê temen û bingihê hizirkirinê. Wê di wê warê de wê mejiyê mirov wê lêpirsînê wê bi xwe re wê werênê.

Di wê temenê de wê, mirovek wê çawa wê bibê ya yê din wê ew wê bi wê re wê were dîtî ku wê were lêpirsîn. Ev wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê were dîtî ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di mijare hizirkirinên li ser wê temenê re wê, aqil wê dema ku ew dakeve nava jîyanê wê di wê rengê de wê lêpirsînan wê dema ku wê bikê wê qalibên hizirkirinê û rewşên weke yên ku ew bi qatmanî û hiyararşiyî ku ew hatina pêşxistin wê bi xwe re wê bikê berlêpirsînê de. Ev jî wê weke aliyekê wan ê din bê ku mirov wê karibê wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wê bi wê re wê mirov wê, dema ku wê

lêpîrsînê wê dikê wê di wê temenê de wê hizrê weke ya ku ji min re hebê wê çima ji yê din re wê nebê. Yan jî ji yê din re hebê wê çima ji min re nebê û hwd re wê weke qalibên hizirkirinê ên bi darazî û hwd ku wê di wê nûqtayê de wê were dîtî ku wê xwe biidna dîyarkirin bin.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê mijare lêpîrsînê wê di wê temenê wê bi hizirkirinê û ketina hizir di nava jîyanê de re wê hin bi hin wê bibê. Aqil û hizirkirin wê bi xwe re wê di temenê bi wînkirinê de wê hêst û hêzekê wê hin bi hin wê di mirov de wê bide hîskirin û ev wê temenê êdî hêdî hêdî bi xwe bawerkirinê wê bi mirov re wê werênê. Ev jî wê bi demê re wê êdî wê weke ku wê mirov wê ji qaliba wî derxê û wê, bikê weke kirdeyekê ku ew dihizirê û dide dîyarkirin.

Dema mirov bi tiştên piçûk re bidest hizirkirinê kir û ew dana dîyarkirin û ankû ew kîrin û gihişt wê hêsta kîrinê û tişteke pêkhanî û bi wê serketî wê êdî wê ew hêst wê mirov wê bi xwe re wê bide meşandin. Mirov wê bi wê re wê bidest hizirkirinê li tiştên din wê bikê. Wê hin bi hin wê bidest hizirkirinê li tiştên mazintir wê bikê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din wê bi wê re wê di rengê de wê êdî wê werênê li holê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê û di mejî de kifşkirinê û bi teybetî pêşketina xiyalkirinê û dînya hundûrî û hwd wê di wê temenê de wê encamên wê yên afrîner wê bo mirov wê xwe di wê temenê de wê bidina dîyarkirin. Ku mirov wê êdî wê bahsa mirovê afrîner wê bikê wê li ser wê temenê re wê êdî wê hin bi hin wê wê bibê û wê rengê xwe wê bide dîyarkirin. Mirovê afrîner ku ew wê weke tişteke afirandî, tişteke ji dest dihê, tişteke kirî û pêkhanî û hwd re wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin.

Bi wê re wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê ew wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin mirovê afrîner wê di wê temenê de wê êdî wê bi wê hêstê re wê derkeve li pêş. Zanîn û wîn wê dema ku wê hevnasînê wê bi hev re wê bikê û wê bigihîjê hişmendiyekê êdî wê bê temenê xiretkirinê a mirov di xwe de û di nava jîyanê de. Wê ev wê êdî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê êdî wê bi mirov re wê hêdî hêdî wê êdî wê kifşbikê û wê bibênê ku wê xwe bide dîyarkirin.

Di nava jîyanê de ev wê weke aliyna ku wê bi aqil re wê êdî wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê di wê temenê de aqil û wîn wê di wê temenê de ku wê bê temenê **di xwe de dîtina kirina tiştê** wê bi wê re wê aliyên din jî wê werênê holê. Ew jî wê ew bê ku wê, çawa ku mirov wê ji

xwe re wê kirinekê wê êdî wê weke maf wê bibînê û ji yê li hemberê xwe wê maf bibînê û heta ku wê weke ku wê di demên kolederiyê de wê ji xwe wê weke maf bibînê û ji yê bindestê xwe re wê weke maf wê nebînê û hwd wê êdî wê bi wê re wê, di rengekê de wê, xwe bide dîyarkirin. Lê ev alî wê weke aliyna ku wê li wan werina hizirkirin bin û wê di dewama wê de wê weke aliyna ku wê di rengekê de wê weke encama hizirkirinê jî bin. Wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di mijare hizirkirinê de wê ev jî wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê li ser wê bisekinê û wê fahmbikê û wê xwebide dîyarkirin bê.

Di demên kevnera de wê were dîtin ku wê bi hizirkirinê re wê, êdî mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, bi aqil wê biikê ku ew bigihijê encamê. Aqil û wîn wê, di awayekê de wê, li ser temenekê ne tenê wê, bi xwe re wê têngîna xiretkirinê a bi kirinê re wê bi xwe re wê bibînê. Wê di dema wê de wê mirov wê mafê di xwe de ew bibînê ku ew li wê bihizirê, li ser wê hizirên xwe werênê ser ziman û wê, di wê rengê de wê bidarizênê.

Darizandin wê di rengekê de wê, bi hizir û şubjektiviya aqilî re wê weke aliyekê hizirkirinê bê. Tenê tiştê wê fahmkirina wê weke ew ku ew bê wê, ne bes bê ku mirov wê bi wê re wê bigihijê aqilekê. Di dewama wê de wê mirov wê bi aliyê din ku wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê. Gihiştina aqilê şubjektiv wê li ser têngîna weke ku gotin di cih de bê wê bi têngînek weke di rengekê ku wê bi şibihê têngîna 'karma' re wê di awayekê de wê bê kirin. Mînaq ez wê bikim wê ev wê were serê min. Ez bi vê rengê bikim wê ya baş wê bi wê rengê wê derkeve hemberê min û hwd wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

*Karamanolis, George E. (2013). "Free will and divine providence". The Philosophy of Early Christianity. Ancient Philosophies (1st ed.). New York and London: Routledge.

*Moore, Edward (2007). Plato. Philosophy Insights Series. Tirril, Humanities-Ebooks.

*Nightingale, Andrea Wilson. (1995). "Genres in Dialogue: Plato and the Construct of Philosophy", Cambridge University Press

*Guthrie, W.K.C. (1986). A History of Greek Philosophy (Later Plato & the Academy) Cambridge University Press

*Field, G.C. (1969). The Philosophy of Plato (2nd ed. with an appendix by Cross, R.C. ed.). London: Oxford University Press

Ev têtînên weke bi bergirî wê hem pêşîya gavavêtinê a mirov wê biavêjin wê bigirin û hem jî wê di rengekê de wê mirov wê, bikê ku ew hertimî li ser wê re ji kirinên xwe re û ankû tiştên ku ew rûndan hêncetekê bibînê û wê bi wê re wê di wê rengê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê, bi darêzênê. Ev jî wê bi wê re wê, di wê rengê de wê weke rengekê hizirkirinê û aqilkirinê bê.

Wê dema ku mirov wê, bi wê rengê wê di serê xwe de wê zelal bikê ku ew tiştê bikê ku ew wê bikê wê beremberê wê weke gûnahê û ankû tiştê nebaş wê bibê û wê bi wê re wê tiştê xirab wê yan wê were serê wî û yan jî wê, ew derkeve hemberê wî êdî wê, di wê temenê de wê xwe ji wê bi şûn ve wê bide kişandin. Lê dema ku ew tiştê ku ew dikê ku ew bi hemdê wî bê û ankû bêhemdê wî bê ku ew kir û piştî wê dît ku ew tiştê weke ku ew li bendê bê ku wê newê serî û wê, di wê rengê de wê ew wê, di awayekê de wê, êdî wê xwe di wê rengê de wê, zêdetirî wê bi wêre dîtina kirinekê wê di wê rengê de wê bibînê. Wê êdî wê di wê temenê de wê ji xwe re wê bibêjê ku min ev kir û ev ne hat serê min û ez êdî tiştê din jî bikim wê newê serê min. Yan jî wê ji aliyekê din ve wê bi wê re wê ew wê bihizirê. Wê di nava ya ku ew piştî kirinekê ew ku hat serî ew bi serê xwe bi wê rengê ku ew weke girêdenek sedemî ew dihê dîtî dervî wê weke bi têtînekê û rengekê wê fahmkirina wê êdî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de jî mirov wê ew wê li wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê ew bûyin û rûdan ew bi çî sedemê û li ser çî temenê ew bûya wê, di wê rengê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Wê demê wê ew wê kirinê wê di xwe de wê bibînê ku ew wê bikê.

Di aslê xwe de wê weke ku wê di demên sofistana de wê di demên li dora derketina felsefeyê û pêşketina wê ya bi têtînen xwezayî û hwd re ku wê bibê wê, ev kirinên ku mirov wê di serê xwe de wê bi sedemek serxwezayî û hwd re wê şîrovebikê wê, di wê rengê de wê, bi têtînek xwezayê wê li wê bihizirê. Minaq wê dema ku wê mirov di rêyekê de wê herê û wê lingê mirov bi hiltapilê û wê bikeve wê, demê ew wê, bi xwezayê wê wê tiştê ku ew kevir bê û ankû derek bê û an jî tiştê din bê ku ew lingê wî li wê aliqîya û ketiya wê bi wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê ne hizirê ku ew kesekê din weke serxwezayî û ankû yazdanekê weke di demên mitolojiyan de ku wê were lê hizirkirin wê bê sedema ku ew lingê wî bi hiltapilê û ew bikeve.

Di wê rengê de wê ew jî wê bi wê re wê di renekê de wê xwe bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin wê ew bê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di mijare hizirkirinê de wê, di wê temenê de wê têngîna sedemê û mantiqê wê li hev gihandina li hev û bi temen û têngînek xwezayî bi wan re li li wan hizirkirinê wê bi wê re wê encamên wê bi hizirkirinek rasyonali û hwd re wê xwe bidina dîyarkirin. Di sedemê de bi têngînek rasyonali û ankû mantiqî li wê hizirkirin û ankû di mantiqê de têngîna sedemê bi bingihêk û çavkaniyek mantiqî û rastîyalî û xwezayî wê hanîna wê ya li ser ziman wê bi wê re wê weke aliyê wê yê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Aqilê xwezayî wê di wê temenê de wê pêşî wê mirov wê di kirinên xwe û di sedemên wan de wê bi wê rengê wê xwe bigihênê têngîhiştinekê û renekê fahmkirinê ê xwezayî wê, di wê temenê de wê têngîna felsefeyê a epikur ku wê werênê ser ziman wê di aslê xwe de wê di renekê de wê ya li ser ya dûnyawtîyê û rewşa bûjenî û fizîkî a ku ew dibê û bi xwezayî ew dikarê were fahmkirin re wê di wê temenê de wê, weke aliyekê ku mirov wê karibêw li wê bihizirê bê. Ev wê, di wê temenê de wê bi mirov re wê bê bingihê bi xwe bawerbûnê jî. Bi xwe bawerbûn wê di nava jîyane mirov de wê di mijare gihiştina maf û azadiya mirov de wê weke aliyekê giring ê ku wê bi zanînê re wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin bê.

Wê dema ku em bahsa mafê mirov bi aqil re bikin wê di wê çerçoveyê de wê demên kevnera û felsefeyê wê bi awayekê wê, ji aliyê xwe ve wê di wê demê de wê bingihêkê wê bi hizirkirinê wê biafirênê û ev bingih wê temenê ji demên mitolojikî ên qûtbûnê jî wê bi xwe re wê weke ku wê biafirênê.

Wê dema ku em dîroka mirov a pêşketinê wê fahmbikin wê were dîtin ku wê bi aqil wê xwe kifşkirin û gihiştina li xwe û kifşkirina aliyên xwe yên din û watedayîna kirin û tevger û xûyên xwe wê bi wê re wê bibê. Wê bi wê re wê, di wê temenê de wê kirinên xwe wê bi wate bikê. Di wê temenê de wê watelêkirin wê aliyekê mirov û aqil wê bi hevnasîna wan a hevdû re jî wê karibê salixbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, demên kevnera wê ji aliyekê ve jî wê weke demek weke ronîbûnê jî bê. Wê ji wê aliyê ve jî wê dikarê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Têngîna mirovbûnê wê bi wê re ku wê pêşkeve wê, bi wê re wê hêstîyarîya mirov, aqil û hîskirinên xwe ku wê werênê ser

ziman wê bi wê re wê, êdî wê xwe bi xwe wê bidest afirandinê jî wê bikê.

Bi başî û ankû nebaşî aliyên xwe yên ku ew kifşkirin û hanîna ser ziman wê, bi wê re wê, ji aliyekê din ve wê bina fêr û azmûn. Bi aliyê nebaş re wê, wê aliyê baş wê çî bê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Û wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew bigihijê wê û bi wê re ji ya nebaş dûrkeve û ankû ji rewşa nebaş derkeve. BI heman rengê wê ji aliyê din ve jî wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, ya baş ew dît û kiriya û b encamên wê yên baş re rû bi rû hatiya. Wê demê wê ew jî wê ji aliyekê din ve jî wê vajî wê kirina ku ew kiri wê bi zêhnî wê li wê bihizirê ku ew bi wê rengê baş bê wê ya vajî wê ne baş bê. Wê bi wê re wê li ser wê dualiteyekê aqilî re wê bi wê re wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di demên felsefeyê de wê, dema ku wê weke minaq wê aristo wê nava darêjka mirov wê salixbikê wê, di wê de wê çawa wê mirov wê xwediyê xosletan bê û wê çawa wê bi wan wê bijî û wê ew xosletên ku ew mirov dikina mirov wê çî bin wê bi salixkirina wan re wê di rengekê de wê ji aliyê xwe ve wê bikin ku ew kifşbikin û wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê di gotinê de wê ya ku ew di xwe de wê bi wateyî û potansiyale fahmkirinê weke ku ew dihawênê wê di wê temenê de wê, çerçoveya wê diafirênê. Felsefe wê hinekê jî wê di wê demê de wê navaroka gotinê wê lêbipirsê û wê bikê ku ew wê fahmbikê. Gotin wê di xwe de wê çî wê werênê ser ziman û wê bi hawênê û ankû wê barbikê wê weke aliyên ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin bin. Minaq sokrat wê dema ku wê bahsa fahmkirinê wê li ser gotinê re wê werênê ser ziman wê bi têtîna 'rêya gihiştina li zanîna wê, bi kifşkirina gotinê û dîyarkirina wê ku ew di wê de çî heya û çawa ew wê bi wê re wê bi kifşkirina wê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Gotin wê di hizirkirinê de wê weke menên piçûk ên hizir û hizirkirinê bin, weke ku wê çawa wê, ya tiştê wê bûjen û hwd bê. Gotin wê di xwe de wê ya ku ew bi têtîna dikê wê bi wê re wê çerçoveya fahmkirinê wê bihawênê û wê biafirênê. Ya ku em navê tiştê didinê de em dikin em li gorî wê tiştê wê navekê weke li wê were û di ahengekê de ew bibê wê kifşbikin û wê bi wê werênina ser

*Burnyeat, Myles F. et al. (1979). Notes on Book Zeta of Aristotle's Metaphysics. Oxford: Sub-faculty of Philosophy.

*Moore, Edward (2007). Plato. Philosophy Insights Series. Tirril, Humanities-Ebooks.

ziman. Di wê temenê de wê, di nava gotin û tiştê û ankû nav û tiştê de wê, bi wê rengê wê ew levkirina ku ew bi têngînî dihê afirandin wê bi wê re wê, darêjka wê bi wê ya tiştê re ku wê di hevîyekiyekê de wê were kifşkirin, salixkirin û hanîn li ser ziman re wê ew wê bi wê re wê bibê. Minaq sokrat wê bibênê ser ziman ber ku em mirov in em têtikiliyê bi gotina mirovatiyê re didênin. Ev wê di wê temenê de wê weke têngînek ku wê bi wê re wê were li ser ziman bê.

Aristo wê hinekî li ser gotinê re wê li wê bihizirê û wê bi gotinê û rengê salixkirina wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. «Gotin wê, pêşnûmaya (in: design) tiştêkê (objeyekê) bê. Peyv jî wê, wê salixkirina wê tiştê wê di bêjeyekê de ku wê werênê ser ziman bê.» Li gorî wê têngînê jî wê 'mirov', 'maf', 'mafê mirov' û hwd jî wê, wê derbarê wan de wê, ya ku em bi zanînê digihijina wê û xwediye wê na wê bînina ser ziman. Di wê temenê de wê weke weke salixkirina (in: design) tiştêkê gotin wê wê di hevîngiyek objeyekê û hwd de wê, dîmenekê wê bi xwe re wê, bide dîyarkirin. Tiştêkê ku me ew hanî ser ziman wê di rengekê de wê di bin dîmenekê salixkirî de wê, şewayekê gotinî wê bi xwe re wê bigirê. Wê çerçoveya wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di gotinê de ku mirov wê werênê ser ziman wê di çerçoveyek levkirî a bi objeyê, û hwd re wê, salixkirina bi wê re wê, were ser ziman û wê bi wê re wê, dîmenekê fahmkirinê wê bi afirê. Di awaayekê de wê, di her derkkirin, fahmkirin, lê têngihîştin û hwd de wê, mirov di aslê xwe de wê dikarê wê ji du aliyên ve wê hilde li dest. Yek wê ji aliyê têngîn û fahmkirina hevbeş û ya din jî wê ya weke têngîn û fahmkirina ne hevbeş ve wê karibê wê hilde li dest. Wê dema ku em gotina mirov wê di wê nûqteyê de wê hildina li dest wê mirov wê, weke dîmenekê giştî ê hevbeş de wê, mirov û ankû gotina mirov wê navê komek zindiyî a di xwezayê de ku ew bi xosletên xwe yên ku ew bi wê weke mirov karibê were pênasekirin re wê were ser ziman. Lê weki din wê tenê wê mirovek wê nebê. Wê gelek mirov wê hebê. Her kesê ku wê gotina mirov wê bi lêvbikê wê karibê hem wê bi wê têngîna mirovbûnê re wê li giştîbûna mirov bihizirê û hem jî wê ji aliyekê din ve wê weke yek bi yek wê bi mirov re wê karibê ew li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê, dema ku em bahsa mafê mirov bikin wê bi heman rengê wê, weke mafên ku mirov ew bi wê hebûna xwe xwediye wan a wê bi wê re wê were qastkirin. Di dewama wê de wê bi wê re wê karibê were lê hizirkirin.

Her salixkirin wê, di wê temenê de wê di gotinê de wê bi gotinkirinê û ankû bi gotinbûnê re wê dîmen û aliyên funksiyonî wê bi fahmkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Mînaq wê dema ku em bahsa mirovbûnê wê bikin wê bi wê re wê, weke ku em bahsa gihiştina xosletên mirov hem bi fizikî û hem jî bi zêhnî wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê were qastkirin. Di wê temenê de wê weke mirovbûn wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, were ser ziman.

Lê mirov wê, di wê rengê de wê, bi xosletên xwe yê jîyankirinê, bi çûnûhatinê, xwarin xwarinê, û hwd bi hemû cûreyên ku ew bi wan heya re wê were ser ziman. Di wê rengê de wê, mirov wê pêwîstiya xwe domandina di jîyanê dewê bi wê re wê bide dîyarkirin. Pêşî wê bo ku mirov bibin wê, ji aliyekê be wê pêşî wê bi xwarin û vexwarinê û hwd wê bikê. Aliyê din jî wê bi rewşên weke yê zayendî û hwd re wê, xwe domandinê bi têkiliyên bi hev re xwe ji xwe zêdekirinê û ankû ji hev zêdebûnê û hwd re wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê.

Di wê rewşê de wê pêvajoyên jîyankirinê wê, di nava wê de wê karibin ji destpêkê heta dawiyê wê, werina kirpendin. Di wê de wê, mirov wê çawa wê bijî, çawa wê fahmbikê, wê hev nasbikê û hwd wê weke aliyên ku wê bi wê re wê rabê. Di wê rewşê de wê her hebûna ku ew mirov bê û ankû zindiyek dibin bê ku ew hebê û ku ew bi jîyan bê wê xwediyê wê mafê xwe jîyanê û domandina wê hebê.

Di wê temenê de wê, bi gotinî wê weke ku me hinekê li jor hanî ser ziman wê di wê de wê êdî wê mijare gotina 'mîrov' wê salixkirina wê û navaroka wê ji aliyên ku ew bi wan were fahmkirin re wê were dîtin ku wê hin bi hin wê bê mijare hizirkirinên bi felsefeyê. Salixkirina mirov a demên kevnera ku wê bi felsefeyê wê werênê ser ziman wê di awayekê de wê ne dîrî a demên berî a mitolojikî bê. Wê çendî ku wê hizrên dervî wê bi wê re wê werina ser ziman û salixkirin wê weke aliyên ku wê bi wê re wê, di asta giştî de wê bi wê re wê werê ser ziman. Di teolojîyên baweriyê de wê salixkirinên pêvajoyên mirov û ji destpêkê bi bûyinê wê ji 'adam û hawa' û hwd wê bê dayina destpêkirin. Ev wê weke aliyê mitolojikî ku wê bi wê re wê were ser ziman bê

Aliyê din ê bi xwezayî ku wê li ser temenekê zanînê wê dervî wê bi antropolojikî û hwd re wê were pêşxistin wê di awayekê de wê piştî wê demê wê, hin bi hin wê ji destpêka demên hemdem û pê de wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin û wê di derbarê de wê şîrove û teori wê bi wê re wê werina pêşxistin.

Hewldana bersivkirinên weke mirov çî ya û çawa dikarê bijî û hwd wê di wê temenê de wê li ser wê temenê wê li bersivên wê were lê gerin. Di wê temenê de wê, bi felsefeyê re wê, dervî dîroka mirov a teolojîkî wê hin bi hin wê dîroka mirov a antropolojîkî û hwd jî wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin û wê bi wê re wê were ser ziman.

Em wê dibînin ku wê têtînen weke yên bi rewîstê û hwd wê di demên kevnera ên ku wê hin bi hin wê pêşkevin de wê ji aliyê rewîstî ve wê bê hildan li dest. Sokrat wê bi giştî wê di bin dîmenekê rewîstî de wê hewl bide ku ew werênê ser ziman. «Rewîsta sîyanî» wê di wê rengê de wê, weke gotinek ku wê bi wê re wê, mirov wê bi aliyên wê yên baş û nebaş ku ew di xwe de hîsbikê û ankû çawa wê ji dervî xwe wê were dîtin û hwd re wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê, mirov wê bi têtîliyên xwe yên navxweyê û dervî xwe û hwd re wê di nava civake ku ew diji de wê were ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, mafên weke rêzdayîna hev û neşikandîna hev, rêgezên cîrantiyê, maf û azadiyê û hwd wê bi wê re wê were dîtin ku wê werina ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê di demên kevnera de ku em ji aliyê têtîha mafê mirov ve wê demê bi hemû aqilê wê yê felsefeyî û hwd re wê şîrovebikin wê hertimî wê bi nakokiyekê giştî re wê xwe bide dîyarkirin û di zane min de wê ev nakokî ku em çendî wê bikin wê mazin şîrovebikin û ji wê bikin ku em bigihijina hizrên mazin bi hizrên filosofan re wê, weke nakokiyek ku wê bi xwe re wê hin bi hin wê di bûhûrîna wê de jî wê di rengekê de wê weyn bileyizê. Ew jî wê wê têtîna 'mîrovê serdest' û ya 'mîrovê bindest' û ankû koleyan û hwd bê. Di wê temenê de wê li herdû aliyan jî wê mirov wê hebê. Yanî yê serdest jî wê mirov bê. Yê bindest jî wê mirov bê. Yan jî yê weke kole jî wê mirov bê. Wê tenê wê di têtînek zêhnî de wê bi nerîna li hev ku ew hatî ser ziman û ew bi wê hatîya salixkirin weke 'mîrovê azad' 'mîrovê serdest' û hwd re wê hebê. Lê di dîmenê de wê ew weke hev bin bi fîzîkî.

Ev nakokî wê di demên helenîkî de wê hem ji aliyê baweriyên bi girseyî pêşdikevin a xiristîyanîyê jî û piştî wê islamê jî wê kifşbikin. Lê çendî ku wê şîroveyên weke 'weke hev bûna mirov' wê bikin û wê bîna ser ziman jî lê wê di rengekê de wê, di awayekê de wê ber wê çerçoveya wan a bi 'serdestîyê' û bi wê bûna weke têtîna desthilatdar û hwd wê xwe di dîmenekê de wê nikaribin çareseriyek mazin wê werênina ser ziman. Lê têtîna 'hemû mirov wek hevîn' jî wê têtînek bi qadr ku wê werênina ser ziman bê. Lê wê di bin bandûra şîroveyên teolojîkî ên berî xwe ku wê

bên kirin de wê ev wê, astangiyên serdestîya bi desthilatî û hwd wê derbas nebê.

Di awayekê de wê, di demên hemdem de wê, felsefeya mirov wê li ser têtgînek weke ya bi mafê mirov û hwd re wê were pêşxistin. Çendî ku wê bi hebûnî wê di demên kevnera de wê were ser ziman jî lê wê ji wê têtgîna avdîtîyê û ankû bindestitîyê wê xilas nebê. Di awayekê de wê, hizirkirina felsefeyekê û ankû têtgînek felsefî bi gotina mafê mirov re wê, li ser wê temenê wê êdî wê di wan deman de wê xwe bide dîyarkirin. Lê li vir di çerçoveya wê bêşa mijare me de ku em bi demên kevnera û felsefeyê re wê dênina ser ziman wê çawa wê ji wê aliyê ve wê temenekê wê were çêkirin bi wê fahmkirina wê jî wê weke aliyekê wê yê giring û yê ku ew nebê nabê jî bê.

Li vir wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê giring bê ku wê bi gotina felsefeyê di çerçoveya gotina mafê mirov de jî çend gotinan di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman û êdî di dewama wê de wê werênê ser ziman. Li vir wê dema ku em bi têtgîna felsefî li mirov wê bihizirin wê demê wê bi wê re wê nixên ku mirov bi wan dibê mirov wê bi awayekê wê weke aliyna ku mirov li wan bihizirê û hinekê bi azmûnkirinên li ser wan re bihizirê bê. **Cassirer** wê bi têtgîna «mitos, ol, ziman, hûner û ku ew ji zanistê afirîna dûnya pêjnan bi wê re em dijîn. Em tiştên di wê dûnyê de di nava dem û mekanê de wê azmûn dikin, dihizirin, daraz dikin û şîrove dikin.»

Ji wê têtgînê ku em gav biavêjin û hizirkirinên bi felsefeya xwezayê ên demên berî demên kevnera bi sofîstan û di demên kevnera de bi filosofan û hwd ku em werênina ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê weke têtgîna ku em bi wê çerçoveyê ku wan diafirênin em, xwe jî bi wan re weke ku em diafirênin. Di nava me û hizirkirinên me de dibê ku ev wê weke têtgîliyê ku wê ti carî newê qûtkirin jî bê, heta ku mirov bijî.

Di nava têtgînên sofîstan de wê aliyekê din jî wê di wê çerçoveyê de ku mirov balê bikişênê li ser wê were dîtin. Ew jî wê ew bê ku wê rêgezê rewîstî a gerdûnî ku wê li gorî wê her tiştê wê bibê û wê, tevbigirihê û awa bistênê ku wê werênê ser ziman. Dema ku anaxsiimondros wê, têtgîna xwe 'apeiron'ê wê werênê ser ziman ku wê bi nicelikî bê sînor û bi fîzîkê weke ne dîyar wê bi wê re wê werênê ser ziman wê bixwezê ew ji aliyekê ve di wê rengê de ew bi wê re ew li wê bihizirê û wê, di awayek de ew xwe bigihênê li encamekê. Mijare rêgeza rewîstî wê, di demên piştre wê weke ku em cih bi cih di nava hizrên filosofan de wê dibînin wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê were ser ziman.

Di wê temenê de wê ya li hev dihê û weke bi hev re di ahengekê û weke maf dikê û ankû rasta ku ew were bikê wê di wê temenê de wê bi wê re wê bi gotina dadê re wê were lê hizirkirin. Di navan hizrên aristo û platon de wê, li ser wê temenê wê gotina 'dadê' wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin û wê bi wê re ewê şrove wê werina pêşxistin. Platon wê dadê wê weke bi wêrebûn, zanîtî û bi sîyanên li xwe serwer re wê weke sîyanekê wê bibînê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî dad wê ew bê ku wê di nava civake civaknas de ku wê her kom wê karê xwe wê bikê û wê serê xwe ji yê din wê neêşênê re wê pênasibikê û wê werênê ser ziman. Weki din wê li kom û çînen de wekehev nêzbûn bê re wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê bêdadî ku wê weke taqabûlî bêmafîyekê wê bikê wê dad jî wê taqabûlî bimafîyekê wê bikê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Li gorî platon wê her mirovê li berjewendiyên xwe dihizirê wê weke yê li têgîna dadê nenarin re wê li wan bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di nava hizrên platon de wê ew wê bi têgîna dadê re wê xwe bide dîyarkirin wê her kom wê bi maf ku ew bijî wê li gorî rêgezên hatina danîn ku ew bijî û ew di wê temenê de ew di nava ahengekê a bi wê re bê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Wê weke ku wê piştre wê aristo wê li ser wê temenê wê werênê ser ziman ku wê, weke platon di wê rengê de wê di awayekê de wê werênê ser ziman ku wê bêdadî wê çendî wê xirabî û nebaşî bê wê bidadîtî jî wê sîyan û fazilet bê. Di wê temenê de wê, dema ku wê li têgîna dadê wê bihizirê wê werênê ser ziman ku wê, dad wê weke sîyanek ku ew armanca xwe dixwe de dihawênê û diparêzê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî dad wê ne beşek ji sîyanê bê wê giştîya wê bê. Bêdadî jî wê ne beşek ji xirabiyê bê wê hemû bê.

Di wê temenê de wê dema ku ew dihênê ser ziman wê li ser wê temenê wê bi du aliyan re wê li ser gotina dadê re wê werênê ser ziman. Yek wê dada dihê belavkirin (**distributive**) bê. Ya din jî wê dada dikê wekehev (**corrective**) bê. Wê di wê temenê de wê ev van herdû aliyan wê weke beşna ku ew di wê de wê bi wê re wê li wan bihizirê û wê werênê ser ziman bin. Di dada parvekirinê ku wê tiştan wê parvebikê wê ya serrastker jî wê, weke nava kar û zirarê bê re wê were lê hizirkirin. Minaq weke tişteke bi bêdadî hatibê bi dest xistin wê bi weke ceza ji wê standinê û ankû beremberê wê dana cezayê re wê bikê ku ew denkê wê bide çêkirin. Wê dad wê weke nava kar û xirabê û an jî ya wekehev ku ew xwediyê wê bê. Li gorî wê dad wê dana herkesê mafê wan û wê weke

li gorî rêgeza wekhevîyê wê di rengekê de wê weke tevgerîn bê. Li gorî wê têngînê wê dema ku em di navaroka gotina dadê de li ya mafê dihizirin wê weke têngînek ku ew wê bi wê û di wê de wê, di çerçoveya ya wekhevîkirinê de ku wê werênê li holê re wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, maf wê, di wê de wê, xwediyê herdû aliyan ku ew weke aliyên salixkirî bê hem aliyên bêdadî û hem jî aliyê bidadî. Wê di wê temenê de wê aliyê bidadî wê aliyê bêdadî wê bi wê çerçoveya gotinê re wê weke ku wê di xwe de û di wê de wê salixbikê û wê wekhevîyekîyê wê di wê de wê bide çêkirin. Di wê çerçoveyê de wê, dad wê, di xwe de wê, xwediyê rengekê aqil û aqilmeşandinê a bi herdû aliyan re ku wê bi wê re wê di wê rengê de wê were lê hizirkirin bê.

Di mijare têngîna dadê de wê, aliyê wê yê bêdadî wê, di wê de wê bi salixkirina wê re wê ya aliyê bêdadî wê bi neyînê û ankû bi berîna negativ wê çawa wê hebê wê ew wê, pênasebikê û wê werênê ser ziman. Wê dikarê wê weke têngîna dada **nagativ** jî wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê aliyê negativ wê, di awayekê de wê, bi aliyê din ê bidadî re di nava dualiteyê bi fahmkirina çerçoveya dadê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Aliyê dadî wê weke aliyê bêdadîyê û yê bi dadîyê wê di xwe de wê weke ku wê bi di gihandina hevîyêyê û hwd re wê bi wê re wê di rengekê de wê were dîtin. Ya ku wê gotina bêdadîyê jî wê weke gotina bêdadîyê wê bide salixkirin û hanîn ser ziman wê ew aliyê wê yê din ê bidadî bê. Wê di wê temenê de wê, beremberî wê têngîna bêdadîyê wê ya bi dadî wê çawa bê wê, ew wê were lê hizirkirin. Wê demê wê, bêdadî û bidadîbûn wê di dadîyê de wê weke ku wê bigihijina li hev.

Dadîtî wê di wê temenê de wê gotina mafê wê di wê temenê de wê herdû aliyan wê di wê temenê de wê bi gihandina beremberê hev re wê di dîmenekê de wê weke ku wê bi wê re wê, were dîtin. Di wê rengê de wê

*Bowker, John (1999). *The Oxford Dictionary of World Religions*. Oxford University Press, Incorporated.

* Young, William A. (2005). *The World's Religions: Worldviews and Contemporary Issues*. Pearson Prentice Hall

*Deutsch, Eliot S. (2000). "Karma as a 'Convenient Fiction' in the Advaita Vedānta". In Perrett, R. (ed.). *Philosophy of Religion: Indian Philosophy*. Vol. 4. Routledge

*Ferrari, Silvio (2012). "Chapter 4: Canon Law as a Religious Legal System". In Huxley, Andrew (ed.). *Religion, Law and Tradition: Comparative Studies in Religious Law*. Routledge

bêdadî wê çendî ku wê bi bidadîtîyê wê bisînor bibê di gotina mafê de wê, bi heman rengê wê ya ku wê ji aliyekê din ve jî wê gotina bidadîtîyê jî wê, bi sînor dide dîyarkirin û rengê wê dide dîyarkirin ew temenê li ser wê dihê salixkirin û ya beremberê wê weke bêdadîtîyê û hwd jî bê.

Di wê temenê de wê gotina dadê wê bi têtînek weke ya mafê wê di bingihê wê de bê wê xwe di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Yanî wê maf û mafîtî wê gotina dadê wê, di wê temenê wê ahenge beremberê hev ku ew dide çêkirin re wê, di renekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê, bi xwe re wê, di renekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, di mijare têtîna dadî û bêdadîtîyê de wê, di navaroka wê de wê, têtîna mafê wê, li ser çî temenê û esasê wê bibê wê, zagon û rêgezên wê ku ew wê pêpelokên wê di wê ahenge wê de wê salixbikê wê were ser ziman. Zagon wê di wê temenê de wê, hem bêdadîtîyê wê salixbikê û hem jî wê, bidadîtîyê beremberê wê. Di wê temenê de wê, çî wê beremberê hev wê werin wê, di dîmenekê de wê bixwezê wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, di nava têtîna mafê mirov de wê, bi mafê jîyanê ve wê girêdayî bê. Di wê temenê de wê aliyekê wê yê din jî wê hebê. Ew jî wê rêgeza rewîstê ku mirov wê li rex wê di awayekê de wê bikê ku wê fahmbikê bê. Di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê, li rex destûrek bo mafê mirovan bicihkirina rêgezek rewîstî wê çawa dikarê wê fahmbikê? Di wê nûqteyê de wê weke ku ew destûr wê, nexwediyê rêgeza rewîstî bê wê, di awayekê de wê were dîtin. Ev jî wê bi wê re wê, di renekê û awayekê de wê weke ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di nava wê têtîna mafêtiyê de jî wê hinek aliyên ku wê weke li hev biqalibin wê werina dîtin. Minaq em di wê rengê de wê li wê bihizirin. Ku mirovekê zêde êşe dikişênê û bixwezê bi mirê wê, mafê jîyanê wê bînpêbikê bê? Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê pirsên ku mirov wê karibê wê bipirsê wê bi wê re wê karibin werina ber hişê mirov bi wê re.

Di demên hemdem de wê têtîna 'parastina mafê jîyanê' wê bi wê re wê weke têtîhek ku wê li ser esasê gotina mafê re wê bi wê re wê were lê hizirkirin û şîrovekirin bê. Wê bi wê re ewê di wê rengê de wê, aliyên ku wê werina lê hizirkirin jî wê bibin. Minaq wê, mijarên weke 'otanaziyê' wê bînpêkiirna mafê jîyanê bê û ankû na wê, bi wê re wê li ser wê temenê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Aliyekê din jî wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Ew jî wê ew bê ku wê kesek bi xwe wê

karibê bixwezê ku ew bimirê û ew dawiyê li jîyane xwe werênê bê? Ew dikarê wê weke bînpêkirina mafê jîyanê were fahmkirin? Wê jî ku ew bi çî sedemê bê kirin ku kesek qastî jîyane kesekê din bikê û dawiyê li jîyane kesekê din wê werênê ku ew çendî dibê **bînpêkirina mafê jîyanê** bê wê, bi wê re ew kesê ku bi xwe wê dikê wê weke qastî jîyane xwe bixwe kirî wê di awayekê de wê bi wê re wê were dîtin.

Di wê temenê de wê dikarê wê li ser gotina mafê mirov re wê mijarê wê ji aliyê ve jî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê karibê di her rewşê de wê, destûr û ankû zagon weke rewşên pêkhanîna dadê were dîtin? Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê karibê wê hinekê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq wê kesekê ku ew ji rengê jîyane xwe û pêvajoyên jîyane xwe ku ew lê were mecbûrkirin ku ew were fereqatkirin û ew li gorî wê bi zorê were jîyankirinê wê ew di wê temenê de wê, ew li gorî wê destûrê ku ew dihê li cih wê di xwe de wê weke di dîmenê hanîna li cih a dadê bê wê were dîtin. Lê ew li ser temenekê bêdadîtîyê ew dibê û ew ber wê yekê mirov wê nikaribê wê bi tememî wê weke bidadîtîyekê û bi mafbûnekê wê di wê temenê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê di serî de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê aliyê rewîstî ku wê li ser temenekê xwezayî wê bi têgînek rewîstî wê karibê were pênasekirin di dewama wê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Minaq wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, têgîna destûrî wê di wê temenê de wê, di wê rewşê de wê hem ya ku ew li wê marûz dimênê bi destûrî û hem jî bi kirinên xwe ku ew dikê re wê, li ser wê temenê karibê bi encamên wê yên bi dualî wan şîrovebikê û werênê ser ziman.

Lê di wê temenê de wê di demên hemdem de wê mijare têgîna şikandîna rûmetê û hwd wê, weke têgînekê dikarê bi gotinekê wê bikirpênê û derbas bibê. Di awayekê de wê, ev wê hem bi kirin û hem jî bi ya ku mirov li wê marûz dimênê re wê karibê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Destûrek ku ew ji kesekê bibêjê ku ew bi renekê di wê de dîyarkirî ku ew bijî wê werênê ser ziman û ew renekê wî kesê ê jîyanê

*Kjell Eyvind Johansen og Arne Johan Vetlesen(2000), Innføring i etikk

*Ferrari, Silvio (2012). "Chapter 4: Canon Law as a Religious Legal System". In Huxley, Andrew (ed.). Religion, Law and Tradition: Comparative Studies in Religious Law. Routledge

cihê hebê wê demê wê ew destûr wê rûmet şikandinê wê bide kirin û hem jî wê ew wî kesî wê bi wê re wê rûbirû wê bide hiştin.

Di aslê xwe de wê çawa wê li gorî destûrekê û ankû rêgezê rewîstî wê were jîyankirin jî wê weke aliyna ku wê, dîtbar bin û wê, di awayekê de wê, salixkirinên li gorî ku wê 'rast' û ankû 'nerast' wê werina dîtin jî wê li gorî rewşan wê karibin cih bigûharênin. Di wê temenê de wê, ew rengê ku ew weke 'rengê weke pêwîstîya destûrî' ku wê were pênasekirin wê di wê rengê de wê, nikaribê wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê şîrovebikê. Ew jî wê destûrê zêdetirî wê weke ya ku ew kes dixwezê wê bê.

Ber ku wê di awayekê de wê çendî ku wê têtîna destûrê wê di dîmenekê teqezî û hwd de wê xwe di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin jî lê wê di aslê xwe de wê jî wê zêdetirî wê, weke aliyekê wê yê din jî wê ew bê ku wê, her mirov wê bi xwe re wê karibê xwediyê kirinên cihê ên weke 'li gorî wê bê'. Nîşanak û birhana wê têtîna jî wê ew bê ku wê destûrek wê bo civakê wê hebê weke di demên hemdem de û wê, hemû endamên wê civakê wê bi wê destûrê re wê yan wê «di pozisyona weke wê dijîn de wê werina pênasekirin» û yan jî wê li dijî wê. Di wê temenê de wê, pênasekirina destûrê ku em, li wê hizirkirin ku wê di civakê de wê rêjeha mazin wê li gorî destûrê wê bijî û ku ew rêja herî hindik em wê bi sedhezari re wê şîrovebikin wê, di wê temenê de wê weke sedhezar şîroveyên li gorî wê destûrê ku ew weke 'li gorî wê dijîn' bin. Lê destûrek ku ew çavê xwe li nerîn û hizrên kesên di bin wê de dijîn ku ew bigirê û wan weke bi têtînek 'kerîyî' bibîne jî wê di wê temenê de wê, weke destûrek ku ew hemûyan di 'wekehevdû' de dibîne û di wê temenê de wê şîrovebikê bê. Wê demê ev wê, di wê temenê de wê, di mijare teqezbûnekê û ankû awayekê ku weke ku ew hatî dîyarkirin ku ew weke wê bê jinkirin di wê de wê bi dîyarî wê nebê. Wê dema ku wê awayek wê hebê wê demê wê ew sedhezar awa wê şaş û nerast bê. Yan jî wê, dema ku ew av nebê wê ew sedhezar awa wê, her yekê weke awayekê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê di wê rengê de wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê di mijare destûrî de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê li ser felsefeya dadê û ankû destûrê re wê jî aliyna din ve jî wê bi wê re wê li wê kûrbibin û wê werênina ser ziman bê. Wê demê wê, destûrek wê ne li gorî jîyanekê bê. Jîyane jî wê ne li gori destûrekê bê. Wê demê wê dikarê jî aliyekê din ve wê bi wê rengê wê li wê bihizirê û wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, hişmendîya rastîyê wê di wê de wê weke aliyekê ku wê, berê wê, bi awayekê razber wê li

gorî xwe wê bide dîyarkirin. Wê çi wê bide dîyarkirin ku ew berê wê bi rastiyê ve bê? Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê ev jî wê weke aliyekê nîqaşbar bê.

Wê dema ku em bahsa têgîna restên dadî bikin em dikarin wê ji du aliyên ve wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Yekê wê li ser awa û aliyê çandî û pêvajoya pêşketina dîrokê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Ev wê, di wê çerçoveyê de wê, rest û pîvanên herêkirin û redkirinê, rast dîtin û şaş dîtinê û hwd wê di rengekê de wê bi wê re wê biafirin û ev jî wê di rengekê de wê, di wê çerçoveyê de wê di nava jîyane mirov de wê weke ku wê werê dîtin wê di rengekê de wê weynekê wê bileyizin.

Aliyê din jî wê, bi têgînên weke yên rest û pîvanî û an jî bi destûrî û hwd ku wê bi encama aqilê mirov wê werina nivîsandin bin. Ev jî wê di awayekê de wê, weke aliyekê ku wê, di wê temenê de wê, di wan de wê restên çandî, civakî, mirovî, rewîstî û hwd wê, bi pîvan û awayên ku ew bi wê re wê weke bi baş û nebaş dîtinê re wê, werina şîrovekirin û wê werina ser ziman.

Minaq di wê temenê de wê têgîna mafê mirovan wê dikarê wê bi bîrbikê. Wê, di wê temenê de wê çawa wê di rengekê de wê li gorî wê were nêzbûn û ankû wê were dîtin wê, di wê çerçoveyê de wê karibê bi wê li ser wê bisekinê.

Di wê temenê de wê di nava çandekê de jî bê û ankû têgînek destûrî û hwd de jî wê têgihîştin û hişmendiya mirovî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê li gorî wê karibê were lêpîrsîn. Di wê temenê de wê, ev hinekê jî wê weke aliyekê ku wê bi aqil re wê mirov karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Hişmendiya mirov wê di wê temenê de wê giring bê ku mirov wê, fahmbikê bê. Di destûrekê, restekê, zagonekê, pîvanekê û hwd de ku ew, çendî 'pêşketî' jî were dayin nîşandin wê, ew wê, weke aliyekê wê yê giring wê ev aliyê wê bide dîyarkirin.

Di demên kevnera de wê, mijare destûrî û mafê mirov wê di wê nûqtayê de wê, hertimî wê li têgîna desthilatîyê wê bialiqê. Ev wê di demên serdema navîn de jî û di demên hemdem de jî wê wusa bê. Di demên hemdem de wê nûqteya herî zêde bi nakok û di temenê pevçûnên li ser destûr û restên wê û hwd jî wê di wê nûqtayê de wê, hişmendiya mirov ku wê di bin ya dewletî û hwd de wê were tafisandin û ankû ji berçav wê were dîrkirin. Ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di serî de wê fahmbikê bê.

Têgînên weke *'pêşî welat'* ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê, di reng û şibîna têgînên romaya koleder a demên kevnera de ku wê xwe bide dîyarkirin de bê.

Ev wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê. Destûr wê, di renekê de wê, di wê temenê de wê ji temenekê pêşxistin û pêşketinê zêdetirî wê li ser wê temenê wê bi awayekê gihandina reng û awayekê weke dihê xwestin û bi wê sehêtkirinê. Wê di armanca wan nûqteyan de wê, were bikarhanîn. Wê dema ku wê deestûr wê ji xismeta pêşketinê derket êdî wê di wê nûqteyê de wê bi otoriteriya xwe ya bi desthilatê re dide nîşandin re wê, yekser wê temenê şerê wê yên bi komên civakê re wê biafirênê. Gotinên weke *'destûr wê bi wê rengê dixwezê'*, *'destûrê wê bi vê rengê rast dibîne û hwd jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bê.*

Di mijare destûrê de wê ev wê, di serî de wê xwe bi wê re wê, di wê rengê de wê, bide dîyarkirin. Weke ku wê, sofist wê di demên xwe de wê werênina ser û wê pênasebikin û wê bi kirpênin ku wê *'hemû pirsgirêk wê ji destûrên ku wê mirov wê werênin wê biafirê'* jî bê wê, di wê rengê de wê, li ser wê temenê wê rastiyeke wê bi wê çerçoveya wê têgînê re wê li ser çerçoveya mafê mirov û hwd re wê bi renekê û awayekê de wê weke ku wê biafirênê bê. Di wê rengê de wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare destûrê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê rengê wê bide dîyarkirin.

Mijare destûrê wê weke ku wê ji demên kolederiya roma û heta demên hemdem wê, di nava *'pêşî mafê misogeriya otoriteyê'* de wê were tafisandin û wê, ji wê re wê weke bineterek ku wê were lê hizirkirin bê. Ya ku wê hê ji destpêkê de wê bikê ku wê destûr wê ji mafê misogerkirina otoriteyê wê derxê li pêşîya *'misogeriya mafê jîyanê'* û hwd jî wê di wê nûqteyê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Restên bi çerçoveya *'mafê mirov'* re ku wê werina li lê hizirkirin wê di serî de wê, li ser temenekê gerdûnî wê mafê mirov wê weke bi têgîhiştinekê û hişmendiyekê wê weke ku wê bi xwe re wê di renekê de wê bide dîyarkirin.

Bandûra restên çandî ku wê çandî wê li yên destûrî û hwd wê weke hebê jî lê wê di şewayên bi cihkirinê û hanîna ser ziman wan restên

destûrî de wê, cihêbûn wê di wê nûqteya bi mafê mirov de jî wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin.

Li vir wê di çerçoveya têgîna demên kevnera de ku mirov wê werênê ser ziman wê mijare dewletê wê bi wê re wê bi rengê pênasekirina wê jî wê dikarê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê çend gotinan wê dikarê wê bibêjê û wê werênê ser ziman. Di rengê ku wê bi romaya koleder re wê were ser ziman wê, di wê temenê de bê ku wê, «dewletekê wê weke keseyetek tuzel bê. Hebûnek dîrokî bê. Di rastîyê de wê bi ya heya wê, temen û çerçoveya wê ya destûrî û ankû destûrî bê. Li ser wê temenê wê weke sazûmanek rêxistinî û hwd wê hebê. Wê dema ku ew wê were avakirin wê restên wê temenî wê bi wê re wê hebin. Lê di wê temenê de wê, li ser temenê xwe parastinê û serwer û serdest kirinê de ku mirov li wê bihizirê wê ti dewlet nebin ku wê di wan de wê, mafê mirov wê ji xwe re wê weke rest wê esasbigirê û wê, bi wê re wê hebê bê.

Her çendî ku wê bi navê dewletê wê di demên hemdem de wê bê gotin ku wê armanca wê, rûmeta mirov, bi derfet û zanîna wê re wê, biparêzê jî lê ev wê tenê wê weke gotinna manipulatif ên ku wê di wê warê de wê werina bilêvkin bin. Rasta ku wê weke sazûmanek ku wê bi destê mirov wê were avakirin û domandin bê. Lê wê armanca wê, ji parastina mirov zêdetirî wê ya xwe û domandina xwe bê. Di wê temenê û rêyê de wê korbankirina mirov û nirxên mirov jî wê bo wê weke 'meşrû' bin.

Dewletek ku ew armanca serdestî bê û bi wê re were hanîn li ser ziman ku ew armanca wê mafê mirov û parastina mirov a ku ew bi wê rengê were hanîn li ser ziman jî wê tenê wê nekokiyek bi wê rengê wê bi zanebûnî ku wê were bi lêvkin bê.

Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, di wê rengê de wê, ya ku wê her tiştê wê li gorî xwe wê saz bikê wê dewlet bê. Ev wê bo olê jî wê wusa bê. Bo aliyên din ên aqilî jî wê wusa bê. Demên mitolojiyê wê di aslê xwe de wê, ji ya demên hemdem jî wê aliyekê wê yê pêşketitir wê di wê warê de wê hebê. Ew jî wê ew bê ku wê, têgînek mitikî wê gerdûnî wê were lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê, were lê hizirkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê, weke têgînek serdewletî bê, ku em li gorî têgîna dewletîtîya demên serdema navîn û ya demên hemdem li wê bihizirin.

Di wê temenê de wê têgînên weke yên bi navê maf û azadiyê û hwd jî wê di reng û awayekê de wê werin û wê li wê bialiqin. Ew wê di wê çerçoveyê de wê bi awayekê de wê, hebûna dewletê wê dema ku wê li wê

were lê hizirkirin wê, ola dewletê, destûra dewletê û hwd wê, di wê temenê de wê, bibê û wê, mirov wê, di wê temenê de wê, weke objeyek ku ew li gorî wê bijî û ankû di xismeta wê de bê. Di wê çerçoveyê de wê, çendî ku wê li gorî wê bê wê weke 'xwediyê maf û azadiyê bê'. Lê ev têgîna maf û azadiyê jî wê, di wê temenê de wê, di regekê de wê, bi têgîna 'di xismeta dewletê de' wê were pênasekirin weke di dîmenekê weke ya di rengê dewleta roma a koleder ku ew girseyan bi koletî dikê xismeta xwe de bê. Wê demê wê dîmen û hinekê jî maqyajkirinên ku wê bi wê re wê, werina kirin re wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê gûharîne wê bi wê re wê bidina dîyarkirin. Ev jî wê weke têgînek manipulatîfî a bi têgîna dîtbar re ku wê li ser wê re wê xwe bide dîyarkirin bê.

Wê dema ku mirov wê bahsa têgîna maf û azadiyê wê bikê wê, di awayekê de wê di demên hemdem de wê têgîna netewê û dewletê wê weke fektorna ku wê bandûrê li wê bikin wê, werênina dîtin. Di awayekê de wê, mijare destûrên netewî ku wê were ser ziman wê sînorê wê bi wê re wê bê xwestin ku wê were diyarkirin. Destûr wê jî wê aliyê ve wê, bi çerçoveya civakî ku mirov wê li wê bihizirê wê hertimî wê, di regekê de wê, karibê weke nûqteyek sînorkirinê jî wê di regekê de wê werênê ser ziman bê.

Di demên hemdem de wê mijare destûrê, dewletê û maf û azadiyê wê jî wê aliyê ve wê, weke mijare ku wê hev bi bandûr bikê û wê, di wê temenê de wê, destûr wê, weke çerçoveya ku ew bi destûrê dihê hanîn li ser ziman wê weke fektorek astangdar wê xwe di regekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, mirov mirov weke baz hilde û ankû dewletê-destûrê wê baz hilde? Di wê nûqteyê de wê ev pirs wê di regekê de wê xwe di wê nûqteyê de wê bide dîyarkirin. Wê dema ku mirov wê, li ser kifşkariyên wê re wê hilde li dest wê weke aliyekê wê yê ku wê weke weke baz were hildan wê dewlet-destûr wê xwe di regekê de wê bide dîyarkirin. Lê di wê temenê de wê, li ser maf û azadiyê de wê, nûqteya

*Kjell Eyvind Johansen og Arne Johan Vetlesen(2000), Innføring i etikk

*Johansen, Kjell Eyvind (2006). «Metaetikk». I Rabbås, Øyvind. Exphil II: Tekster i etikk (2 utg.). Oslo: Institutt for filosofi-, idé- og kunsthistorie og klassiske språk

*Saugstad, Jens (2006). «Normativ etikk». I Rabbås, Øyvind. Exphil II: Tekster i etikk (2 utg.). Oslo: Institutt for filosofi-, idé- og kunsthistorie og klassiske språk

weke baz hildanê a dewletê-destûrê wê di wê nûqteyê de wê çendî wê rast bê? Wê pirsê jî wê li ser wê re wê dikarê wê hilde li dest bê. Di wê temenê de wê di demên hemdem de wê pirsgirêka herî zêde wê, di wê nûqteyê de wê were dîtin ku wê bi baz hildana dewletê-destûrê re wê xwe di rengekê de wê, bide dîyarkirin. Dewlet wê di wê nûqteyê de wê ti mafê jîyanê û rêyên wê nehêlê û wê hemûyan wê bikê ku ew bikê bin kontrola xwe de bo ku ew were baz hildan û ankû ew weke nûqteya destpêkê a ku ew ji wê gav were avêtin.

Di wê çerçoveyê de wê pirsgirêka zêde giring wê xwe di çerçoveya maf û azadiyê wê ji aliyê destûrî re jî wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Destûr ku wê mijarê wê ji kijan aliyê ve wê hilde li dest wê hertimî wê yekali wê bimênê û wê weke tenê ji aliyekê ve wê hilde li dest bê. Ji aliyekê din ve jî wê ne ji aliyê mirov û maf û azadiya mirov ve wê hilde li dest û wê gavê biavêjê bî. Wê ji aliyê xwe, desthilatî, kontrol û sehêkîrî û hwd ve wê hilde li dest. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê hilde li dest bê.

Wê bo desthilat-dewletekê wê, çendî wê maf û azadiya mirov wê giring bê? Wê di wê nûqteyê de wê dema ku em wê hildina li dest wê, ev pirs wê xwe di mejî de wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê, weke xwe lê kirin û ankû wê di wê temenê de wê hewldanên di awayekê de wê li ser temenekê kêmtewî bi temenkiriin û li gorî wê hemû aliyên din hewldana dana jîyankirinê û di wê temenê de wê, zora dewleta û desthilatê wê bo wê bê bikarhanîn jî wê weke aliyên wê yên din bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman.

Di mijare bikarhanîna zorê de wê çawa ku wê dewlet û desthilat wê mafê bi karhanîna zorê wê di xwe de wê bibînê li hemberî mirov wê bi wê rengê wê mafê bi sînorkirin û ankû ji destê girtina maf û azadiyê jî wê di xwe de wê bibînê. Ber vê yekê wê bazgirtina dewletê-destûrê wê di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê di çerçoveya maf û azadiyê û hwd de weke çerçoveyek bi pirsgirêk jî wê xwe di wê rewşê de wê ji temen ve wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê din de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, dewlet wê, parastina hebûna li hemberî maf û azadiya mirov û heta dem bi dem bi

rewşên weke bi gûharîna destûran û hwd re wê, di wê temenê de wê, weke xwe ser wan re wê bibînê û wê parastina xwe wê weke ya wan jî wê bide hanîn li ser ziman. Lê di wê temenê de wê, dikarê wê, werênê ser ziman ku ev nûqte wê weke nûqte bi sînorkirinê a maf û azadiyê jî wê xwe di demên bûhûrî ên dîrokê de wê weke ku wê were dîtin wê bide dîyarkirin.

Di çerçoveya dewlet-destûrê û maf û azadiyê de ku wê werênê ser ziman wê ev bi serê xwe wê ji aliyekê din ve wê karibê weke mijarekê wê were hildan li dest. Di wê temenê de wê ev wê bi wê re wê karibê xwe bide dîyarkirin bê. Lê di wê nûqteyê de emê bo ku em çerçoveya mijare xwe ji hev zêde belav nekin û bi aliyên din de nedinê de emê bi awayekê ji çerçoveya têgîna xwe ne vawatihin.

Lê di wê nûqteyê de wê di wê nûqteyê de wê, bi gotinek din jî wê dikarê wê, di wê rengê de wê li ser têgîna maf û azadiyê re wê, balê bikişênê li ser wê. Ji aliyê têgîna dewlet-destûrê ve wê dema ku wê li wê werê nerîn wê, yekser wê iteat û weke wê kirin û wê weke ku wê were hanîn li ser ziman wê ti restên ku wê danîna ew newina derbaskirin wê li wê binerê. Wê ji wê aliyê ve wê binerê. Wê dema ku ew ne hatina derbaskirin wê hingê wê weke 'ya rast' ku ew hatîbê li cih wê li wê were nerîn. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, ji aliyê maf û azadiyê mirov wê ne nerê. Ev jî wê weke aliyekê ku wê, di wê temenê de wê hertimî wê were 'sererastkirin' bê. Li gorî restên dewletî-destûrî ku ew were sererastkirin wê bê kirin. Yanî wê, dewlet û destûr wê li gorî maf û azadiyê û restên wê newê sererastkirin. Di wê nûqteyê de wê, dema ku wê maf û azadî wê li gorî wê werina sere rastkirin wê demê wê çawa û di çi astê de wê di wê de wê destûr wê were dayin ku ew were ser ziman wê weke sînorê wê maf û azadiyê jî wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê were hildan li dest bê û wê bê hanîn li ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê din wê demê wê bi mijarê re wê xwe di dewama wê de wê karibê wê werenê li holê. Ew jî wê mijare maf û azadiyê û gelemperîya wan. Di wê çerçoveyê de emê du wê nûqteyê de wê weke ku wê li ser wê were hizirkirin bi gotina '**xwezayê**' û û ankû '**mafên xwezayî**' ya ku wê di demên hemdem de wê were ser ziman '**mafên gerdûnî**' û hwd re wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin. Ev herdû gotin wê di wê çerçoveyê de ku em di çerçoveya têgîna maf û azadiyê de wê li wê bihizirin em, çi dikarin di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikin û wê werênina ser ziman? (çav: Pasnau,

Robert (2011). *Metaphysical Themes, 1274-1689*. Oxford, England: Clarendon Press,)

Di awayekê de wê ji aliyê felsefeyê ve wê di demên kevnera de wê, mijare 'mafên xwezayî' wê li ser wê temenê wê were dîtin ku wê were kirpendin û wê li wê were lê hizirkirin. Di nava hizrên sofistana de bê û ankû filosofana de bê wê were dîtin ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Tabî wê dema ku em bahsa van gotinan bikin wê pêşî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê ji kijan aliyê ve wê dihilde li dest û wê şîrovebikê û wê bi temen dikê û wê dihênê ser zîman bê. Wê ev aliyên wê weke aliyana wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bidina dîyarkirin bin.

Di awayekê de wê dema ku wê bahsa ya mafên gerdûnî wê were kirin de wê di wê de wê weke bi kirdeyî wê bi rehetî wê karibê were dîtin wê têtîna 'xwezayîtiyê' û ankû ya 'mafên xwezayî' wê bi wê re wê weke ku wê ji aliyekê ve wê were kirpendin. Di wê de wê, di wê rengê de wê were ser zîman. Ji wê aliyê ve jî wê aliyekê wê yê din jî wê xwe bi wê re wê di rengekê e wê bide dîyarkirin. Ew jî wê ew bê ku wê dema ku em bahsa mafên xwezayî û ankû mafên gerdûnî bi gotinî dikin em wê intibayê bi wê fahmkirina wê re wê hîs dikin ku ew wê çawa wê weke nûqteyek ku ew ji wê gav were avêtin jî bê wê were ber derka me û li hişê me bikeve bê. Ev wê were çî wateyê? Di serî de wê, ev wê were wê wateyê ku wê, di wê nûqteyê de wê, ne ti tişt ku ew destûrek bingihînî jî bê wê maf wê li gorî wê werina şîrovekirin û dîyarkirin wê bibê. Wê vajî wê, wê ew destûr jî di nav de wê hemû hizir û têtînen weke wê ên dîyarkirinê didina nîşandin ew li gorî wê têtîna xwezayî û gerdûnî werina fahmkirin û sererastkirin. Ev wê weke aliyê wê yê ku mirov wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê di rengekê û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser zîman bê.

Hingekê jî wê di wê temenê de wê, di mijare têtîna xwezayê û gerdûnî de wê, ew wê, were ser zîman weke kirdeyekê ku wê, mafên ji hebûnê dihên wê bi awayekê wê werina qastkirin. Yanî wê, di wê temenê de wê mafên hebûnê wê li şûna ku wê li gorî têtînekê û hwd wê werina dîyarkirin ew têtîn li gorî were dîyarkirin û di wê temenê de ew maf û azadî were parastin. Wê dema ku wê, maf û azadiyên gerdûnî û xwezayî wê li gorî destûrekê werina depelendin wê demê ew têtîna bi gotina 'parastina mafên bingihîn' ku wê li ser wê temenê were ser zîman wê

hingê wê ji wê bi şûn ve wê gav wê were avêtin wê bibê û wê, di wê nûqteyê de wê ew wê, were bînpêkirin.

Sofîst wê, di awayekê de wê werênina ser ziman ku wê, ya ku wê pîrsgirêkê di warê maf û azadiyan de wê derxê wê ne destûrên xwezayî bê wê destûrên ku mirov wan dihênê wê ew wê temenê bi pîrsgirêk wê bo wan wê biafirênê re wê werênê ser ziman. Ku em li gorî wê bihizirin wê dikarin wê bi rehetî wê werênina ser ziman ku wê her hizrên ku me di wê çerçoveyê de wê herêkirina wê karibin vajê wê têgîna ku me bi wê herina xwediyê wateyekê û renekê fahmkirinê bin. Minaq weke di bin navê têgîna gerdûnî û ankû xwezayî de wê her têgînên ku me bi wê minesebetê herêkirina em dikarin bêjin ku wê teqez wê ew wê werênina ser ziman? Bêgûman em nikarin wê bibêjin.

Di wê nûqteyê de wê, weke ya ku wê weke 'nerîna gelemper' ku wê were herêkirin û wê weke ji aliyê giştî ve ku wê were herêkirin wê karibê weke xwezayî û gerdûnî were dîtin? Wê demam ku em li gorî wê têgînê wê bi wê re wê li wê bihizirin em dikarin wê bibêjin ku em nikarin wê bi wê rengê wê herê bikin. Nerînek bi destûrî hwd **ji aliyê gelemperî ve** hatî herêkirin ew, **ne wê dikê xwezayî û ne ji wê dikê gerdûnî.**

Di wê warê de wê bêgûman wê dema ku em li ser çavkaniya nerînek gerdûnî û ankû xwezayî di wê temenê de wê bi wê re wê li wê hizirkirin wê çavkaniya wê bêgûman wê giring bê û divê ku mirov wê li wê binerê. Lê em bibêjin ku wê carna ew çavkani jî wê bi wê rengê wê nikaribê wê bi tememî wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, çavkaniya mirovî wê bi mirov re wê, were fahmkirin. Hinek aliyên ku wê di çerçoveya têgîna mafê mirov de wê, weke ku wê di demên kevnera de wê di nava felsefeyê de wê werina lê hizirkirin wê, weke sîyanê, rûmetê, hebûna mirov û salixkirina wê, rengê jîyane mirov, çavkaniya wê û hwd wê weke aliyên ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bin.

Tabî di wê nûqteyê de wê nirx û ankû hêjatîya mirov wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê hin bi hin wê were dîtin ku wê derkeve li pêş û wê mirov wê weke nirxek hêja wê were dîtin ku wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di nava zerdeştîyê de wê hinek têgînên ku em di wê rengê de li ser hêjabûna mirov dikarin bi wan re empatiyê dênin û bi awayekê morfolojîkî ji wan bigihijina fahmkirinê wê gotina 'hêjabûna mirovî' bê. Wê di wê temenê de wê ji du aliyan ve wê were dîtin ku ew wê were lê nerîn û fahmkirin. Yek wê, di wê nûqteyê de wê, dema bahsa hêjabûna mirov wê were kirin wê di wê temenê de wê, di nava hebûna zindiyên din ên xwezayê de wê rewşa mirov a teybet û bi wê re dema ku ew dihê

dûnyê wê, li xwe meyizendin, xwe parastin, xwarinûvexwarin, mafên jîyankirinê û pêşketina wê bê. Aliyê din jî wê di çerçoveya gotinek bi têngîna pirranîtiyê ku mirov wê karibê wê bi têngihîştina 'hêjabûnên mirovî' re wê werênê ser ziman ew jî wê di wê nûqtayê de wê bi pêşketin, xosletên pêşketinê û serkevtinên mirovî û wê pêşketina mirovî a di temenê de wê karibê were qastkirin.

Di awayekê din de jî wê hizrên weke yên bi mirov û gotina mirov re wê li ser wê temenê wê bi têngîna wekhevdûbûnê re wê bi wê re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Ew jî wê di wê nûqtayê de wê, di wê rengê de wê, weke têngînek ku mirov wê bixwezê û nexwezê jî wê encamên wê yên ku wê, ji temen ve wê, gûharînê wê bi xwe re wê werênê wê were dîtîn ku wê bibê. Minaq wê, têngîna wekhevdûbûnê wê dikarê biçend gotinan di dewama wê de wê bi wê re wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Ku mirov wê, di wê temenê de wê di serê xwe de wê bi hişmendî wê bigihê wê hişmendiyê êdî wê yên ku ew weke 'ji yên din bi hêjatir' wê werina dîtîn wê di wê temenê de wê weke aliyên ku wê bi xwe re wê werina lêpîrsînê bin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku mirov wê, di wê nûqtayê de wê bi wê re wê di rengekê de wê piçûkdîtîn û ankû mazindîtînê wê weke du têngînên ku wê di wê nûqtayê de wê ji herdû aliyan ve wê weke gotinên lêpîrsînê wê li wê bihizirê bê. Mirov wê, bi xosletên xwe û pêşketinên xwe re wê karibê bibê xwediyê pêşketinên ji hev cihêtir. Lê wê di wê temenê de wê, yek ji yê din çêtir û ankû yek weke yê koleyê yê din û an jî bindestiyê yê din wê di wê temenê de wê, weke aliyên ku wê di meji de wê temenê lêpîrsînê wê di wê warê de wê karibin biafirênin bin. Di demên hemdem de wê têngînên weke nîjadperestî, netewperestî olperestî û hwd wê zêde derketina li pêş û di wê temenê de ku wê bina çavkaniya cihêkirinekê wê ber vê yekê wê weke têngîna ku wê ji rastiya mirov wê hin bi hin wê dîrkevin bin.

Tabî wê dema ku wê mijar wê di wê nûqtayê de wê were hildan li dest wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê nûqtayê de wê bi wê re wê karibê were lê hizirkirin. Ew jî wê, di wê çerçoveyê de wê bi têngîna rêzdayiinê, hûrmet dayinê, mafdayinê û hwd re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Kesekê ku wê gotinek qirêt û ankû sêfekê wê ji kesekê din re wê bi armanca piçûk xistinekê wê bibêjê wê di wê nûqtayê de wê weke têngînek ku wê, di wê çerçoveyê de wê weke ya şikandina rûmetê wê were dîtîn.

Ev reng wê, ne tenê wê bi gotinê, her wusa wê bi kirinê û ankû bi awirekê jî wê karibê wê bi wê temenê were fahmkirin. Piştî ku zanîna mirov pêşket û pê de wê zêdetirî wê aliyên weke bi xwandina tevger û

kirinên xwe ên mirov û bi şêwayên cihê baş û nebaş watelêkirinê ku wê bikê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyên ku wê werina şîrovekirin bin.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê rengê de wê, şêwayên weke 'tu mecbûrî weke min bibê' bi xwe jî wê weke têgînek hem pergali û hem jî ya kesî ku wê karibê di wê temenê de hem weke rûmet şikandinekê wê şîrovebikê û hem jî wê weke renekê hêrişê wê bîne ser ziman.

Di nava civakê de wê, ev alî wê di demêmn kevnera de wê werina dîtin ku wê werina şîrovekirin. Her ku wê çendî wê zêde ne xwediyê pêşketinekê jî bê. Sedemên wê yên ku wê, bi wê rengê wê pêşveçûnên bi fahmkirinê wê bibin wê bi wê re wê hebin. Ew jî wê di wê temenê de wê nakokiyên ku wê li ser kirinê û cihêkirina mirovan, bi zayendî weke jin û mêr ji hev û hwd wê bêhtir wê werina berçav û wê di wê temenê de wê ev wê di renekê de wê, werina berçav.

Di awayekê de wê ev wê bê sedema nakokiyên di fahmkirinê û di awayekê de wê bê sedema hem pevçûnên zêhnî û hem jî yên fîzîkî ên di nava jîyanê de. Di wê temenê de wê têgînên weke yên serdestiyê ku wê rêveberiyek wê ya din û ankû wê civakek din wê bindest bikê û wê di wê temenê de wê xwe ser wê re wê bi serdestî wê bibîne û ankû wê bi nêzîkatiyek koladerî a di wê temenê de wê nêz bibê wê bi wê re wê were berçav. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Aliyê din jî wê, çanda zayendî û civakî ku wê hem wê ji aliyê ya baviksalaerî ku wê piştê wê serwer bibê û ya dayiksaleriyê ku wê berî wê serwer bibê de jî wê ew xwe di nava jîyanê de wê bi pevçûnan wê bide dîyarkirin. Herdû alî jî wê di wê temenê de wê çavkaniya wan wê serdestî û bindestiya ku wê di wê temenê de wê bi têgînek kolederî wê di xwe de wê, xwediyê kirdeyekê ku wê weke di demên kevnera de wê bi rengê serdestî û bindestiyê û bi wê pêşxistina kolederiyê wê bibê û wê weke heta ku wê, di demên hemdem de wê bi têgînên nijadperestî,

*Pasnau, Robert (2011). *Metaphysical Themes, 1274-1689*. Oxford, England: Clarendon Press,)

*Craig J. Forsyth; Heith Copes (2014). *Encyclopedia of Social Deviance*. SAGE Publications

*Marla Berg-Weger (2016). *Social Work and Social Welfare: An Invitation*. Routledge

netewperestî û olperestî û hwd wê bi heman rengê ku wê encamên wê xwe bidina dîyarkirin ku wê werina hildan li dest bê.

Ti serdestî nîn a ku mirov di wê de têtîna serdestîyek û bindestîyek bi koledêrî ji wê bi kirdeyî wê fahm nekê bê. Ev wê di demêmn hemdem de wê bi awayekê darêjk gûharandinê û bi motiv û pêjnên hemdem re wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin.

Di nava têtînek de ku ew bi olî bê û ankû civakî û an jî desthilatî bê ku ew di wê de serdestî weke kirdeyê hatibê pêşxistin di wê de wê, nikaribê bahsa maf û azadiyan û ankû wekheviyan bi wê re wê bikê. Hele mirov wê hîç nikaribê bahsa rewşên weke maf û azadiya kêmetew û bawerîyan jî di nava wê de bikê. Ber ku ew wê weke têtînen ku wê di rengê de wê, bi rengê bindest dîtîne û ankû ji xwe jêrtir dîtîne ku wê bidina dîyarkirin bin. Di wê çerçoveyê de wê weke têtînen ku wê di kirinên li gorî wan de ku wê zordayina bi xwestina 'weke min jîyankirinê' wê di wan de wê hebê. Tipolojiya wê zêhniyetê wê herî zêde wê xwe di nava têtîliya zayendan a jin û mêran de wê bide dîyarkirin. Ev jî wê di wê rengê de wê bide dîyarkirin ku wê, mêt wê jinê wê ji xwe re wê bikê jin. Jin wê ji xwe bixwe re wê ne weke jinekê bê. Wê ji mêtê xwe re wê weke hinekê bê. Di wê temenê de wê wîna wê weke ku wê were ipotekirin. Wê bindest kirin wê di kirin û çavkaniyên wê yên jîyanî ku wê têtîliyê diafirênin de wê bi wan re wê hebê.

Di minaq vegotina mitolojikî a **lilith** de ku me hinekê li jor de wê hanî ser ziman de wê ev wê, çendî ku wê weke pêjnek mîtolojikî bê lê wê di wê rengê de wê gelek **fêrûazmûnên** giring ku mirov wê di wê nûqtayê de wê karibê ji wê derxê û wê fahmbikê wê di wê de wê hebin û wê karibin werina ser ziman.

Tabî di nava civakê û demên civakê de wê hewldanên hanîna li cih a mafê mirov wê ji du aliyan ve wê astengiyên zor wê xwe li pêşîya wê bidina dîyarkirin. Yek wê dîrok û çand ku wê bi hev re wê temenekê çavkani wê di rengê ku ew bûya û rûdaya de wê biafirênê bê. Ev rengên ku ew dibin wê bi awayê ku ew dihêna ser ziman wê di wê rengê wê weke qalibna rewîstî û destûrî jî ku wê karibin wê biafirênin bin. Wê demê li hemberî wan sekinin wê di wê temenê de wê weke rewşek xirab ku wê karibê bibê sedema jîyane mirov ji dest girtinê jî.

Minaq wê jî wê di wê temenê de wê, rewşên weke sernûxûmandinê a

*Marla Berg-Weger (2016). Social Work and Social Welfare: An Invitation. Routledge

jinê di nava têgihên bawerî ên islamî ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê. **Ev qalib wê weke qalibên ku wê di wê temenê de wê bikevina hemberî têgihên mirovî û mafê mirov de jî bin. Emê li jêr vê mijarê wê hinekê din li ser wê bisekin in. Lê di wê nûqtayê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare mafê mirov wê ev aliyên çandî û weke çandekê** pêşketina wê çawa wê pêşîya wê bidina girtin û pêşîya wekeheviya wê ya mirovî wê di nava civakê de wê bide girtin wê karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê têgihên netewî û hwd jî wê di wê warê de wê, karibê wê ji gelek aliyan ve diheman mantiqê de wê şîrovebikê û wê, di awayekê de wê bi rêgez, rest, zagon û destûrên re wê, weke çavkaniya binpêkirinên mafê mirovan jî werênê ser ziman bê.

Tabî ku em ji aliyê mafê jinê û zaroyê ve di demên kevnera de wê li wê bihizirê wê di wê nûqtayê de wê mirov wê zêde rastî dîmenekê baş newê. Di wê çerçoveyê de wê çawa wê, bin pêşkirinên mafî wê bi wê re wê bibin wê were dîtin. Zarok û jin wê, weke du beşên civakî ku wê herî zêde wê, ne tenê weke ji nedîtî ve wê werina dîtin bin. Her wusa wê di dewama wê de wê weke du beşên ku wê, di şeran de wê weke 'genimetê' wê werina dîtin bin. Yan jî wê weke du beşên ku wê herî zêde wê, rastî nebaşîyê wê werin bin.

Destavêtin û hwd wê, weke mijarên ji ku mirov wê karibê werênê ser ziman bin. Di wê temenê de wê, li gorî wan hizirkirin û civake ku wê rewşa wan û mafê wan li berçav wê bigirê ji xwe wê nikaribê bahsa wê were kirin. Wekî din wê ji wan aliyan ve wê di wê rengê de wê dema ku mirov wê binerê wê karibê zêde bahsa civakbûnekê wê nekê.

Lê ev ali wê weke aliyna ku wê hin bi hin wê ber çav wê bikevin û wê werina li wan hizirkirin û wê weke aliyna nakoki ên jîyane bi komî ku wê bibin jî wê werina dîtin bin. Di nava civakê de wê, di wê rengê de wê, ev wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê jin wê weke makineyên zarok hanina li dûnyê wê werina dîtin. Zaro wê weke çavkaniyên leşkerî û hwd ku wê werina dîtin bin. Di wê temenê de wê deverên ku wê zaro wê di wan de wê bi zarokti wê werina girtin û perwerdekirin di wê rengê de wê, ji demên kevnera û heta demên serdema navîn wê wê were dîtin ku wê bibin. Di wê warê heta ku wê dem wê were demên serdema navên wê di wê warê de wê hin bi hin wê civakbûna ku wê di awayekê de wê bidest pêşketina xwe wê bikê wê ji wan aliyan ve wê bi derfetî wê hê ne di sîyanek bi hizirkirinê a li beşên nava xwe bê.

Piştî demên kevnera wê, di serdema navîn de wê rewşa civakî û mafê mirov

Bêgûman wê hê gelek aliyên ku mirov wê di dewama wê de wê karibê werênê ser ziman bi demên kevnera û hwd re wê hebê. Lê gelek aliyên wê di wê temenê de wê di dewama hev de wê bibin û wê di wê temenê de wê karibê wan di dewama hev de wê werênê hanîn li ser ziman bê.

Di demên serdema navîn de wê di awayekê de wê weke demek din ku wê hinekê jî wê bi encama hizirkirinên demên kevnera re wê xwe bide dîyarkirin. Di wê demê de wê, wê, kolederiya demên kevnera û berî wê ku ew hebûya wê hin bi hin wê di dîmenekê de wê reng bigûharînê û wê serfîtî wê cihê wê bi pergalek faodal ku wê şûna ya koletiyê wê bigirê re wê ew jî li şûna ya kolederiyê wê weke serfityê wê pêşkeve.

Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, aliyên ku wê bi wê re wê werê dîtin wê di wê temenê de wê, weke aliyên civakî wê hin bi hin wê bibin û derkevina li pêş. Wê girsebûn wê pêşkeve. Lê ew girsebûn wê di awayekê de wê, ne xwediyê sazûmaneka bi maf û azadiyê ku mirov wê karibê wê şrovebikê û wê werênê ser ziman bê. Wê girse wê dîsa wê di bin pergala û rejîma faodalan de wê bijîn û wê, di wê temenê de wê, ew faodal wê li ser keda wan wê mazin bibin û wê weke rengê hêza demê wê xwe bidina dîyarkirin (çav: David C. Lindberg(1978) (ed.), Science in the Middle Ages, Chicago: University of Chicago Press,).

Ji aliyekê din ve wê jî wê pergalek civakî wê du aliyên wê di serekê de wê xwe bide dîyarkirin. Yek wê ev bê. Ya din jî wê bi renekê baweriyî û di bin dîmenê wê de ku wê bibê û wê derkeve li pêş bê. Ev dîmenê olî wê di wê çerçoveyê de wê tişteke din wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Mijare olî ku wê di wê demê de wê derkeve li pêş wê du sedemên wê yên giring wê yebê. Yek wê bi zêhnî bê û ya din jî wê, bi civakî bê. Ji aliyê zêhnî ve wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karib wê, fahmbikê wê, di wê temenê de wê, xwediyê çerçoveyek bi têngî a pirralî a fahmkirinê, şrovekirinê û lê têngiştinê wê biafirênê. Aliyê din jî wê mijara civakbûnê ku wê pêşkeve wê, ew têngîna pergala ên baweriy wê weke çerçoveyek pergala wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Di wê rengê de wê civak û ol wê di zikhev de wê bibin û wê, rêgezên olî wê bo civakê wê hebin. Û wê dervî wê ti tişt wê newê lê hizirkirin. Heta demên li dora ronansê û hwd wê hin bi hin wê were dîtin ku wê, ji hev cihêkirin wê bi wê re wê di renekê û awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Wê hingê wê dema ku wê civakbûn wê bi serê xwe wê bi

zanîn were kirin wê êdî wê di wê temenê de wê, di regekê de wê, xwediyê rewşekê bê (çav: Schoedinger, Andrew B., ed. (1996). Readings in Medieval Philosophy. New York: Oxford University Press.).

Mijare civakê ku wê pêşkeve wê, dervî olî wê pêşkeve wê çawa wê pêşkeve û ankû wê di wê rengê de wê çawa wê were tefkirkirin wê bi wê re wê di regekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di mijare civakê de wê, civakê bi sserê xwe wê pêşketina wê û hin bi hin rengê xwe dayina dîyarkirin wê weke hebûnek dervî olî wê were êdî lê hizirkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin bê. Di nava têgiha civakî de wê, mijare olî wê, di wê temenê de wê weke têgînek ku wê êdî wê çawa wê were lê hizirkirin û wê çawa wê nikaribê bersivê bide xwestekên civakê û ankû wê ji kijan aliyan ve wê civak wê bi wê re wê bikeve nava rewşek xirab de wê êdî wê bi wê re wê bibê.

Di wê rewşê de wê, pirsgirêkên bi olî ku wê di nava civakê de wê derkevin wê piştê jî wê dawî li wan newê. Ne tenê wê weke pirsgirêkên baweriyê û hwd wê bimênin. Wê ali û encamê wê yên cihê jî wê bibin.

Di wê temenê de wê, hê di demên serdema navin de wê dest bi hizirkirina mirov jî dervî baaweriyê wê were kirin. Têgînên weke 'dervî olê bûnê', 'ji olê derketinê' hwd ku wê çendî wê weke têgîna ku wê bi wateya negativ wê werina ser ziman jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê weke hebûnna dervî wê ku wê werina salixkirin wê bi wê re wê di regekê de wê xwediyê hinek navarokên ku ew mirov bi wan karibê fahmbikê bê. Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê, derketina olên cihê wê, di wê temenê de wê, bibê. "Civakên wê baweriyê" wê bi wê re wê biafirênin. Di wê temenê de wê, li ser wê temenê wê şer û pevçûnên nava baweriyên wê weke şerên nava herêm û civakan jî wê xwe di regekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Civak wê di wê rengê de wê, di nava cenderyekê de wê bibê. Weki din wê di nava civakê de jî wê bawerî û ol wê çawa wê weke civake wê olê wê li wê bihizirê û wê bi awa bikê û wê bergir û tedbirên xwe wê bigirê wê bi wê re wê were dîtin.

Di Serdema Navîn de ji bilî feodalên tu maf û azadiya mirovan tunebû. Mirov ji aliyekî ve di bin zexta key de bû, û li aliyekî din ve jî feodal û li bi wan re oldar û bawergeh hebûn. Ev wê, bi awayekê xwediyê maf û azadiyê ban. Weki din wê dervî wan girse wê ne xwediyê tê maf û azadiyê bin (çav: Schoedinger, Andrew B., ed. (1996). Readings in Medieval Philosophy. New York: Oxford University Press.).

Lê tevî wê, aliyekê din jî wê azadî çî bê û mirov dikarê azad bibê û ankû çendî dikarê serbixwe bibê ji baxtê xwe û hwd wê weke aliyên ku wê bi wê re wê werina li lê hizirkirin bin. Hin nîqaşên ku wê di wê warê de wê bi felsefeyî wê li ser têgînên weke pêwîstîniyê, baxtewariyê, û hwd wê werina kirin wê çawa wê, di wê warê de wê bandûrê li fahmkirina mirov wê bikin mirov dikarê ji wê aliyê ve çavekê li wê bide.

Di wê demê de wê, hemû tişt wê di nava faodal, leşker û oldaran de wê biheta kifşkirin. Dervî wan gihiştina hizrekê, nerînekê, û renekê jîyane wê kariba bûba sedema cezakinên ku wê weke 'gûnah' wê biheta dîtin ba. Bawerî wê, di wê demê de wê serwer bê. Lê wê di awayekê de wê, nexwediyê, dervî wê ti hizirkirin û maf nîşandin wê nebê. Ku jîyan hebê wê bi baweriyê wê hebê. Wê di wê rengê de wê bi wê were lê hizirkirin.

Aliyekê din jî wê ew wê bi wê re wê pêşkeve ku wê, mirov wê, çareyê wê ji xwe re wê nebîne ku ew dervî wê bijî. Ev wê di demên dawî ên serdema navîn de wê bina sedema şer û pevçûnên mazin ku wê rûbidin di nava oldar û girseyên civakî de.

Lê li deverên din ên dînyê weke li asya dûr li çînê û hwd re wê dîmenê ku wê konfîçyus wê bi hizrên xwe re wê werênê ser ziman wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê perwerdekirin, û hizirkirin wê bibê. Di nava têgînek civakî de wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Hizrên konfîçyus wê giringiya wan wê ew bê ku wê di wê demê de ew wê li ser çerçoveyek civakî û desthilatî re ew wê werênê ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê wê di wê rengê de wê bi maf û azadiya mirov re wê li wê bihizirê (çav:Huang, Yong (2013). Confucius: A Guide for the Perplexed. A&C Black).

Mirov di nava civakê de wê, bi wê re wê, li wê bihizirê. Hizrên konfîçyus wê di wê temenê de wê bandûra wê xwe di demên piştê jî wê bidina dîyarkirin. Wê dîmenê civakî ku ew derdikeve li holê wê bi wê re wê awayekê wê were dîtin (çav:Huang, Yong (2013). Confucius: A Guide for the Perplexed. A&C Black).

Em wê dikarê wê di dewama wê de wê werênina ser ziman ku wê, mijare civakê wê di demên serdema navîn de wê zêdetirî wê derkeve li pêş. Wê di wê temenê de wê têgihên ku wê di demên berê de ew hatina

*Schoedinger, Andrew B., ed. (1996). Readings in Medieval Philosophy. New York: Oxford University Press.

*Huang, Yong (2013). Confucius: A Guide for the Perplexed. A&C Black

ser ziman wê di wan de wê bi awayekê werina şîrovekirin.

Serdema navîn wê xosletên ku wê yên ku wê derkevina li pêş wê dii wê temenê de bê ku wê têngîna olî wê di wê de wê pêşkeve û wê, di wê çerçoveyê de wê civake wê têngîna olî wê were pêşxistin wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di wê rengê de wê, ji aliyekê ve wê her civak wê bi endamên xwe wê hebê û wê endamên wê civakê wê bi çerçoveya weke wê bi bawer bikin û ankû weke wê bijîn û an jî li gorî ku ew pêşbînê bi kevneşopî, orfûadetên xwe û hwd re wê bijî. Wê dernekeve dervî wê.

Li ser wê temenê wê təkiliyên zayendî wê weke li gorî aqilê rûniştî wê di reng û awayekê de wê were dîtin ku wê hatibê bi sazûmankirin. Wê di çerçoveya têngînek baviksalaeri de wê ew wê were salixkirin. Ol û bawerî jî wê li gorî wê di dîmen û awayekê de wê bibê. Wê di wê çerçoveyê de wê, salixkirinên ku wê werina kirin de wê, bahsa mirov û sînorê mirov wê werina kirin. Wê dema ku wê ol wê bina têngînên bi desthilatî jî êdî wê di wê çerçoveyê de wê, sînorê wan wê were dîyarkirin. Wê bi wê re wê mirov wê, nikaribê dervî wê gavê biavêjê. Serdema navîn ku wê weke dem û serdema lê serdestbûna têngînên baweriyên bi pergali bê. Di wan baweriyên mazin ên ku ew li wê serwerbûna de jî wê, ew sînor wê bi wê re wê, bi astengiyên hem bi bawerî di afirênin û hem jî bi civakî diafirênin re wê xwe bidina dîyarkirin (çav: Thomson, Garrett; Kolak, Daniel (2006). *The Longman Standard History of Philosophy*. New York: Pearson, Longman,).

Di nava bawerîyan de wê, wekhevî, hêjkin û hwd wê were ser ziman. Lê ev wê, bi şîroveyên ku wê li şûn wan re wê were kirin re wê bê bi sînorkirin. Wê di dewama wê de wê ew wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê girîng wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di şîroveyan de wê, hizrên 'weke yên bi rengê 'parastina olê', 'parastina baweriyê' û hwd wê, di wê rengê de wê, weke hizrên ku wê, ew wê weke yên ku ew pêşî werin wê bide dîyarkirin. Weke ku wê di dema netewekê û desthilata wê de wê bi hezaran mirov wê bête qatilkirin wê bi heman rengê wê bo wê baweriyê jî wê, mirov wê bi wê re hem yên ku ew bo wê diçîna mirinê bê û hem jî yên ku ew weke 'dijber' ew dihên qatilkirin û ankû kuştin bê wê bi wê re wê, bê sedema komkujiyên mazin di demên xwe de.

Di wê temenê de wê şerên ku wê di demên serdema navîn de wê bibin wê weke 'şerên olî' jî wê li ser wê temenê wê karibin werina bi navkirin. Ol û bawerî wê di mudahaleyên ku wê li ser rengê jîyane mirov de wê bikin de wê xwe di awayekê de wê bi bandûra xwe re wê bidina

dîyarkirin. Di esasê de wê weke têgînên ku ew weke bi mirov re alaquadar dibin û wê di wê çerçoveyê de wê 'ya baştir' ku wê mirov wê bigihêninê de wê bi wê idiyê wê derkevina li pêş. Lê wê di aslê xwe de wê, bi mudahaleyên li jîyane mirov dihêna kirin wê hem hundurê mirov û hem jî wê dervî mirov wê bê xwestin ku ew werina gihandin li awayekê weke wê. Wekehevkin wê di wê reng de wê, weke têgînek bişavtinê ku wê bi wê rengê wê bikê wê di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Bişavtinên zêhnî û hwd wê, di wê temenê de ku wê bawerî wê di wê rengê de wê pêşbixin wê piştî wê ji têgînên netewî ên demên hemdem re wê mirete wê bimênê.

Di mijare têgêna maf û azadiyê de wê, demên serdema navîn wê hinek xosletên wê yên ku em dikarin ji nava berhemên demê ku ew dihên nivîsandin wan bixwênê wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê pêşî wê werênê ser ziman ku wê, têgînên di pirtûkên pîroz ên ku wê werina li holê de wê di awayekê de wî dîyarker bin li ser kirin û tevgerên mirovî. Di dewama wê de wê bandûra wan jî wê di rengekê de wê xwe bi wan re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di mijare rewşa maf û azadiyê de wê bi wê re wê, were ser ziman (çav: Thomson, Garrett; Kolak, Daniel (2006). *The Longman Standard History of Philosophy*. New York: Pearson, Longman,).

Di wê demê de wê di awayekê de wê di ahengek zêhnî a levkir der wê israrkirin wê were dîtin ku wê bibê. Ber vê yekê wê, hizrên cihê wê weke hizrên vajî û dijber wê werina pênasekirin û wê li ser wê re wê, werina ser ziman. Wekî din wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava hizrên wê de wê, ev wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Hizrên cihê wê, di wê çerçoveyê de wê, di awayekê teolojikî de wê li hemberî wê were sekin in û wê werina redkirin. Di wê çerçoveyê de wê

*Thomson, Garrett; Kolak, Daniel (2006). *The Longman Standard History of Philosophy*. New York: Pearson, Longman,

*Encyclopædia Britannica Online, oppført som Jurgen Habermas, Encyclopædia Britannica Online-ID biography/Jurgen-Habermas, besøkt 9. oktober 2017

*Habermas, Premio Príncipe de Asturias de Ciencias Sociales», publisert i El Mundo, utgitt 14. mai 2003

bi wê re wê aliyekê din jî wê were dîtin ku wê pêşketina mirov a bi keseyetî, xwestekî û çerçoveya jîyane civakî û hwd de wê, ew ji aliyên xwe ve wê bixwezin ku ew bibersivên ku ew ji wê re werênin re ew wê bi sînor bigirin û wê werênina ser ziman.

Di şêwayekê de wê maf û azadi wê di wê temenê de wê bi awayekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi wê re wê karibê were dîtin ku wê, têngîna maf û azadiyê wê di nava sînorê wê çerçoveya teolojikî de wê were dîtin û şîrovekirin. Wê ji aliyekê din ve jî wê bandûra pêşveçûnên felsefeyê wê werina dîtin û wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê û awayekê de wê xwe bidina dîyarkirin. Ber vê yekê wê têngînên weke yên baxtewariyê, pêwîstîniyê û hwd wê, li ser wê temenê ku wê bi wan wê bê xwestin ku mirov wê ti carî wê weke ku ew dihizirê bi wê ne azad û serbixwe bê wê, bi wan re wê bê xwestin ku ew temenê wê bi hizir, hiş û zêhnî were çêkirin.

Di demên dawî ên serdema navîn de wê têngihiştinên li ser maf û azadiyê wê zêdetirî wê di nava hizrên ku wê werina ser ziman wê werina dîtin. Hizrên spinoza, thomasê aqinayî û hwd wê tenê wê hinek minaqên ku wê di wê temenê de wê karibin werê hanîn li ser ziman bin. Di awayekê din de jî wê mijare sînorê, û hebûna azadiyê wê bi awayekê wê çawa wê bê fahmkirin wê bi wê re wê li ser wê were sekin in û wê hewl dayin ku ew bi wê re were fahmkirin. Di mijare azadiyê û ankû azadbûna mirov de wê di wê çerçoveyê de wê, hizirkirinên ku wê bi demê re wê bibin wê, bi xwe re wê çerçoveyek fahmkirinê wê hin bi hin wê biafirênin. Di awayekê din de jî wê aqilê mirov wê pêşkeve û mirov wê bi wê re wê bihizirê ku ew çawa dikarê bi xwe û wîna xwe ew pêşde herê. Minaq wîn û azadiyê wê di wê temenê û çerçoveyê de wê weke du têngînên ku wê ji temen ve wê bi wan wê were lê hizirkirin bin.

Di serdema navîn de wê, sazûmanek ramyarî a faodali wê biafirê. Di wê sazûmanê de wê, yên ku ew dihên rêvebirin wê li hemberî ên rêveber wê, bi xismet û sadaqetê wê bèn xwestin ku ew xwediyê girêdanekê bin. Rêveber jî wê bi berpîrsîyar can û malê wan re wê weke bi erk bê. Di wê demê de mirov nikaribê bahsa wê bikê ku wê beremberê wê maf û azadiya hev wê were pênasekirin. Di wê demê de wê filosof û hizirvanên demê ên oldar yên weke thomasê aqinayî wê bahsa sazûmanek civakî a wekhev wê bikin û wê, bênina ser ziman ku wê bi navendîtîya mirov wê weyn û rol wê bileyizê. Li gorî Thomasê aqineyî wê sazûmanek civakî a civaknas wê ji navenda mirov wê weyna xwe wê bileyizê (çav:

Schulman, Jana K., ed. (2002). *The Rise of the Medieval World: 500–1300: A Biographical Dictionary*. Westport, CT: Greenwood Press).

Di wê demê de wê aliyekê din jî wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Ew jî wê li rex rêgez û restên rûhanî û pîroz ên olî wê yên key û hwd jî wê derkevina li pêş wê pêşniyarîya li gorî wan jîyankirinê û li wan nerînê wê bînina ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê restên key wê weke 'li gorî yên pîroz bin' ku wê werina pênasekirin wê, êdî wê demê wê ew jî wê weke restna ku ew di nava jîyane civakê de ji wan re kirina iteatê û dana nîşandin a sadaqetê wê weke pêwîstiyek ku wê ji mirov wê were xwestin wê derkeve li pêş. Lê di wê demê de wê zagonên pîroz û yên dûnyawî wê li ser wê temenê wê bidest ketina nakokiyê a bi hev re û wê di wê demê de wê, di dîmenekê de wê xwe bidina dîyarkirin.

Di levkîrinên nava dêr û desthilatê wê, di wê rengê de wê, bi zêdeyî wê weke levkîrineka li ser civakê avakirina serdestiyê bê. Li rojava dêr û desthilat û li rojhilat mizgeft û desthilatî wê di wê temenê de wê, encamên ku wê derxin li holê wê, bo jîyane mirov wê pîr zêde wê xirab bin. Heta roja me jî ew levkîrin wê weke levkîrineka ku wê rêveber di wê de israr dikin ku ew wê çawa wê, di wê çerçoveyê de wê, gel di rewşa iteatê û ankû weke ku ew ol bi nav dikin 'evd' de wê bigirin û wê di wê rengê de di pozisyonek bindestiyê de wê bihêlin wê li ser wê re ew levkîrina wan wê were kirin.

Lê di wê demê de wê, girseyên civakî û gel wê li hemberê wê, bisekin in. Li hemberî dêr û mizgeft rabûna serpiyan a girseyan wê çendî wê bi xwûnê jî wê werina tafisandin jî lê wê di rengekê de wê, nikaribin pêşîya pêşveçûnên civakî bi wan hêrişên li wan wê bigrin. Di awayekê de wê, hin bi hin wê key û faodalên demê jî wê mecbûr bimênin ku ew mafên civakî herî bikin. Hevpeymanên weke yên '**magna-carta**' wê di wê teemnê de wê li rojava wê li ser wê temenê wê weke li ser esasê danasîna maf û azadiya civakî bê. Wê di wê rengê de wê, weke gavek giring a di çerçoveya teokoşîna maf û azadiya demê de ku mirov wê karibê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê. Piştî wê li ser wan peymanên bo mafên civakî û hwd re wê, pêşketinên nû wê bibin û wê, li wê werina zêdekirin bin.

Di wê çerçoveyê de wê, mijare dêrê ku wê di wê temenê de wê bixwezê bindestiyê bidomênê xwe serdest bihêlê wê, li hemberî pêşketinên demê wê nebê. Ber vê yekê wê, bidest xwenûkirinên di demê de wê bê kirin. **Şîroveyên luther ên li ser incilê** ku wê bikê wê di wê çerçoveyê de wê,

weke şîrovevên ku wê li gorî ast û rewşên nû ên demê wê jinûve hanîna ser ziman bin.

Ber ku wê sazûmana serdama navîn wê bi ol û xwûdê bê wê zêde wê pêşnekevê. Di wê çerçoveyê de wê hizrên li ser mirov ku wê di wê de wê bahsa maf û azadiya mirov wê bikin û wê di wê rengê de wê pênasebikin wê di wê de wê zêde wê pêşnekevin. Dervî ol û xwûdê şîrovekirina mirov wê, weke 'şîrîk' wê ji xwe re wê were dîtin û wê di wê temenê de wê, temen û derfet wê ji wê re wê newê hiştin ku ew were pêşxistin. Wê di wê temenê de wê mirov wê weke mirov bûna xwedî maf wê newê dîtin. Wê tenê wê mafê avdîtyê wê ji mirov re wê were pênasin. Weke ku wê çawa wê sumerî wê werênina ser ziman ku yazdana mirov afirandina bo ku ew ji wan re xismet û bergê bikin.

Di wê çerçoveyê de wê, xwe li leyha wê têngîna baaweriyê wê xilas bikê û ankû wê bide xilaskirin. Ya ku wê ji mirov wê were xwestin wê ew bê. Ber vê yekê bo wê, herê mirinê wê û hwd wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, ev têngî wê, di wê rengê de wê, weke di 'rêya xwûdê' de şerkirin' wê were pênasekirin. Di nava sazûmana faodaliyê de wê di wê rengê de wê, mirov wê weke serf bê. Ji aliyê olî ve jî wê weke avd bê. Ji aliyê key ve jî wê weke îteatkar û hwd bin. Wê di wê rengê de wê hemû sazûmanên bi wê rengê ên weke oldar, keyenî, û faodalên demê wê gotinên xwe û literatura xwe wê di wê rengê de wê bi wê re wê pêşbixin.

Tabî wê dema ku em bahsa dema serdema navîn bikin w di serî de wê di felsefeya demê û hwd de wê salixkirinên bi mirov re wê, çawa wê bibin wê pêwîst bê ku mirov li wan binerê. Ew wê, bi xwe re wê di dîmenê de wê rengê fahmkirinê di derbarê rewşa mafê mirov û hebûna mirov a demê de wê karibê têngiştinekê bide me. Di wê çerçoveyê de wê hemû tişt wê bi teolojiya baweriyê wê were pênasebikin û wê were hanîn li ser ziman. Wê ji nava bineterên pîroz wê were şîrovekirin û ew çi dibêjin û çawa dibêjin wê weke wê çerçoveya bi maf û azadiyê û têngiştina hebûnê re wê were dîtin û wê were hanîn li ser ziman.

Di wê rengê de wê, dervî wê, pêşxistina şîroveyan wê karibê weke bi gotinên ji rê derketinê were dîtin û ankû ew di awayekê bibina sedema cezakirina mirov jî. Ev wê li rojava di nava xiristiyaniyetê de jî wê bibê û li rojhilat wê bi islamê re wê, bi heman rengê wê bibê. Di wê temenê de wê, dema ku em bahsa têngîna olî bikin di wê çerçoveyê de em nikaribin yekê ji ya dîn li sertir wê şîrove bikin û wê werênina ser ziman.

Wê çavkaniya maf û azadiyê û sînorê wê, zanîne û hebûnê jî wê xwûdê wê weke kirdeya çavkanî wê were dîtin û wê bê derxistin li pêş. Ev wê

bê sedema wê ku wê ji jîyanê wê di renekê de wê were dîrketin. Wê ji rastîtiya jîyanî a fîzîkî wê were dîrketin. Di wê temenê de dervi wê li têngînek maf û azadiyê hizirkirin wê weke 'xirabiyekê' wê were dîtin û li wê hizirkirin. Rêyên dervî yên ol û ku weke yên 'xwûdê nîşan kirina' wê ji wan û pê de wê hemû rêyên din wê weke girtibin. Li şûna lê hizirkirina mafên bingihên ku ew ji hebûnê dihên wê bi awayekê wê li hebûnê wê weke xwûdê destnşankirina wê bi wan re wê were ser ziman.

Di wê temenê de wê, tenê wê gotina 'zanîna xwûdê' wê weke çavkaniya wê bibê û wê hebê. Di çerçoveyek felsefeyî a monist de wê, yekkirina bi navê xwûdê ku wê were kirin wê di wê çerçoveyê de wê li ser rûyê ardê wê bi têngîna ol û baweriyê re wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê were ser ziman.

Weki din wê di demên serdema navîn de wê baweriyên serwer ên weke xiristiyanîyetê û islamê jî ku wê çendî wê werênina ser ziman ku wê li dijî kolederiyê bin wê di nava wan de wê were dîtin ku wê kolederî wê, pirr zêde wê hebê û wê, serwer bê. Wê, di renekê de wê weke rêyek xwe bi wê mazinkirinê a faodalên demê jî wê were dîtin ku wê bibê.

Di awayekê de wê, dagirkirina deverên din ên jialiyê islamê ve û hildana mirovan weke koleyan û ankû jinan weke genimetê wê, di wê çerçoveyê de wê rêyekê wê yê dîrokî ku ew misilman bixwe jî wê nexwezî ku ew wê bibînin û wê werênina ser ziman. Wekî din wê di wê temenê de wê tenê wê, jinên weke genimetê ku ew hatina hildan wê weke di bin navê «kirina misilman» de wê, bi navkirin jî wê tenê wê weke têngînek metingerî a olî a sernûxûmandinê bê. Di awayekê din jî wê, karibê wê heman tiştê wê bo aliyên din ên dagirkirina herêmên din ên cihanê û di wê demê de wê, destavêtina mal û hebûna kesan û weke kole û ankû xîzmetkar wê werina hildan. Hinek aliyên ku wê werina ser ziman wê di wê temenê de wê werina dîtin ku wê gelek kesên ku ew bo ku ew jî wê rewşa kolederî xwe rizgar bikin wê weke 'bijartina wê olê' jî wê, were dîtin ku wê bibê. Di wê temenê de wê ji wê û pê de wê rê ji wan re

*Reidar Hvalvik og Terje Stordalen. 1999. «Den store fortellingen». s 275. Det Norske Bibelselskap.

*«Kvinnesynt og Seksualitet», Bandoli.no

*Dahl, Gunnar (2002) Gud, pengar och moral i affärslivets gryning

*Steinar Imsen (1. utg. 1984): Europa 1300-1550 Innføringsverk i senmiddelalderhistorie. Universitetsforlaget, 2000

wê were dîtin ku wê newê hiştin.

Ev rewşên weke yê jinê weke genimetê dîtinê li deverên ku wê hêrîş li wan were kirin û kesên din ên zaro û hwd wê werina hildan û wê weke leşker wê bixwezînin ku ew mazin bikin jî wê bi wê re wê weke aliyên din ku mirov wê karibê di wê çerçoveyê de bi kirpênê bê. **‘Ocaqên osmaniyan ên dewşîrmekirinê’ wê hinekê jî wê çavkaniya wan a mirovan wê li ser wê çerçoveyê wê kolederiyê a demê wê ava bê.** Gelek deverên ku wan ew dagirkirina wê ji wan wê jin, zaro û mirovan wê berhev bikin û wê bînin û wê wan deveran de wê bicih bikin. Ew jî wê weke kesên bê kok û bêxwedî ku ew weke leşkerên xwe wê êdî wê mazin bikiran ban. Wekî din wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê pergalek kolederiyê ku wê çawa wê di nava olê de wê di rengekê de wê, bê domandin û wê, ji wê sûd were girtin wê dîmenekê wê were dîtin.

Di aslê xwe de wê mijare mijare mafê mirov û danîşandina wê di wê temenê de wê, di wê demê de wê, ji sê aliyan ve wê astengî wê were dîtin ku wê li pêşîya wê di wê demê de wê biafirin bin. Yek wê weke ku me hinekê li jor hanî ser ziman wê bi olî bê û wê dema ku wê ne ji wê baweriyê bê wê weke koleyê wê olê bê û hwd re wê dîtin bê û wê di wê de wê weke ne xwediyê ti maf û azadiyê û heta ku mafê jîyanê jî bê. Aliyê din jî wê di dewama wê de wê bi faodalên demê re wê were dîtin ku ew girseyên ku ew bi nanezikê didina xabitandin û ew di wê temenê de weke hemû berhemên afirandî ên girseyan di destê xwe de berhev dikin ku wê weke dîmenekê din ê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê din de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke wê rewşa keyên demê jî wê, karibê di wê çerçoveyê de wê were pênasekirin. Ew tenê wê bi faodalên ku ew bi wan re tevgerên û bi levkirina nava wan re wê xwe bi wan wê li ser lingan wê bigirin û wê tenê wê faodal wê mafên key û key mafê faodal wê biparêzê. Wekî din wê girseyên ku ew wê, hilberînê dikin û bindest in wê ti mafê wan wê di destê wan de wê nebê.

Di serdema navîn de wê ev rewş wê, piştî wê, ku wê sazûmanên olî wê li ser wê çerçoveya desthilatî wê biafirin û wê tevli wê bibin wê di wê de wê tenê wê weke aliyên ku wê, bikin ku ew ji wê rewşa xwe ew xweş bin û ew wê bi wan bidia herêkirin û ew li hemberî wê bêdadîyê û bêmafîyê serî ne rakin û hwd re wê, di rengekê de wê weke ku wê weyn bileyizin.

Li ser wê temenê wê key û ankû faodal zêde haşîrûnaşîrbûyîna wan a bi dêrê û ankû mizgeftê re wê di rengekê de wê tenê û tenê wê di wê çerçoveyê de wê bo ku ew oldarên wê bawerîyê li ser navê wan gotinê bibêjin û ew bînina ser ziman ku wê raperîna li hemberî wan wê weke li hemberî wê olê wê bibê û wê pirr zêde wê xirab bê ku ew wê werênina ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê, ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, bindestîya xwe wê, di rengekê de wê wê girse wê bi wê weke ku wê herê bikin. Wê hemû tiştê ku ew dihê serê wan wê weke 'baxt' ku ew dihê serê wan bê. Weke feleke wan bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê, ew girse wê, weke ji wan wê hilberînê faodal û keyan wê bê çêkirin bê û ankû girseyên bi leşkerî ku wê ji wan wê werina afirandin û ew jî wê weke 'leşkerê wê baweriyê' wê di bin dîmenekê 'pîroz' de ku wê werina ser ziman bin.

Ev wê weke aliyekê ku wê hêstekê wê bide wan. Wê weke hêstek hevdû herêkirinê wê bi wan re wê biafirênê. Di wê demê de wê, li hemberî wê sazûmanê rabûn wê weke 'karê şaytan' wê were dîtin û wê di wê temenê de wê bi gotinên bi wê rengê wê ev sazûmanên olî wê, bergirên xwe yên zêhnî ên weke bi wan pêşîya raperînan wê bigirin û hwd re wê, were dîtin ku wê biafirênin.

Faodalên demê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê ew wê bi wan re wê xwe bide dîyarkirin wê têkiliya wan a bi baawergehan re wê, weke aliyekê ku wê bi zêdeyî wê di wê temenê de wê ji wan re wê bibê temen. Hertimî di nava girseyên ku ew didina xabitandin de hebûna bawermenden wê weke bergirek ku ew bi iteatê di rewşa wan de werina hiştin û dayim kirin de bê.

Weki din wê di wê temenê de wê key wê bi wê rewşa olî re wê bigihijina girseyên leşkerî ku ew bi carekê wê ji canê xwe wê bo wan wê feregatê wê bikin û wê bo wan wê herina mirinê. Ev wê bo rêveberîya wan wê weke rewşek nû bû wê, di wê çerçoveyê de wê wûcana wan wê zêdetirî wê xort bikê. Ew wê li ser navê wan wê gotinê wê bibêjin. Wê weke bi waadên çûna bihûstê û hwd re wê ev mirov û girse wê werina xapandin û wê di rengekê de wê, bên şandin li mirinê û ankû hêrîşê li hemberî kom civakên din ên herêmê û deverî herêmê. Gotina 'şerê pîroz' wê li ser wê re wê di rengekê de wê were ser ziman û wê di wê rengê de wê were dîtin ku wê serdema navin hem li rojhilat û hem li rojava wê, tiş

şerên pîroz ên hem li hemberî hev û hem jî li ser navê rêveberan ku wê hêrîşî civakên bindestê xwe ku ew raperînê li hemberî wan dikin bê.

Di mijare têgîna mafê demê de wê, di wê çerçoveyê de wê, zêde mirov wê nikaribê bahsa têgînek bi maf û azadiyê li sser navê kes bikê. Kes wê wê hin bi hin wê keseyetîya xwe wê biafirênê û wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di wê warê de wê, kesbûn, kes û keseyet wê, weke xosletên civakî wê bibin. Ev xoslet wê, di wê rengê de wê, hin bi hin wê derkevina li pêş û wê, bingihê nakokiyên demê û ankû serdemê jî wê biafirênin. Minaq afarozkirina sipinoza ji aliyê dêrê û hwd ve wê, dikarê weke minaqekê wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê gelilei wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê çawa wê were darizandin bo ku ew hizrên bi şûn ve hilde. Rewşa hatî serê boruno û hwd wê, weke tenê hinek ji wan rewşên ku mirov wê karibê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman bê. Weki din li rojhilat jî rewşa suhrewerdî, hallacê mensur, nesimî û hwd weke gelek minaqên din ên ku wê di encama encamek bi wê rengê de wê, bigihijina wê serboriya xadar ku wê werina serê wan.

Ol wê weke têgînek di temenekê weke hev hizirkirinê û ne ketina vajî wê têgînê de wê ji mirov wê bixwezê. Li ser wê temenê wê bingeh û temenê mudahaleyên wê yên ku wê li jîyane kes û civakan wê were kirin wê, bi minaqên wê re wê tişî bê. Di wê çerçoveyê de wê, rewşên destûrî û desthilatî wê di demên piştî wê li ser renekê bi wê rengê ê weke bişavtinê hwd wê ew wê kevneşopîyê wê barî demên hemdem bikin di nava têgihên netewbûnê de.

Lê di wê demê de wê hinek aliyên din jî ên ku wê di nava çerçoveya nîqaşên felsefeya demê û hewldana di nava wê de a bi fahmkirina mirov re wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, di renekê de wê minaq wê, di felsefeya suhrewerdî, hallace mensur, nesimi, farabî û heta ibni sîna û ibni ruşt û hwd wê were dîtin ku wê, di têgîn û çerçoveyekê de wê bi têgihiştin û têgînên xwe yên li ser gîyanê re wê aliyên pêşketina keseyetê û bi hizrên weke yên derûniyê û hwd re wê di renekê de wê werênina ser ziman. Wê çendî ku wê, mijare gîyanê wê bi têgînek ontolojikî û metafîzîkî û hwd re wê hildina li dest jî lê wê di renekê de wê were dîtin ku wê, renekê bi şîroveya gîyanê ku wê bi felsefeya zanîne û bi teybetî derûniyê û hwd re wê were dîtin ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di nava felsefeya filosofên bi wê rengê de wê, ol û felsefe wê di renekê de wê were lê hizirkirin û wê rêye û derketinekê bi pêşketina mirov û demê re wê weke ku wê bixwezin bi wê sazûmana olî û têgihiştinên felsefeyê û hwd re wê werina kirin. Şîroveyan bi armanca

rexnegirtina li felsefeyê û mijarên ku ew di wê de dihên şîrovekirin ên suhrewerdî li aristo ku wê bikê wê di wê warê de wê were dîtîn ku wê armançekê wê di xwe de wê bidina dîyarkirin. Hizrên abu meymun wê, di wê rengê de wê karibê were bibîr xistin. Wê di wê rengê de wê bixwezê ku ew di rengê de şîroveyek civakî wê bikê. Minaq omer xayyam wê bi rûbaiyên xwe û hizrên xwe yên din ku wê werênê ser ziman wê li ser xoşbûna hundurînî û derveyî a keseyetê wê, di rengê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ev wê, weke ku wê xwediyê hewldanna ku ew dixwezî derkevîna dervî wê derûnîya giran ku wê bi zext û çewsendiniya olî û hwd wê werê pêşxistin.

Di wê çerçoveyê de wê, bi awayekê ironî û mecazî xayyam wê têgînên olî wê, bixwezê ku ew di wan re xwe bigihênê nerînekê di wê çerçoveyê de ku ew wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, perspektîfa ku xayyam wê di wê re wê bihizirê wê, di wê rengê de wê ne ya têgîna ola demê a serdest bê, her çendî ku wê di çerçoveya wê de wê were ser ziman jî. Di demên hemdem de wê di wê çerçoveyê de wê bi şîroveyên ku ew dihê xwestin were kirin nava xalibekê wê de jî wê, zor bê ku mirov wî di wê çerçoveyê û wî qalibê ku ew dihê xwestin were lê kirin de wî fahmbikê.

Bi heman rengê wê farabî jî wê weke wê kevneşopîya baweriya kevn a kurdistanî ku wê mirov wê bi filosofên weke dinwerî, û heta suhrewerdî û hwd re dibînekê wê were dîtîn. Ew jî di wê rengê de wê gotinên olî wê hîlbijêrê û wê, şîroveya ku ew di bin wan de wê bikê wê, ji ya ku ew bi gelemperî di nava olê de di wê demê de wê were ser ziman û fahmkirin wê cihê bê. Minaq gotinên farabî ên bihûşt û dojhê dikarê di wê rengê

* Benakis, Theodoros (13 January 2014). "Islamophobia in Europe!". New Europe. Brussels. Archived from the original on 31 January 2016. Retrieved 20 October 2015. Anyone who has travelled to Central Asia knows of the non-denominational Muslims—those who are neither Shiites nor Sunnites, but who accept Islam as a religion generally.

*Cook, David (May 2015). "Mysticism in Sufi Islam". Oxford Research Encyclopedia of Religion. Oxford: Oxford University Press.

*Rosenthal, F., The Classical Heritage of Islam, Berkeley, CA: University of California Press

*Noel James Coulson (1964). History of Islamic Law.

* Donald M. Borchert, Encyclopedia of Philosophy, Vol. 9 Gale / Cengage Learning 2nd. Edition, 2006. "suhrawardî, [addendum] (1155 or 1156–1191)" Excerpt: "Shihab al-Din Suhrawardi is one of the best known, innovative, yet controversial Persian philosophers in the history of philosophy in Iran."

de wê şîrovebikê. Gotina wî ya gîyanê wê, di karê di wê rengê de wî fahmbikê. Wê bandûra platon û heta platonvanên nû wê were dîtî ku wê weke ku wê li ser farabî û hizrên wî yên li ser gîyanê wê hebin. Di hinek şîroveyên wî de wê, têngînên weke yên bi gîyanî û li xwe mikûrhatinê ên weke ku wê augustinus wê di pîrtûka xwe ya 'welatê xwûdê' de ku wê werênê ser ziman wê weke ku wê bandûra wan wê hebê. Ji aliyekê din ve jî wê bandûra dinwerî wê weke ku wê li ser farabî wê hebê.

Weki din wê, di mijare gîyanê û rengê wê yê ku ew bi wê dihê hildan li dest wê di temenekê de wê, epistemolojiyek gîyanî bi zanîn û derûnîya wî ya zanînî re wê were afirandin. Di wê demê de wê, lêgerîn û derketina li keşfan û hwd wê bê kirin. Kifşkirina gîyanê wê weke kifşkirina mirov a keseyetîya xwe jî wê were dîtî, çendî ku wê gîyan wê bi aliyên wê yên metafîzîkî û ontolojikî û hwd re wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di têngîna 'hişê bi çalak' ku wê farabî wê werênê ser ziman wê di wê rengê wê weke ku wê bi aqil û kifşkirinên wê yên ku ew di wê de werina kirin û ankû ew dide kirin re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di dîmenekê de wê weke bi wê gihiştina li rastiye wê bi wê hişê bi çalak re wê bibê û ew hiş jî wê weke felsefeyê û rengê wê yê ku ew bi wê dihizirê re wê werênê ser ziman.

Tabî aliyekê din jî wê bi felsefeyê gihiştina şahiyê û dilxweşiyê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Wê çawa wê bi aqil re wê xweşbûn wê bibê û wê were lê gihiştin wê, weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê bi wî û hizrên wî re wê karibê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Li ser wê temenê wê di rengê de wê çendî ku wê gotina felsefeyê wê, ne li ser ziman jî bê lê wê bi aqil û rengê bi wê hizirkirinê re wê weke ku wê çawa wê bi wê re wê li rastiye wê were lê gihiştin wê werênê ser ziman. Bi gotineka din wê weke ku em di roja me de wê bi wê têngîna re empatiyekê dênin û wê werênina ser ziman wê weke ku wê bixwezê werênê ser ziman û bi birhan bikê ku wê bi felsefeyê wê bi derfet bê ku mirov bigihijê li rastiye.

Di nava felsefeya serdema navîn de wê li ser wê temenê wê, hewldana gihiştina rastiye û ankû 'rastteqînîyê' wê di wê rengê de wê weke têngîneka ku wê bi wê re wê weke kûrbûnê wê mirov wê bixwe re wê çêbikê û wê xwe bi wê re wê biafirênê wê li wê were lê hizirkirin û wê di rengê de wê were hanîn li ser ziman.

Di çerçoveya vê mijare me de wê aliyê ku em dikarin wê weke bi felsefeya farabî, suhrewerdî, şehrezorî û hwd re wê karibin wê kifşbikin wê ew bê ku wê, çawa wê, di wê gîyanê de wê keseyetek wê bê afirandin bê. Wê ji wê aliyê ve wê gîyan wê, weke çavkaniya xwe bi wê afirandinê wê were dîtin û wê bi wê rengê wê were fahmkirin. Hinekê jî wê bi winbûn û gihiştina şêwayekê keseyetê wê di wê rengê de wê weke bi gîyanî bi têgihiştin, zane û xortbûna bi wê fahmkirinê re ku wê bi wê re wê bibê re wê bibê bê. Di çerçoveya pêşketineka bi keseyetê re wê, di wê temenê de wê, tégîna gîyanê a kindî bê, ya ibni rûşt bê, farabî bê, ya suhrewerdî bê, û heta hallacê mensur, şehrezorî û nesimî û hwd wê, di wê temenê de wê bi derfet bê ku mirov li wan bihizirê bê. Wê wê gîyane ku ew bi felsefe û zanîn dikin û wê weke kirde û darêjkek fahmkirinê ew li wê dihizirin û di wê de derdikevina li keşfan bi aqilê xwe re wê, weke aliyekê afrîner ê demê jî wê were dîtin ku wê biafirênê bê. Ber vê yekê gîyane serdema navîn wê di wê rengê de wê weke gîyanek bi aqil bê. Wê weke gîyanek bi zane bê. Û wê weke gîyanek bi keseyet, bi win ku wê bixwezê di xwe de ew xwe bigihênê li tégînên weke bi maf û azadiyê bi xwe re. Kûrbûnên bi ontolojikî, metafizikî û hwd wê bi wan ku wê were lê hizirkirin wê di wan de wê, nûqteyek azadiyê û biserêxwebûnê wê di wê de wê were dîtin ku wê were kifşkirin. Ku em wê rêwîtîya di gîyanê re a bi hizir û aqil dihê tefkirkirin ku em bihizirin em dikarin wê bi wê rengê wê weke tûnelekê ku wê ji aliyê ku ew destpêkê wê li aliyê din wê bi tefkirinên weke bi gihiştinên ku ew tefkir dikê wê di wê rengê de wê, bi mafbûnê, bi xwe bûnê û bi azadbûnê ku wê bi hizirê bê. Wê bi wan re wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin bê. Minaq ew tefsirên ku ew bi 'jîyankirina li bihûştê' re ku wê were kirin wê de wê çerçoveyek bi serê xwe a azad wê were şîrovekirin û wê bê hanîn li ser ziman. Ew çerçove wê ne weke çerçoveyeka ku mirov di nava jîyane li dînyayê de wê weke ya ku mirov bi aqilê xwe hizir dikê û ew mirov karibê wê bi pretize bikê bê. Di dîmenekê de wê, bi afrînerîya aqil re wê ew wê were kirin û li wê hizirkirin. Weke ku mirov çî bixwezê wê bikê ku wê bê hanîn li ser ziman û li bin wê gotina 'çî bixwezê wê bikê û bijî û wê ji jê re wê, bi derfet hebê' bê jî wê di wê çerçoveyê de wê, weke ya ku mirov wê xwe di wê de wê, bi rehetî wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê, bi awayekê bi dil û can çûna mirinê wê dema ku em hinekê bi derûnî û morfolojikî li wê bihizirin wê karibin wê di temenê de wê bihizirin ku wê ya ku mirov wê ji ber astengiyên li pêşîyê di vê dînyê de wê nîkaribê bikê û bijî wê hizir bikê ku ew wê li wir bijî. Bi aqilê xwe ku ew hê li vê

dûnyayê ya wê, tefkir bikê ku wê çî wê li wir wê hebê û wê çawa wê were jinkirin. Tenê ew farq heya ku ew wê, nikaribê bi wîn û maf û azadîya xwe li vê dûnyê wê bijî. Wê serbestîyê wê di xwe de û ji xwe re nabînê. Ew wê şerbestîya ku wê, li vê dûnyê ji xwe re û di xwe de ne dît ku ew wê bikê ew li wê aliyê din tefkir dikê. Wê bêgûman wê **ego û ajoya** xwe wê li wir wê weke ku wê bigihênê têrbûnê wê li wê bihizirê.

Ev şîroveyan ku wê di bin wê dîmenê de wê werina kirin wê di rengekê de wê, di wê rengê de wê di wan de wê gelek xwestek, bêrî, hêst, hîs û hwd ên ku ew mirov di xwe de wan dikê û dibînê wê bi wê xiyalkirina xwe re wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê weke ku wê dema ku ew çû aliyê din li bihûştê wê ji sazûmana olî jî wê derbas bibê û wê derkeve. Wê rêgez û destûrên ku ew li vê dûnyê tabîî wan a wê weke ku wê ew li aliyê din wê ne tabîî wan bê wê tefkir bikê. Minaq di vê dûnyê de wê, bi jinekê bê. Ankû wê, bixwezê bigihîjê jineka din. Wê ew wê, bi têngîna ku wê, bi wê hizirê li aliyê din wê bi wê rengê bê ku ew çû aliyê din wê gelek hûrî wê ji wî re wê bibin ku ew bi wan re demê derbas bikê wê tefkir bikê. Hizirkirina li wê 'gelek hûrî'yan wê, li bendên rewîstî û hwd ên li dûnyê serwerin wê bo wî wê bi aliqê. Lê ew wusa tefkir dikê ku wê li aliyê din wê ew nebê. Weke wê gelek rewşên ku ew weke dixwezê ji xwe re weke maf bibînê wê di wê rengê de wê di xiyalên xwe de wê ji xwe re **wê hizir û tefkir bikê**. ..

Ber vê yekê wê, di mijare gîyane serdema navîn de wê hinek aliyên ku em di çerçoveya mijare bi wînbûn û têgihîştina mafê mirov û hwd de di wê rengê û awayekê de ku mirov li wan bihizirê û bi wan fahmbikê wê bi wê re û wê di wê de wê weke ku wê hebin. Di wê çerçoveyê de wê ev ali wê di serî de wê me bi gihênina felsefeyeka ku em bi wê mirov fahmbikin. Ankû wê me rastarast wê bigihênina felsefeyek mirovî. Ev jî wê di wê temenê de wê ew mirovê ku em dihişinê de ew çawa dixwezê bibê xwediyê maf û azadîyê û bijî û hwd jî wê weke aliyên ku mirov bi wê re wê karibê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê ji xwe re wê mirov wê, weke navend wê ji fahmkirinê û nêzîkbûna demê re wê hin bi hin wê weke ku wê were

* Cicero (1998), Republic, Tran: N. Rudd, Oxford: Oxford University Press.

*Gaete, Rolando (1993), Human Rights and the Limits of Critical Reason, Aldershot: Dartmouth

*Hegel, G. W. F. (2001), Philosophy of Right, Tran. Dyde S. W., Kitchener: Batoche Books.

*Hobbes, Thomas, Leviathan, available from

kifşkirin û wê were dîtin. Wê weke wînekê wê were dîtin. Lê ew win herêkirin û herênekirina wê weke ali û mijarek din xwe dide dîyarkirin. Minaq di awayekê de wê, li ser têngîna iteatê û di nava olê de a 'avdîtîyê' de wê ev wê were kifşkirin. Wê, di wê çerçoveyê de wê hertimî wê bi gotin û şîretkirinên ku ew xwe weke avd bibînê û xwe 'weke xwûdê' nebînê. Ji wê têngîne bi morfolojikî ku mirov li wê bihizirê wê karibê wê fahmbikê ku wê, demek kû ku mirov dikarê xwe weke xwûdê bibînê û wê, hêz û qûdretê ku ew bi xwûdê re dihizirê wê di xwe de wê bixwezê ku ew bibînê û ankû di rengekê de wê ji wê di xwe de wê bixwezê ku ew bibînê. Ber vê yekê wê hinek şîroveyên ku wê weke ku wê li ser wê rewşê re wê werina ser ziman û pêşxistin û derxistina li pêş ên weke 'mirov ji rûyê xwûdê bûya' jî wê di wê rengê de wê, weke gotinên ku wê werina ser ziman. Yan jî xwûdê ji xwe tiştêk weke bi gîyanê bê û ankû rohnîyê bê di mirov de bi cihkiriya. Wê ew wê weke nûqteyên 'hevbeş' ku wê di wê çerçoveyê de wê bi mirov û xwûdê û hwd re wê werina lê hizirkirin bin.

Wê ji aliyekê din ve wê çî wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin? Wê di destpêkê de wê bide dîyarkirin ku mirov wê, bigihijê astekê û sîyanekê ku ew karibê bi wîn û hwd xwe bide dîyarkirin. Wê êdî wê bi ber wê pêvajoyê ve wê herê ku ew karibê mafê xwe bikarbênê bê. Di xwe de wê hêz û mafê kirinê dîtinê wê hin bi hin wê bi wê yekê wê bi mirov re wê were dîtin ku wê pêşkeve.

Di demên hemdem de wê, têngînek nû a bo mafê mirov wê derkeve li pêş

Di serdema navîn de wê weke ku me li jor di nava têngînên demê û gotinên wê yên bingihîn hanî ser ziman wê, bêgûman wê hê di dewama wê de wê gelek aliyên wê yên din ên ku ew wê weke li gorî nava pirtûkên pîroz ku ew çawa dibînin û çî mafê ji mirov re rast dibînin û çawa dihênina ser ziman wê weke aliyna wê yên ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman hebin.

Di serdemên navîn de wê, hin bi hin wê derketina dervî wê çerçoveya olî û dîmenê olî wê bi aqil re wê bibê. Di wê rengê de wê, di wê demê de wê were dîtin ku wê dijberîyek wê li ser têngînên olî re ku wê li têngihên felsefeyê û hwd wê bibê jî wê di rengekê de wê hinekê wê aliyekê wê yê ku mirov wê di wê nûqteyê de wê bi vê aliyê ve wê girêdayî wê fahmbikê wê hebê.

Di wê nûqtayê de wê ya ku wê were ser ziman wê, di wê temenê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Di serdema navîn de wê, têtînên pîroz û ankû pirtûkên pîroz wê weynek destûrî a nivîskî jî wê di rengekê de wê bileyizin. Wê di dewama wê de wê bişîroveyên ku wê li ser wan re wê bèn kirin re wê di rengekê de wê, ew wê, çawa wê bê pênasekirin û ankû wê bi wê re wê, bi wê re wê çawa jîyankirinê bi wê li bersiva wê pirsê lê gerînê wê di wê temenê de wê xwediyê aliyekê ku mirov wê fahmbikê bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, di rengekê de wê, di demên ronansê de wê aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin wê hebê. Ew jî wê mijare têtîhên destûrî bê. Bineter û ankû peymanên weke yên 'magna-carta' û hwd ku wê bibin wê, çerçoveyekê dervî wê ya pîroz wê biafirênin. Wê di wê temenê de wê, bi xwe re wê, dîmenekê civakî ê dervî olî wê bide dîyarkirin. Dervî têtîha civaka olî wê, têtîheka civakê wê bi serê xwe wê, şîrovekirin wê hin bi hin wê bibê û wê were dîtin ku wê were kirin.

Di dewama wê de wê were dîtin ku wê ew jî wê bi wê re wê, weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê derkeve li pêş bê. Di wê demê de wê di nava têtîhên felsefeyî re wê bi şewayên hizirkirinê re wê hebûna mirov wê li ser temen û têtînek weke di renge 'hebûnîparêzîyê' û hwd de wê, xwe bide dîyarkirin. Wekî din wê, di mijare fahmkirinê de wê, ew wê, weke aliyekê wê yê din wê xwe bide dîyarkirin ku wê çawa wê were fahmkirin û wê çawa wê were lê nerîn wê ew jî wê di wê rengê de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê, bide dîyarkirin.

Di wê demê de wê nîqaşkirinên li ser têtîna mafên ji bingihînê en hebûnî dihên wê bibê. Wê bi wê re wê ev wê, bi hebûna mirov re wê were lê hizirkirin. Minaq mafê jîyanê, mafê fêrbûnê, mafê serbestîyê û ankû azadiyê û hwd wê, bi wê re wê bèn bi ser ziman.

Mijare din ku wê hin bi hin ku wê di demên piştî ronansê de wê derkeve li pêş wê, mijare destûr û têtîhên destûrî û rewşa maf û azadiyê bê. **Emê li jor hinekê li ser wê bisekin in. Lê li vir wê, dikarin wê bi wê re wê hinekê li ser wê bisekin in ku wê maf wê tenê wê bi hebûna destûrî re wê bi sînor wê karibê were lê hizirkirin?** Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re ewê were lê hizirkirin bê. Wê sînorê ku wê 'destûr wê pênasebikê' wê weke sînorê maf û azadiyê wê piştî wê were ser ziman. Bêgûman wê, çendî ku wê wusa wê were pênasekirin û wê

weke mafên di destûrê de wê, were pênasekirin wê weke sînorekê bi maf û azadiyê re wê were ser ziman jî lê em nikaribin mijare maf û azadiyê wê, di wê rengê de wê, tenê wê bi destûrê re wê li wê bihizirin. Li ser sînorê destûrê re wê hanîna ser ziman wê weke şewayekê kontrolkirinê ê desthilatî jî bê. Yan jî wê çawa wê di wê de wê were hanîn li ser ziman û pênasekirin wê, ew jî wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê bi heman rengê wê werênê ser ziman bê. Yan jî salixkirin û ne hanîna ser ziman di demên hemdem de di nava destûrê de wê, weke aliyekê ku ew wê, weke 'tûneyî di jîyanê de' wê were pênasekirin û di dewama wê de wê, were ji holê rakirin. Di wê rengê de wê destûr wê şewayekê dizaynkirinê ê desthilatî jî wêbi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênin. Di dewama wê de wê, têgihên afirandin û ankû parastina statûqûyê bin.

Lê ev mijar û nûqte wê weke nûqteyek zêde di hev re derbas dibê û bi pirsgirêk wê li hemberî pêşketina mirov û hwd wê xwe bide dîyarkirin. **Emê li jêr pêwîst bin ku em hinekê di wan nûqteyan de kirpendinna bikin.** Di demên hemdem de wê weke aliyekê din ê ku wê, temen û çerçoveyek gelek pirsgirêkên kêmetewan û hwd jî wê bi 'etnikî' û hwd ev wê biafirênê. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare destûrê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Mijare destûrê û mafê mirov wê, weke serekek zêde giring a bi pirsgirêk wê xwe hem di çerçoveya gerdûnî de bê û hem jî wê di çerçoveya têgihên netewî û hwd de jî bê wê di reng û awayekê de wê, li ser rengên salixkirinê û sînorên salixkirinê û hwd re wê were dîtîn ku wê, ew wê çerçoveya bi pirsgirêkê wê weke ku wê biafirênê bê.

Di mijare destûrê de wê dikarê wê, bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, mijare destûrê wê, di wê rengê de wê, ji demên ronansê û pê de wê

* Vibeke Blaker Strand og Kjetil Mujezinović Larsen(2015): Menneskerettigheter i et nøtteskall. Gyldendal,

*Mads Andenæs og Eirik Bjørge(2012): Menneskerettene og oss. Universitetsforlaget,

*Njål Høstmælingen (2. utg. 2012): Internasjonale menneskerettigheter. Universitetsforlaget,

derketina wan a li pêş wê weyn û rolek şoreşgerî wê li hemberî pêşketinên di dîmenê olî ên serdema navîn de wê bileyizê. Wê di wê dîmenê de wê, temen û bingihêkê afrîner ê gûharîner wê biafirênê û wê dervî wê di reng û awayekê de wê weke ku wê çerçoveyekê wê weke ku wê bi wê rengê wê bi xwe re wê biafirênê. Ev jî wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Minaq wê, piştî ronansê wê şoreşa amarika û ya firansa ku wê piştî ya ingilistanê wê were jî wê, dikarê wê di wê rengê de wê, di wê çerçoveyê de wê bikirpênê û wê wernê ser ziman.

Bi wan şoreşan re wê ew wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin wê rewşa civakê wê di rengekê de wê li ser rengên hizirkirinê ên weke dervî olî û ankû di wê çerçoveyê de wê çawa wê bibin wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê ji aliyên din ên weke endustyalismê, teknikê û hwd ve jî wê şoreş wê weke ku wê bînin kirin. Di dewama wê de wê encamên wan pêşveçûnên xwe bi zanîni, çandî û hwd wê bide **domandin**. Di awayekê de wê bi aqilê ronansê wê piştî wê dervî ya dîmenê olî wê şoreşek civakî wê li hemberî ya civake olî wê were dîtin ku wê were kirin.

Di wê temenê de wê, li ser temenê maf û azadiyê û hwd re wê di wê temenê de wê, têgih wê derkevina li pêş. Lê di wê rengê de wê, di awayekê de wê pêşî wê weke ku wê were dîtin wê, mafê mirov wê bi hebûna mirov û bi salixkirinên bi jîyane mirov û hwd re wê, xwe bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, mirov wê kar û xabate ku ew dikê û berdêla wê dihilde û ankû nahilde wê, li dora wê rewşê wê mijare maf û azadiyê wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Pêşketna têgîna netewî û ankû kirina şoreşên netewî û dema wan wê di rengekê de wê bi wê re wê weke, gihiştina maf û azadiyê wê, di dîmenekê de wê were û wê bibê. Lê her ku pêşveçûn dibin wê rengên nû wê bi xwe re wê biafirênin û wê li ser çerçoveyê de wê, bi aliyên din re jî wê rewşên fahmkirinê wê biafirênin. Ber vê yekê têgînen din jî ên weke maf û azadiyê wê, wê bibin. Mafê serbestî û gerê, piştî wê mafê perwerdeyê, bi teknikî û hwd wê weke mafê şê-nişan û hwd wê, bi kes, civakî û li ser rewşên pêşketinê re wê xwe bide dîyarkirin.

Ev mafên şê nifşan wê çi bin? Di mafê nifşê pêşî de wê piştî şoreşa firansa û hwd de wê bê ser ziman bi têgîna dewletê ku ew hêza desthilatê di dest de diparêzê ku wê li wê ser wê were lê hizirkirin ku wê nikaribê hemû tiştê bikê. Gel wê pêwîst bê ku ew jî bi wîn û mafûazadîya xwe ve rabê. Li ser wê temenê maf û azadiya keseyetî û hwd wê, weke encama wê, di demên piştre ku wê derkeve li pêş wê bibê. Li ser wê çerçoveyê,

hizrên weke kê m kirina bandûra dewletê û mudahaleyên wê li ser jîyanê wê hin bi hin wê derkevina li pêş. Têgiha mafê nifşa duyem jî wê li ser temenekê aborî, çandî û civaknasî û hwd wê bibê. Ew jî wê, mafên weke bi hev re jîyankirinê û rêgezên wê yên jîyanî ên nava civakê û ankû nava civakan ku wê bibê wê bi wê re wê were ser ziman. Bi bûyina şoreşa endustiyalismê re wê, tekoşîna bo maf û azadiyan wê li ser têgiha çînî wê hin bi hin wê derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê têgiha mafên bingihên ku wê li ser wan nayê nîqaşkirin wê were ser ziman. Têgîna mafê nifşa sêyem jî wê li ser têgîna mafê danûstandinê, hevbeşiyê, pêşketinê, hewirdorê, aştiyê û hwd re wê were ser ziman. Di dewama wê de wê, li ser temenê têgîna dada xwezayî re wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Bi wê temenê mafên ku wê bi dad û ankû hûqûqa pozitiv hatina ji dest standin û ankû pêşîya wan hatiya girtin ew, li gorî têgiha dada xwezayî werina radestkirin û li gorî wê têgiha dada xwezayî ya pozitiv jî were sererastkirinê wê di xwe de wê werênê ser ziman. Wê mafê nifşê sêyem wê li ser pêşxistinên bi mafên nifşên yekem û duyem re jî wê, xwediyê temen û çerçoveyek **fahmkirinê** û pêşketinê bê. Wê weke mafên ku wê ji yên ku ew bi civakî ji temenê civaknasî û sivil wê derbas bibin jî wê bi wê rengê wê werin dîtin. Di wê çerçoveyê de wê mafên civakî wê bi giştî û teybet wê di wê de wê werina kirpendin û ser ziman. Di dewama wê de wê **mafê nifşa çarem** jî wê yê civaka dema zanistê bê. Wê li ser temenê pêşxistin, belavkirin û ankû çêkirina temenê wê ku mirov wê karibê çawa wê bigihijê zaninê û pêşketina xwe bi zanînê û hwd re çêbikê wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê civaka zanist û teknikê wê, weke bi pêşveçûna xwe yên bi zanyarî û teknolojikî û hwd, wê, temenê wê **biafirênê**.

Lê di aslê xwe de wê, ji aliyekê din ve jî wê, bi pêşketina wê têgîna netewî û serdestîya wê ya destûrî û desthilatî û hwd re wê, encamên wê yên ku wê werina ser ziman wê, ji ya ku wê were hizirkirin wê cûdatir wê xwe bidina dîyarkirin. Wê bi têgîna neteweek serdest re wê weke xwe kirina komên din ên civakî û hwd re wê, pêşkeve û wê, encamên wê ji yên bi pêvajoyê û dîroka wê re wê derkevin wê, di temenê bi pêvajoyê bişavtinê wê, encamên wê giran xwe bidina dîyarkirin.

Lê li vir wê pêşî wê weke aliyekê wê yê giring wê pêşî wê wê pêvajoya pêşketina demên hemdem a civakê, gihiştina têgihiştina maf û azadiyê, denezên bi navê mafe mirovan û hwd ku wê bèn weşandin û hwd wê, weke aliyna din ên ku mirov di nava wê dîrok û mejuyê de li ser wan bisekinê bê.

Lê berî wê demên ronansansê ku wê çawa wê bina xwediyê têgînekê di derbarê mirov û jîyane mirov de wê jî divê ku mirov di dewama wê de wê bi gotînekê wê bi kirpenê. Di wê demê de wê, berî her tiştê wê were dîtin ku mirov wê weke navendek kirdeyî a bi wê dihê hizirkirin û di wê çerçoveyê de wê li ser wê re ku wê were lê hizirkirin bê. Aqilê mirov û jîyane mirov wê, di wê rengê de wê du qadên ku wê ji gelek aliyan ve wê bina mijare lê hizirkirinê û wê li ser wan re wê aqil û hizir wê werina hanîn li ser ziman.

Di serî de wê jîyane mirov ku mirov wê bahsa wê bikê wê, di nava felsefeya demê de wê, bi têgînek ku wê mirov derxê li pêş re wê, bi têgîna humanismê û hwd re wê di dîmenekê de wê, xwe bide dîyarkirin. **Ya ku wê ji gotîna humanismê wê were fahmkirin wê karibê bi serê xwe were kirin mijare lêkolînê û wê, pirr zêde wê berfireh bê û** çerçoveya wê zêde berfireh û kûr bê. Lê aliyên ku wê bi awayekê wê li ser wê werina sekin in bi wê gotinê wê aliyên weke hizirkirinê û di wê têgînê de bi hêst û ramanê mirov re ku mirov ku ew were esas girtin û hildan bê. Di dewama wê de wê bi wê re wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Bingihên felsefî ên ronansansê ku mirov li wan dihizirê wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wekî din wê bifelsefeyê wê aliyên din wê bi wê re wê werina lêpirsin. Ev jî wê li ser esasê jîyankirina weke ku ew dihizirê û ankû dixwezê û ankû bi hizir dikê bê. Ji wê aliyê ve wê were dîtin ku mirov wê bê mijare lêkolînan bi hêst û ramanên xwe ve.

Mirovê romantik wê ji wê demê û pê de wê di nava têgînên ku wê were ser ziman wê li ser wê çerçoveyê de wê weke ku wê were kirpendin û ev gotin wê bi wê re wê, ji aliyekê ve wê hizirkirinek bi hêstîyarî û ankû bi aqilê hêstîyarî wê bi xwe re wê werênê ser ziman.

Di demên dawî ên serdema navîn de wê were dîtin ku wê nava felsefe û olê jî wê ji aliyekê din ve wê ve bê û wê, ji hev cihêbûna wan wê bibê. Di

* Gorman, Robert F. and Edward S. Mihalkanin(2007), eds. Historical Dictionary of Human Rights and Humanitarian Organizations

*Levi, Albert William (1969). Humanism & Politics: Studies in the Relationship of Power and Value in the Western Tradition. Indiana University Press

*Dacey, Austin (2003). The Case for Humanism An Introduction. Rowman & Littlefield

wê temenê de wê felsefe wê, bi mijarên ku wê hilde li dest wê, mijarên zanîni bin, ku wê çendî wê di gelek waran de wê di dîmenekê dogmatikî de jî bin.

Lê ev cihêbûn wê encamên wê bibin. Ew jî wê ew bê ku wê, bi hizirî û têngîni wê weke aliyekê ku wê dawîyê li otoriteya olî a ser mirov û civakê jî wê werênê. Di wê çerçoveyê de wê, mirov wê, bi wê re wê bi serê xwe û wê dervî wê êdî wê weke kirdeyekê wê bidest lê hizirkirinê wê were lê hizirkirin.

Gelek mijarên felsefeyê ên serdema kevnera ku wê bi hebûnê, jîyanê û mirov û hwd re wê bi felsefeyê wê werina hildan li dest wê jinûve wê weke ku wê bèn kifşkirin û wê werina şirovekirin. Wê li ser şiroveyên wan ên bi demê re wê, çerçoveyek hizirkirinê a ku mirov wê bi teybetî wê bin xatbikê wê biafirê. Di dewama wê de wê, felsefe wê weke ku wê jinûve wê bi şêwayekê nû û nivîsandina wê hem li ser mijarên demên kevnera û hem jî wê li ser mijarên serdema navîn ku wê bi nerînek felsefeyî wê bèn xwestin ku ew bèn hildan li dest wê bibê. Ev jî wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Mijarên weke felsefeyê û cihêkirina wê ya li ser ideayê û ya bûjenê û ankû bûjenîparêzîyê û hwd wê, ji wê demê û pê de wê di rengê de wê were dîtin ku wê pêşkeve û wê, di dîmenekê de wê bi dest afirandina çerçoveyek hizirkî wê bikê. Di wê demê de wê hemû felsefe û hizirkirin jî wê bi wê re wê, di çerçoveya mirov û ankû pêşketina mirov û azadîya mirov de wê were hildan li dest. Têgîna mirovê azadî wê di wê temenê de ku wê piştî wî ji berhemên wî were kifşkirin kesên weke sipinoza û hwd wê bi hizrên wan re wê were lê hizirkirin. Ev wê tenê wê minaqek bê. Lê wê minaqên wê weke wê hin bi hion wê bi hizirkirinên ku wê rûbidin re wê bibin û wê derkevina li holê. Di wê çerçoveyê de wê kifşkirina mirov bi gelek aliyên wê re wê, ji wê demê û pê de wê, weke mijarek aqilî wê êdî wê xwe bide dîyarkirin. Têgînên weke yên bi derûnîyê, civaknasiyê û hwd bi gelek aliyên din ên weke hûmenistî û hwd re wê bibin.

Di nava felsefeya ronansên de wê, mijare 'wîna azad' wê bi zêdeyî wê were dîtin ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê, di wê demê de wê, hizrên xwe wê werênina ser ziman. Mirov dikarê bêjê ku wê weke ji navendek mirovê wê ev nîqaş wê hin bi hin wê bibin û wê li ser wê re wê têngînen olî û hwd ên ku ew weke dikevina vajî wê de wê di dîmen û nerînek rexnegir de wê werina derbaskirin. Li ser wê temenê xwenûkirinên ku wê bi zêhnî êdî wê hin bi hin wê pêşkeve wê bi dema

ronasansê û felsefeya wê re wê di çerçoveya gotinên weke 'reformasyonê' û hwd de wê werina ser ziman. Wateya gotinê wê nûkirin bê. Li ser wê temenê wê karibê bi gelek wate û awayên din jî were şîrovekirin.

Li ser çavkaniyên felsefeyî ku mirov wê bi hizirê wê, felsefeya demên kevnera û hin têtînen di wê çerçoveyê de ku wê di demên serdema navîn de wê werina ser ziman wê di wê demê de wê derkevina li pêş. Minaq hizir û fizîka aristo û hwd wê, di wê rengê de wê, derkevina li pêş. Weki wê bi têtînen weke humanismê û hwd re wê mirov wê weke çavkaniyê fahmkirinê wê bê dîtîna ku wê derkeve li pêş. Di dewama wê de wê, hizirên li ser xwezayê wê bina sedem ku wê jinûve wê bi lê hizirkirin û kifşkirina xwezayê re ku mirov li wê bihizirê bê.

Bi têtînek hemdem a felsefeya xwezayê wê were lê hizirkirin. Bi wê re wê bi demê re wê di wê de wê kûrbûn wê bibê û wê, kifşkirinên nû wê bîn kirin. Ji wê aliyê ve wê ku mirov wê bi mijare felsefeyê re wê werênê ser ziman wê gelek ali û têtînen ku ew werina ser ziman wê karibin bîn kifşkirin. Lê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê ew wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Tabî di wê temenê de wê têtîna klasik a li ser mirov û ya hemdem wê li ser mirov wê weke aliyên ku wê di dewama wê de wê werina hizirkirin û ji hev cihê wê werina ser ziman bin. Di têtîna klasik a mirovî de wê, di demên kevnera de wê bi felsefeyê wê li ser çerçoveyek xwezayî bi hizirên filosofên weke platon û aristo û hwd re wê dîmenekê wê xwe bide dîyarkirin. Wekî din şîroveyên stoayîyan û hwd wê, karibê were bibîrhanîn. Di dewama wê de wê di nava têtînen pirtûkên pîroz û hwd de wê di wê rengê de wê karibê bi rengê fahmkirina û nêzbûna wan wê hinekê li wê bihizirê. Di ya demên hemdem de wê, li ser temen û çerçoveyek dervî wê di rengekê de wê, were dîtîna ku wê li wê were lê hizirkirin. Bi têtîneka weke ku mirov ew weke bi bîrdozî û hwd wê çawa wê were dîtîna ji wê cihê wê weke xwe çawa dibê û wê karibê were dîtîna û di nerîna xwe de pîralî dikarê bi hizirê û dervî baweriya ku ew bi wê dijî xwediyê têtîhên din ên dervî wan û bi wan re zanîne û xwediyê fahmkirin û ne di posisyonek dijberîya wan de bê.

Di wê çerçoveyê de wê, mirov ku ew di nava têtînen bi wê rengê de ew sînorfî wê hatî xêzkirin wê di wê demê de ew têtîna wê çî bêjê û çawa bêjê wê weke wê bê û wê dernekeve dervî wê. Ev wê di çerçoveyek têtîna a klasik de jî wê weke rengekê wê yê ku mirov wê karibê wê herê bikê bê.

Têgihên bi felsefeyê ên rasyonal, naturalist, emprisismê û hwd ku wê pêşkevin wê di wê çerçoveyê de wê ji demên demên ronansê û pê de wê, derkevina li pêş û wê rengê hizirkirina mirov û ya di derbarê mirov de jî wê di rengê de wê bi xwe re wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Li vir wê, felsefeya ku wê piştî demên ronansê û pê de wê were kirin wê weke têngînek felsefeyî a li hev dana hev û bi sazûmankirin û gihandina li çerçoveyek bi rêkûpêk de ku wê bikê wê were dîtin. Di nava çanda hemdem a felsefeyî re wê, mijare kes û keseyetiyê wê, bi wê re wê, derkeve li pêş. Wê bi aliyên weke civaknasî, derûnî û hwd re wê bi gelek aliyên din re wê derkeve li pêş. Ji aliyekê din ve jî wê mirovê hemdem weke mirovekê perwerdekiri bê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi awayekê pîrr ali xwanda û zane bê. Ev alî wê di wê temenê de wê di mejî de wê bi hizirkirinê wê derfeta dana berhev a pîrraliyan bo ghiştina ya rasttir wê biafirênê. Di nava hizra mirov a klasik de ku wê mirov wê di awayekê de wê were girêdan û bi bendên ku ew bi wan dihê girêdan re ku wê derkeve li pêş wê, di demên ronansê û hwd de wê ev wê bi gûharê. Wê bi têngînên weke mirovê azad, serbestîfî û hwd wê, çawa wê bibê û wê, dervî wan bendên girêdanî wê bibê wê bi wê re wê, di rengê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Têgîna hemdem a mirovî wê di wê nûqteyê dew ê ji aliyekê ve wê, mirov ji wan bendên girêdanê ên klasik wê xilas bikê. Wê bi awayekê din ê hemdem û rengê pêşketina wê ya zanîn, pêşketinê û fahmkirinê re wê, bigihênê li reng û awayekê.

Tabî wê dema ku em bahsa wê bikin wê weke aliyekê din ku em nekirpenin weke ku em nikaribin derbas bibin wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê were dîtin ku wê, di rengê de wê, têngîna weke bi lêpîrsîna hebûn û ankû nebûna xwezaya mirov bê. Di wê çerçoveyê de wê, ev têngîn wê di nava felsefeya klasik a demên kevnera de wê bi têngîhiştina filosofên xwezayê û heta filosofên weke aristo û hwd re ku wê werina nîqaşkirin re wê bikeve nava hizrên mirov de. Wê di wê demê de wê, ev wê weke aliyna ku wê di wê demê de jî wê werina li wan hizirkirin bin. Ev têngîn wê ber çî wê giring ku ew di wê çerçoveyê de werina hildan li dest bin? Ber ku wê di awayekê de wê, di mejiyê mirov de wê, di rengê de wê sînorekê wê bi xwe re wê weke ku wê biafirênin. Wê di rengê nerîna mirov a li jîyanê de wê, bibin. Têgînên idealist ku wê piştî wê demê û pê de wê biafirênin wê, weke têngînên razber wê, li ser temen û çerçoveyek ku wê bi aqil û mejiyê

mirov re wê ji ya heyf wê dûrbikê û wê, bi temenekê metafîzîkî û hwd wê, ji rastîyê wê dûrbikê re wê, weke ku wê weyneke jî wê bileyizin.

Lêpirsînên li ser idealismê û hwd wê bi têgîna bûjenîparêzîyê û têgîna xwezayî û hwd re wê bîn kirin û wê di wê warê de wê, perspektîfên hizrî ên cihê wê werina ser ziman. Di rengekê de wê, ev têgînên idealistî wê di demên hemdem de wê, kêrî çî werin? Di serî de wê ji rejimên demê ên otoriter ku ew dixwezîn bi xwe ve girêbidin û bikîna bin kontrolê û bi têgîne baxtewarî pêşîya pêşketîna wan ya maf û azadiyê û serbestîyê û hwd bigrin û hwd re wê weke têgînên ku wê bikarbênin bin. Wekî din jî wê weke têgînên ku wê, bi têgînên olî û hwd wê, keseyetîyek baxtewarî û iteatker ku ew ne xwediyê têgîhiştînek maf û azadiyê bê û doza wê neke re bo wê dihên pêşxistin. Li ser wê temenê wê warsiyonên cihên wê têgînê wê bi têgînên desthilatî û olî û hwd ku wê di zikhev de wê derbas bibin re wê werina pêşxistin.

Pêşketîna mirov a di demên hemdem de wê di rengekê de wê bixwezê ku ew derkeve dervî wan rengên hizirkirinê. Di demên piştî de wê, hizirkirinên weke derbaskirîna metafîzîkê, derbaskirîna idealismê û hwd re wê, di rengekê de wê weke rêyna bi wê a ku mirov wê karibê zêdetirî bi xwe û wîna xwe bê û bigihîjê têgînek azad. Li ser wê temenê di binetîra xwe ya bi navê «derbaskirîna metafîzîkê» a **Heidegger** de wê, dema ku mirov li navaroka wê binerê ku wê çendî wê bi awayekê fihêtokî jî bê wê, bi gotinên ku ew weke li ser Nietzsche re wê bi rengê weke nûmînêrê metafîzîka rojava ê dawî û ankû weke platon di berhema xwe ya bi navê 'teoriya rastteqînîyê' de ku wê, bi peyva 'bi temem hatîna dawîya metafîzîkê' ku wê hizirvan wê werîne ser ziman re wê salixbikê.

Di aslê xwe de wê felsefeya demên hemdem wê bi rexnegirtîna li ser têgîna metafîzîkê re wê bixwezê ku ew di wê nûqtîyê de ew bigihîjê encamekê. Di wê nûqtîyê de wê, çendî ku ew ne şaş jî bê lê wê aliyekê wê yê kêwê wê weke ku wê hebê. Di wê temenê de wê bersivên ku wê li hemberî wê werina ser ziman de jî wê di dîmen û rengekê de wê, weke yan wê qat bin û yan jî wê, ne temem bin. Di wê çerçoveyê de wê ew jî wê ne tenê wê bê sedema wê ku wê metafîzîk wê hebûna xwe wê bi awayê ku wê heidegger wê bi têgîna 'kirdeyî a metafîzîkî' re wê bixwezê ku wê werîne ser ziman re wê, kiryarên têgîhên idealistî bi desthilatên demên hemdem re. Di wê warê de wê di temenekê zêhnî de ku wê were ser ziman wê gotîna 'rejimê' wê çetîrî wê weke ku wê li wê were. Wê li ser wê temenê re wê, êdî wê were û bibê. Her desthilatên ku wê avabînin wê ne tenê wê xwediyê destûrên xwe jî bin. Wê xwediyê olên xwe jî bin

bo ku ew di awayekê girêdanê ku wê ne dûrî ya iteatê wê di bin desthilatîyên xwe de wê pêşbixin. Metafizîk wê, kirde û çalakiya wê her demê wê zêhnê mirov û hebûn bê. Di demên hemdem de jî wê, têgihên weke çand, teknik, dîrok û mijarên weke wan ên bi hizirkirinên ku ew dibin jî bin. Wê bi awayekê sinsî wê xwe di nava têgihan de wê bide dîyarkirin.

Di awayekê wê de wê dema ku em bahsa têgîna metafizîkê wê dikin wê di wê temenê de wê aliyekê wê yê giirng wê xwe di çerçoveya mijare me de wê karibê bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê ji rastîya jîyanê dûrketinê wê bi wê re wê, karibê wê li wê bihizirê bê. Max weber wê di rengekê de wê, weke ku wê mijare têgîna destûran wê hilde li dest de wê, têgîna destûrê wê weke di xwe de bi hinekê heyî û weke li derve bi awayekê girtî û ankû weke li lê kor wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, dema ku wê were gotin ku 'mirov pêwîsta weke destûrê wê bikê' wê di wê temenê de wê, ne hizirê ku wê pêwîsta destûr weke mirov bikê. Di wê temenê de wê, ji aliyê wê têgîna weke di xwe de girtî wê ji aliyê ve wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin û wê bê xwestin ku ew were hanîn li ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têgîna destûrê wê di demên hemdem de wê ev aliyê wê yê weke di xwe de li derve girtî wê weke aliyekê ku wê rengê pirsgirêkên bi wê ên di demên hemdem de jî wê di awayekê de wê weke ku wê pênasibikê û wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di rengekê de wê, di mantiqê wê de wê, destûr wê di rengekê de wê, weke 'rêyek ku ew bi wê 'çareser'î were kirin wê li wê were lê hizirkirin. Lê di aslê xwe de wê, di wê çerçoveyê de wê, bi wê rengê wê weke ku wê bingihê wê ew wê bi xwe re wê biafirê.

Di demên kevnera de wê weke ku wê, bi têgîna dadê re wê were dîtin ku wê were ser ziman. Çendî ku wê sokrat wê weke sîyanekê wê pênasibikê û wê werênê ser ziman wê, platon wê ji gotinekê weke tiştî û ankû vala wê bibînê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê dema ku wê bahsa dadê wê weke sîyanekê wê ji aliyê sokrat ve wê were kirin wê bi têgîna 'dad wê ew bê ku mirov ya ku ew dikeve ser milê wî de ku ew wê bikê' re wê werênê ser ziman. Ew bi xwe ya herî baş û qanc wê bikê û herkesekê ya ku ew maf dikê wê bidîyê de' re wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, di dewama wê de wê têgîna platon a dadê ku mirov wê werênê ser ziman wê dikarê bi mînaqek weke ku ew dihênê ser ziman re wê werênina ser ziman. Ew jî wê di wê temenê de bê ku wê weke yek li yekî bi deyn bê ku ew wê deynê xwe bide re wê karibê wê

werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, ev wê weke hanîna li cih a dadê jî wê di renekê de wê weke ku wê were dîtin û wê li wê were lê hizirkirin.

Bo Platon dad wê weke ideayekê bê. Lê tevî wê jî wê weke sîyanekê bê û ev sîyan wê ji sîyanên din wê qût wê nikaribê were dîtin. Wê hebûna wê bi sîyanên re wê têkilidar bê. Bi dadê re wê, pîvan, wêrektî û zaninîtf weke sîyanna ku wê bibînê platon wê, van sîyanen wê bi sê temenên gîyanê ve girêdayî wê werênê ser ziman. Li gorî wê platon têgînek gîyanî a şe-beşî wê hebê. Li gorî platon wê dervî aliyê bi aqil ê ne bi aqil ê gîyanê jî jî wê hebê. Ew jî wê bi bixwestekan, hêrsbûnan û hwd wê aliyên wê xwe bide dîyarkirin. Aliyê bi aqil ê gîyanê wê sîyane wê ku ew zanefî bê wê, ya aliyê din jî wê pîvan û wêrektî bê. Di wê nûqtayê de li gorî platon wê, kesekê ku ew ev sîyan bi wan re hebin wê, dad û ankû dadmendî wê, weke sîyanek ku ew ji xwe re wê xwe bide dîyarkirin û wê bi wan re wê derkeve li holê bê.

Li gorî Platon, civak jî mîna giyanê mirovan ji sê beşan pêk tên û her beş jî di gîyanê mirovan de bi beşekî ve girêdayî ya. Çîna hilberîner bi beşa afrîner û xwestekê a giyanê mirov re girêdayî ya, çîna parazvan bi beşa giyana parastvan ve wê girêdayî bê û çîna serdest a rêveber bi beşa jîrûzirektiyê a giyanê re girêdayî ya. Fezîletên ku ew, divê ev çînen ku civakê pêk tînin nîşan bidin ew in ku ji bo beşên giyanê yên ku pê re têkildar in bi hev re diafirênin. Ev tê wê wateyê ku çîna hilberîner divê xwedîyê fezîleta hînbûn û afrandinê bê, çîna parastinê bi fezîleta wêrekîyê re rabê û çîna rêveber xwedî fezîleta aqilmendiyê bê. Heger hemû çîn rola xwe ya civakî bi temamî bi cih bînin û xwedî li fezîletên xwe yên pêwîst ên ji bo xwe xwedî derkevin, ew civak hem wê rêzê bi dest bixe û hem jî bibe civakek dadperwer û bextewar. Ji bo ku civak bibe xwedîyê van taybetiyan, divê civak ji aliyê mirovên aqilmend ên ku aqil ve bê bi rêvebirin û nimînêrkirin. Ji ber ku tenê ev kes dikarin li ser başî û xweşîya civakê tev bigerin. Platon civaka ku tenê ji aliyê serdestên bîaqil ve tê birêvebirin civakeke adilane bê. Platon weki din şeklên dewletê li gorî fezîletên civakan dinirxîne. Civakên ku ji dewleta îdeal dûrbikevin, wê gav bi gav fezîletên din jî wînda bikin û gav bi gav jî dadê jî wê dûr bikevin.

Ji bo Platon, yek ji erkên herî girîng ên rêveberê, dê dadê ji civakê re

* Jackson, Roy (2001). Plato: A Beginner's Guide. London: Hoder & Stroughton

*Zuckert, Catherine (2009). Plato's Philosophers: The Coherence of the Dialogues, The University of Chicago Press

peyda bike. Bi diyarkirina rêveberên di rêveberiya dewletê de û erkên wan, mekanîzmaya karkirina dewletê derdikeve holê. Ji xeynî vê, zagonên wekî bingihêkê kardihênin da ku civak birûmet û wekhev bê. Armanca zagonan fezîlet, xweşî û bextewariya civakê ya. Zagonên ku divê li ser esasê aqil bin, ji bo bidestxistina fezîletê xizmeta welatiyan dikin.

Di danûstandinên xwe yên di pirtûka xwe ya bi navê 'welat' de platon li ser bidadîtîyê û bêdadîtîyê wê bisekinê û wê bixwezê ku ew bi wan re aliyan re dîmenekê wê werênê ser ziman. Di şîroveyan platon de wê kes bi keseyetîya xwe re wê derkeve li pêş û wê, ji aliyên civaknasî, derûnî û aliyên din ên bi hêstên mirovî û hwd re jî ku wê taqabûlî wan bikê wê hinek şîroveyan xwe wê bi gotina dad û bêdadiyê **re wê bikê**. Weki din wê weke ku wê di berhema wî ya 'welat' de wê were dîtin wê bi giranî wê şîroveyan xwe wê li ser temenê tekakesîya/keseyetîya rewîstî wê were were dîtin ku wê bikê. Di dewama wê de jî wê ji aliyê ramiyê û hwd ve wê, şîroveyan xwe wê bikê. Di dewama wê de wê were dîtin ku wê civak û kes, bajar (polis) û civak, û hwd wê têkiliya wan wê bi hev re wê were dîtin ku wê hilde li dest. Di wê demê de wê ne tenê wê di demên kevnera ên dînya girêkê de wê li giştîya herêmê wê were dîtin ku wê li ser temen û çerçoveyek sîyanî nêzbûn wê, hebê û wê di wê rengê de wê, di şîroveyan platon de wê, bi wê re wê cih bê dayin li fazilet û ankû sîyanê ku wê bi kes û kirinên kes, û hwd re wê hilde li dest.

Platon wê, dadê wê di awayekê de wê ji têngîna xwe ya teqez û xwûdayî wê were dîtin ku wê dîr nebînê. Di wê rewşê de wê minaqên weke "nemesîs, ku ew li gorî destûrê nekê û yên ku ew bêdadî kirina wan ceza dikê' re wê, weke balê bikişênê li ser wê aliyê.

Li gorî platon bi tememî danîna li holê a têngîna dadê bo mirovan û gerdûnê wê hanîna li ser ziman wê ne hesan bê. Li ser wê çerçoveyê bi nîqaşên felsefeyî wê were dîtin ku ew wê bixwezê wê, fahma bi gotina dadê re. Li ser wê çerçoveyê wê bikeve nava salixkirina gotina dadê de. Di dewama wê de wê gotina dadê a Thrasymachus jî wê balê bikişênê şîroveyan ku wê, Thrasymachus wê bikê wê balê bikişênê. Di wê rengê de wê li gorî Thrasymachus dad wê, hêz di destê kê de wê li gorî wan bê û ew li xoşa wan diçê ku ew wê bikin. Ber ku ew bi wê zorbatîya xwe ya li ser serê girseyan bi wê re dikin. Li gorî berjewendîyên xwe ew wê, dikin. Wê weke têngîhek ku wê li gorî wê di bin dest wê serî bi wê were tawandin wê di rengekê de wê şîrovebikê. Di wê temenê de wê bi gotina

”şayet ku mirovan xwe ji encama kirinên xwe yên xirab rizgarbikira wê, girêdayî dadê nemaban re wê, bènê ser ziman. Hobbes wê, di rengekê din de wê, li ser ‘xwezaye mirov’ re wê li wê bihizirê û wê, bixwezê ku ew wê fahmbikê.

Di demên kevnera de jî û yên berî wê de jî wê hizrên weke destûrên nava yazdanan û mirovan wê weke pêjneke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirn. Ji nava gotinên pratagoras, platon û heta ku wê yên Thrasymachus jî wê were fahmkirin ku wê di wê demê de wê li ser wê temenê wê hinek nîqaş wê li ser dadê û mijare wê werina kirin. Di wê nûqteyê de wê, pratagoras û platon wê di nerfînê de wê ji hev cihê bibin. Platon ku wê pîvanê wê yazdanan wê weke ku wê bibînê wê, pratagoras wê, **mirov wê bibînê**. Platon di rengekê de wê di rengekê wê weke ya şibandina hev a gîyanê û têtîna welêt wê bi hev re wê di rengekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê re ew bi gotina ”li gorî aliyê gîyanê ê aqilî jîyankirinê’ re wê, bihizirê û wê li ser xwestek, kirin, têtîli, sîyanê, şahiyê û hwd re wê, bi kes û têtîliyên wê re wê bihizirê. Di şîroveya xwe ya li ser gîyanê de ku wê werênê ser ziman ku wê ji beşan wê biafirê wê di şibandinek bi heman rengê de wê bi têtîna welêt re jî wê weke ku wê bènê ser ziman.

Di awayekê din de jî wê were fahmkirin ku wê di wê demê de wê li ser xwezaye dadê wê hizirkirin wê were kirin. Platon jî wê di wê nûqteyê de wê hizrên xwe wê bènê ser ziman û di dawiyê de wê, bi gotina weke ‘zora ku mirov xwezaye dadê wê kifşbikê’ re wê bènê ser ziman. Li ser têtînek bi keseyetî re wê bi têtînen weke şahiyê re wê, têtîliyê wê bi wê re wê dênê û wê aheng û levkîrin û bi wê re di yekitiyekê de bûyinê re wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê dema ku wê şîroveyê wê li ser welêt wê bikê wê were dîtîn ku wê bi awayekê analojikî wê, bi têtîliya nava gîyan û bedenê wê li wê bihizirê û wê bi gotina ‘di gîyanê de her beş wê cihê xwe zanibê’ re wê, ew wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê mijare gîyanê wê bi têtîli û bendên wê re wê şîrovebikê û wê bènê ser ziman. Wê bi wê re wê bibêjê ku wê, gîyan ne tenê ku ew farqîtî bi wê re nebûyî weke yekitiyekê û ne jî weke bi serê xwe bê girêdan weke piranitiyek heyînî û aktivî bê. Di wê de ku wê her beşên wê çendî ku wê erk û îşlevên wan ên cihê wê hebin jî lê wê bi hev re wê di ahengekê de wê, di nava têtîli, girêdan û heyinek hev tememkirinê a bi gîyanî de bin. Wê di wê rengê de wê, bixwezê ku ew di wê şîroveya xwe ya gîyanê de wê, têtîna ‘sazûmanê’ ku ew dikê ku ew li wê bigihijê wê di rengekê de wê li

têgîna welêt wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê bi dadîtî û bêdadîtîyê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman ku wê di gîyanê de wê heyînên weke hêrsê, tîrsê, êş, çavnebarî û hwd wê, weke bêdadîtîyên di gîyanê de wê pêñasebikê û wê **werênê ser ziman**.

Platon wê, di dewama wê de wê bi têkiliya aqil û gîyanê re wê mijarê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî wê aqil wê weke ya li asta jor bê û wê, temenê wê ahenge nava aliyên gîyanê jî bê. Wê bi wê re wê, weke ku ew dihênê ser ziman wê, aliyê ne bi aqil jî wê weke aliyê bîaqil wê di aheng û sazûmane xwe de wê di levkirinê de bê û wê weke bi aqil wê tevbigirihê. Di dewama wê de wê bahsa sazûmana civakî wê bikê wê, bi wê têgînê wê werênê ser ziman û wê bibêjê ku wê, ' di nava civakê de mirov ku wê, bi kêmesiyên hev tememkirinê re wê ew wê werênê ser ziman. Li gorî wî gelek kêmesî wê karibê bibê sedema wê ku wê gelek mirov werina ba hev. Di wê temenê de wê, bi alîkarî û dest dana hev re wê, ew wê bibê. Di dewama wê de wê, li ser wê re kirpendina ku ew li ser hilberîn, parastin û rêveberîyê ku ew hev temem dikin re wê, bi wê re wê, weke di temenê wê hev tememkirinê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bahsa hevbeşîya nava civakê a bi zimanî bikê. Hemwelatî ku wê her yekê û ankû herkesek wê li gorî ast, pîvan, zanîn û xosletên xwe kar û xabatê bikê û bi wê re wê, weyna xwe bileyizê re wê werênê ser ziman.

Wê bi têgîna ku wê, yên ku ew civakê bi rêve dibin ku ew çawa pêwîstin xwedîyê perwerdeyekê baş bin wê ew wê, têgînê di awayekê de wê bixwezê li endamên civakê jî wê depelênê û wê werênê ser ziman ku 'wê perwerdeyek baş wê, di rengekê de wê weke li ser xosletên mirovî û kifşkirina wan a weke di demên hemdem de ku wê bê kirin wê di rengekê nêzî wê de wê gotinên xwe wê weke ku wê bixwezê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, li gorî platon hanîna li cih a dadê jî wê di rengekê de wê bi xosletên xwezayî ên bingihîn û yên ku ew pêşdikevin ew bi hev tememkirin û di levkirina wan de wê ew wê bibê. Fêrbûn û perwerde ew wê weke şertekê giring ê civakek adilane û bi dad wê bibînê.

Di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê bo civake adilane û bi dad wê, giringiya rêveberên adilane û bi zane wê, bînenê ser ziman. Ew kesên ku ew weke kesên li civakê bihizirin û bi zane bin. li pey azwarî û xwestekên piçûk nekevin û bi nezanî gav û gotinê nekin. Li ser wê temenê wê bi aqil re dadîtî wê, pîvane wê biafirênê.

Di dewama wê de wê di pêvajoya pêşketina wê de wê, welat û ankû dewlet wê, hertimî wê di pêvajoya pêşdeçûyînê de bê û wê, hertimî wê bi

ber ya ideal ve wê bikê ku ew herê. Di wê temenê de wê têngîna dewleta ideal a platon wê her ku ew diçê wê baştir bibê û wê her ku ew baştibûn bû jî wê bi ber wê ve wê çûyin wê bibê. Aliyên weke yên bi rewîstî li ser keseyekê û bi zanebûnê û hwd re wê, ew wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê bahsa destûrên baş wê bikê û wê, ew wê, di wê pêvajoya pêdeçûyinê a bi ber ya ideal de wê, destûrên baş wê bikina temenê gihiştina mirovên baş. Di wê temenê de wê, hem destûr wê weke pêwîstîyekê bin û hem jî wê weke temenê ideal ê civakî û pêşketina wê jî wê bi wê re wê ji temen ve wê biafirênin. Di wê çerçoveyê de wê her destûr wê erk û îşlevên wê çî bin wê ew pêwîstin werina fahmkkirin û li gorî gîyane wan di temen û nêzikatiyek baş adilane de bi wê tevgerînê wê bixwezê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê çî wê çawa bê û wê xwediyê çî xosletan bê wê di dewama wê de wê li ser têngîna destûrî re a rêveberiyê re wê, bi wê re wê bixwezê ku ew wê bikirpênê. Di têngîna dewleta ideal de wê, her asta li pêş ku wê bigihîjîyê de wê hinekê din wê xweşî û şahî bê. Wê di wê rengê de wê gihiştina başbûnê bê. Di awayekê de ku wê çendî wê sînorê wê zêde ne diyarkirin jî wê gotinek 'azadiyê' ku wê weke li pêşîyê wê li wê were lê gihiştin wê bahsa wê bikê. Di wê hevoka xwe ya ku wê bahsa wê li wê gihiştinê de wê bahsa zarokan, jinan, koleya, û hwd jî wê bikê. Di berhema xwe ya li ser 'destûran' de wê, bahsa destûr û nitelikên wan wê bikê. Di dewama wê de wê li ser xûy û rengê tevgerîna gîyanê, sazûmane wê û rastarastîya wê bisekinê. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê bahsa destûran wê bikê wê, bête ser ziman ku 'wê destûr wê ji keyfiyê wê nebin' re wê salixbikê û wê di dewama wê de wê bahsa nitelik û pêwîstî û armanc û bi wan çêbûna temenê pêşketina civakî a bi wan wê bikê. Li ser wê re wê kirpendên bi têngînî li têngîna dewleta ideal wê bikê. Platon bo ku ew giringiya destûran wê werênê ser ziman wê kirpendinê li ser gîyan û bedenê û têtikiliya wan a bi hev re ku wê çawa wê hebê wê bi wê re wê bikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, di destûran de wê zagon û nerîna wan ya bi armancî ku wê pêşwîstî bê di heviyekiyekê de bê wê li ser wê bisekinê. Wê ahengê gîyanî wê bi wê re dixwezê wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê bi wê re wê gihiştina li sîyanê wê, çawa wê ji wê were wê weke armanc bê wê bixwezê ew li ser wê bisekinê.

Di awayekê din de jî platon wê têtikiliya girêdana bi destûrê û bi destûrê ew xwe şenaz hîsbikê û bigihêjê sîyanê û di dewama wê de ew bi wê re mazin bibê re wê bête ser ziman. Wê dema ku ew bahsa li gorî destûrê

kirinê wê werênê ser ziman wê bi gotina 'yazdanê yazdanan jî ku ew li gorî destûrê ku ew tevbigerihe wê demê mirov jî pêwîsta ku ew li gorî wê tevbigerihe' re wê werênê ser ziman. Têkiliya destûr û yazdanan wê bi wê danîna wê re wê, regekê din ê xwûdayî wê bikê ku ew bidiyê û wê, di dewama wê de wê, weke ku wê di demên hemdem wê zaneyên weke hegel ku wê bahsa 'dewleta xwûdê' wê bikê bikin wê, di dîmenekê ne dûrî wê de wê, platon wê, çerçoveya şîroveya xwe ya destûrî wê li ser wê çerçoveya dewletî a ideal ku ew li wê dihizirê wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Gihîştina li **dewleta ideal** wê di regekê de wê, rengê wê çawa bê wê bi wê rengê wê bixwezê wê werênê ser ziman. Lê di regekê din de wê, di nava şîroveya platon de wê, tiştê din mirov bi şîroveyên wî re wê hîs dikê. Her çendî ku wê bi şîroveyên wî weke ku wê bi derfet bê ku weke ku mirov bigihijê şîroveyek bi wê rengê a têtîna xwûdayî jî lê wê weke ku ew wê, regekê model girtinê re ew, weke ku ew dixwezê wê li ser rûyê ardê wê di awayekê de wê bikê û wê werênê ser ziman, ew kirpendinên bi wê rengê ku ew dikê wê zêdetirî wê weke têtîhna morfolojîkî û pêjnî wê xwe di regekê de wê weke bidina dîyarkirin û wê di regekê de wê weke bixwezîna xwe li holê mirov bidin.

Bi têtîna dewleta ideal re ew weke ku wê dixwezê wê bêtê ser ziman wê, ne gihijiyê ya dewleta pîroz. Lê bi sadsalan ew bi navê wî û ji nava têtîhên wî hatiya fahmkirin.

Wê têtîhê mirov çawa dikarê weke encamekê li wê bigihijê. Di tipolojîya sokrat de ku ew weke kesekê dihê cezakirin û qatilkirin û ew di wê temenê de wê li ser wî û weke ji devê wî wê nerîna bi wê ku ew dixwezê bigihê wê dewleta ideal wê dixwezê wê werênê ser ziman. Wê dîmenê dewletî ku wê sokrat qatilkir weke ku ew dixwezê wê li şûn bide hiştin û ji wê derbas bibê û ya ideal wê çî ku wê sokrat jî wê karibê di wê de weke xwe û bi hizrên xwe bijî weke ku ew dixwezê wê weke armanca idealên xwe yên ku ew di wê temenê de dihênê ser ziman wê werênê ser ziman. Ew di dîmenê dewletîya xwe de wê têtîna idealê wê bicih bikê. Wê di dewama wê de wê, di wê têtîna idealê de wê gotinên weke 'şahîya mirovan', 'dîlxwesîya mirovan', 'gihîştina li sîyanê' û hwd wê, bicih bikê û wê werênê ser ziman. Di wan de pêşketin û mazinbûnê wê werênê ser ziman. Li ser wê çerçoveyê wê yên destûrçêker û ankû destûr hanîn

*Zuckert, Catherine (2009). Plato's Philosophers: The Coherence of the Dialogues, The University of Chicago Press

wê çawa wê, bi wê berpîrsîyarê wê tevbigêrîhê û cihcîhkirina wan û wê, çawa wê di dewama wê de wê dadîtî wê were li cih wê li ser wê bisekinê. Ya ku wê platon bi têngîna destûrê wê zêdetîrî wê li ser hanîna li cih a dadê wê bide hizirandin wê di wê temenê de wê hinek hêst û hizir wê weke ku wê bi wî re wê hebin. Wê mirov ji gotinên wî hîs dikê. Di dewama wê de ku ew bahsa destûran dikê wê li ser formeliya destûran wê bisekinê. Ku wê hinek mijaren wê rastarast wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman û hinekan wê ji wan derbas bibê bêî ku ew wan werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi aqil û hesesiyetek baldar ku ew bi wê re were kifşkirin ew li ser wê were sekin in. Rêveberîyek ku ew filosofekê weke sokrat bi ceza dikê wê, platon wê, di wê de wê werênê ser ziman ku rêveberî ji aliyê filosofan ve were rêvebirin. Hinekê bi morfolojikî ku mirov li wê dihizirê wê ev wê têngînekê wê bi xwe re wê, di mejiyê mirov de wê bi wê re wê, bi kûrahiya fahmkirinê re wê weke ku wê karibê di mejiyê mirov de bide çêkirin. Di awayekê de wê dema ku ew bi destûrî li dana cezayê û ankû cezakirinê wê bi hizirê wê, bi gotina ” li mirovek ne rast wê, dana cezayê wê çendî wê rast bê” ku ew li wê dihizirê wê, di dewama wê de wê weke ku wê tefkir bikê û wê bixwezê bide tefkirkirin ku ew ceza li mirovekê ku ew maf nekê wê ji wî re wê vajî wê çendî ne rast bê wê weke ku wê bixwezê bêne ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, ya rast kirin û kesekê ku ew maf nekê newê lê dayin jî wê, ji wê têngî û **gotina wî were fahmkirin**. Di wê çerçoveye de wê were dîtin ku ew bi xesesiya wê kirpendinê li ser **têngîna dadê re wê bikê**.

Di dewama wê de wê dikarê wê ji aliyê din ve jî wê werênê ser ziman. Ew têngîna dadê wê bi wê rengê wê, weke aliyekê zêde giring ku ew li wê were lê hizirkirin wê were hanîn li ser ziman. Ji aliyê mafê mirov ve bêdadî ku mirov wê bi çend aliyan wê derkeve li holê. Bêdadîya ku ew di asta kesekê de ku ew xwe dide dîyarkirin; ku wê hinek kes wê mafên wan wê rastarast an jî ne rastarast wê ku wê bînpê bikin û yan jî wê, weke muameleyek ku ew pêşîya wê were girtin ku ew derdikeve li holê. Di asta dewletan de bêdadî wê dema ku wê mafê beşek hemwelatî wê ji aliyê beşek din a hemwelatî ve ku wê were bînpêkirin û dewletê mudahele li lê nekir, an jî bi awayekê aktiv mudahele li lê nekir; an jî bi bi saziyên xwe ew bixwe wê bînpêkirinê dikê û yan jî di rewşên wê de ku wê ew pêwîstîya wan mafan ne hanî li cih wê, hingê ew bînpêkirin wê were kirin. Di asta dînyawî de bêdadî, di hin şertûmercên dîyar de, di temenê mafê kes ên bîngîhên de, ku wê encamên wê yên bi pêwîstîni wê

bibin mafên komî ku wê li leyha yên komêk din wê werina bînpêkirin an jî hatina bîncavkirin wê ew bînpêkirin wê were û bibê.

Di mijare gotina dadê de wê dema ku mirov wê di dewama wê de wê hinekê din wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê wê di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de dad û dadbûn wê di wê rewşê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin. Em î ro ku wê di nava têtîna desthilatiyekê de wê li wê bihizirin wê, gelek aliyên wê yên ku ew dikarin werina ser ziman bi wê re wê hebin. **Li leyha komekê û ankû etnisiteyekê** yê din hanîna ser ziman û ankû weke wê dana dîyarkirin wê ji temen ve wê yên ku ew weke yên din hatina dîyarkirin wê ji mafên temen û bingihînî wê weke werina bêpar hiştin. Wê ji aliyekê din ve jî wê di demên hemdem de ku em di çerçoveya têtîna desthilatê de wê werênina ser ziman wê di rengên şîrovekirina bend û rêgezên destûrê bi aliyekê û awayekê ku wê weke encamên wê li hemberî komekê bê û li leyha komekê bê. Di wê temenê de wê saziyên desthilatê jî ku ew xwe li wê dirazênin û ankû ew weke wê rengê xwe bi helwest û kirin û bertekên xwe re didina dîyarkirin wê hingê wê encamên wê xwe di wê temenê de wê, di asta civakî de wê, di temenê bînpêkirinan de wê bidina dîyarkirin.

Mafên bingihînî ku mirov bahsa wan bikê wê, yên komî û yên kesî wê di awayekî de wê bi têtîliya wan ya bi hev re wê karibê fahmbikê û werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê ev wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di serî de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê dema ku wê, mafên komî wê ne hatibê pênasîn wê, hingê wê bahsa bikarhanîna mafên kes jî kirin jî wê tenê wê ji gotinna binvala û ankû manipulasyon û hwd û pê de wê derbas nebin.

Di mijare mafê û bikarhanîna maf de wê, di wê rengê de wê, ev wê dîsa wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê li ser wê bisekinê û wê karibê wê werênê ser ziman bê wê xwe bide dîyarkirin. Li vir wê aliyekê din ê manipulatif ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman wê ew jî wê, di çerçoveya têtîna ku wê mafê mirov wê, bi çerçoveya derfetên mirovî ve wê were girêdan re wê were salixkirin bê. Li gorî wê gotinê wê di wê temenê de wê bi wê rengê wê were gotin. Mafên bingihên ên mirov wê, bi derfetên mirov re girêdayî wê bibê. Bêdadî wê weke wan derfetan ku ew dernexisti li holê, yan jî ne hafî derxistin li holê bi rewşên wê re ew dibê. Tabî di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re balê bikişênê li ser derfetbûna mirov û karîna kirina

mirov. Di pêvajoyên dîrokê de wê bi serkevî xwe hanîna ser ziman û kirinê û hwd re wê, karibê wê di rengekê de wê, werênê ser ziman. Lê ev aliyên weke bi derfetîtîya mirov re wê were ser ziman ku wê, çendî wê kirpendinê wê li ser pêşketina mirov re wê bikê jî lê wê weke ku wê bi zanebûnibê û ankû ne bi zanebûnî wê, fektorên desthilatî û şewayên sererastkirinên destûrî û hwd ku ew weke asteng li pêş hatina danîn jî wê ji berçav bixwezê dûrbikê. Yan jî wê bixwezê ku ew di awayekê de ji aliyekê ve ser wan binûxûmênê. Bêdadî wê ne rewşek ku wê ji rewşan weke derhanîna xwestekan ku ew dibê wê, bi wê were wê were ser ziman bê. Wê vajî wê, di encama dîyarkirinên bi zêhnî ên bi destûrî û hwd ên li pêşîya wê ku ew dihêna danîn re wê bibê.

Di rewşên salixkirinê ên bêdadîyê û bidadîtîyê de jî wê herdû ali wê weke du gotinên ku wê hem rewşên cihê û hem jî hizir û nerînên cihê wê bi xwe re wê, di rengekê de wê karibin bidina dîyarkirin bin. Weke encamakê ku mirov li bêdadîyê bihizirê wê li ser çî temenê wê bibê û wê çawa wê bibê wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê bi wê û ji wê rewşa wê bê ghiştin li wê hizra ku ew di temenê de wê weke ku wê ew encam derxistîya li holê jî.

Di awayekê din de jî wê ji aliyê gotinî ve wê weke aliyekê din wê, têgîna dadê ku wê weke 'xwestekê' wê were pênasêkirin bê. Di gotinê de wê ev intibayekê şaş jî wê bi xwe re wê bi gotinî wê bihawênê. Wê dema ku weke xwestekê wê pênasêkir wê demê wê ew weke dikarê weke xwestekê were li cih û newê li cih jî. Bi wê rengê jî were lê hizirkirin. Xwestek di mantiqê wê de wê ew wê, bi wê re wê bi têgîna bûyin û nebûnê wê bi wê re wê hebê û wê karibê li wê were lê hizirkirin. Lê gotina dadê wê hinekê din wê bi cidiyetekê mirov wê ji wê zêdetirî wê karibê wê li wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê, fahmbikê.

Di awayekê de wê bi heman rengê ku me li vir bahsa şaşîyê bi gotinê kir wê aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman û êdî derbas bibê. Ew jî wê bi têgîna destûrê re wê karibê bahsa dadê were kirin? Yan jî wê her destûr wê xwediyê wê sîyanê bê ku wê, karibê dadê bide? Yan jî wê destûr wê armanca wê dad dayin bê? Ev pirs wê di rengekê de wê weke aliyna ku mirov wê di serî de wê di dewama wê de wê karibê bi wan bihizirê û hinekê li wan tefkir bikê bê. Wê dema ku wê, destûr wê, li desthilatê û domandina wê û xwestekên wê hizirî wê, hingê wê nikaribê wê bi idiaya pêşxistin û ankû hanîna dadê li cih bikê. Di wê temenê de wê, têgîna dadê wê weke astek piştre wê were wê di wê rewşê û têgîn û rengê fahmkirinê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin. Di awayekê de

wê dema ku mirov wê bahsa wê bi têngîna desthilatê re wê bikê wê, di serî de wê, çendî ku wê bi derxistina li pêş a ramyariyê re wê têngîna dadê wê bikeve asta dûyem de wê, di rengekê de wê bi ji ya ramyariyê dûrkinê jî wê karibê di rengekê de derkeve li pêş. Di wê nûqtayê de wê kifşkariyên ramyarî ku ew ne xwediyê dîyarkeriyekê li ser ya têngîna destûrî re bê. Vajî wê ku wê yên destûrî wê li ser wê re wê, serwer bê. Ev wê di rewşekê de wê, ji ya rewşa serwerbûna têngîna ramyariyê zêdetirî wê baştir bê. Lê wê dîsa wê hinek aliyên wê yên wê yên bi têngîna destûrê ku ew bi wê bixwe re werina şîrovekirin wê hebin. Ew jî wê bi ali û têngînên weke di xwe de girtûbûna destûran li kirinîya jîyanê û hwd re wê xwe bide dîyarkirin bê. Di wê nûqtayê de jî wê pirsgirêk wê di wê rewşê de wê bide dîyarkirin. Li gorî destûrê şîrovekirina rewşê wê ji aliyekê ve wê weke wê lêkirina rewşê wê ji hanîna wê rewşê ser ziman wê zêdetirî wê weke têngînek rewşî a hatî afirandin li gorî wê ahenge rewşê û têngîha destûrê a weke navbeynkar wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Dad, destûr û mafê mirov di demên hemdem de

Wê dema ku em gotina 'dadê' wê di wê nûqtayê de wê weke referans wê hildina li dest wê di dewama wê de wê dikarin wê weke aliyekê wê yê girîng wê karibê wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman. Di mijare têngîha dadî de wê, weke ya ku wê, di demên kevnera de jî wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê di wê de wê, weke aliyekê ku wê, di wê de wê bi bi têngîna 'bidadî' û aliyê din wê weke ya 'bêdadî' ku wê di wê de wê were kifşkirin wê were ser ziman bê. Aliyê bêdadî wê weke yê negativ bê. Aliyê bidadî wê weke aliyê pozitiv wê di nava têngîna dadê de wê were pênasekirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di aslê xwe de wê di çerçoveya gotina dadê de wê, mijare bidaditîyê û bêdaditîyê wê weke du aliyên ku wê pêşî wê di temenê de

* Heinze, Eric (2013). *The Concept of Injustice*. Routledge

*Zuckert, Catherine (2009). *Plato's Philosophers: The Coherence of the Dialogues*, The University of Chicago Press

*"A Guide to the Treaty of Lisbon" (PDF). The Law Society. January 2008. Archived from the original (PDF) on 10 September 2008. Retrieved 1 September 2008.

wê karibê wê, di renekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman. Wê ji hinek aliyên ve wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê mijare bêdadîtîyê wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê, di rengê têngîna mafê de ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin wê bi têngîna bidadî wê ya bimafêbûnê wê werênê ser ziman û yê bêdadîtîyê wê ya bêmafêbûnê wê di gotina mafê de wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare dadê wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê di destûrekê de wê hebûna dadê wê li ser wê temenê bidadbûnê û bêdadbûnê re wê karibê wêbi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman. Di mijare têngîna destûrê de wê, dema ku wê mafekê ji kesekê re ew newê naskirin wê demê wê ew destûr wê bo wî kesî wê weke bêdadîtîyê wê bide dîyarkirin. Yan jî wê weke ji wî re wî ne xwediyê temenekê dadî bê. Di wê temenê de wê, sînôrên bi têngîna dadê ên di gotina destûrê re ku wê werina kirin wê bi xêzkirina wê çerçoveya wê ya têngîna û hwd re wê bi wê re wê were dîtin ku wê werekirin.

Di nava têngînan destûrî ên netewan de wê ew sînôr wê di renekê de wê hertimî wê were xêzkirin. Wê di wê temenê de wê, komên nava civakê bê û ankû bi etnikê cih bin wê di wê temenê de wê xwe ji wê çerçoveyê de wê, nebînin.

Di awayekê de wê mijare destûrê û mafê wê di wê temenê de wê, di renekê de wê dema ku mirov wê ji aliyê ve wê bi têngîna destûrê re wê li wê bihizirê wê, aliyê ku ew salixdikê wê, aliyê ku ew salixkirî wê karibê ji wê re bibê temen û ankû wê ew karibê ji wê re jî bibê temenê dadekê û ankû bi wê re wê karibê weke wekeheviyekê bide çêkirin?

Di wê çerçoveyê de wê, ya ku ew di destûrê de hat salixkirin wê weke ya ku ew wê di wê temenê de wê 'weke maf' ku ew dihê dest nîşandin bê? Ya ku ew ne hatî dest nîşandin wê weke di wê de neyî wê were dîtin. Tişteke ku ew di wê de ne hatî ser ziman wê çawa wê karibê bê gotin ku ew nîn a? Di wê çerçoveyê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê ku wê, di wê çerçoveyê de wê bi têngîna destûrê re wê, di renekê de wê, di demên hemdem de wê bi wê re wê were lê hizirkirin û nîqaşkirin.

Di dewama wê de wê, dikarê wê li wê hizirê ku wê ya ku ew ne hati salixkirin û pênasekirin di destûrê de wê weke 'ya nemeşrû' wê were dîtin û wê di wê temenê de wê weke ya hebûna dervî destûrê bê û ankû

dervî destûrê hatî hiştin jî wê were dîtin û wê li wê were lê hizirkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê hizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê ya dervî destûrê wê, di wê temenê de wê weke ya ku ew ji wê mafê destûrê nikarê sûdbigirê jî wê were dîtin. Wê di wê temenê de wê bi destûrê wê nexwediyê ti mafê bê wê were lê hizirkirin. Wê demê wê mafên destûrê nasdikê wê çi bin? WÊ di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê hinekê wê li wê bihizirê û wê karibê li ser wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê di wê temenê de wê, di temenê statû û hwd de wê, mijare salixkirinên bi destûrî wê weke aliyekê bi pirsgirêk ê li ser destûrên netewan û hwd re ku wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin bê. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê hinekê wê ji wê aliyê ve wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, destûr wê, di wê çerçoveyê de wê ji ya civakekê û komek civakî zêdetirî wê weke ya desthilatekê ku ew li gorî wê dihizirê û dihênê ser ziman bê. Wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare têngîna dadî de wê dema ku em bi wê re wê li wê dihizirin wê demê wê destûr wê nikaribê wê di wê îdiayê de bê ku ew xwediyê têngînek giştî a dadî bê. Wê di awayekê de wê ji yekî weke bidadî were ji yê din re weke bêdadî were wê demê wê ew destûr wê, nikaribê bahsa dadekê wekheviyê wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê hingê wê mijare destûrê wê karibê wê li ser wê temenê û çerçoveyê de wê karibê wê bi wê dualiteya ku ew bi wê aliyê hundurê destûrî û yê dervî destûrî weke mayî û hwd re wê bikê bernîqaşê de. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê hinekê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di serî de wê dema ku wê, bahsa destûrê wê were kirin wê di gotinê û di rengê hanîna ser ziman de wê, çi ji wê were fahmkirin jî wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê li ser wê bisekinê û wê fahmbikê bê. Di wê rewşê de wê mijare destûrê wê di intibaya xwe ya pêşî de wê, têngîna ku wê mirov wê bixwezê wê ji wêbigirê wê weke hêvîyek mirovî bê û wê, di temenê têngîna dadîtîyê de bê. Wê di wê rengê de wê, ya ku wê di serî de wê di meji de wê bikê ku ew bide biriqandin wê di wê şêwayê de bê.

Di demên piştî ronansê û pê de wê mijare hebûnê wê, ji gelek aliyan ve wê dinava felsefeyê de wê were nîqaşkirin. Hewldana di nava wê de

gihiştina li rastiye wê, di wê temenê de wê di xwe de wê weke kirdeyekê wê, rastîya di temenê wekhevîyê de jî wê di xwe de wê bihawênê.

Di mijare felsefeyê de wê, ew wê bi wê re wê, di rengekê de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê dema ku em di demên piştî ronansê de li mijare têngîna fahmkirina bi pêşketina mirov û mafê re wê hilde li dest wê di serî de wê tevgerên di wê demê de wê bibin wê karibê direngê de wê bikirpênê. Minaq 'şerên olî' ku wê werina kirin wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, kirdeyekê wê di xwe de wê bihawênin. Weki din wê, otoriteya olî wê di rengekê de wê, bi wê re wê, were dîtin ku wê were û zayıf bibê. Wê, li şûna wê, otoriteya zanyarî a civakî û hwd wê derkeve li pêş. Têgihên weke humanismê wê di wê rewşê de wê weke encama wê ku wê mirovparêziyê wê di xwe de wê werênina ser ziman wê bibin.

Di wê warê de wê, ronans wê, aliyekê wê yê giring ku wê layiqitiyê wê pêşbixê wê, were dîtin. Wê di wê temenê de wê, têgihêk dewletî ku wê di wê de wê, têgihên weke yên baweriyê, çandî, rewîstê, hûqûqê û hwd wê, weke aliyana ku wê di nava wê de wê werina hildan li dest bin. Di wê demê de wê li ser temenekê felsefeyî wê were dîtin ku wê kes û zaneyên weke **hugo Grotius** wê derkevin û wê mijare destûr û mafên mirov ên gerdûnî û pozitivî û hwd wê çawa wê bibin wê hinek kirpendinên ku wê bikin wê bibin. Di nava têgihên Grotius de wê gotinên weke 'mafên xwezayî' wê di rengekê de wê were dîtin ku wê were hildan li dest û wê bê şîrovekirin.

Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê têgiha mafên xwezayî wê di wê temenê de ku wê were nîqaşkirin wê bi demê re wê were dîtin ku wê, temenekê baş ê fahmkirinê wê biafirênê û ev temen û ankû bingeh wê heta ku wê di demên piştî wê ji têngînên weke yên bi navê 'doktrina mafê mirov' û ankû 'denezena mafê mirov' û hwd ku wê were ser ziman û hwd re jî wê temen û çerçoveyek hizirkirinê wê were dîtin ku wê biafirênê. Ev pêvajo wê, bi awayekê wê, bi rewşên weke şorewşa fîransa û hwd ku wê di wan waran de wê, di awayekê de wê encamên giring wê bi xwe re wê werênê wê, ji wan re jî wê bingihêkê fahmkirinê wê weke ku wê biafirênê.

Ev dem wê di wê temenê de wê weke demek ku wê di wê de wê, mafê

* Encyclopædia Britannica Online, Encyclopædia Britannica Online-ID biography/Hugo-Grotius, besøkt 9. oktober 2017

*Haggenmacher, Peter(1983). Grotius et la doctrine de la guerre juste. Paris: Presses Universitaires de France,

mirov wê, ji gelek aliyan ve wê li lê wê were lê hizirkirin. Azadiya mirov, serbesti, perwerde û hwd wê, weke aliyên ku wê bi wê re wê, were lê hizirkirin. Wekî din mafûazadîya nava zayendan û ankû çûn û komên civakî û hwd jî wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Têgînên di temenê çînî de ku wê werina ser ziman wê, ji aliyekê ve wê destpêka wan wê li ser maf û azadîyê û bidest xistina azadî û berdêla kar û xabata xwe û hwd re wê dest pê bikê.

Di destpêka ronansansê de wê hizrên felsefeyî ên weke ku wê em di demên kevnera de bi sofistan û epikurusîyan re wê dibînin û ku wê di temenê têgîn û ankû hevpeymaniyek civakî ku wê were bi gotinkirin wê di wê demê de wê, bi awayekê zelal û safî wê encamên wê bi şenber û fizîkî wê werina dîtin. Wê di wê çerçoveyê de wê, di dewama wê de wê têgiha maf û azadîyê wê di demê de wê, weke xosletna demê wê êdî wê xwe bidina dîyarkirin û wê derkevina li pêş.

Di wê temenê de wê hemû sazî û têgihên ku ew pêşîya wê têgîna maf û azadîyê digirin û ankû ew ji aliyê xwe ve wê, weke astengiyê diafirênin wê di rengekê de wê hin bi hin wê bikevina ber lêpîrsînê de. Bandûra dîmenê olî ê serdema navîn û ku wê çawa wê civake olî wê biafirêne û wê, dervî wê, destûrê nedê hizirkirin û pêşketinê ku wê, bê derbaskirin û pê de wê, ew wê, di dewama wê de wê, xwe di aliyên din de jî wê bide dîyarkirin.

Aqil wê, di wê demê de wê zêdetirî wê bikeve nava jîyanê. Weke aliyekê ronansansê ku mirov wê karibê bi wê re wê, bikirpenê û wê werênê ser ziman wê pêşketina weşangerîyê û ankû çapkirina pirtûkan û hwd wê, bi zêdeyî wê weke bingihê civakî ê bi aqilî ku wê rengê pêşketina wê ya bi ber demên hemdem de jî wê ji aliyê xwe ve wê bide dîyarkirin bê. Wê dema ku wê bahsa civakê û kesên weke endamên wê were kirin wê were dîtin ku wê di demên ronansansê de wê ev alî wê werina nîqaşkirin. Minaq wê, têgiha weke 'serwerîya civakî' wê weke bi gotinkirina wê di demên ronansansê de wê ji aliyê zane û filosofên weke **Johannes Althusius** (1557-1638) û hwd ve wê were hanîn li ser ziman. Wê kirpendina têgihên weke 'serwerîya civakî' û di dewama wê de bi wê re hizirkirina mafên kollektîf û ankû 'mafên hevbeş' û ankû kes û mafê mirov û hwd wê, weke aliyên ku wê bi wê re wê di dewama wê de wê karibê were kirpendin û wê were ser ziman bê.

Li ser civakê û dewletê wê di wê demê de wê were dîtin ku wê nîqaş wê werina meşandin. Wekê din wê bi awayekê xiyalî û ankû otopyayî wê civakek çawa wê were pêşdîtin û hwd wê bi wê re wê were dîtin ku wê

were lê hizirkirin. Ku wê weke otopyayên demî jî wê werina bi navkirin Thomas More (1478-1535), Tommaso Campanella (1568-1639), Francis Bacon (1561-1626) û hwd wê weke kesna ku wê di wê temenê de wê werina ser ziman bin. Francis Bacon wê ji wê zêdetirî wê weke filosof û rêvebervanekê keyeniyê ê demê bê û wê, di wê çerçoveyê de wê bi hizrên xwe yên ku ew dihênê ser ziman bi felsefeyî û hwd re jî wê balê wê di wê çerçoveyê de wê bikişênê ser xwe. Bacon wê di berhema xwe ya bi navê “Nova Atlantis” (Atlantis’ a nû) de wê, awayekê nû ê dewletî û hwd wê tipolojîya wê werênê ser ziman. Di nava hizrên wî de wê, bi wê xosletê wê hanînên wê, werina dîtî ku ew bi awayekê dixwezê li ser temen û bi têgihêk zanyarî û ankû zanistî wê werênê ser ziman û wê di wê çerçoveyê de wê, bi hizrên xwe yên ku wê werênê ser ziman re jî wê were nasîn.

Di wê pêvajoya dîrokî de wê navê berhemên ku ew dihên li holê weke bi nivîsandinê û hizirvanên demê wê bi zêdeyî wê hey û heyraniya mirov wê kişênina li ser xwe. Ên weke Montaigne, Erasmus, Mirandola, Petrarca û hwd wê di dîmenekê humanist de wê bi hizrên xwe yên ku wê werênina ser ziman re wê derkevina li pêş bi navên xwe re. Ên weke Descartes, Spinoza, Leibniz û hwd jî wê bi felsefe û rasyonaliyê û têgihên xwe yên ku ew dihênina ser ziman re wê, bi heman rengê wê ji aliyekê din ve wê, bale mirov wê bikişênin. Ên weke Locke, Hume, Berkeley, **Rousseau**, Diderot, D’Alambert û hwd jî wê weke ronakbîrên dema ronansê wê hey û bale mirov wê bikişênina ser xwe. Di dewama wê de wê bi felsefeya ramiyarî û hûqûqê û hwd re wê navê yên weke spinoza, Hobbes, Bodin, Grotius, Althusius û hwd wê were dîtî ku wê derkeve li pêş. Ev pêvajo wê heta demên piştî barokê ku wê hin bi hin wê bi tevgerên civakî û çînî ên weke bi marksistan û hwd re wê derkevin wê xwe bide domandin û wê di rengekê de wê bandûra xwe wê di dewama hev de wê bide dîyarkirin. Wê dema ku em li nava têgîn û hizrên kesên weke van kesan ên demê binerê wê di rengekê de wê bi şîroveyên ku ew dikin ku ew li ser hev re bê û ankû li ser têgihên berê re bê ku ew dikin ku ew bigihijina ‘ya rasttir’ wê, di wê çerçoveyê de wê çerçoveyek hizirkirinê a giring wê bide dîyarkirin ku wê biafirênin. Di wê demê de wê hizrên ku ew bi felsefeyê wê werina ser ziman wê, di wê temenê de wê çawa wê, çerçoveyek baş bo jîyane mirov û bi wê temenê maf û azadiya mirov bi jîyane wî ya civakî û hwd re wê biafirênê wê li ser wê re wê were dîtî ku wê were lê hizirkirin. Di wê rewşê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê dikarê wê dúbare wê bikirpênê

wê mirov bi hebûna xwe wê weke têgihek navendî ku wê ji wê gav were avêtin wê were dîtin ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Hinekê jî wê dema ku wê bahsa dema ronansên wê were kirin wê ji aliyê **rasyonaliyê** û **humanisma** wê ve wê kirpendinên ku wê bi têgînî wê werina kirin re wê bahsa wê were kirin û wê di nerîna van têgihan û hwd re wê li wê werê nerîn û wê were xwestin ku ew were fahmkirin. Ev wê weke aliyekê giring ên bi pêşketina demê re ku mirov wê karibê wê fahmbikê jî bê.

Ji dema ku mirovan di nava hev de bi civakê dest bi jîyankir û ketina farq û hişmendiya xwe hebûna xwe ya civakê de wê hebûna destûran û hwd jî wê weke aliyekê wê yê ku wê bikevina rojava mirov de. Wê bi wê bidest hizirkirinê bikê ku ew bo ku ew bi hev re di nava hev de bijîn wê pêwîstiya destûr û zagonan wê bihizirê. Ev wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê herkesek wê, çawa wê bi wê re wê bi hev re wê bijî û wê li mafên hev wê, binerin û wê rêzê wê li hev wê bidina nîşandin û hwd wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bibê. Pêwîstiyên bi destûrî û hwd ku wê mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê ku ew divê ku ew hebin wê ji hinek hêstan û hwd wê bibê. Ew jî wê ji têgîna dadîtîyê ku mirov wê li wê dihizirê û wê wekhevîyê ku wê bi wê bixwezê ku ew di jîyane xwe de û bi xwe re bibînê wê ji wê were. Di nava jîyane komî de wê di wê temenê de wê têgihên kevneşopî û çandî û hwd wê were dîtin ku wê bi wê re wê bibê. Wê, bi felsefeyî jî wê li wan wê were lê hizirkirin. Têgînên weke bi destûran re wê were lê hizirkirin weke ku em di nava hizirkirinên felsefeyî de dibînin wê li ser temen û bingihêkê xwezayî wê bi wê re wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê têgîna mafê gerdûnî û ankû mafên xwezayî û ankû yên ku ew weke mafên li gorî ya xwezayî û yên ku weke ne li gorî ya xwezayî weke bi destûrên ku wê bi destê mirovan wê werina çêkirin û hwd re wê bîn hizirkirin û wê werina hanin li ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê têgihên **sofistan** ên di rengê destûrên xwezayî û yên ku ew bi destê mirovan hatina çêkirin wê cihêkirina nava wan û yên ku ew bi destê mirovan dihên çêkirin ku wê çawa wê çavkaniya pirsgerêkên civakî wê biafirênin wê li ser wê bihizirin û wê hizrên xwe wê werênina ser ziman. Sofist wê ji aliyekê ve wê mirov wê weke ast û pîvanê wê, di rengekê de wê bibînin û wê di temenê fahmkirin û zanîna xwe ya xwezayî de wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê, sînor wê mirov bibînin. Dervî wê ti têgihên serxwezayî û hwd wê, nebînin.

Li vir wê dema ku wê, bahsa destûrên xwezayî were kirin wê ji du aliyên ve wê pêwîst bê ku mirov wê fahmbikê. Yek wê weke ku wê carna platon jî di berhema xwe ya bi navê 'welat' de wê bikirpênê wê weke 'destûrên yazdanî' ku wê werênê ser ziman bê. Ya din wê weke aliyê din jî ku wê, li ser têngînek bi wê rengê re wê kirpendin wê bi wê re wê newê kirin û wê li gorî wê, herikin û pêvajoyên jîyane xwezayî ên xwezayî û ankû şertûmercên xwezayî ku wê bi wan wê were lê hizirkirin bê. Di wê temenê de wê ji wê têngîna xwezatiyê wê ya ku wê were fahmkirin wê bi awayên cihê re wê were dîtîn. Lê wê di van herdû aliyên de wê bi serekeyî wê were dîtîn ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Tabî wê dema ku wê bahsa mafên xwezayî wê were kirin wê weke mafên ku ew mirov wê xwediyê wan bê û wê, dewrî ti kesekê din wê nekê û wê ew ji hebûna wî ya ku ew heya wê werin bin. Sofist wê, dema ku wê li wê bihizirin wê bi têngîna weke 'mîrov pîvane her tiştê ya' re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Li gorî wan wê di çerçoveya mafên xwezayî de wê tenê û tenê wê karibê çareserî di jîyane mirov de wê bi maf û azadiya wî re wê were û wê karibê serbest bibê. Di wê temenê de wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, weke ku me li jor li çend deveran wê hanî ser ziman ew wê, çavkaniya pîrgirêkan wê ji wê rastîya xwezayî bi destûrên ku ew bi destê mirov û wê werina çêkirin û bi wan wê dîrketin wê bibê re wê bîbînin û wê werênina ser ziman.

Tabî wê dema ku em bahsa têngîna xwezayî wê di wê nûqtayê de wê bikin wê di demên hemdem de wê bi kesên weke Hobbes re wê were dîtîn ku wê li wê were lê hizirkirin. Di wê nûqtayê de wê ev nûqtaya xwezayî wê çawa û li ser çî temenê wê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê hiş û aqilê xwe wê li ser wê biwastênê bê.

Di demên hemdem de wê mijare hûqûqa pozîtîv û ya xwezayî wê were lê hizirkirin û wê hin bi hin wê were dîtîn ku wê ji alî şîrovevanên weke yê hûqûqa pozîtîv wê bi nerînek rexnegir ve wê, ji aliyê kesên weke Lon L. Fuller ve wê werê dîtîn ku ew wê were kirin. Ew hûqûqa pozîtîv wê weke têngîhek ku ew bi hebûna desthilatê re heyî wê dihênê ser ziman.

*Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law. Oxford University Press. May
* Elkins, Zachary; Ginsburg, Tom; Melton, James (2009), "Conceptualizing Constitutions", The Endurance of National Constitutions, Cambridge: Cambridge University Press,

Wekî din wê aliyekê wê yê din ê weke bi pirsgirêk ku wê, hebûna hûqûqê bi hebûn û nebûna wê weke mijarek rewîstî wê nebînê re wê li ser wê bisekinê. Li gorî fuller wê, bi civakî bi awayekê bi tendûrûst pêşketina wê 'bi hebûna hûqûqî ku wê bi başî wê çawa wê ya baş wê hilde li dest re wê bibê. Di wê temenê de wê fuller wê li şûna hûqûqa pozitiv wê bisekinê û wê bi temenekê xwezayî wê mijarê bi rêgezên wê re wê, bixwezê ku ew bi formulasyonekê re wê dênê li holê û wê werênê ser ziman. Fuller wê mijare têngîna hûqûqê ku wê çawa wê, li ser bi awayekê destnîşankirina rengê jîyanê, xûy, tevgerî û hwd wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Ew di awayekê de wê, li şûna di nava rêgezên hûqûqî ên pozitiv de wê were noqkirin û bêhn hiştin ew di renekê de wê, bahsa têngîna nermbûnê û di dewama wê de 'an hinekê hûqûq û an jî hinekê zêde hûqûqê' wê bi renekê wê bixwezê bi têngînekê wê formulebikê û wê werênê ser ziman.

Fuller di xabate xwe ya bi navê "The **Morality of Law**" de wê, li ser rewşên weke destnîşankirina bi xûy û rengên din ên rewîstî û hwd re jî wê bi wê re wê were dîtin ku wê li ser wê bisekinê. Çerçoveya ku wê fuller wê werênê ser ziman di çerçoveya têngîna pergale hûqûqî' de wê karibê li ser wê were sekin in. Lê emê li vir zêde ji wê aliyê ve li ser wê ne sekin in. Ji aliyê têngîna mafê mirov ve wê di çerçoveya mijare me de bi awayekê bi sînor emê bi vê rengê hinekê li ser wê bisekin in. Di nava civakê de destnîşankirina xûy û rengê hizirkirin û hwd ê mirov di nava civakê de ew wê, di çerçoveya rêgeza xwe ya şeşem de wê dihênê ser ziman. Wê pergale hûqûqê wê di wê rengê de çawa wê weke renekê bi derûnî û rewîstî rêvebirin û pêşdîyarkirin û ankû bi awayekê rêzanîkirina bi xûyan civakê û hwd re wê li ser wê bisekinê. Ji wê aliyê ve wê têngihên fuller wê rengê bi karhanîna hûqûqê û restên wê weke kontrolkirinê wê çawa wê bê bikarhanîn wê, di renekê de wê li ser wê **bisekinê**.

Di wê nûqteyê de wê dema ku wê bahsa xwezayê wê were kirin wê di wê nûqteyê de wê, bi têngînek hebûna heyî a di temenê wê de wê bi wê re lê dihizirê û wê, di dewama wê de wê bi hebûnê re wê, weke aliyê wê yê giring wê, ew wê, bi wê ya heyî re wê, ji wê hebûna wê dihê wê bi wê re wê têngîna maf wê karibê wê were lê hizirkirin. Tiştê ku ew nebê wê nikaribê bahsa xosletên wê jî bikê. Di wê nûqteyê de bo ku ew bahsa wê xosletên wê were kirin wê pêwîstîya hebûna wê hebûnê hebê. Di wê nûqteyê de wê hebûn wê bi xwe re û wê bi xosletên xwe re jî wê di renekê de wê, bi wê re wê, li wê were lê hizirkirin. Minaq wê aliyekê din wê nûqteyê de ku mirov parantezekê wê vekê bi wê re gotinekê

bibêjê wê derkeve hemberî me. Ew jî wê têgîna ´heman mafê xwestinê´ bê. Weke hev xwestinê wê, di têgîna xwezayî de wê nikaribê wê di wê rengê de wê li wê bihizirê bê. Ku ew hebûnek dervî hebûnekê ew hebê wê demê wê dervî wê ew xwediyê xosletên xwe bê. Wê wekhev kirin wê di renekê de wê, ji herdû aliyan ve jî wê karibê bibê sedema ji ne dîtî ve hatina xosletên aliyan jî. Di wê rengê de wê gotinek din jî wê di wê nûqteyê de wê bi pirsgirêk wê xwe bide dîyarkirn. Ew jî wê ew bê ku ”danişana mafê´ ji wê re jî wê di wê nûqteyê de wê weke lutfekê ku wê were hanîn li ser ziman wê weke têgînek vajî xosletên hebûnê û heyîna wê ku mirov wê karibê wê şîrove bikê bê.

Hebûnek ku ew hebê mirov wê nikaribê wê, di renekê de wê, ew bi yek din re wê were salixkirin. Ew divê ku ew bi xwe û hebûna xwe bixwe re ew were dîtin û pênasekirin. Wê rengê fahmkirina têgîna xwezayê di çerçoveya têgîna mafê de wê di wê nûqteyê de wê bi wê rengê wê karibê wê bi wê re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Çi wê rengê wê mafê hebûnê bi wê re wê bide dîyarkirin? Wê ne danasînadinek weke bi rengê ji wê re maf were nîşandin wê karibê wê bide dîyarkirin bê. Ya ku wê karibê wê bide dîyarkirin wê di serî de wê ew hebûn û xosletên wê yên bi awayê wê heyî re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Bi nerînek gelemperî wê karibê wê, di awayekê de wê bi wê rengê wê bi minaqekê wê werênê ser ziman. Du zindi ku wê yek jin û ya din mêr bê em li wan bihizirin. Her du pêşî hena û zindî na. Wê mafê hebûna wan ya ji wê hebûnîya wan dihê wê pêşî bi hebûna wan re wê karibê bi wê rengê li lê were lê hizirkirin. Lê di aliyê din ê duyem de wê, yek jin û ya din wê mêr bê wê bi xosletên cihê ên hebûnî bin û wê demê wê pêwîstîya li gorî xosletên wan ên cihê nêzîkatî ew nêzîkbûn li wan were kirin. Wê di serî de wê ev wê weke aliyekê wan ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê di serî de wê werênê ser ziman bê.

Hebûn wê di renekê de wê, bi wê rengê wê, bi wê re wê, bi rengê xwe yê heyî re wê, karibê wê li wê were lê hizirkirin. Di wê nûqteyê de ´weke hev danişandina mafê´ di wê nûqteyê de wê pêwîst bê ku mirov wê bi gotinekê wê li wê bihizirê. Dema ku mirov wê bahsa ´weke hev danişandina mafê bikê wê di wê rengê de wê, ev têgîna wekhevîyê wê, di xwe de wê xwediyê hinek cihêbûnên ku ew di wê de ew werina fahmkirin bin. Aliyê pêşî wê ew bê ku wê, di wê wekhevîyê de wê mafên cihê wê, li gorî hebûnê û xosletên wê weke ku ew bi wê dijî wê bi xwezayîya wê re wê li wê bihizirê. Ev nayê wê wateyê ku wê jinekê

weke mêr û mêrekê weke jinê bibînê. Lê wê dema ku em bibêjin ku em weke hev nebînin jî em nabêjin ku wê yek ser ya din re bê. Wê di wê nûqteyê de weke hev bûna xwediyê mafê wê, di wê rengê de wê, di serî de wê bi xosletên wan ên heyî re wê, di wê rengê de wê pênasikirinê bê.

Ev têtî wê, dikarê ji civakê li civakê jî wê weke têtînekê wê lê bihizirê û wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ber ku wê di wê temenê de wê ew ji hev wê cihê bin. Wê bi wê rengê wê, dema ku em wekhev li wê bihizirin wê, demê wê, xosletên wê yên cihê ên bi wê pêşketî hena ku ew weke di dîmenekê de weke ku ew ji nedîtî ve werin wê intibayekê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê bi wê rengê wê li wê bihizirê ku wê têtîna xwezayî wê, di wê rewşê de wê, ku em bi wê bihizirin wê her cûre û ankû cihêbûn wê bi xwezayîya xwe re ku ew were lê hizirkirin di wê wekhevîyê de wekehev nekirin û bi wê wekhevkirinê tûna nekirina xosletên wan ên cihê bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyên wê yên din bê ku mirov wê didewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê rê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê têtîna xwezayî wê di wê rengê de ku mirov wê, li wê dihizirê wê, ev aliyên ku wê weke aliyana ku wê di wê de wê bi awayekê wê li ser têtîna hebûnê û xosletên wê re ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê karibê were hanîn li ser ziman bê. Di dewama wê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê têtîna xwezayî wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê karibê bide dîyarkirin. Têtîna xwezayî wê, di wê rengê de wê di xwe de wê cihêbûna ku ew li ser temenê hebûna gelek hebûnan û cûreyî û cihêbûna wan û hwd re wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin jî bê.

Wekhevi wê cihêbûna ku ew wê di xwe de wê dihawênê wê ew wê cihêbûnê wê ne weke yekê ji ya din çêtir û ne jî wê weke ji wê hêjatir wê bide dîyarkirin bê. Wê vajî wê, di awayekê de wê, her cûre wê bi xosletên xwe re wê, weke ku wê hebê û wê, bi rengê xwe wê hebê. Ew wê, navaroka wê têtîna wê wekhevîyê wê biafirênê bê. Di awayekê de wê, wekhevi wê di wê nûqteyê de wê, di dîmenê ku wê were ser ziman de wekehev xwediyê mafê jîyanê bê, weke hev xwediyê şêwa û rengê jîyankirina xwe û hwd bê. Di awayekê de wê di têtînen demên hemdem de wê bi netewî ku wê derkevina li holê di bin navê wekhevîyê de weke hevkirinê û xosletên cihê wê bi kuştina wan re wê, weke di rengekê

hêrîşkirina li hebûna civakê wê ew têngîna wekhevîyê wê were bikarhanîn.

Di wê rewşê de wê mijare wekhevîyê wê dikarê wê, di wê rengê de wê werênê ser ziman ku wê, wekhevi wê di wê nûqtîyê de wê çî ji wê were fahmkirin wê weke aliyekê giring ku wê bi teybetî wê pêwîst bê ku ew li ser wê were sekin in bê. Di dîmenê destûrên netewî de wê 'weke xwediyê mafê' ku wê were salixkirin wê di çerçoveya têngînek masûmane de wê ev têngîn wê were dîtin. Lê encamên wê ne wilqasî masûmane bin û wê wilqasî wê masûmane wê nedina dîyarkirin.

Di rengê wekheviya netewî de wê, ji kû mirov dikarê wê fahmbikê ku wê ne bi têngînek durrûst û rast bê? Wê ji bingihê wê yê bişavtinê û li ser rengê bi zorê dana zorkirinê bi wê têngîna destûrî ku ew wê weke wê bê dayin jîyankirin bê. Di wê demê de wê, minaq wê, di awayekê de wê ber vê yekê wê weke têngîne vajî ya xwezayê bê. Di nava xwezayê de wê, dema ku em bahsa gelek cûreyên zindîyan dikin em, ku hemûyan weke cûreyekê şîrove û pênasebikin wê çawa wê hemû cûreyên din wê bi reng û awayên wan re wê were dîtin û fahmkirin?

Di wê temenê de derxistina li pêş a têngîna destûr û dewletê bi hev re li ser wê temenê wê, weke aliyekê ku wê wê rengê pîrsgirêkê wê bi xwe re wê di nêzîkatî û fahmkirinê de wê bide dîyarkirin bê. **Di wekhevîyê de wê, wekehevnekirin wê pêwîst bê.** Ji xwe wê dema ku ew wekehevkin hat çêkirin wê bi wê temen û bingihê maf û azadiyê ên bi têngîha wekhevîyê re wê were ji holê rakirin û tûnakirin. Wê demê wê karibê bahsa wekhevîyê were kirin û wê di renekê de wê temenê wê û watedayîna wê karibê were destnîşankirin.

Ku ew wekhevi di temenê wekehevî hat kirin de wê demê wê di renekê de wê karibê wê bi rengê wê werênê ser ziman ku wê ew wekhevi jî wê wateya xwe wê windabikê. Wê di wê rengê de wê, çî wê wekehev bê wê ew jî wê êdî wê ne dîyarbikê. Di wê temenê de wê, parastina temenê wekhevîyê di wê de wê ne wekehevkinê wê di wê re wê derbas bibê. Ev wê weke aliyekê xwezayî bê. Di wê çerçoveyê de wê li gorî têngîna xwezayî jî wê ev wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov

*Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law. Oxford University Press. May
* Giro, Marc (2011). Amnesty International, Enquête sur une organisation génétiquement modifiée. Editions du Cygne

* Lewin, Leif (May 1, 2007). "Majoritarian and Consensus Democracy: the Swedish Experience". Scandinavian Political Studies

wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare jîyane nava çînan de bê, zayendan de bê û ankû komên civakî û hwd de bê wê kirpendina wê têtîna wekheviyê wê di wê temenê de wê, bi wê gotinê wê çî ji wê were fahmkirin wê di serî de wê pêwîst bê ku mirov wê fahmbikê û wê li ser wê bisekinê bê. Fahmkirina di derbarê gotina wekheviyê de wê, di wê rengê de wê, di nava têtînen destûrî û hwd de wê weke li hev hatibê korkirin bê. Wê hev wê bi rastiya hev re wê nebînê. Vajî wê, weke xwe dîtîne wê di wê de wê were kirpendin. Yanî wê komek serdest û desthilatdar wê weke xwe û li gorî wê têtîna xwe kirinê re wê, ya ku ew weke reng û wate bi wê dide gotina wekheviyê ji aliyê xwe ve wê ew bê. Di wê temenê de wê pîrsgirêka herî mazin wê di wê temenê de wê di gotina fahmkirina ya wekheviyê de wê xwe ji temen ve wê ji wê aliyê ve wê were dîtîn ku wê bide dîyarkirin.

Gotina wekheviyê wê, kirpendinên bi wê û şîrovevên li ser têtînen destûrî re wê di wê temenê de wê ji hanîna ser ziman a rastiya wê zêdetirî wê, di dîmenekê wekehevkinê de bê. Wekehevkin û têtîna wekheviyê wê ji hev cihê bin. Di wateya wekehevkinê de wê, ji xoslet û rengê jîyane aliyekê weke ku ew zor lê were kirin were fereqatkin li leyha aliyên din wê di wê de wê, di mantiqê wê yê ku ew bi wê rengê dihê ser ziman de wê hebê. Weki din di gotina wekheviyê de wê ev di rastiya de wê cihê wê nebê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê, di serî de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di nava têtîhen hegomenikî de wê, bi ramyarî û hwd wê, di wê rengê de wê hewldana bi mantiqê wekehevkinê wê hebê. Wê wekhevi wê di wê de wê nebê. Ber vê yekê wê temenê pîrsgirêkên bi pêşketî û di nava beşên civakê û hwd de wê bi wê re û wê bi wê rengê hizirkirinê re wê xwe di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Em dema ku em bahsa 'mafê mirov' dikin di wê temenê de wê di aslê xwe de wê çî ji wê were fahmkirin wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di aslê xwe de wê, gotina mafê mirov wê, di heman rengê wê, di wê de wê ne bi mantiqê wekehevkinê lê wê di temenê têtîna wekheviyê de wê, xwediyê têtînek xwezayî bê. Li ser mantiqê xwezayîyê wê di wê çerçoveyê de wê, xwe bi fahmkirinê de wê bide dîyarkirin. Di nava têtînen destûrî ên xwezayî û pozîtiv û hwd de jî wê pîrsgirêk wê di fahmkirinê de wê, di wê nûqtayê de wê xwe bide

dîyarkirin. Wê di wê de wê li şûna têtînek wekhevîyê wê ya wekhevîkirinê wê weke rêya destûrî ku wê li ser wê re wê bê meşandin wê were bijartin. Wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê, têtîna destûrî a netewî û ankû pozîtiv jî wê li ser temenê mafan re wê ji ya xwezayî wê cihê bikê jî bê.

Di wê wekehevîkirina pozîtivî a netewî de bi temenê destûrî û desthilatî wê, di rengekê de wê, di awayekê de wê, li dijî wekhevîyê wê ketina pozîsyonekê a dijber de jî wê were dîtin. Di wê temenê de wê çawa wê wekhevîyê wê temenê wê bi wekehevîkirinê re wê ji holê rabikin û wê di wê rengê de wê rengên cihê wê bi wê navê wê werina ji holêkirin wê weke aliyê ku wê bi zêdeyî wê di wê çerçoveyê de wê li wê were lê hizirkirin bê.

Di mijare wekehevîkirinê de wê, mantiqê wê yê dijber ê li hemberî ya wekhevîyê û felsefeya wekhevîyê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di temenê hemû pîrsgirêkên civakî ku ew rûdidin û di demên pêşarojê de ku wê rûbidin jî wê ev wê hebê.

Di wekhevîya destûrî de wê, kirdeya hundûrê gotinê wê ne di têtînek wekhevîyê a xwezayî wê were ser ziman. Wê weke bi têtîna wekhevîkirinê a bi rengê li dijî têtîna wekhevîyê û ji holê rakirina wê temenê wê wekhevîyê de wê, bi rengekê wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi têtîna wekhevîyê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê rewşê de wê di wê nûqteyê de wê manipulasyonek destûrî û ankû bi navê têtîha destûrê ku wê werin kirin jî wê were dîtin. Ew jî wê li ser têtîna wekehevîkirina ku ew di bin dîmenê wekhevîyê de wê bê xwestin ku ew were pênasekirin û ankû ew were hanîn li ser ziman bê. Di wê rengê de wê ev wê di dîmenekê de wê bi wê re wê xwe di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê felsefeya wekhevîyê ku mirov wê werênê ser ziman wê, di wê temenê de wê di bin dîmenên sergirtî û ankû yên servekirî bi gotina wekhevîyê re şerkirinên bi destûrî ku wê werina kirin wê di wê çerçoveyê de wê, karibê weke rastiyeka destûrên hemdem ku wê li ser wan re wê wê bi têtînek hegomenîkî wê şerê desthilatê wê were meşandin bê. Weke aliyekê wê yê din jî wê têtîhên weke yên demokrasîyê wê bi awayekê pîspor wê, ji aliyê desthilatan ve wê li şûna di xîsmeta wekhevîyê de bê wê, kirina xîsmeta wekehevîkirinê li ser temenekê netewî û hwd re wê, di pozîsyonek dijber a wekhevîyê de wê ji

temen ve wê, xwe bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de ev têtîna wekheviyê wê di wê nûqteyê de wê bi mijarê re wê xwe di rengê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê, di dewama wê de wê, **bi têtîna wekehevkirinê wê çawa wê bingihê wekheviyê wê ji holê were rakirin** wê bi wê re wê, di rengê de wê li ser kiryarên bi wê rengê ên di bin navê demokrasiyê û hwd de ku wê werina kirin re wê di awayekê de wê weke ku wê rengê wê were dîtin. Bi wê re wê, weke ku bi wan kiryanan wê li dijê wekheviyê wê şerekê desthilatî wê were meşandin. Hem jî wê ew şer wê bi karhanîna wan û bi navê wan gotinan wê bi wan re wê were kirin. Wê dema ku ev wê di wê rengê de wê were kirin û ankû wê di têtîna wekehevkirinê de wê bi wê were lê hizirkirin wê demê wê bi awayekê wê temen û bingihê bikarhanîna mafê mirov jî wê were ji holê rakirin. Ber ku wê **wekheviyek bi destûrî temenê wê hatî afirandin wê nebê. Li şûna wê bi çerçoveyek wekehevkirinê li ser çerçoveya destûrî re ku wê were pêşxistin wê hebê.** Di wê temenê de wê, kirina weke destûrê û ankû weke destûr 'rast dibînê' li gorî xwe wê, di wê temenê de wê bi encamên wê re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Weke ku wê mafekê wê bi gelemperî wê bi wê re wê were lê hizirkirin re wê were dîtin. Di wê temenê de wê têtîna girsebûnê wê çawa wê di wê temenê de wê bi destûrê wê, bi awayekê ji rastiya wê dîr wê, weke kirina bi mantiqê 'kerî' nêzbûnê re wê bi destûrê wê bê xwestin ku ew were kirin wê bi wê re wê were dîtin ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê, weke ku ew hatî ser ziman wê, bi wê rengê hewldana dana herêkirinê wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê, li şûna li berçavgirtina mafe mirov û hwd bê wê, di wê temenê de wê, vajî wê, weke têtînek bi destûrî ku wê, ya ku wê were esasgirtin wê weke ku wê desthilat bixwezê ku ew bijî û hwd bê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengê de wê ew wê, xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, di demên hemdem de wê pirsgirêkek zêde mazin ku wê li pêşîya maf û azadîyan wê hebûna destûrên ku wê weke 'bineterna mafê mirov esas dihildin' jî bin. Di wê temenê de wê ev wê, weke aliyekê wê yê din ê demên hemdem bê ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di mijare civakê de jî wê ev wê bi wê rengê wê were dîtin. Wê di awayekê de wê destûr wê bi xwe re wê, di rengê de wê, bide dîyarkirin wê were dîtin.

Di mijare têngîna mafê mirov de wê were dîtin ku wê di demên hemdem de wê bi wê re wê di renekê de wê, werê lê hizirkirin. Demên hemdem wê weke demên ku wê di wan de wê, weke 'maf û azadî wê ser hemû tiştî re wê were girtin' wê were bi navkirin û wê di wê temenê de wê bi ast û pîvane pêşketina wê ya bi aqil re wê ew wê were hanîn li ser ziman.

Lê di wê nûqteyê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê têngîna maf û azadiyê wê di wê temenê de wê di demên hemdem de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Pirsgirêka destûrî û mafê mirov wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê, di demên hemdem de wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin. Weke aliyekê wê yê giring wê mafê mirov wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, were dîtin ku wê, bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Mafê mirov wê di wê temenê de wê di renekê de wê, bi wê re wê were dîtin ku ew were lê hizirkirin.

Di çerçoveya destûrê de wê têngîna bi mafbûnê di reng û awayekê de wê were dîtin ku wê were dîtin. Wê dema ku wê du kes wê bi leyistikekê wê bileyizin û wê weke ku ew li gorî rêgezên leyistikê bileyizin wê, bi wê temenê wê bi rêgezên ku ew hatina kifşkirin û dîyarkirin ên bi çerçoveya destûrê re wê tenê wê weke mafê di wê çerçoveyê de tevgerkirinê wê bi destûrî wê weke 'maf' wê di renekê de wê were pênasekirin û destnîşankirin. Wê weke ku me ku me li jor bi hizrên fuller re wê hanî ser ziman wê Dworkin jî wê weke felsefevanekê ser gotina hûqûqê ku wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Wê destpêkê bi rexnegirtina li gotina hûqûqê a pozitivist H. L. A. Hart re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman û wê çerçoveyek giştî ku ew di wê de wê kirpendinê li gotina 'xwezaye wê' nekê re wê bînenê ser ziman. Di têngîna Dworkin de wê, wê têngîna gotina hûqûqê ku ew dihênê ser ziman ew wê, bi çerçoveya têngîna rewîstî re wê dixwezê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li gorî Dworkin wê, gotina hûqûqê wê, di awayekê de wê ji mirov li mirov wê karibê cihêbûnê bi xwe re bide dîyarkirin û wê ya di serê mirovan de wê ji hev wê cihê bê. Li gorî Dworkin wê, di renekê de wê, destûrên û zagonên ku wê werina amedekirin û demên bûhûrî di wan de hemû bûyinên ku ew bi rûdawî bûna wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê bi çerçoveyekê di wê de wê fahmbikê bê.

Tabî wê ya ku wê ew wê ya demên bûhûrî re wê balê bikişênê li ser wê, di awayekê de wê ya kevneşopîyî. Li ser wê temenê wê du ali wê bi wê re wê weke du aliyên bi têngîna ku wê navaroka şîroveyan destûrî wê

biafirênin wê bi wê re wê werênê ser ziman. Yek wê rewîst bê û ya din jî wê kevneşopî û hwd bin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, mijare hûqûqê û hwd wê hilde li dest. Di rengekê de wê, balê bikişênê li ser şîroveyan ku ew wê nikaribin bidina dîyarkirin ku wê navaroka têgîna hûqûqê û ankû destûrê wê bidina dîyarkirin bê. Di wê çerçoveyê de wê gotina xwe ya hûqûqê û ankû destûrê wê bixwezê ku wê biafirênê. Di wê nûqteyê de wê, dworkin wê di nava yên fermî û ne fermi de wê cihê şîroveyekê wê bixwezê wê bikê û wê di wê temenê de wê rêgezên rewîstî û hwd ên navarokê ku wê werina esasgirtin wê, li ser wan wê bisekinê. Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev Dworkin jî û Fuller jî wê rewîstê wê weke aliyekê navaroka têgîna destûrî û ankû hûqûqê û pergale wê weke nirxek bi wê fahmkirinê wê li wê bihizirin û wê, di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, di nava têgin û çerçoveya hûqûq û ankû destûrî a hemdem de wê, di kirpendinên li ser têgîna destûrên xwezayî û ankû hûqûqa xwezayî de wê, di rengekê de wê, hizrên John finnis wê di wê çerçoveyê de wê derkevina li pêş. Li gorî gelek şîrovevanan wê, **John finnis** wê, weke şûnpêyê Thomasê aqinayî jî bê wê were dîtin û wê di wê temenê de wê li ser hizrên wî wê hizir û şîroveyên xwe wê werênina ser ziman. Ew jî wê di nava felsefeya xwe ya hûqûqî de wê, kirpendinê li ser navaroka wê bi felsefeya rewîstê wê bikê û wê di dewama wê de wê bi kirpendinên xwe yên li ser 'teoriya meta' re wê balê bikişênê ser xwe. Di dewama wê de dibê ku mirov bi gotinekê jî wê bibêjê ku wê têgîna rewîstî wê bi felsefeyî wê weke têgin û têgihîştinek demî ku wê ji nûve wê bi şîroveyên hemdem û felsefeyî ku wê werina pêşxistin wê ji van aliyan ve jî wê bi temenkirina têgihîştinên wê re wê di rengekê de wê were dîtin. Lê li vir wê dema ku wê kirpendinên xwe wê li ser têgînên rewîstê wê bikê wê bikirpênê û wê werênê ser ziman ku wê **'li şûna bi xwandinek metafizîkî ku ew bi xwandinek kirinî were kirin'** re wê bêtê ser ziman. Li gorî finnis ku wê başiyên bingihên 'bi hîyarsîyek bûjenî re ku bibê' re wê werênê ser ziman. Di nava şîroveyên Dworkin de jî bi dîmenekê û aliyekê wê rengekê bi wê rengê ku wê weke ku wê were kirpendin wê bi ber çavên mirov bikeve. Lê di wê de wê, Finnis wê zêdetirî wê di temenekê kirinîparêz de wê xwe di dîmenekê de bi felsefeya xwe ya rewîstî wê di wê warê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ya baş ku wê bi têgîn û şîroveya kirinî ku ew were kirin wê, li gorî kirinî wê, nişanayakên jî xwezayê mirov wê di xwe de wê

bihawênin. Ew wê, di wê temenê de wê kirpendinê wê li ser felsefeya xwe wê bikê û wê werênê ser ziman.

Tabî wê di wê nûqteyê de wê mijare huqûqê wê dema ku wê, bi gotinê wê hilde li dest wê weke aliyekê wê yê din jî wê têngîna maf û azadiyê wê bi wê re wê çawa wê were hildan li dest wê bi wê re wê, derkeve li pêş.

Gotina hûqûqê wê di çerçoveya restên wê yên civakî û hwd de wê çawa wê were fahmkirin wê weke mijarek ku wê hê wê li ser wê were sekin in bê. Dema ku wê, kant wê bahsa wê bikê û wê bènê ser ziman ku hebûna gotinek hevbeş a hûqûqî ku wê werênê ser ziman wê di wê nûqteyê de wê, weke bixwezê restên hevbeş wê çawa wê, hebin wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê mijare têngîna hûqûqê û ankû destûrê wê di renekê de wê, ji du aliyan ve wê were dîtin ku mirov wê di wê nûqteyê de wê hilde li dest bê. Aliyê pêşî wê di xwe de wê weke ku wê xwediyê xwandinekê bê a restên destûrî bê. Aliyê din jî wê di wê temenê de wê, ji kirinîya jîyanê dîr wê li şûna ji aliyê jîyanê ve nerîn wê ji aliyê destûrê ve wê li wê nerîn û wê bi wê rengê û wê li gorî wê xwestina renekê dayinê bê.

Ev herdû nûqte wê, weke nûqteyên ku wê temenê wê biafirênin ku wê têngîna hûqûqê û hwd wê weke têngînek ku ew ji jor ve hin bi hin ew dide dîyarkirin bê. Di wê çerçoveyê de wê, weke ku wê platon wê di danûstandinên xwe yên bi navê 'gorgias' de wê werênê ser ziman wê gotinê wê, weke ji jîyanê dîr ku ew bi wê tiştekê nayênê ser ziman û hwd re wê, di renekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê were dîtin.

Di awayekê de wê mijare têngînen destûrî wê di wê çerçoveyê de ku mirov wê ji kijan aliyê ve wê, hildina li dest wê weke aliyekê bi pirsgirêk wê xwe di wê rengê de wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, mijare weke kirina qalibekê de wê, di wê temenê de wê bi têngîna destûrê û ankû hûqûqê re wê bi wê re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin.

Michael Moore wê li ser têngîna hûqûqê ku wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê bi têngînek realist ku wê di çerçoveya têngîhek metafîzîkî de wê weke ku wê bihizirê wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê li ser têngînek ontolojîkî ku wê kirpendinên xwe wê bikê wê di wê temenê de wê ji yên çavdêr wê ji nerînen wan serbixwe wê, çawa wê karibê xwe bigihênê nerînek objeyî a bi serê xwe wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, di renekê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Restên rewîstî wê di renekê de wê di wê navarokê de wê weke restên ku wê di renekê de wê werina kirpendin bin. Wê di wê temenê de wê

çawa wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wê di rengekê de wê, weke ku wê di şîrovevanên din de jî wê weke ku mirov wê di nava yên moorê de wê were dîtin wê, kirpendinên li ser tênginên rewîstî re wê were kirin. Di wê nûqteyê de wê weke ku wê were dîtin wê mijare rewîstê û xwandina wê ya ji nava gotina hûqûqê û hwd wê, pêwîst bê ku ew bi serê xwe weke ku ew bê hildan li dest bê. Di awayekê de wê, di nava rewîsta hûqûqê û ya ne hûqûqê de wê ne levkirin wê, dema ku ew dibin wê çawa wê, karibê wê dîyarkirinekê wê bikê? Di wê nûqteyê de wê, di mijare navaroka ya dervî ya hûqûqê de wê li gorî pêşketinên dervî wê ên bi demê re wê rûbidin re ku wê ketina vajîbûna wan de ku wê bibê wê, bi heman rengê wê bi ya hundûrê hûqûqê de jî wê bi xwe û çerçoveya xwe de wê weke di xwe de girtî hizirkirin û ji xwe bi ber ya ku ew were fahmkirin bi temenekê çavdêrî û şîroveyê wî bikê ku wê bixwênê wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Herdû alî jî wê, çendî ku wê, li wan were nerîn wê bi wan re wê were dîtin ku wê pirsgirêkên wan ên ku ew rûdidin di fahmkirinê de wê bibin. Wê tenê wê weke aliyekê wê bê. Aliyê din jî wê di wê nûqteyê de wê, bi têngîna mafê ve girêdayî bê. Di wê nûqteyê de wê, dema ku em li ser temenekê xwezayî wê li wê bihizirin wê, di wê nûqteyê de wê, li şûna ku wê ya xwezayî wê fahmbikê wê ya xwe wê bikê ku ew bi wê bide fahmkirin. Di wê nûqteyê de wê bi ya xwezayî re wê bi navê xwezatiyê ketina hemberî hev de wê bi wê re wê di wê şewaye de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê di nava têngihên xwezayî de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di mijare têngîna hûqûqê de wê, navaroka gotinê wê di awayekê de wê çendî wê weke ku wê di xwe de wê weke girti bê. Wê di wê çerçoveyê de wê ya ku ew wê bi xwezayî wê bibê wê, hertimî wê di herikina jîyanê de wê bibê. Ya ku ew hatî nivîsandin û dîyarkirin bi sînorê wê re ku ew dibin navê ya pozîtiv de bê û ankû ya xwezayî de jî bê wê, piştî wê kirina wê li hemberî ya xwezayî a di jîyanê de bi jîyanê re pêşdikeve wê bikeve nava nakokiyê û ne levkirinê de. Ji aliyekê din ve jî wê, di wê rengê de wê, li hemberî ya giştî û gerdûnî a xwezayî wê ew wê weke ya pozîtiv bimênê wê reng û awayê xwe wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, di mijare dîyarkirina bi destûrî di wê navarokê de wê, di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, hinek aliyên wê yên din bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Di serî de wê pirsê li ser navaroka gotina destûrê û ankû hûqûqê wê bikê ku ew çi ya û çi dibêjê? Em ku wê

bi nerînek weke ku wê bi felsefeya xwe re wê werênê ser gorgias wê bi epistemikî wê werênê ser ziman wê li wê nêz bibê wê navaroka wê di rengê de wê, xwe di rengê din de wê karibê wê bide dîyarkirin. Di têngîna gorgias de wê, ti pîvanên ku ew rast nebin ku mirov wê bahsa zanîna rast bikê' re wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê di wê nûqtayê de wê, ew gotin û ankû peyvên ku ew bi wê dihên diyarkirin wê, navaroka wan wê karibê bi awayekê were lê hizirkirin.

Di awayekê de wê, navaroka têngîna gotina hûqûqê wê ji aliyê xwe ve wê çendî wê weke di xwe de wê girtî bê jî lê wê, di rengê de wê weke ku wê ne xwediyê rewşek dîyarker a hevbeş a di xwe de bê. Di wê çerçoveyê de wê, di wê temenê de wê, dîyarkirinên ku wê, werina kirin wê weke li gorî wê resta hûqûqî wê li ser esasê şîroveyê wê bimênin. Wê di rengê wê weke ku wê taqabûlî wê şîroveya gorgias wê bikê wê, di awayekê de wê, xwe di rengê de wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê di wê de wê, di karê wê di rengê de wê mijare têngîna şîroveya hûqûqî wê li ser wê bisekinê. Wê di wê de wê, 'li ya baş' wê were lê gerîn. Lê ew di wê temenê de wê, ew başî wê weke başîya wê ya wê ya ku ew di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Di wê nûqtayê de wê ew başîya bi şîroveyê ku wê bi çavdêr wê were kirin wê çendî wê karibê wê bi ya rêgeza restê re wê depelenê û wê werênê ser ziman?

Di wê wê rewşê de wê ev wê weke aliyekê wê bê. Lê aliyê din jî wê di wê nûqtayê de wê bi têngîna şîroveya wê ya ku ew weke li ser temenê xwezayî û ankû pozitiv wê bikê wê weke şîroveyek ku wê di dîmenekê wê weke bi serê xwe wê bibê wê were ber hişê mirov. Di wê rengê de wê, du kes wê dema ku wê li ser heman restê wê hizirbikin wê karibin bigihijina şîroveyn cihê ji heman resta hûqûqî. Di wê temenê de wê demê wê ev wê weke aliyekê wê yê ku ew bi serê xwe bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di wê ahengê de wê, ev wê hem bi demê re wê wusa wê bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û hem jî wê bi heman re wê bi cihê fahmkirinên ji mirovên cihê mirov wê karibê wê di wê rengê de wê fahmbikê û wê bi wê re wê, di wê çerçoveyê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Şîroveya restên hûqûqî wê di wê nûqtayê de wê, çendî ku wê weke weke 'dervî nîyetê' wê were şîrovekirin jî lê mirov wê di wê rengê de wê divê ku wê paya nîyetê wê di çerçoveya wê ya sînorê wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê şîroveyê de wê, encamên cihên bi şîroveya destûrî bê û ankû li ser wê

rengê wê re wê şîroveyên bi ramyarî û hwd ku wê werina kirin wê di wê çerçoveyê de bi wê têngîna cihê wê karibê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê.

Dema ku mirov bahsa 'niyetê' bikê bi têngînên hûqûqî re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li ser wê bisekinê bê. Lê di wê nûqteyê de wê, mijare niyetê wê, di çerçoveya têngîna destûrî a pozitiv de wê ji xwe re wê, bi temenekê objektif wê weke ku ew hatibê bi temenkirin û wê di wê temenê de wê bi wê re wê kirin û nêzîkatiyên mirov wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê rengê de wê, ya ku wê bê dîyarkirin wê weke maf wê di çerçoveya destûrî de wê çi wê bide dîyarkirin? Di wê nûqteyê de wê bi wê pirsê ku mirov wê li wê bihizirê wê têngîna niyetê jî wê bi wê re wê weke kirdeyekê wê ji aliyekê ve wê xwe bide dîyarkirin. Wê dema ku wê weke 'pêwîstîniyekê' ku ew li gorî wê were kirin û di çerçoveya wê de mayinê kiu wê werênê ser ziman wê bi wê re wê di rengê de wê bê dîtîna ku wê ev têngîna wê bi têngîna wê xwe bide dîyarkirin. Yanî wê weke têngînek dîyarker wê xwe bide dîyarkirin.

Di têngînên hûqûqî de wê, dîyarkirinên weke maf wê, di wê çerçoveyê de wê, aliyekê wê yê din jî wê karibê wê bi têngîna teorikî a wîn û berjewendiyê û hwd re jî wê karibê di nava têngîna hûqûqê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, di wê rengê de wê, ji xwe re wê aliyekê wê bi wê rengê ku wê bi wê re wê were dîtîna ku wê ew wê li wê were lê hizirkirin wê were dîtîna ku ew hebê. Di wê nûqteyê de wê, gihandina li wînek destûrî wê, di wê rengê wê, weke aliyekê bi pirsgirêk ku wê xwe di wê rengê de wê karibê bide dîyarkirin.

Ev ali wê weke aliyekê ku wê bi têngîna hûqûqî a bi mafê ku mirov wê fahmbikê re wê, di rengê de wê, karibê wê werênê ser ziman bê. Di mijare têngîna mafê de wê, hertimî wê di wê demê de wê were dîtîna ku wê dîmenê xwezayê û ankû dade xwezayî wê di dîmenekê serwer de wê xwe di wê de wê bide dîyarkirin. Li gorî wê, dema ku wê bahsa rastîyê û hwd wê were kirin wê di wê çerçoveyê de wê weke dîyarkirinê û destnîşandinê û hwd re wê, bê dîyarkiriin.

Têngînên hûqûqî ên pozitiv wê di wê rengê de wê, ber ku wê ne xwezayî bin wê ji serî ve wê, weke bineterna ku wê bîna dînen li pêşîya mirov ku ew li gorî wê were jîyankirin. Di wê çerçoveyê de wê bê gotin çi maf di destûrê de wê were ser ziman û destnîşankirin wê xwediyê wê bê. Lê di wê rengê de wê mirov di awayekê de wê, di aslê xwe de wê, ji gelek aliyan ve wê têngînan hûqûqî a pozitiv wê li dijî restên rewîstî ên mirov ku

mirov bi wê re wê fahmbikê wê, ne li gorî wan tevbigirihê bê. Ji wê aliyê ve wê hertimî wê, weke têtînek bi pîrsgîrêk di nava jîyane imrov de ku wê pîrsgîrêkê diafirênê wê bê dîtin.

Hemû destûrên netewan ku wê di nava xwe de wê xwediyê pîrsgîrêkên bi kêmetew û ankû komên din ên etnikî re bê wê, di wê temenê de wê karibê wê ji temen ve wê bi têtînek pîrsgîrêkî wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wên gotinên weke gihandina peyvên hûqûqî li şîroveye 'rast' jî wê di wê nûqtayê de wê çî jî wê gotina rastiye ku wê di wê de wê were bikarhanîn de jî wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê di wê nûqtayê de wê li ser wê bisekinê bê. Wê ev wê weke aliyekê wê ye ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di nava têtînen hûqûqî de wê dema ku wê têtîna mafê wê were salixkirin wê di wê de wê, di çerçoveya destûrên pozîtiv de wê, têtînen weke yên 'sîpartek', 'serwerî', 'milkiyet', 'berpîrsîyarî' û hwd wê weke gotinên ku wê bi wê re wê werina lê hizirkirin bin. Di temenê salixkirina wan gotinan de wê di renekê de wê destûr wê bi wê were dîyarkirin ku wê çawa xwediyê têtînek mafî bê. Gotina 'mafê' di nava destûrên pozîvist de wê, weke aliyekê wê ye din vê ku mirov wê li wê lê bipîrsê bê. Di wê nûqtayê de wê, têtîna mafê wê ji xwe re wê, rengê ku wê were salixkirin wê di renekê de wê temenê pîrsgîrêkên demên hemdem wê di reng û awayekê de wê çêbikê. Di têtînen weke yên 'mafê', 'berpîrsîyarî' û 'sîpartek' û hwd wê, weke aliyên ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Di wê nûqtayê de wê, ev têtîn wê, ji aliyekê ve wê weke bi awayên wan ên şîrovekirinê ên cihê re wê, di reng û awayekê de wê, rengê hizirkirinê girêdanê wê bi wan û li ser têtînen destûrî re wê bide dîyarkirin. Yan jî wê ji dest girtina mafan û hwd wê bi wê re wê were kirin. Di wê nûqtayê de wê, mijare 'nasnekirina mafên bingihîn' û ankû 'ji dest girtina mafên bingihîn û hwd wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê ye din ê giring bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

*Jordan, Terry L. (2013). *The U.S. Constitution and Fascinating Facts About It* (8th ed.). Naperville, IL: Oak Hill Publishing Company

*The Constitutional Law Group, *Canadian Constitutional Law*. 3rd ed. Toronto: Emond Montgomery Publications Ltd., 2003,

*Weingast, Barry R. (Summer 2005). "The Constitutional Dilemma of Economic Liberty". *Journal of Economic Perspectives*.

Salixkirinên li ser têtînên weke maf, sipartekê, berpîrsîyarîyê, parastinê, berjewendîyan, milkiyatê û hwd re ku wê werina kirin wê di wê rengê de wê, weke aliyekê ku wê, di wê temenê de wê, karibê wê li wê binerê bê. Ev alî wê, di nava civakê de wê weke aliyên ku wê, werina li wan nerîn bin. Di nava jîyane civakî a azadiyî de wê, temenê avakirina malê, bidest xistina maf û seymyanê û parastina wê, parastina milkiyetê û hwd wê, bi wê re wê weke aliyên ku wê weke hinekê ji maf û azadiya mirov jî wê werina dîtin bin.

Di wan aliyan de wê destûr wê çî mafê wê bidest nasîn û ankû wê, temenê çêkirina malê û hwd wê bi wê rengê bi milkiyetî û hwd wê çêbikê û hwd wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê, karibê wê li wê bihizirê bê.

Di dewama wê de wê, pêvajoyên jîyane mirov ji dema bûyinê heta demên mazin di her pêvajoyê de wê li gorî rewşên jîyanî weke yên zaroyê û pîrbûnê û demên balixbûnê xabatê û hwd wê bi wê re wê, weke aliyên ku wê li wan wê were lê hizirkirin bê. Di dewama wê de wê, di wê rengê de wê sînorê azadiya mirov wê di nava têtînek xwezayî de wê heta sînorê kesê din bê. Di wê temenê de wê ya ku ew ji xwe re rast bibînê û maf bibînê ku ew ji yê din re jî bi wê rengê bibînê.

Di wê nûqtayê de wê dema ku mirov wê bahsa têtîna xwezayê dikê wê weke aliyekê wê yê din jî wê pêwîst bê ku mirov wê ji temen ve wê biikirpênê wê werênê ser ziman. Di nava jîyanek ku em wê dijîn û ezmûn dikin û di dewama wê de bi wê re digihijina fêrbûnan. Wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê, bi temenekê epistemikî wê bi wê re wê li berçav bigirê bê.

Wê dema ku wê ji temen û rengê ezmûnî wê were dîyarkirin wê demê mirov nikaribê di nava têtînek teqezî de bahsa têtînek hûqûqî û ankû destûrî wê bikê. Li gorî wê di pêvajoyek gûharînê de wê bixwezê û nexwezê jî wê pêwîstîya derbasbûna wê û di wê de wê, hertimî wê gûharînê wê, bi wê re wê bijî bê.

Li vir gotinek ku me li jor wê hanî ser ziman wê pêwîst bê ku wê cardin wê bibîr bikin. Wê gotina niyetê' bê di wê temnê de wê gotina nîyetê wê di nava helwestên bi teorikî ku ew rengê destûrî didina dîyarkirin wê hem li ser temenekê objektîf û hem li ser temenekê şubjektîf wê karibê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê ev wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, ya ku wê were dîyarkirin wê li gorî çî wê bê dîyarkirin wê di wê nûqtayê de wê di wê temenê de wê weke pîrsek zêde giring wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Ev wê di mijara têtîna maf û azadiyê de jî wê wusa bê. Wê li ser çî temenê û rengê wê bê dîyarkirin wê weke

ku wê pêwîst bê ku mirov wê, hilde li dest bê. Di nerîn û têgînek objektîfî de wê, di dema dîyarkirinê de wê, objektîfîtiya wê di rengekê de wê li berçav wê were girtin û wê di wê temenê de wê, ne weke bo yekê bûhûrîner û bo ya din ne bûhûrîner bê ku ew li ser temenê çînî, etnikî û ankû temenê zayendî û hwd. Ev alî wê weke aliyekê ku wê di wê nûqtîyê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin bê.

Di wê nûqtîyê de wê, objektîvîte wê di zanîna hûqûqî de wê rengê bi zanyarî û ankû ne bi zanyarî ku wê karibê wê bide dîyarkirin jî bê. Di awayekê de wê mijare zanîsta hûqûqê weke ya çand û dîrokê wê di wê temenê de wê, weke aliyekê ku wê rengê jîyane mirov bide dîyarkirin. Wê di wê rengê de wê, pîrsgîrêka wê ya sereka ku wê li ser temenê bi pênasîna komekê û bi navê wê di temenekê têgînî a netewî de wê hanîna li ser ziman bê.

Di mantiqê hizirkirina wê de wê, di rengekê de wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê dema ku wê bahsa wê were kirin wê çawa wê, di bin çerçoveyek desthilatî a dewletî a iteatî de wê were girtin wê bi wê re wê, rê destnîşankirinê ku wê bi wê re wê were kirin. Di wê nûqtîyê de wê, dema ku ev têgîn di destûrê de hat dîyarkirin wê ji xwe di serî de wê destûr wê weke destûra dana iteatîkirinê wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtîyê de wê di nava têgîna hûqûqî de wê çerçoveyên teorîkî ên li ser wîn û berjewendiyê wê ku wê bibin wê di wê çerçoveyê de wê li hemberî hev wê karibin bibin û xwe li hemberî hev di pozîsyonekê de bidina dîyarkirin.

Di wê nûqtîyê de wê, li ser wê temenê wê destnîşankirinê bo iteatê wê bi rengê destnîşandina serwerîyê dewletî, ferman û cezakirin û hwd wê, weke aliyên ku wê di wê çerçoveyê de wê werina pênasîkirin û wê bi wê re wê, rengê wan wê were dîyarkirin bê. Di wê nûqtîyê de wê, bi sînorê wê re wê aliyên weke 'yên qadaxayê', 'serbestîyê' û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê, bi sînorên salîxkirin wan têgînan re wê were dîyarkirin.

Hewldana parastina serwerîya dewletî wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku wê, aliyên din wê werina kirin li xîsmeta wê de bê. Wê bi wê re wê li wan wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê têgînên weke berpirsiyarî, iteat û hwd wê, weke aliyên ku wê bi wan re wê were lê hizirkirin bin.

Di wê temenê de wê, çerçoveya têgîna 'mafê' jî wê bi wê re wê li ser temen û asasê ku wê çawa wê ew wê bikê û çawa wê nekê û hwd re wê were destnîşandin û wê rengê wê were dayin dîyarkirin. Wê dema ku wê

di navenda têngînek hûqûqî de wê têngîhên 'spartekê' û 'fermanê' ku wê cih bigirin wê demê wê di wê rengê de wê, têngîna maf û azadiyê wê li gorî wan wê bi şertûmercên ku wê ji van gotinan dihên wê were destnişankirin. Ev jî wê di wê nûqtayê de wê têngîna hûqûqî û ankû destûrî wê ne ji nûqtayek maf û azadiyê wê, gav biavêjê.

Di wê nûqtayê de wê hingê rengê helwest û bertekên destûrî ku wê bên dayin nîşandin wê li leyha wan gotinên navendî wê sînordar bin.

Di wê nûqtayê de wê li leyha kijan aliyê wê ew destnişan wê were kirin wê bi wê re wê, pêşî sipartek û piştî wê, di wê çerçoveyê de wê, têngîna mafê û çerçoveya wê were salixkirin. Li ser wê temenê wê weke xwediyê restek pêwîstîni a bi rêgezî wê bi destûrî wê were dest nîşandin.

Di wê nûqtayê de wê, di awayekê de wê, dibînê ku wê li ser têngîna teorikî a berjewendiyê wê re wê were dîtî ku wê di renekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Bûna xwediyê mafê wê were çî wateyê wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê, di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Di têngînek destûrî a pozitiv de wê, bi awayekê şubjektiv destnişankirina mafê û gotina mafê wê were dîtî. Ev wê di temenê berdêla spartekê wê çendî wê maf wê, were û bibê û hwd re wê xwe bi wê re wê di renekê de wê bide dîyarkirin.

Ev têngî wê, di wê rengê de wê, di nava têngînek destûrî de wê, têngîna spartekê, berpirsiyarîyê û hwd wê weke gotinên ku mirov wê di wê çerçoveyê de wan hinekê li ser wan bisekinê bê. Ber ku ev gotin wê ji aliyekê ve wê bandûra wan li wê rengê destûrî ê destnişankirinê wê hebê.

Di wê nûqtayê de wê mijare misogerkirina maf û azadiyê ên komî û takekesî ku wê di awayekê de wê bingihê hev wê biafirênin wê bi wê re wê karibê wê di renekê de wê bide dîyarkirin. Wê dema ku wê çerçoveya rengên mafên komî ên civakî ne hatibê destnişan kirin wê demê mirov wê nikaribê di awayekê de ji xwe bahsa wê, çerçoveyê wê bikê. Di wê nûqtayê de wê, hingê ev gotinên ku me di çerçoveya têngîna hûqûqî û destûrî û hwd ku wê werina ser ziman û wê, bi temenekê pêwîstîni wê, girêdanê wê, li ser çerçoveyek destûrî a bi awayekê û renekê din hatî pênasekirin re wê ew wê were dîtî ku wê were salixkirin.

*Jordan, Terry L. (2013). The U.S. Constitution and Fascinating Facts About It (8th ed.). Naperville, IL: Oak Hill Publishing Company

*The Constitutional Law Group, Canadian Constitutional Law. 3rd ed. Toronto: Emond Montgomery Publications Ltd., 2003

Wê di awayekê din de jî wê ew wê were dîtin bi têtînên destûrî ên hemdem re. Wê têtîhên weke bi teorikî ên bi wîne û berjewendiyê ku wê bidina dîyarkirin wê çawa wê, ya sipartekê ve wê girêdayî wê were dîyarkirin wê di wê rengê de wê were destnîşankirin.

Li gorî têtîn û teoriya berjewendiyê wê di çerçoveya têtîna destûrî berjewendiyên kes ên ku ew destûr wan di parêzê bê. Lê di wê nûqteyê de wê dema ku ew destûr hebûna kes a civakî redkiri bê û ankû ew di wê de ne salixkirî û newê ser ziman bê wê ew berjewendiyên takekesî û civakî û hwd jî wê di wê rengê de wê weke ku wê, di wê de wê, nebin. Wekî din wê, di wê çerçoveyê de ku wê komên kêmnetewî jî wê were kirn li nav û wê li ser wan re wê bê gotin ku «di nava sînore dewletê de herkesekê hemwelat wê xwediyê mafê xwe yê ji destûrê bê' jî wê, di wê rengê de wê weke gotinek manipulatif û bêbingih wê bimênê. Di awayekê din de jî wê weke ku wê di rejimên totoriter de wê were dîtin ku wê, di berpîrsîyar û sipartekan de wê, ew jî wê weke bèn kirin bin berpîrsiyariyê û ankû wê ji wan jî wê bac wê were berhevkin, tevî ku ew hebûna wan di wê destûrê de ne hatiya nayê ser ziman û ew wan nasnekê. Di wê temenê de wê, weke ku wê li tirkiya hebûna kurd wê qadaxa bê lê wê ji wan re wê mecbûrî bê ku ew bacê bidin û herina leşkeriyê.

Weki din wê zimanê wan ê civakî û hemû nîrxên wan ên bi wê rengê wê di çerçoveya giştî de wê qadaxa bin. Wê bi mecbûrî wê li ser wan were farzkirin ku ew bi tirki bi axifin. Wê dema ku wê were ser ziman wê bê gotin ku «ew di destûrê de wusa dihê nivîsandin.» Ev nivîsandinên bi wê rengê ên şubjektiv wê, di awayekê de wê weke nivîsandinên yekalî ên temenê hemû pîrsgirêkên civakên navê wê sînore jî wê di renekê de wê weke ku wê bê afirandin.

Di pîrrianiya nivîsandinên li ser destûrê û ankû hûqûqê û hwd de jî wê tenê wê bi gotinên gelemper wê, bahsa destûrê wê were kirin û wê di wê temenê de wê, pîrsgirêk û pêşketinên nava civakê wê ji wan newê bahskirin. Di wê rengê de wê, di rewşên nîqaşên li ser hûqûq û destûrê de wê, di çerçoveya destûrê de ku wê bê gotin dihê nîqaşkirin jî wê di renekê de wê weke çerçoveya destûrî a di xwe de girtî wê, were nîqaşkirin. Di wê temenê de wê, dema ku wê kirpendin wê li ser wê re wê li jîyanê wê werinakin jî wê minaqên **lêdihên û bijartî** wê werina ser ziman. Weki din wê di wê rengê de wê, li şûna ku wê destûr wê li

gorî rewşê ne rast bê wê newê gotin wê, rewş li gorî destûrê ku ew ne rast a wê, were ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê di dewama wê de wê karibê bi wê re wê, were lê hizirkirin wê têgîna nerastbûna destûr û rewşa wê ya hûqûqî a li gorî rewşê wê ji aliyê rewşê ve jî wê hinekê wê li ser wê bihizirê. Di awayekê de wê intibaya ku ew 'li gorî destûrê bê wê rast bê' jî wê di awayekê de wê, weke intibayek ku wê karibê di aslê xwe de gelek şaşbûnan di xwe de biparêzê. Ber ku wê weke têgînek ku wê lînepirsina destûrê û bi nerastbûna wê re wê ne nerê û wê, di wê temenê de wê li ser wê bi her awayê wê ew wê were pirsin. Minaq hûqûq û destûra tirk wê, hemû mafên civake kurd û zimanê wê ji xwe re wê qadaxa bibînê û wê qadaxakirinê 'meşrû' dibînê. Wê dema ku wê gotinên meşrûkirna wê rewşê wê bînin kirin wê bînin sipartin li wê rewşa destûrî. Di wê temenê de wê ber ku wê bê gotin ku ew di destûrê de wusa ya wê 'rast bê'. Wê di wê rengê de wê werê hanîn li ser ziman. Lê di wê temenê de wê, di awayekê de wê têgîna hûqûqî a pozitiv ku wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê, li hemberî rewşên jîyanî wê di rengekê de wê karibê bikeve pozisyonekê û wê ji xwe re wê 'meşrû' bide nîşandin jî wê karibê bi rewşên weke wê re were kifşkirin û were hanîn li ser ziman.

Wê dema ku mafên civakî ên kurdistanî dihên qadaxakirin wê demê çendî ku wê bê gotin ku «herkesek wê xwediyê heman mafê bê» jî wê tenê wê weke têgînel manipula û bi zanebûn şaş nîşandinê wê li holê wê bimênê bê.

Di wê rewşê de nîqaşa hebûna destûrê ji aliyê rewşa jîyanî û mafên xwezayî ve wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê mirov karibê wê di awayekê de wê bi kirpênê bê. Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijarê destûrên dewletî wê, di wê rengê de wê, ketina dijpozisyonekê de wê hertimî wê di wê temenê de wê hem li ser esasê mafên ku ew hena li jîyanê û yên ku ew bi pêşketina demê re ku wê pêşkevin û divê ku ew bînin nasîn û hwd re wê bibê. Destûr wê jîyanê nexwênê. Wê bixwezê ku ew were xwandin li ser rewşên jîyanî re. Wê ev nêzîkatî wê bi serê xwe wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê temenê şaşiyên destûrî ên pozitiv jî di awayekê de wê werênê ser ziman bê.

Ku mirov li demên hemdem bînerê wê weke 'dema mafan' û ankû 'dema maf û azadiyê' wê were pênasekirin û wê ji wê were bahskirin. Ber vê yekê wê, di destûrê de wê çendî wê maf û bînin nasîn û wê di wan

de wê bahsa mirov û wekhevîyê di nava jîyanê de li ser esasê destnîşankirina maf û azadiyên wan wê weke aliyê ku wê mirov karibê wê li wê bihizirê bê. Destûr wê bi intibaya ku ew 'haqaniyet dihê li cih' re wê, were dîtî û wê di wê temenê de wê bi wê intibayê wê were ser ziman. Lê di aslê xwe de wê di çerçoveya wê ya xêzkirî, bi sînor, di xwe de girtî û ne ew jîyanê dixwênê û ew dixwezê ku ew li gorî wê were xwandin û hwd re wê, bê temenê bêmafî û nehaqiyên dîrokî ên serdemê jî. Di wê temenê de wê bingihê komkuji, û ji dîrokên birinên bi şer û ankû bi awayên din û hwd wê ew wê biafirênê.

Di wê nûqtayê de wê dema ku em bahsa têgîna mafê bikin wê gotin bixwe wê li hemberî jîyanê wê weke razber wê bimênê. Navaroka wê salixkirin û ankû salixkirinên wê yên li ser rewşan re wê hingê wê karibê wateyê bistênê. Minaq «mafê kurdan heya ku ew bi zimanê xwe biaxifin», «A wê mafê wê bê ku ew 10 wereqe bide B'ye», Û hwd wê karibê wê werênê ser ziman. Yan jî wê, vajiya wan wê bê bi mafî wê dema ku ew di nava têgîhên destûrî de hetina ser ziman.

Di rewşa salixkirinên bi mafê re wê, ev wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê di rengekê de wê biafirênê bê. Di awayekê de wê, mijare mafê ku wê were salixkirin wê, di wê temenê de wê, ev gotin wê ji aliyekê ve wê du aliyan wê weke ku wê di xwe de wê bihawênê. Pêşî ya ku ew ji hebûna wê dihê ku ew bikê bê. Aliyê din ê duyem ku ew li ser wê temenê were pênasekirin bê.

Di wê çerçoveyê de wê gotina mafê wê di rengekê de wê dema ku me hanî ser ziman wê minaq weke «X wê mafê wê hebê» û hwd re wê were ser ziman. Wê dema ku mirov wê bahsa pergalek hûqûqî wê bikin wê pêşî di awayekê de wê ji wan aliyan ve wê bixwênê bê. Di wateya têgîna 'pergalê' de xwandina rewşa hûqûqê wê dikarê li ser du aliyan ku ew di zikhev re derbas dibin re wê şîrovebikê û wê bixwênê. Aliyê pêşî wê, li ser temenê ku ew rewşa jîyanî û kes bi hemû aliyan wê re wê bixwênê bê. Aliyê din wê ya ku ew xwand wê bi rêgez, rest û destûr bikê. Di wê temenê de wê, ev wê weke pêvajoyek dewrûdayimî û wê dayimî wê were kirin û wê bê navber wê were kirin bê. Ber ku wê jîyan wê bidomê û mirov wê pêşkeve û wê rewşên nû wê hertimî wê bijî. Wê di wê temenê de wê pêwîstîya xwandina wê rewşa wê ya jîyanî bi hemû aliyan wê re wê hebê. Yek ali xwandin weke ku wê destûr wê tenê wê bixwezê ku ew were xwandin û li gorî wê were kirin jî wê mirov nîkaribê wê di çerçoveya pergalek hûqûqî de wê, weke pergalek hûqûqî û ankû destûrî wê şîrove bikê.

Wê dema ku wê ji herdu aliyên ve nebê û wê ji herdu aliyên wê aliyek wê qût û kêmbê wê demê wê di wê temenê de wê, bahsa wê têgîna pergali kirin wê ne di cih de bê. Vajî wê, di awayekê de wê gotinên ku wê di wê temenê de wê werina ser ziman jî wê manipulatîf bin. Wê bo xapandinê bin.

Li ser pergalek cezakirinê wê di rengekê de wê dikarê wê, di dewama wê de wê bibêjê. Wê dema ku wê pergalek cezakirinê wê bixwezê ku ew ceza bikê wê demê wê ji temenê ve wê pêwîstiya salixkirinê di wê de wê hebê. Ku ew nebê wê di wê temenê de wê çawa wê karibê wê mafê di xwe de bibînê ku wê cezakirinê wê bikê? Di wê temenê de wê rengê salixkirinê û gihiştina li navaroka xwe wê, di wê temenê de wê dadîtiya wê di wê rengê de wê karibê bide diyarkirin.

Aliyekê din jî wê ku mirov di çerçoveya têgîna pergalek hûqûqê û hwd de wê bibêjê wê karibê wê bibêjê ku wê bijartinên mirov û an tercihen mirov wê, weke aliyekê ku mirov wê karibê wê hilde li dest bê. Di çerçoveya têgîna destûrî û ankû hûqûqî de hebûna temenê zorê wê, ew wê, rewşa hûqûqî û ankû destûrî wê ji temenekê pergali wê karibê durbikê. Wê di wê temenê de wê, ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Minaq wê dema ku wê hebûna komek ji nava civakê ku ew çînê bê, etnikî bê, zayendî bê û hwd ku ew newê nasîn û bi navê wê bac were girtin û ew jî wê re weke pêwîstî bê wê demê wê mirov nikaribê bahsa dad û haqaniyetekê bi ti awayekê wê bikê. Wê di wê temenê de wê rewş wê, weke rewşek bi tehditkirinê hildan bê û ankû weke ya haramîtiyê bê. Weke ya şalihadinekê bê. Tenê di nava hev de jîyankirin wê têrê nekê ku ew bibê sedema wê ku ew were standin. Di wê temenê de wê, ev wê, di awayekê de wê, bahsa naskirinê ji xwe wê ne bi derfet bê ku mirov di wê rewşê de wê bikê jî. Ev rewşa bi destûrî ku wê bi destûrî wê nasnekê lê wê bacê wê bikê û wê herê leşkeriyê wê dikarê wê bişibênê rewşa pergalek hûqûqê a kolederiyê a dema kevî. Yan jî di demên kevînera de wê hinek kes weke yê 'hemwelat' wê werina bijartin û dervî wan kole, jin û beşên din ên ku ew ne hemwelat in û hwd wê, karibê di wê rengê de wê pênasebikê.

Pergelek hûqûqî ku ew doza iteatê di wê temenê de wê ew bikê û ew nasnekê wê yekser wê bi têgîmek kolederî bê. Di wê temenê de ku ew navê komek etnikî jî bê wê ew rewş wê di wê de wê ne gûharê.

Di demên hemdem de wê, destûr wê, di kirinê weke dana bacê, bê çûna leşkeriyê bê û ankû gelek kiryarên din ên weke wan bin wê bikê mecbûrî. Li ser wê temenê re wê, di rengekê de wê têgîna mecbûrîyetekê

a destûrî wê bi serê xwe wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê, li ser wê bikê bê. Di wê rengê de wê, minaq wê ji temen ve wê, di **rejimên uniter-totoriter** de wê, di wê, perwerdekirina li ser zimanekê «fermî» re jî wê bê kirin mecbûrî. Di wê temenê de wê, ev rewş bi xwe wê, weke rewşek şerkirinê li hemberî komên cihê ku wê li dijî komên din ên cihê weke bi ziman, çand û hwd bê.

Ji aliyekê din ve jî wê weke li ser têngîna hanina li cih a sipartinekê re wê, karibê di dewama wê de wê li wê bihizirê. Di sipartekê de wê, ew kiriin wê weke mafekê wê bê dayin nişandin. Lê di wê temenê de wê, di nava wê hiyararşîya ji jêr heta jor ku ew hatiya çêkirin bi destûrî wê, di rengê de wê weke aliyekê kontrolkirinê bê. Di nava wê makanismayê de wê weke xwediyê wê mecbûrîyeta ku ew bi wê ji maf û azadiya xwe bi awayekê hatê kirin bê.

Aliyekê din jî wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Mafek dikarê weke bijartinekê were dîtî û bi wê rengê bê hanîn li ser ziman? Bêgûman ji aliyê têngîna dadî a gerdûnî û hûqûqa xwezayî ve ku mirov wê li wê bihizirê wê, weke bijartinekê dîtî wê bi serê xwe wê, weke aliyekê nebê bê. Wê vajî wê weke aliyekê nebê nabê bê. Yan jî wê li ser têngîna sipartekan weke hanîna ser ziman ku ew were kirin û bi aliyên din ên weke ew ji hebûnê dihên ve ku ew newina kirpendin wê di serî de wê, weke aliyekê bi pirsgirêk bo gotina maf wê biafirênê bê.

Di mijare têngîna mafê de wê, destûrên hûqûqa pozitiv ku wê derkevina li pêş wê di wê temenê de wê çawa wê têngîna mafê wê hildina li dest wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin.

Ev mijar wê weke mijarek ku wê ne tenê wê ya demên hemdem bê. Wê di demên kevnera de jî wê li ser wê were dîtî ku wê were sekin in û wê hizir wê werina ser ziman. Di nava danûstandinên platon ên li ser pratagoras û hippias de wê, were dîtî ku wê, mijare destûrên pozitiv û xwezayî wê di rengekê de wê were hildan li dest û wê di wê temenê de wê şîrove wê bi wê re wê were dîtî ku wê were kirin.

Di wê nûqtayê de wê, destûrên xwezayî wê li ser temenê 'nomos' ku wê weke destûra xwezayî a rewîstî û hwd jî bê wê, bi wê re wê werê hildan li dest. Di wê nûqtayê de wê di têngîna epistemikî a ku wê bi wê re wê were dîtî ku wê têngîha mafê wê were hildan li dest de wê, di wê rengê d eêw maf û wê weke hebûne ku ew nikaribê li ser temenekê bijartiner ku ew hebê û ankû nebê were lê hizirkirinê wê newê lê nerin. Di wê temenê de wê, mijare destûrên pozitiv û gûharînerîya wan ku wê bibê wê, di rengekê de wê ew mantiqê gûharîne ê di wê de wê di rengekê de wê

pêwîst bê ku ew ji wê aliyê ve bi serê xwe weke mijarekê were hildan li dest û wê weke ku wê pêwîst bê ku ew were kirin ber lêpîrsînê de. Ber ku wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê mafekê ji hebûnê wê were ku ew bê kirin ber lêpîrsînê û bi têngîna bijartinê bi hebê û nebûnê re ew were lê hizirkirin wê demê wê di wê nûqteyê de wê, ev wê, weke têngînek bixwe ku ew were lêpîrsîn bê wê karibê li wê were lê hizirkirin bê. Di wê çerçoveyê de wê, di nava destûrên pozitiv de wê mafek wê hebûn û nebûna wê çî û kî wê karibê bide dîyarkirin? Ev pîrs wê weke pîrsek ku wê dema ku mirov wê li nava jîyanê binerê wê karibê wê bersiva wê di rengekê de wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di nava hizrên sofistên weke hippias û heta ku wê platon de wê aliyekê ku ew dixwezin wê têngînên xwe yên li ser destûrên yazdanî ku ew dixwezin wê bi temen bikin wê li ser temenê bêdadbûna destûrên bi destê mirov hatina çêkirin li hemberî yên bi destê yazdanan bûna wê li ser wê bisekin in. Di wê temenê de wê ev wê weke argûmana pêşî a li ser têngîn û mijare dadê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê, bide dîyarkirin bê. Ber vê yekê wan ji aliyekê ve wê weke ku wê were kifşkirin bi awayekê tîrs bi nêzbûna ku ew têngîna destûrên gerdûnî û xwezayî ku ew werênina ser ziman û ew ne bi têngînek yazdanî wê newênina ser ziman.

Li vir bi wê rengê hanîna ser ziman wê aliyekê din ê ku ew dikarê bi serê xwe were hildan li dest bê. Lê li vir wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin wê ew bê ku wê di wê çerçoveyê de wê, mijare dadîtîyê hebûn û nebûna dadê wê di wê rewşê de wê weke argûman û fektorek zêde giring wê li ser wê were sekin in û di nava kirdeya fahmkirinê a destûrê de wê bi herdû aliyên wê were dîtîn ku wê li wê were lê hizirkirin.

Di mijare destûrê de wê, dikarê wê di rengê de wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê, mijare mafê û destûrê wê di wê temenê de wê, karibê bi wê re were lê hizirkirin. Di nava destûrên xwezayî de wê, li gorî têngîna xwezayî wê hebê. Di rengekê de wê, weke ku em di mejiyê filosofên demên kevnera û sofistên demên berî wan û piştî wan de jî dibînin ku wê di nava wê şîrovekirina wan a destûrên xwezayî ku wê bi aliyekê bi serê xwe û dervî têngîna yazdanî wê werê hanîn li ser ziman û ankû wê bi wê re wê were hanîn ser ziman wê, di nava wê de wê çûnûhatînek wê weke ku wê bibê.

Di wê nûqteyê de wê bi awayekê wê were dîtîn ku wê li wê hîs û hêsta mirov wê zêde wê weke ku wê bawerî pê nebê ku ew wê karibê bi

awayekê dadî û baş û qanc wê tevbigerihê û wê, di tevgerek haqani de wê, hizir û kirinên xwe bi gotin û nivîsên xwe yên destûrî wê werênê ser ziman.

Ev wê weke aliyekê ku wê were dîtin ku wê lêpîrsînê wê bide çêkirin. Li ser wê temenê wê, di nava hizrên wan de wê, maf wê ne weke têtînek bijartinî wê were dîtin. Wê weke têtîhek bingihînî ku ew di wê çerçoveyê de li wê were lê hizirkirin û ew wê were herêkirin wê li wê were nerîn û wê were fahmkirin.

Di wê temenê de wê ya ku wê, bi wan wê bihizirkirin ku wê hemû maf wê xwediyê heman mafê bin û ankû wê mirov wê weke pîvanê û hwd ku wê ji aliyê filosofên sofist ên weke pratagoras û hwd re wê were hanîn li ser ziman wê di wê temenê de wê bi wê têtînek û çerçoveyê wê karibê wê fahmbikê bê. Têtînen weke yên maf weke bijartinê dibînin û ji komekê re hebê û ji ya din re nebê wê weke têtînen mirete ên ji dema pergale koleder bin. Di wê temenê de wê, ev têtîn wê zirweya xwe wê di nava hûqûqa roma de wê di wê demê de wê bijî ku wê komên civakê weke hemwelatî, kole, girseyên ne hemwelat û hwd wê ji hev wê cihê bikê.

Ev wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin wê, maf wê, weke ji hinekan re hebê û ji hinekan re nebê. Wê demê wê, di wê temenê de wê bi têtînek bijartinî wê xwe xwe bide dîyarkirin. Têtîna ku ew maf weke têtînek bijartinî wê dibîne wê, di bin mejiyê xwe de wê, têtînek wê bijî. Di demên hemdem de wê pergalek kolederiye ku wê were ji holê rakirin wê ev têtîn wê, li şûna wê bi kifşkirinên weke 'nîjada serdest' û ankû 'nîjada bindest', 'koma serdest', 'koma bindest', 'civake serdest' û 'civake bindest' û hwd re wê, bi temen bide dîyarkirin û wê bide hanîn li ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di serî de wê bi wê re wê di wê temenê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Têtîna hûqûqî a hemdem wê aliyê wê yê ku ew ji wê kêw wê têtîna dadê bê. Wê di wê nûqteyê de wê ev wê xwe di têtîhên wê yên bi serdestî, rêveberî û ankû desthilatî û nêzîkatîyê wan ên li komên civakî û kes û hwd bi nêzbûn û dîtinên wan ên li wan û hwd re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê ev wê bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Pergale hûqûqî a serdema hemdem wê di wê temenê de wê hevgirtin û ankû 'sentezek ji ya dema kolederiye û ya demên serdema navîn a faodaliyê ku ew girseyan weke 'serf', 'îteatkar', 'bindest' û hwd dibîne û hwd wê biafirê. Di wê temenê de wê, têtînen weke bi destûrê ve girêdanî, îteatê û ankû wê, bi sererastkirinên destûrî

ku wê ji komekê re wê ew maf wê were nasîn ku wê ji ya din re wê newê nasîn û hwd re wê xwe bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, hûqûqa serdema hemdem wê bi awayekê wê, ev ali wê hem di navaroka aliyê wê yê gelemperî û ankû weke 'hûqûqa navnetewî' ku wê were bi navkirin û ya netewî ku wê were bi navkirin de wê di wê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Têgîna hûqûqa navnetewî bixwe jî wê, ew têgiha dada xwezayî û ankû hûqûqa xwezayî ku wê were kirpendin wê ji wê dût bê. Wê li gorî wê ew dikevî hemberî wê, û di rengê destûrna pozitiv wê li hemberî wê xwe bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê, ev wê, di awayekê de wê, karibê ji çavkaniyên wê yên bi pirsgirêkên destûrî ên bi civakî di hundûr û derve de ku wê bibin re wê karibê ji wê bi rehetî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Tabî wê di wê temenê de wê mijare 'mafê' wê weke aliyekê ku wê di wê de wê, çawa wê bi kifşkirinên ku ew di wê de wê werina kirin re wê bi destûrên pozitiv re wê di wê çerçoveyê de wê bê xwestin ku ew pêşçûyin bibê. Di navarok û hundûrê gotina mafê de wê, kifşkirinên weke bi têgîna destûrî a hêzê, erkê, û bi wateyên ku ew di wê de dihên salixkirin re wê were hanîn ser ziman. Di wê temenê de wê, dema ku wê, kesek wê deynê wî li yekê din hebê wê, di wê de wê weke maf bê ji aliyê yê xwedî deyn ve ku ew wê deynê xwe hilde. Wê bo yê din jî wê weke hem sipartek û hem jî pêwîstîniyekê bê ku ew wê bide. Di wê temenê de wê di nava têgîna mafê de wê ev alî wê weke aliyna ku wê têtikiliya sînorê mirovî ê jîyanê ku wê bi hev re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Di awayekê de wê gotinên ku ew di hundurê gotina mafê de bi wateyên wan werina salixkirin wê di rengekê de wê bi wan re wê çerçoveya wê biafirê. Minaq wê salixkirinên gotinên weke yên sipartekê, serbestitîyê, pêwîstîniyê, berjewendiyê, û hwd wê, weke aliyna ku wê mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di nava têtikiliyên mirovan de wê sazûmana hûqûqî wê, di serî de wê, di temenekê de wê, bi wê rengê wê, di nava têtikiliya mirovan de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

*Buchanan, Tom. (2002) " 'The truth will set you free': The making of Amnesty International." *Journal of Contemporary History*

*Buchanan, Tom. "Amnesty International in crisis, 1966–7." *Twentieth Century British History* 15.3 (2004): 260–289

Di nava têtîna hûqîqî de wê, aliyê têtîna rewîstî wê weke aliyekê ku wê berê wê hertimî wê bi wê ve bê. Ev jî wê ji du aliyan ve wê di destpêkê de wê karibê were lê hizirkirin. Aliyê pêşî wê bi başiyê wê, aliyê ku ew berê xwe bidiyê de wê, di wê temenê de wê bide dîyarkirin bê. Aliyê din jî wê di kirinê de bê. Bi kirinê wê têtîna başiyê wê di renekê de wê, kirina wê, ji têtînek destûrî wê zêdetirî wê weke têtîhek rewîstî wê xwe bi renekê wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, di nava kirinê de wê, têtîna rewîstê wê hizirkirinên bi wê re ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, bi wê re wê, xwe di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di nava destûrê de wê, têtîliya çerçoveya qalibê destûrî wê bi têtîha rewîstê re wê çawa wê karibê wê were danîn? Di dîmenekê de wê weke ku wê ew ji hev cihê wê bibin û wê di hundurê wê de wê, têtîha rewîstî wê weke ku wê cihê wê hebê. Lê di wê rengê de wê, baş û nebaşîya deestûrî wê, di renekê de wê, di dîmenekê de wê, wekeku wê bi serê xwe jî wê xwediyê dîmenekê bê wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, baş dîtî û ankû nebaş dîtî wê, di wê rengê de wê, bi rewîstê re wê, weke xwediyê dualiteyekê bê. Di wê nûqteyê de wê dema ku wê, aliyên baş û nebaş wê bikevina dewrê de wê, ew têtîhên rewîstî jî wê li gorî xwe wê bibêjin ku wê çi xirab û çi ne xirab bê. Di renekê de wê, di nava aliyê baş û nebaş de wê bi aliyekê wê, dema ku wê bû wê, weke ku wê, destûr wê, hertimî wê bi aliyê baş de wê bidiyê wê, di wê rengê de wê intibayê wê bide. Lê di wê di wê nûqteyê de wê, ew intiba wê bo destûrê wê, weke têtîhekê zêdetirî wê weke rewşek li gorî destûra wê bê. Di mijare darazê wê kengî wê mantiqê destûrê û yê rewîstê wê were hemberî hev? Kengî wê dema ku wê, ya ku wê li gorî destûrê wê weke 'rast' bê ku ew li gorî mirov nerast bê. Wê hingê wê ew wê bi wê re wê bibê. Wê dema ku wê mafek wê bo yekê wê rast bê û hebê û bo yê din wê nebê weke ku ew li gorî wî rast bê wê, di wê çerçoveyê de wê bikeve dewrê de.

Di wê nûqteyê de wê, ya ku wê, bo yekê wê bi mafê hem rast bê û hem hebê wê, di wê temenê de wê, di nava wê rewşa hebûna mafê û ya rastbûna wê de wê aheng û levkîrin wê di wê temenê de wê weke ku wê pêwîst bê. Minaq wê, dema ku wê, kesekê kurd mafê wî hebê ku ew weke tirkekê bijî, bi zimanê tirkî bi xîfê, weke tirkekê bijî. Lê weke kurdekê ku ew çendî kurd jî bê wê ne jî. Wê di wê rewşê de wê, weke ji gotina 'rastîyê' dîr wê, weke hebûna mafê wê, were pênasekirin. Di wê nûqteyê de wê, mijare rewîstê jî wê karibê bikeve dewrê û wê tiştek ku

ew bibêjê wê hebê. Di nava mafê de wê, hebûna mafê û rastbûn wê weke du aliyên ku wê di wê de wê li ser wê temenê wê ji hev cihê wê karibê bi wan di wê de were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê hebûna mafekê wê, newê wateya rastbûnê. Ev rêgez wê di restên rewîstî de wê new wusa bê. Di restên rewîstî de wê ew wê bi wê rengê wê hebê ku ew bi rastî hebê wê karibê hebê. Lê di wê rengê de wê, weke ku wê li gorî wê rastîtiyê wê bihizirê. Lê di awayekê de wê, restên rewîstî wê, dema ku ew bi temenê destûrî hatina hizirkirin wê karibin ji wê çerçoveyê dûrkevin. Di wê temenê de wê ya ku ew destûr bi qalibê xwe rast dibînê ew karibê wê weke 'ya rast' di hundurê wê, hebûna bi destûrî de wê bibînê.

Di destûrên hemdem de wê ev wê weke mijarek ku wê bi wê re wê, xwe bide dîyarkirin bê. Di wê temenê de wê, destûr wê xwe di dîmenê ku ew li ser ya rewîstî re jî wê weke ku ew dibînê de wê, di wê nûqtayê de wê, weke têngînek 'objektîv' wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê bihizirê. Yanî wê xwe di wê temenê de wê weke 'teqez' rast wê bibînê. Di wê rewşê de wê, di wê de hebûna destûrî de wê rast û nerastbûn wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Aliyekê din jî wê, di mantiqê destûrê de wê 'yek ali hizirin' û ankû 'yekali şîrovekirinê' wê karibê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, dema ku wê di destûra pozîtîvî de wê bahsa navê komek etnikî wê were pênasekirin wê ew mafê ku ew bi wê dihê ser ziman wê weke ku ew tenê ji wê re wê bûhûrîner bê wê, bi wê mantiqê wê destûrê re wê were ser ziman. Ev rengê vê awayê fahmkirinê wê weke di rengê mantiqê têngîna hemwaletitiya dema koleder a demên kevnera de bê.

Di destûrên hemdem de wê, mafê 'nekirina weke kole' wê bide dîyarkirin. Ev wê di dîmenekê fîzîkî de wê bibê. Lê bi awayên din ên zêhnî û hwd û cihêkirinên li ser temenê nîjadî, netewî, zayendî û hwd re ku wê werina kirin wê, di dîmenekê zêhnî de wê, bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di awayekê de ku wê, heta roja me wê, minaq wê di temenê zayendî de wê bînê ser ziman wê mafê hemwelatitîyê û weke deng bikarhanîne û hwd bo jinê ku wê weke pirsgirêkekê xwe bide dîyarkirin wê di wê temenê de wê, karibê wê fahmbikê. Yan jî wê cihêbûna di nava jin û mêr de ku wê were kirin û wê

mêr weke malxwê malê wê were pênasekirin wê di wê rengê de wê weke têngnek nagativ wê karibê bi temenê destûrî wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê aliyekê din jî wê bi zêdeyî wê di nava têngînên destûrî de wê were dîtîn ku wê li ser wê were sekin in. Ew jî wê mijare maf û berjewendiyê bê. Di wê temenê de wê, mijare berjewendiyê dikarê wê ji du aliyan ve wê, werênê ser ziman. Yek wê weke dema ku wê, kesek wê dema ku wê karekê bikê wê zêde mal wê biafirênê re wê karibê wê fahmbikê. Aliyê din jî wê, beremberê wê, mirov wê karibê bi berjewendiyê re gotina mafê karibê fahmbikê bê. Maf wê, ti kirin û ne kirin wê, di aslê xwe de ku wê li ser sipartekê re bê û ankû berjewendiyê re bê wê, nikaribê bide dîyarkirin ku ew maf heya û ankû nîn a. Ber ku wê maf wê ji hebûnê wê were. Di wê çerçoveyê de wê di wê temenê de wan hersê gotinan wê di wê temenê de wê pêwîst bê ku wê di dîmenekê de wê, bi wê re wê ji hev cihê şîrovebikê. Bo ku mirov di destpêkê de bigihijê fahmkirinek rast. Piştî wê, di dewama wê de êdî wê, li ser ya mafê re wê karibê di dîmenekê din ê duyem de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, maf wê, mijare berjewendiyê û spartekê wê li ser wê temenê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê aliyekê din jî wê, bi wê re wê were dîtîn ku wê were ser ziman. Ew jî wê ew bê ku wê, bê hizirkirin ku wê, 'A ew siparteka xwe hanî li cih êdî ew ji wê mafê sûdgirt' ku wê were ser ziman wê, weke bi wê rengê dîyarkirinê wê, dayina nîşandin ku ew wê spartekê nekiribê wê nexwediyê wê mafê bê re wê, were ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, sipartek karibê maf ji holê rabikê û ankû wê hebûna wê bide dîyarkirin? Wê pirsê wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê ev alî wê weke aliyekê bi pirsgirêk wê xwe di nava mijarê de wê bide dîyarkirin. Ber ku wê maf wê ne ji spartekê wê were wê, ji hebûnê wê were. Aliyên din ên weke bi têngîna sipartekê bê, berjewendiyê û hwd bê wê, di wê temenê de wê weke aliyên ku ew li ser wê re di asta duyem de ku wê karibin li wan were lê hizirkirin û fahmkirin bin.

Wê dema ku wê bi wê rengê wê were lê hizirkirin wê demê wê, destûr wê li ser navê desthilata ku ew xwediyê wê ya wê, di dîmenekê weke qisasiyê de wê, nêzî mijarê ji aliyê ve wê bibê û wê, di wê temenê de wê, ev jî wê di wê temenê de wê, weke aliyekê ku mirov wê di serî de wê li wê bipirsê bê.

Di rastiyê de wê destûrek wê ew mafê wê nebê ku ew bide dîyarkirin ku wê mafek ji mirov re wê hebê û ankû wê nebê. Destûr wê, di wê temenê

de wê, di temenê wê heyîna wê hebûnê de wê, ew wê hebûna wê salixbikê û rengê wê û çawabûna wê bide dîyarkirin. Wê dema ku wê, destûr wê ew wê dîyarbikê wê demê wê, li şûna destûrê wê weke tiştêkê din wê şîrove bikê. Ew hingê wê navê wê nebê destûr. Wê bibê tiştêkê din.

Ji xwe di mantiqê destûrê de wê, ew reng dîyarkirinê li ser ya ku ew heya wê, karibê wê were fahmkirin. Di wê temenê de wê, dema ku ew bi wê hat dîyarkirin ku ew yek xwediyê mafekê bê û yê din wê ji wê bêpar bê wê, ew wê, ne destûr lê wê bi rêya destûrê ku wê bi wê re wê bi ajo, narsism û egoyên xwe wê bihizirin wê ew mirov wê di wê temenê de wê, ew wê bidina dîyarkirin bin. Wê, di wê çerçoveyê de wê, ev wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Piştî ronansê û pê de mafê mirov û çerçoveyên wê yên bi fahmkirinê ku wê pêşkevin.

Di aslê xwe de wê dema ku e, piştî ronansê û pê de bahsa mirov û ankû mafê mirov bikin wê di wê çerçoveyê de wê çerçoveyek berfireh a ku mirov wê karibê wê bi wê re wê hilde li dest wê xwe di wê çerçoveyê de wê bide dîyarkirin. Di çerçoveya nerîna li mirov a demê û ankû hewldana fahmkirina hebûna wê di wê temenê de wê weke hinek aliyên ku wê aqilê felsefeyê û hwd wê bi demên ronansê û hwd re wê bi wê re wê rabê bê.

Mirov wê, di wê demê de wê hin bi hin wê weke nerînek navendî û ankû wê weke kirdeyek navendî wê xwe di wê rengê de wê bide dîyarkirin. Li berhemên ku wê ji demên ronansê û pê de wê bîn ser ziman wê di navaroka wan de wê bi zêdeyî wê nerînek ku wê ji aliyekê ve wê weke li mirov bê wê derkeve li pêş.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê ronans wê pêşî wê weke bertekekê wê li hemberî rengê pêşketina demê a serdema navîn wê pêşkeve. Lê piştî wê bi hizir û têgihiştina ku wê pêşbixê re wê, hin bi hin wê pêşkeve û wê bi wê re wê derkeve li pêş. Wê dema ronansê wê di destpêkê de wê weke demek 'kifşkirinê' wê were pênasekirin. Wê mirov wê di serî de wê bi hebûn û rengê jîyane mirov, hêst û hêstîyarîya mirovî û hwd re wê, weke aliyên ku wê bi wê çerçoveyê de wê werina kifşkirin bin.

Ronans wê ji aliyekê ve wê bi dagirkirina konstanîpol ku wê weke navendek zanîn, felsefe û hûnerê wê pêşkeve û pê de wê, piştî wê hemû

zanîna herêmê wê goçî rojava wê bikê. Ev jî wê di reng û awayekê de wê, bandûra xwe wê di demek kin de wê li herêmê wê were dîtîna ku wê bide dîyarkirin. Di wê demê de wê berhemên ku wê mirov wê bikina navenda xwe wê bên afirandin. Wekî din wê têngîn hizrên ku wê bi felsefeya demên kevnera ku wê li ser mirov û hwd wê, derkevina li pêş. Wê bi zêdeyî wê, jinûve wê weke ku wê bi rengê wê bên xwandin. Ev xwandina wê demê wê, weke xwandinek ku wê, mirov dikarê wê bi asta pêşketina demê re wê weke xwandinek bi bandûr û afrîner wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê, bi xosletên demê ronansê li ser vebûna aqil û wê bi wê re wê bi mirov esasgirtinê re wê di wê demê de wê weke ku wê derkeve li pêş. Xosletên felsefeyê jî wê ji şewayên metafîzîkî, nepenîparêzî û hwd wê bi ber aliyekê kirinê û mirovparêzîyê ve wê herê.

Di wê demê de wê zane û filosofên ku wê derkevin wê zêdetirî wê mirov wê ji xwe re wê bikina navend. Minaq aliyên ku wê Montagne wê hilde li dest wê di wê çerçoveyê de mirov dikarê hinek aliyên ve bibîr bikê.

Montaigne bi mijarên cûrbecûr ên wekî wijdanê sûcdar, poşmanbûn, mezinkirina zarokan, tirs, bextewarî, motîvasyon, nakokiyên olî, û bîra belengaz re mijûl dibe. Ew li ser van hemî tiştan li ser serpêhatiya xwe ya kesane dinivîse. Ew bi dîtina xwe û çawa bertek li hember tiştên cûda re bi wê dibê wê li ser wê bisekinê. Montaigne li ser xwe li ser ferd dinivîse, û eleqeya li ser takekes, wek ku mirov kifşdikê wê yek ji taybetmendiyên Ronansê jî bê.

Weke ku mirov wê bi têngînên Montagne û hwd wê bibînê wê mijarên keseyetê û bi rengên pêşketin û pêşveçûna wê re wê di rengê de wê were dîtîna ku wê bi wê re wê di rengê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê.

Wê dema ku wê bahsa nerîna mirov ji dema ronansê wê were kirin wê weke montagnê wê, navên kesên weke Shakespeare û hwd wê derkeve li pêş. Di berhemên xwe yên weke 'hamlet' û hwd de wê, nerînek li ser mirov a teybet wê bê dîtîna ku wê bi wê bîrê li holê û ser ziman.

Berhemên ku wê kes û zaneyên demê ku wê di wê rengê de wê biafirînin wê weke yên wêjeyî û çandî bin. Ev wê dema ku mirov wê ji aliyê hewldana fahmkirina mirov ve wê hilde li dest wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, were dîtîna ku wê, rewşên jîyanê wê bi başî û nebaşî û ankû bi awayekên ironîkî û hwd ku wê hildina li dest wê, kesên weke erasmus û hwd wê, bi nivîsandinên xwe re wê derkevina li pêş. Di wê

rengê de wê, nivîsên weke yên bi şîroveyên li ser keseyetê re wê werênina ser ziman. Di nava boya û xêzkirinên **da-vinci** de wê bi zêdeyî wê mirov wê bi hebûn û dîmenê xwe re wê, di rengekê de wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê bi têngînek humanistî wê, dema ku wê mirov wê, were xêzkirin û ankû wê li ser wê were nivîsandin wê, ji aliyên weke bi hêstî û hwd ve jî wê hewl bêdayin ku ew were dîyarkirin. Dîmenê mirov ên jidil, ne jidil, xamgin, bigirî, hêstîyarî û hwd wê, weke aliyên ku wê di wan dîmenan de wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Ku em ji aliyê têngînên destûrî û hev ve wê hildina li dest wê, di wê demê de wê weke ku wê bi hizrên bodi bê û ankû gotius û hwd bê wê were dîtî ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Mijarên weke yên ku wê, di demên piştê wê, bi aliyên din ên weke li ser mirov û salixkirinên mirov re wê xwe di rengekê de wê bidina dîyarkirin.

Mirov wê bi mirovbûn û bi keseyetîya xwe re wê derkeve li pêş û wê bi maf û azadiya xwe re wê rabê. Di wê temenê de wê, dîmenekê din ê bi kes û kesbûna mirov re wê derkeve li pêş.

Ji nava têngînên demê wê ew wê were dîtî ku wê çerçoveyek civakî wê êdî wê bi wê re wê were xêzkirin û wê bi wê re wê mirov û civak û ankû têkiliya nava mirovan ji gelek aliyên ve wê were lê hizirkirin (çav: Rosenblatt, Helena (1997). *Rousseau and Geneva: From the First Discourse to The Social Contract, 1749-1762*. Cambridge: Cambridge University Press).

Ev pêvajoyê wê, di temenê pêşketina û maf û azadiyê û hwd re wê ji soresha ingilistanê, amarîka û heta ya firansa û demên piştê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê, di xatekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di serî de wê, ev têngîhên bi şoresî wê di serî de wê, li ser lêpîrsîna maf û azadiyê û pêşketina mirov wê, di awayekê de wê bina xwediyê şewayekê lêpîrsînê. Di wê xate pêşdeçûyînê de wê hizirvanên weke Rousseau wê deerkevina li pêş. Di wê nûqtîyê de wê, ji aliyekê ve wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov bahsa hizrên wî bikê bê.

Ev dem wê di serî de wê weke demek zanînê û ragihandinê wê êdî wê reng û awa wê bistênê û wê ji wê were bahskirin. Wê di wê demê de wê, têngîhên weke bi layiqî û hwd wê bi zanînê re wê pêşkevin û hizrên kesên weke Rousseau û hwd wê di wê warê de wê rengekê û dîmenekê pênasekirin û fahmkirinê wê bi xwe re wê werênin. Dinava rewşa demê a rojava de wê, Rousseau li gelek deverên ewropa wê bigerihê û wê, li parisê herê û were. Di wê demê de ew rewşên weke monerisyê, aristokrasiyê, brokratiyê û hwd re wê hilde li dest û wê, di wê demê de

wê hizrên xwe yên li ser çerçoveya hevpeymaniya civakî û hwd re wê hin bi hin wê bi reng û awa bikê. Ew di wê hizrê de bê ku ew wê pêwîst bê ku ev beş û qatmanên serdest werina bi sînorkirin re wê, hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Rousseau wê di têtîna xwe ya li ser perwerdeyê de wê, bahsa têtîna baweriyên wê bikê ku ew çawa wê, di hevkeyyek wekhev de ew bibin û hebin re wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew di wê demê de wê dema ku ew li ser baweriyên wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê bi têtîna 'hemû bawerî wekehev bi nirx in' ku wê, di wê temenê de wê hizrên xwe li ser baweriyê wê werênê ser ziman ev wê bê sedema reaksiyonên mazin li hemberî wî û heta ku wê berhem û hizrên wî di demekê de wê werina qadaxakirin jî li ser wan rengên hanînen wî yên li ser ziman.

Di wê demê de wê, têtîliya wî ya bi voltaire û hwd re wê hebê û heta ku wê bê gotin ku ew çendî wê herê jî nekê wê ew wî dewetî wê bikê ku ew bi wî re bijî. Ew wê herê nakê lê wê piştî wê posmaniya xwe jî wê bo wê werênê ser ziman. Rousseau Wê dema ku mirov wê, bahsa wî û jiyane wî bikê wê jîyanek bi tevger wê derbas bikê û wê bi gengêşîya wî ya bi hume re bê û ankû rewşên din ku wê derkevina li holê bin wê bandûrê li wî bikin. Di wê demê de wê, li ser têtîhên felsefeya ramyariyê re wê, têtîna hevpeymaniya civakî wê derxê li holê û wê, di rengekê de wê, di wê demê de wê, biqasî ku wê were gotin wê bahsa hizrên hobbes ên li ser civaknasiyê û hwd jî wê di rengekê de wê, li ser ramanên wî di şewayekê de wê bibê û wê were hanîn li ser ziman.

Ji nava têtîhên ku wî yên ku wê were fahmkirin de wê, li ser têtîna 'xwezaya mirov' a hobbes wê hizirkirîna xwe wê pêşbixê û wê, di wê temenê de wê, têtînen weke 'başî' û 'nebaşîyê' wê hilde li rojava xwe û wê hizrên xwe wê bi wan re wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê, hizrên locke û heta yên weke Pofendorf û hwd wê, di awayekê de wê, ji aliyekê li hemberî ve wê bandûrên wan wê weke ku wê li hizrên wî bibin.

Rousseau wê, dema ku ew hizrên xwe dihênê ser ziman wê ji ya wan hersê filosofan wê cihê wê hizrên xwe wê werênê ser ziman û wê di rengekê de wê, werênê ser ziman ku wê, 'xwezaya mirov, li ser temenê rewîsta xiranebûyî ku wê hikmê xwe wê bide dîyarkirin' re wê hizrên xwe wê, biafirênê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Ji hinek aliyan ve wê, dema ku mirov wê navaroka hizrên Rousseau ên di çerçoveya **hevpeymaniya civakî** dixwênê wê dibînen ku wê weke ku wê bandûra felsefeya xwezaya mirov û ramyariya civakî a bodin û gotius

wê weke ku wê hebê wê dîmenek wê xwe bide dîyarkirin. Lê wê di wê demê de wê were ser ziman ku ew bi zêdeyî wê hizrên hobbes û teoriya wî ya li ser xwezayê mirov, li ser zanista rewistê, û hwd wê werênê ser ziman. **Hobbes** wê, bi têngîna «**Laviathan**» re wê bi têngihiştina «şerê herkesekê ê li hemberê herkesekê» re wê, hizrên xwe wê werênê ser ziman û wê, di wê temenê de wê bixwezê ku ew bi dîmenekê li ser civaka ramyarî re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê gotinên weke **'hevpeymaniya civaknasî'** ên hobbes ku wê werênê ser ziman wê Rousseau wan di awayekê hevpeymaniya civakî de wê bixwezê ku ew, bixwênê û şîrovebikê û ew wê di aslê xwe de wê bina temenê wê ku ew wê ji hobbes wê cihêtir wê bigihjê hinek hizrên cûda ku ew bi wan çerçoveya hizrên xwe yên di wê warê de ew biafirênê. Di wê temenê de wê, têngîna 'civaka sivil' wê were dîtin ku wê di nava nîqaşan de wê derkeve li pêş. Di nava hizrên hobbes de jî ew kirpendinên wî bibin. Li gorî hobbes û gotina wî ya serwerîyê ku ew weke 'pêwîsta ji aliyê leşkerî, oldarî, ramyarîvanî û hwd ve ku ew were sehêtkirin wê di wê nûqteyê de wê, Rousseau wê weke bi nerînek cihê ji wê ku ew di awayekê de wê erka wan beşên ku wê, hobbes wê weke aliyên sehêtkirinên civakê werênê ser ziman ew wê bixwezê ku ew kêmtir werina kirin û ew di wê temenê de wê teoriyek cihê a civakî wê bixwezê ku ew wê, pêşbixê û werênê ser ziman.

Di wê demê de wê were dîtin ku wê demek ku wê civaketî û kes wê bi wê re wê derkeve li pêş. Wê di wê çerçoveyê de wê hizrên civakê û mirov bi serê xwe wê werina hildan li dest û ankû wê, cihê di bin têngîna û hizra bi serwerîya dewletîyê de wê werina hildan li dest wê, bi wê re wê derkevina li pêş. Machiavelli wê yek ji wan kesan bê ku wê, têngîna desthilatê wê, di wê rengê de wê bixwezê ku ew bi serwerbûn û serwerkirina wê û erkên wê yên ku ew dixwezê bi rengê ku ew derkevina li pêş ew li wan dihizirê û wan dihênê ser ziman. Minaq wê, machiavelli

*Gauthier, David (2006). *Rousseau: The Sentiment of Existence*. Cambridge: Cambridge University Press

*Faÿ, Bernard (1974), *Jean-Jacques Rousseau ou le Rêve de la vie* (in French), Paris: Perrin

*de Jouvenel, Bertrand (1962). "Rousseau the Pessimistic Evolutionist". *Yale French Studies*

*Lange, Lynda (2002). *Feminist Interpretations of Jean-Jacques Rousseau*. University Park: Penn State University Press

wê bi çerçoveya têtînen bi navê 'şer û civakê' de wê mijare artişê ku wê çawa wê weke aliyekê ku wê rengê wê bide dîyarkirin wê, di wê temenê de wê werê ser ziman. Ew wê weke kesekê ku wê di wê warê de wê li ser mijare 'hûnera şer' û hwd wê, bi hizrên xwe yê ku ew dihênê ser ziman re wê çerçoveya artişbûna hemdem a di demên hemdem de jî wê weke ku wê bi kirpênê û wê di wê warê de wê bandûra wî û hizrên wî di wê rengê de wê, were dîtin ku wê bibê.

Bingeha teoriya artişê ya Machiavelli têtîhîştina wî ya cewherê şer û bandora artêşê ya li ser bandûra wê ya li civakê ya. Ev ramanên ku ew dihênê ser ziman wê ji dema wî wêdetir derbasdar bibin. Em wan dîsa, di nav tiştên din de, di Karl von Clausewitz de dibînin, yê ku di bin bandora Şerên Napolyonî de nivîsand, ku rêxistina leşkerî û awayê şerkirinê jî Îtalyayê ê dema Ronensansê cuda bû.

Em dîsa li çerçoveya mijare xwe vegehin. Wê di wê demê de wê ev rengên hizirkirinê wê bi rewşa oldar, leşker û bi desthilatê û hwd re wê were dîtin ku wê çawa wê di renekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Di wê demê de wê, hizrên ku wê werina ser ziman wê di awayekê de wê, dervî ya teolojikî û hwd bin. Ev wê dema ku em di çerçoveya têtînen hobbess de jî wê werênina ser ziman wê, dema ku wê John Bramhall ku wê weke piskoposê wê hizrên xwe wê di bin navê «azadî û pêwîstîniyê de wê werênê ser ziman. Wê li ser têtîna xwe ya zanîni a bûjenîparêzî û hwd re wê, hobbess wê bersivê wê bidiyê. Di wê temenê de wê, hobbess wê bi têtînek weke ya ku «ê çalakiyên mirov wê pêşavaniya azadiya mirov wê bikin' re wê di renekê de wê bersivê wê bidiyê. Piştê wê hobbess wê, ti nava hizrên berhema xwe ya bi navê 'wîna azad' de wê, di renekê de wê bi wê re wê zêdetirî wê wan aliyan wê weke ku wê jî aliyê felsefeyê ve wê bixwezê ku ew hilde li dest û wê werênê ser ziman (çav: Skinner, Quentin (2008). *Hobbes and Republican Liberty*, Cambridge: Cambridge University Press).

Di wê nûqtayê de wê ne tenê wê bi hobbess re wê hebê. Wê her wusa wê, hemû hizirvanên demê re wê ew hizirkirin wê di şewayekê de wê were dîtin ku wê mijare 'pêwîstîniyê' û ankû 'determinismê' wê were dîtin ku wê were hildan li dest di çerçoveya serbestî û azadiya mirov de (çav:

Skinner, Quentin (1996). Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes, Cambridge: Cambridge University Press).

Di awayekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijarên bi wê rengê ên felsefeyî wê nîqaşkirinên wan wê dikarê wê di wê çerçoveya mijarê de wê ji aliyekê din ve jî wê hilde li dest. Ew jî wê di wê çerçoveyê de wê, dervî wê, mejiyê mirov wê, çerçoveyek dîtbar a jîyanî û hwd wê bi çavkaniya wê re wê bibînê û wê li ser kirinên xwe re ku ew dikê û ew piçûk mazin weke afrînerê hinek tiştan dibê wê, li ser wê re wê hem bi xwe bawerkirinê û hem jî wê lêpîrsînên xwe yê hizirki wê di wê rengê de wê bikê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman (çav: Lemetti, Juhana (2011). Historical Dictionary of Hobbes's Philosophy, Lanham: Scarecrow Press).

Di awayekê de wê mijare pêwîstîniyê wê nîqaşkirina wê weke ku wê, bi awayekê rastarast ku wê werê ser ziman û ankû ne rastarast were ser ziman wê, bi têngîna 'wîna mirov ku ew dikarê serbest tevgerihê' û ankû weke ku ew dixwezê azad bibê' û hwd ve wê girêdayî wê, were nîqaşkirin. Hobbes jî wê ji wê aliyê ve wê bi têngîna 'wîna azadi ji aliyekê ve wê weke ku wê li ser hizirkirinên xwe û bi bersivên xwe yê ji kesên weke john bramhall û hwd re wê çerçoveya hizra xwe wê biafirênê û wê werênê ser ziman (çav: Skinner, Quentin (1996). Reason and Rhetoric in the **Philosophy of Hobbes**, Cambridge: Cambridge University Press).

Dervî wê, çerçoveyê de wê, hizirkirina li civakê û bi wê ghiştina têngînek civaknasî wê di wê rengê de wê, were dîtîn ku wê were lê hizirkirin. Mijare civaknasîyê wê hizirkirina bi wê, ne tenê wê encama pêşketinek bi aqilî bê. Ji wê zêdetirî wê hinekê jî wê encama wan fahmkirinên ku wê di wê çerçoveyê de wê pêşkevin bi zanyarî û hwd jî bê. Di wê temenê de wê sêkika keseyetê, winê û aqil wê, di wê temenê de wê, mijarên weke azadiyê, civakê û têkiliyên wan ên bi hev re wê, werina nîqaşkirin.

Formulekirinên Hobbes wê di wê temenê de wê giring û baş bin ku mirov ji aliyekê ve wê bi kirpênê. Wê çerçoveyek civakî wê bi xwe re wê werîna li ser ziman. Li ser wê re wê, rengê civakê ku wê êdî wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê bi serê xwe wê, du ali wê li hemberê wê ew wê were hanîn li ser ziman. Di demên serdema navîn de ku wê ol û desthilatî wê di zikhev de derbas bibê û wê bi hev re wê tevbigerihê wê di wê temenê de wê, ev herdû ali wê weke du aliyên ku wê, di wê dema ku wê civakek azad û ankû wînek azad wê were lê hizirkirin wê bi wê re wê, li hemberî wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê ew kes û

keseyet wê çawa bê û wê di nava civakek çawa de wê karibê bijî wê, ew modela wê were lê hizirkirin. Yan jî wê li wê modela civakî wê ji wê gav newê avêtin ku wê keseyet û jîyankirina wê çawa bê ku ew li gorî wê xwe sererastbikê û ankû hizrên bi wê rengê wê werina ser ziman. Hizrên spinoza ên di wê warê de li ser çerçoveya mirovê azad ku wê weke Arne Ness jî wê bi têtîna 'mîrovê azad ê **spinoza** û hwd re wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê weke xwediyê têtînekê bê. Wê di wê rengê de wê, di wê rengê de wê, keseyet û pêşketina wê di wê rengê de wê, derketina wê ya li pêş wê êdî wê li gorî wê, civak û destûr wê werina şîrovekirin. Di wê nûqteyê de mirov dikarê bi kirpendinekê balê bikişênê li ser hizrên **Max Weber** ên li ser ferdiyete û ankû bi keseyetbûnê û hwd re ku wê di wê temenê de wê derxê li pêşîya civakê û wê ji aliyê çandî, dîrokî, aborî û hwd ve wê bi pêşketinên civakê û kes re wê hilde li dest re wê, were dîtî ku wê bibê.

Di zane min de wê di wê nûqteyê de wê mijare felsefeyê û derketinên bi felsefeyê ên nû wê, bandûra wan wê zêdetirî wê xwe di wê rengê û rewşê de wê bide dîyarkirin. Hizrên spinoza ên bi têtîna wîna azad wê bina sedema afarozbûna wî ya ji aliyê dêrê ve. Wekî din wê descartes wê felsefeyek rasyonali wê bi wê bihizirê û wê, rêgezên wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Encamên wê ji ya ku ew hizirdikê wê piştî wê zêdetir bibin.

Heta dema gihiştina têtîna 'hevpeymaniya civakî a **Rousseau** û hwd wê di wê temenê de wê karibê wê li ser wê bisekinê. Di wê nûqteyê de wê ev têtîna hevpeymaniya civakî wê di aslê xwe de wê weke aliyekê demê û destpêka serdemekêa giring wê xwe bide dîyarkirin. Ji wê aliyê ve wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê hinekê wê li ser wê bisekinê bê. Rousseau wê di rengekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê kifşbikê wê bi hizrên xwe yên ku ew di destpêkê de wê di çerçoveya têtîna «pêşketina mirovî» de ku wê formule bikê de wê hizrên xwe wê bi wê re wê di rengekê de wê di destpêkê de wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê hebûna ezîtiyê û hizrên pêşketinê û di dewama wê de nerînên mirovî ên cihê ku wê pêşkevin wê weke aliyna ku wê di wê temenê de weke aliyna argûmanî ku wê karibin werina kifşkirin û bênkirin mijarê hizirkirinê di wê demê de wê bi wê re wê were dîtî. Di awayekê de wê weke ku wê têtîna xwezayê mirov û ankû ya xwezayê a aristo wê di rengekê de wê bandûra wê li ser hizrên Rousseau wê hebê. Wê mirov ji kû wê fahmdikê? Ji rengê hizirkirinên wî yên li ser xwezayê mirov ku ew wê bi têtînek weke ya perfektbûna wê re ku wê li wê bihizirê re wê ji wê

mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Wê xwezaye mirov wê bi têngînek tekûziya wê re wê li wê bihizirê û wê li ser çerçoveyek ezîtiyê, rewîstê, hêstiyariyê û xiyalkirinên di xwe de û hwd re wê, ew wê di dewama wê de wê bixwezê ku ew bi gotin bikê û wê werênê ser ziman (çav: Rosenblatt, Helena (1997). **Rousseau** and Geneva: From the First Discourse to The Social Contract, 1749-1762. Cambridge: Cambridge University Press).

Weki din wê di wê demê de wê, çendî ku wê têngînek weke ya bi xwezayî weke hevbûnê wê kirpendina wê were kirin jî lê wê di nava jîyanê de wê bi rewşên malbatî û hwd bê wê, ew cihêbûn û qatmaniti jî wê weke aliyekê din ku wê ew wê cihêbûnê wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê weke aliyekê din wê rewşên weke hajarî û dewlemendiyê û bi wê farqitiya nava mirovan bi pêşketina mirovan û di mijare derfetbûnê û gihiştin û ne gihiştin û ankû nasîn û ne nasîna ji herkesekê re wê weke hev wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê karibê di dewama wê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Ji wê aliyê ve wê gelek rewşên civakî ku wê weke bi nakokî wê xwe bidina dîyarkirin wê di reng û awayekê de wê weke ku wê werina berçav û ev êdî weke ku mirov nikari bê ji wan bi ravê. Ber vê yekê tenê wê ya ku wê li mirov bibimênê wê êdî wê hinekê wêrebûn bê ku ew bi wê êdî ew li wê were nêzîkbûn bê. Di dewama wê de wê, hinekê pêşdîtin û hwd bi hizrî wê, zêdetirî wê tevkarîya wê (in: contribute) bibê. Weki din mijarên weke wekneheviya abori, bi milkiyetî û rewşên weke parvakirina bi xabatî û hwd wê weke aliyên ku wê bi wê rewşê re wê werina berçav bin. Li ser wê temenê, hîskirin û hişkirinên ku wê bibin wê, gûharînen bi derûnî û hwd ku wê mirov wê di xwe de wê bibê wê bina sedema hewldana gûhartina rewşên ku ew di nava wê de dijîn. Wê ev wê bêgûman weke rewşna ku wê ezîtiyekê wê di xwe de wê bihawênin û wê hişmendiya wê û ya mirov a di derbarê jîyanê de ku wê pêşkeve wê bi hev re wê bina sedema tevgerbûna mirov jî.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê hesan wê ew bê ku wê dema ku mirov wê xwe bi yê din re wê bide berhev û wê bihizirê wê ew

*Burke, Edmund (1791), A Letter to a Member of the National Assembly

*Damrosch, Leo (30 October 2005). "Jean-Jacques Rousseau". The New York Times

dana berhevdû bûn wê di rengekê de wê, weke aliyekê ku wê hem bi nakok wê were û hem jî wê bê temenê kirina nava tevgerê de. Di wê temenê de wê lêpîrsînên li ser wê danaberhevdûbûnê û hwd re wê, zêdetirî wê pêşketin. Û wê encamên wê bi derûnî, civaknasî û hwd wê bibin.

Di wê rewşê de wê, rewşa kifşkirina cihêbûn û nitelikên xwe yên cihê wê êdî wê bi demê re wê weke ku wê **Rousseau** wê werênê ser ziman wê bê sedema pêşxistina saziyên civaknasî û tevger û hizirkirinên cihê ên bi wî nê û hwd di wê warê de. Wê weke kevneşopîyek faodalî a demên serdema navîn wê heta wê demê ku wê xwe bide domandin wê weke serek aşîrek û hwd ku wê xwediyê hemû ard û milkan bê wê di wê temenê de wê bina sedema lêpîrsînê û wê di wê çerçoveyê de wê hizra bûna xwediyê ard û milk wê bê sedema ku wê piştî wê hêdî hêdî wê parvekirinên ku wê li ser wê temenê wê êdî wê werina kirin.

Di wê demê de wê, mijare wîna azad wê di wê nûqtayê de wê derkeve li pêş di nava hizirkirinên ku wê bibin de. Wê di mijare ramyarî û aliyên wê yên teorikî û hwd de wê êdî wê weke aliyekê wê yê din jî wê ew wê were fahmkirin ku wê çawa wê, ew serdestîya ku ew hati afirandin wê di wê de wê weke hiyararşîyekê wê bibê bê. **Rousseau** wê, di devereke de wê balê bikişênê li ser wê ku wê kesekê ku ew weke serdestê kesekê ew were dûnyê wê weke koleyê kesekê din ê ser xwe re bê. Di wê nûqtayê de wê ew wê, kirpendina hiyararşîkî wê di awayekê de wê bi wê rengê wê balê bikişênê li ser wê (çav: Wokler, Robert (2001). *Rousseau: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press).

Ligorî **Rousseau** wê dema ku mirov wê bahsa rewşên weke yên monarsiyê, brokrsiyê, **demokrasiyê** û hwd bikin wê ev hemû wê encama wekneheviyên civakî bin. Li gorî wî ew wê, heta ku ew bi rewşek şoreşî ew were daxistin û serokatîyek nû ji xwe re ew bibî nê wê ew rewş wê hê xirab û bi newekheviyan re wê bi encam bibê. Bi wê re wê bahsa qapasîteya mirov a bi pêşketina mirov re wê bikê û wê ew wê bî nê ser ziman ku wê xwe bide domandin. Di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, pîrsgirêkên mirovan wê ji bijartinên wan ên ramyarî wê bibin û ev hertimî dikarê bi pergalek û sazûmanek ramyarî a hê pêşketir re were bi bersivkirin. Di tîgînên xwe yên ku ew di hevpeymaniya civakî de ku wê werênê ser ziman wê, bixwezê ku ew çerçoveyek ramyarî a civakî wê werênê ser ziman. Weki din wê di dewama wê de ku wê were ser ziman ku wê **Diderot** wê di xabate xwe ya ansiklopediyê de

ku wê di gotara xwe ya bi navê 'Économie Politique' ku wê bi wateya 'li ser aborî ramiyê' ku wê werênê ser ziman û wê, bahsa hinek hizrên li ser 'azadiya mirov' ku wê werina ser ziman wê weke ku wê wan ji aliyê xwe ve jî wê pêşbixê. Di warê têngîna azadiyê de diderot wê, weke ku ew di cilde pêşî a ansiklopediya xwe ya ku wî li dora salên 1751ê ku ew daya weşandin de wê, xwediye têngînek determinist a metalyalist bê. Li gorî wî, wîna mirovê azad wê ne di temenekê teqez de bê. Lê wî, weke hişmendiya bi destûrî a di xwezayê de wî tefkir kir. Li gorî diderot jî hişmendî wê, li ser temenê atomê bi bûjenê her tiştê weke ya xwediye her tiştê dît. Di dewama wê de wî, car bi car weke potansiyalekê ku ew bi mirov re dibê jî hanî ser ziman. Ji rengê bi temenekê mikroyî atomî wî, zêdetirî hizirkirî wî di awayek destûrî a xwezayî de bi têngînek pêwîstî xwest ku ew wê **fahmbikê**. Di wê temenê de wê, bi têngîna jinûve qizinkirina azadiya xwe wê çerçoveyek pergali a ramiyê a çawa wê weke pêwîst bê wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê bi kirpenê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê weke ku wê di 'hevpeymaniya civakî' de wê werênê ser ziman û wê bahsa têngîna xwezayê wê bikê wê, di wê de wê werênê ser ziman ku wê, li ser esasê hevkarî û levkirîniya mirovan destûr û rêgezên ku ew didênin ku ew nebin wê tenê wê weke rewşek seretayî wê bimênê re wê bahsa wê bikê û wê werênê ser ziman.

Li gorî têngîna hevpeymaniya civakî wê, çendî ku wê civak wê pêşkeve wê parvakirina xabatê, milkîyeta teybet û hwd wê pêşkeve. Wê êdî wê mirovan jî wê zêdetirî wê destûrên ku ew li gorî wan bijîn wê bênin. Di dewama wê de wê bahsa wê bikê ku wê bi demê re wê mirov wê bi xwe bi xwe re û ankû bi cûreyê xwe re wê bikeve nava pêşbaziyê û ji aliyekê din ve jî girêdanê. Ev jî wê hem jîyane mirov û hem jî wê azadiya mirov wê tehdit wê bikê.

Ji aliyê din ve wê pêvajoyên pêşketina civakî ên demê wê bi dîmenekê wê hinekê wê li ser wê bisekinê û wê di dewama wê de wê, kirpendina xwe wê li ser wê bikê ku wê serwerî wê weke pêwîst bê ku ew di dest gel de bê. Di dewama wê de wê, weke ku wê têngîna hevpeymaniya civakî de wê werênê ser ziman wê, bahsa tevlibûna li nava civaka sivil bûnê û bi wê re wê hem wê çawa wê hem wê xwe û hem jî wê azadiya xwe wê karibê biparêzê. Di wê nûqtayê de wê ew wê di çerçoveya mafên hevbeş de wê li ser wê bisekinê û wê tevlibûnê wê çendî ku wê di dîmenekê de wê weke xwe tabî kirin bê jî lê wê di çerçoveya destûrên hevbeş ên civakî de bê. Ew têngîna xwe ya ku ew di wê rengê de wê werênê ser

ziman wê bi kirpendinên weke li ser têtînek parlamenî re wê bikê û wê di wê temenê de wê di dîmenekê weke rastarast a rêvebirinê de wê, bixwezê ku ew bigihijê li rengekê şîrovevê.

Di awayekê din de jî **Rousseau** wê li dijî têtînek parlamenî a nimînêrî a li ser wê rabê û wê di rengekê de wê, nexwezê ku ew wê biparêzê. Ew di wê demê de wê, weke ku wê li cenewrê bi awayê komargerî ve wê were dîtîn wê di rengekê de wê bixwezayê ku ew wê bi pejirênê û bi wê hizrên xwe werênê ser ziman.

Di wê demê de wê, li firansa demê wê, hewldanên gihandina girseyan li rewşek îteatê û li ser wê temenê dijberî û newekheviyên ku wê derkevina li holê wê weke aliyna ku wê ji wan wê gavê biavêjê û wê bihizirê. Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bi têtîna gotina wîna re wê, têtîna meşrûiyeta ramiyê wê, di nava têtînen **Rousseau** de wê were dîtîn.

Ev nîqaşên demê wê, heta demên bûyina şoreşa firansa wê di dîmenekê de wê, di asta gelemperî de wê bi wê re wê du aliyan wê weke ku wê li ser wê çerçovevê wê weke ku wê bide afirandin. Di wê çerçovevê de wê kes û keseyeta mirov û maf û azadiya mirov ku ew di dîmenekê de wê li hemberî rêgez û destûrên rûniştî wê biparêzê wê di rengekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ew di rengekê de wê, têtîna başîya herkesekê wê weke aliyekê ku wê êdî wê bi wê re wê were dîtîn ku wê li wê were lê hizirkirin bê.

Di nava têtîhên ku wê werina ser ziman de jî wê di rengekê de wê, girseyên ku ew ew êdî wê bi wê rengê wê bixwezin bigihijina maf û azadiyekê û serbestiyekê û ji bendên îteatê xwe xilas bikin wê, rabina ser xwe. Di wê temenê de wê, ya di destpêkê de wê qatakterê şoreşa firansa jî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin wê di aslê xwe de wê ev bê. Piştî wê, derketina li holê a parlamenê û di wê de cihêbûna aliyên rast û çapê û hwd wê, di wê de wê, ev wê êdî wê xwe di rengekê de wê, bi wê re wê, bidina dîyarkirin. Aliyek wê li ser ya parastina dîmenekê îteatê li desthilatê û rêveberîyê û elite wê rêve dibê û ya serdest wê bixwezê û aliyên ku wê çendî wê nexwediyê perspektîfek desthilatî jî bê û ku wê di wê rengê de wê weke ku wê xwediyê hin xwestekna bê wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê li hemberî wê, rabin. Ev dîmenê bêperspektîf wê piştî wê, bi têtîhên weke bi 'komuna parisê' û hwd re wê weke ku wê bê xwestin bê gihandin li şewayekê fahmkirinê û perspektîfê. Lê ew jî wê têtî nekê ku ew di rengekê de wê, di wê warê de wê bigihênê li şewayekê fahmkirinê.

Têgiha mafê û azadiyê û di wê çerçoveyê de parastina azadiya mirov û hwd wê, çawa wê bibê wê, di wê rengê de wê, di wê temenê de wê, girseyên bi wê xwestekê lê ew bê perspektif wê bi wan re wê, di dîmenekê aloziyê de wê xwe di rengekê de bi wan re wê bide dîyarkirin. Di têtîna hevpeymaniya civakî de wê, bi têtîna xwezayî ku wê mirov wê li rex xwezayê wê bisekinê û wê, di dewama wê de wê bi têtînek welatîfîyek xwezayî wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê demê de wê, weke aliyekê ku wê civake aborî û civake ramyarî wê, weke du diyarde û ankû têtînen ku wê bi wê were li ser wan sekin in bê. Di nava hizrên **Rousseau** de jî wê, di rengekê de wê were ser ziman û wê li ser wekneheviya aborî û hwd re wê hizrên xwe wê weke ku wê di temenekê rexnegirî de wê werênê ser ziman. Di wê warê de wê gelek dîrokzan û ramyarîvan û aborîzan wê bînina ser ziman ku wê, li ser gotina xwe ya 'wekneheviyê' re wê, bi têtîna hevpeymaniya civakî û aborîya ramyarî û hwd re wê, çerçoveyek hizrî wê dênê li holê. Di awayekê de wê, di wê de wê hemhizir binku wê **Rousseau** wê, têtînek bi rexnegirtinî li dewlemendiya hemdem û jîyane wê ya bigirê.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi hizrên xwe yên baş bi rêvebirinê û ankû rêveçûna civakê re wê, bibê xwediyê pêşketinê re wê werênê ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê gotina 'Rousseau a bi rengê **civake sivil**' wê di wê temenê de wê, derkeve li pêş û ew di rengekê de wê, li ser têtîna maf û azadiyê û mafên hevbeş û yên tekakesî û hwd re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Çerçoveya têtîna hevpeymaniya civakî wê, bi aliyên wê yên bi çerçoveya mafên hevbeş û yên tekakesî re wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di çerçoveya têtîna xwe ya civake sivil de wê giringiyê wê bide têtîna perwerdekirinê û ew bi wê re dihizirê ku wê armanca wê di serî de wê ew bê ku mirovekê ku ew dikarê aqil bimeşênê û li ser temenekê mantiqî û rasyonali gihiştina li rengekê pêşketinê a bi aqilzanî re wê, şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi felsefeya xwe ya perwerdeyê re ku wê li wê bihizirê wê, ji ragihandina zanin û gotinê jî wê zêdetirî wê, çawa wê, qarakter û hêsta rewîstî wê bi wê re wê were pêşxistin re wê li ser wê bisekinê.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku ew bi wê re wê li ser wê bisekinê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyek de keseyetek ku ew têra xwe hebê, karibê li xwe û pêşketinên dora xwe serwer bê û di wan de weke ku ew dixwezê û ankû

ew dihê xwestin karibê weyna xwe bileyizê wê, bi perspektifek bi wê rengê wê li wê bihizirê bê.

Wê dema ku mirov wê navaroka têgihên Rousseau dixwênê wê di wê rengê de wê bi têngîna xwezayê re wê li wê bihizirê. Minaq gotinên weke «encamên xwezayî», «ya xwezayî», «ya nexwezayî», «bixwezayî û bi tendûrûst», «rêhberîya xwezayî», û hwd wê çend ji wan aliyên ku wê ew bi wan bihizirê û mirov wê karibê bi wan bihizirê bê.

Di awayekê din de jî wê di çerçoveya têgihên wî yên li ser perwerdeyê re wê mirov têdigihê ku wê di rengekê de wê awayê perwerdeyê wê weke ku wê giring bibînê ku ew bi wê re were pêşxistin bê. Wê, di wê temenê de wê ne tenê bi zanekirin û lê fêrkirina bi gotinan bê. Ji wê zêdetirî wê bi wê re wê, keseyetiyek bi zane, xwedî biryar û wîn, karibê aqilbimesênê û bi wê bigihijê encamên pêwîstî û hwd.

Di wê çerçoveyê de wê mirov tê digihê ku ew weke ku wê bi wê re wê dixwênê û dixwêzê wê werênê ser ziman ku wê rengê nerîna mirov a li hev, şewayên fahmkirinê bi rêbazî û hwd wê bi perwerdeyê wê pêşkevin. Di xabate xwe ya bi navê «emile» û ankû «li ser perwerdeyê» wê di wê temenê de wê hizrên xwe wê bi qarakterê sophia ku wê bi wê weke ku ew bixwezê tipolojîyek jinê a ideal re wê, were dîtî ku wê bixwezê gotinên xwe li hev bihûnê. Di wê demê de wê, jina ku wê weke ya li gorî mêtê ideal ku wê were lê hizirkirin lê wê, sophia wê ji wê zêdetirî wê weke jinek û tipolojîyek ku ew xwe bi xwe rêvebibê wê, were dîtî û wê, xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de xwe bi rêvebirin û di derbarê xwe ew bixwe biryarê xwe bide û hwd wê, di wê rengê de wê, ji aliyê zayendî û hwd ve wê, weke aliyana wê şewayê fahmkirinê ku ew dihênê ser ziman wê hebin ku mirov bi têngînek zayendî jî wê karibê di wê rengê de lê binerê û bixwênê bê. Di nava têngînên Rousseau de wê gotina «qada teybet» ku wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê hem bo xwe û hem jî bo qada ramyarî û hwd re jî wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijare malbate dendik wê weke aliyekê wê yê ku wê bi navaroka wê re wê weke ku wê bi endamên wê weke jin û mêt û zaro û têngihên weke berpirsiyariyê û hwd re wê were dîtî ku ew wê li wê bihizirê bê. Di wê warê de wê, hizrên Rousseau ên di wê warê de ku wê werênê ser ziman wê zêde dernekevina dervî wê çerçoveya ku ew di wê demê de hena. Ber vê yekê wê, di wê demê de wê şîroveyên Rousseau ji aliyê nivîskarên jin û feminist ên demê weke **Mary Wollstonecraft** (1792) li ser esasê ku ew jinekê tenê di nava malbatê û berpirsiyarîya wê di nava malê de ku wê bi

wê re wê li wê bihizirê re wê were rexnekirin. Di wê temenê de wê ji aliyekê zayendî ve wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin û wê bi wê re wê were gotin ku 'jin, wê bi hesanî ku wê karibê hêstan bi mêran bi vejênê wê, di encama wê de wê karibê weke korban bibê' re wê were şîrovekirin.

Şîroveya Rousseau a bi sophia wê çendî wê, hinekê wê weke bi dîmenekê ideal wê weke ku wê bide dîyarkirin jî lê wê di şîroveyên bi wê, ên di çerçoveya civakê de ku wê bi rewşên malbatê û hwd re wê were lê hizirkirin re wê weke aliyna sînordar û kêr jî wê hin bi hin wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê demê de wê, mijare perwerdekirina zaroyê wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Rousseau ji temen ve û ankû bi navenditiya zarokê perwerde û hwd re wê li ser wê nûqtayê wê bisekinê. Wê wê aliyên weke yên ji temen ve perwerdekirin wê di renggirtina keseyetê de wê, bandûra wê bibê wê fahmbikê. Di wê demê de wê, weke hemdemê Rousseau bin yên weke **Maria** Montessori, John Dewey, John darling, Stéphanie Félicité û hwd wê, mijare perwerdeyê wê di renekê de wê weke ku wê were dîtin wê hildina li dest.

Di awayekê de wê ev têngîna xwe ya li ser perwerdeyê wê di awayekê de wê dîmenekê wê di warê têngîna baweriyê de wê bide dîyarkirin. Rousseau wê, xweşbînîya olî wê di renekê de wê bixwezê bi gotin bikê û wê di dema xwe de wê rastî bertekên dêra qatolik û **kalwinismê** û rengên din ên bawerî wê were. Di wê demê de wê, di renekê de wê, bixwezê ku ew têngîna baweriyê wê weke bi wijdanê mirov ve bi sînor û weke têngînek ku mirov bi wê pêbawer dikê wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê têngînên xwe ku wê werênê ser ziman wê bi têngînek weke menewiyetê bide xwezayê û hebûna wê re wê, werênê ser ziman. Rousseau xwest ku ew têngînek afirandinê dervî ya teolojîkî a olî wê di renekê de wê pênasibikê û li ser wê re ew hizrên xwe werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, di bin derûnîyek bi wê rengê a fahmkirinê de wê çendî ku wê bixwezê gotinên xwe bi têngîna xwezayê re wê werênê ser ziman jî wê di renekê de wê, bi awayekê wê bi sînor jî wê bimênê. Lê gotinên wî yên weke yên xweşbînîya baweriyî wê li ser wê bisekinê û wê weke gotinna bi qadr bin.

Di wê demê de wê di wê dîmenê de wê ew wê were dîtin ku wê, hizrên li ser rexnekirina nerîna baweriyî û ankû ya olî re wê, têngîna û nerîna wê werina ser ziman. Li ser wê temenê wê bi felsefeyî û aliyên din wê oldar û ankû piskoposên demê ên weke Christophe de Beaumont û hwd wê

hizrên xwe yê li ser esasê parastina nerîna olî re wê li hemberî wê werênina ser ziman.

Di wê temenê de wê mijare têgîna baweriyên wê di rengekê de wê têgînek layiq wê ji xwe re wê pêwîst bide nîşandin û di wê temenê de wê, çendî ku wê bi hizrî wê, têgîn wê di wê warê de wê werina ser ziman wê, kevneşopîyên dîrokî ên civakî, têgînên bi serwerîya baweriyên û berjewendiyên desthilatî û hwd wê li pêşîya wê asteng bin ku ew bi awayekê rêkûpêk were kirin û were pêşxistin. Di wê temenê de wê, ev her sê alî wê di rengekê de wê were dîtin ku wê di awayekê de wê bi demê re wê, derkevina li pêş û wê, di wê nûqteyê de wê, çerçoveyek astengiyê wê biafirênin. Desthilat û ol wê di awayekê de wê di heman rêyê de wê weke ku wê li ser wê nûqteyê de wê bixwezin ku ew bo gihiştina hêzê û serwerîyê wê bi hev re wê bimeşin. Bo ku ew were kirin wê di awayekê de wê di nava desthilatê û rêveberîyê wê pêwîstîya cihêkirina wan ji hev û di awayekê de ew ji hev cihê şîrovekirin û di wê temenê de ew ji aliyê hev ve newina istismarkirin. Di wê rengê de wê, ya ku wê, çendî ku wê piştî demên ronansê û pê de wê bê dîtin ku wê ol û desthilatî wê cihê wê were şîrovekirin jî lê wê, li ser kevneşopîyan û hwd re wê, di rengekê de wê, xwestina serdestîyê û hwd re wê, li pêşîya wê bibê asteng jî wê di awayekê de wê weke ku wê ev bê.

Di mijare têgîna olê de wê, di wê rengê de wê, bi tememî ji wê dîrneketina bi rêveberiyê wê, di wê temenê wê bi armancên wê yê serdestîyê û kontrolkirina civakê û endamên wê di bin destê xwe de wê bi wê ve wê girêdayî bê. Ya ku wê di demên piştî wê, weke bi gotina 'istismarkirina olê a ji aliyê desthilatê ve' ku wê were şîrovekirin û hanîn ser ziman jî wê di wê vî nûqteyê de wê ev wê biafirênê bê.

Ev jî wê weke nûqteyek ku wê ji temen ve wê maf û azadiya mirov wê bi bandûr bikê bê.

Di awayekê de wê were dîtin ku wê Rousseau wê bi navê têgîna 'xweşbînîya olî' wê werênê ser ziman wê, ji aliyê oldaran ve wê weke 'ji

*Burke, Edmund (1791), A Letter to a Member of the National Assembly

*Starobinski, Jean (1988). Jean-Jacques Rousseau: Transparency and Obstruction. Chicago: University of Chicago Press

*Talmon, Jacob R. (1952). The Origins of Totalitarian Democracy. New York: W.W. Norton

*Virioli, Maurizio (2003) [1988], Jean-Jacques Rousseau and the "Well-Ordered Society", translated by Hanson, Derek, Cambridge University Press

rê derketinê û bi gotinên weke xirabûnê re wê werê hanîn li ser ziman. Di awayekê de wê, rêveber û ankû otoriteyên demê û aristokratên ku ew hêzê di destê xwe de digirin jî wê di rengekê de wê, li ser sedemên ku ew bi wê bikarhanîna olê di destê xwe de ew bi hêz dibin wê ji ber wê, li dijî gotinên Rousseau wê derkevin. Di wê demê de wê, were dîtî ku wê mijare olî wê ji van aliyan ve wê, bibê mijare nîqaşan. Lê wê li hemberî wan nîqaşan wê ne tenê wê oldar wê bisekin in. Wê rêveber û çîna aristokrat jî wê bisekinê. Ber ku ew jî wê bi wê re wê xwediyê hêzekê û serdestiyê bin û ew naxwezî ku ew wê dest wê wînda bikin.

Hin aliyên din ku wê di wê demê de wê bi demê re wê bi têgîhên weke bi derûniyê û civaknasiyê re wê werina ser ziman re wê, bandûra wan jî wê li wan nîqaşan wê ji aliyekê din ve wê bibê. Hizrên weke ku wê minaq gotina hobbes a levkirina civaknasî û ankû hevpeymaniya civaknasî ku wê werênê ser ziman ew bi rengê ku ew navaroka wê gotinê şîrove dikê wê piştî û ankû wê hê di dema wî de wê bi şîroveyên cihê ku wê navaroka wê gotinê wê were şîrovekirin wê, were ser ziman. Emile Durkheim wê, yek ji wan kesan bê ku wê ew wê gotina hobbes wê weke ku wê ji aliyê xwe ve wê hilde li dest û wê navaroka wê ji aliyê xwe ve wê bi hinek şîroveyên din ve wê, li ser têgîna civaknasiyê re wê, werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê bandûra têgînen pozitivist ên **hobbes** wê di civaknasiya durkheim de wê hebê û wê ew wê hinekê din wê li ser esasê têgîna civaknasiyê ku wê bi wê çerçoveyê û çerçoveya civakî û mejuya wê re wê şîrovebikê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ew wê, werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, di aslê xwe de wê di dewama wê de wê, hizrên ku wê, di wê temenê de wê bi nerînên filosofên demê re wê were ser ziman wê, li ser mijarên felsefeyê hwd re wê, weke aliyekê din wê, xwe bide dîyarkirin. Hizrên Hume, locke û bacon wê di wê nûqtayê de wê, weke aliyana giring ku wê di dewama yê descartes û heta Rousseau û hwd de ku wê werênê ser ziman bin. Piştî wan wê heta dema derketina filosofên weke Leibniz, kant û marks û hwd wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê, hizirkirinên wê di wê demê de wê bibin wê kes û civakê wê weke kirde wê ji xwe re wê weke temen wê esas hildin û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê

weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji pêvajoya hizrên filosofên civakê ên weke Rousseau û heta rewşên weke yên bûyina şoreşa firansa û encamên wê yên li giştîya cihanê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê pêvajoyek zêde giring ku wê di wê temenê de wê karibê were şîrovekirin wê bi xwe re wê werênê li holê. Têgîna civakparêzî, mafparêzî, civaknasîparêzî, derûnnasparêzî, zanîstparêzî û hwd wê bi wê re wê derkeve li pêş. Ev wê weke têgîhên ku wê werina salixkirin û wê li dora wan wê hin bi hin wê hişmendiyek bi gelemperî wê biafirê. Di wê temenê de wê pêşketina çîna bîndest weke ya karkeran û hwd wê di aslê xwe de wê weke pêvajoyek weke ku wê, di zane min de wê bi pêvajoyên wê yên bi peşveçûnê û hwd re wê weke ku wê bi awayekê pêwîst ba ku ew bijîya. Ber ku wê di wê temenê de wê girse wê ketina hişmendiya xwe û mafê xwe de wê ancax wê bi wê re wê weke ku wê kariba ew bûba û ew wê bi demê re wê bi wê re wê bibê. Pêşketinên di wê demê de wê bibin bi encama hizrên bi wê rengê wê li ser têgîna maf û azadiyê wê, giring bin û wê di wê temenê de wê, weke aliyekê giring ê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê fahmbikê bê. Xosletê wê demê wê di wê rengê de wê, bi pêşketina kes û li gorî wê keseyeta pêşdikeve dîmenekê civakî ê pêşketî wê li wê were hizirkirin. Di wê temenê de wê, rewşên weke mijarên ol, destûr, desthilat û hwd wê, weke gelek aliyên din ku wê di wê çerçoveyê de wê bikevina berlêpîrsînê de jî bin.

Felsefe wê, di wê demê de wê bi têgînek ku ew dakeve li nava jîyanê û li ser qadek kirinî re wê bîdest pêşketina xwe wê bikê. Wê bi wê rengê wê li wê were lê hizirkirin. Têgînen di xwe de girtî wê di wê temenê de wê, bi wê re wê werina xistin berlêpîrsînê. Hizrên weke yên marksîsmê û hwd wê, li ser wê temenê wê pêşkevin û wê derkevina li pêş. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê ev hizir wê, hinek perspektîfên din wê di nava jîyanê de wê bi encamên xwe re wê werênina li holê. Hizrên weke yên sosyalîsmê wê, ji têgînek sosyalîsmî zêdetirî wê encamên wê yên bi civaknasî û keseyetî û hişmendiya li dora têgînen weke maf û azadiyê û hwd ku wê pêşbixin wê bi wan re wê giringiya xwe wê di wê demê de wê bidina dîyarkirin. Hizirên weke wekhevîyê û li ser wê temenê û esasê wê werina li ser ziman. Lê wê çawa wê bînd kirin û wê xwediyê çî rengê encamê bin wê rast bin û hwd wê, di derbarê wê de wê azmûnek mirovî wê nekê. Hemû tiştê wê bi kêmesî û têrbûna xwe re wê hem azmûnbikê û hem jî wê bijî. Di wê temenê de wê bi wê re wê di

rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê û wê, karibê wê li wê bihizirê û wê, werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê, lêpirsînên li ser mafûazadiyê û wekheviyê û hwd re ku wê werina kirin wê, bi wê re wê ji aliyekê din ve jî wê were lê hizirkirin. Wê çi rengê hizirkirinê û hwd wê bi xwe re wê ew wê encamê wê werênê wê çi hizir wê li pişt wê bê wê ew wê were lêpirsîn. Di wê temenê de wê, ji hizirê bi ber kirinê ve wê çi encamê wê, bi xwe re wê werênê wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman. Hizirkirinên li ser têgîna maf û azadiyê û wekheviyê ku wê werina ser ziman û wê di wê temenê de wê bidest çêkirina perspektifekê di jîyanê de ku wê çêbikin wê, û wê di wê rengê de wê hizrên ku ew hatina ser ziman û dihên ser ziman jî wê li ser wê esasê wê bikina berlêpirsînê. Di wê rengê de wê, di awayekê de wê, demek nû a hizirkirinê ku wê di nava xwe de wê têgihên bîrdozikî wê bi wê rengê wê, bide pêşxistin wê temenê wê biafirênê û wê hin bi hin wê werênê li holê. Di wê rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê aqilê zanyarî û hwd wê, di wê rengê de wê, bi wê re wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li hizirê bê.

Hizrên li ser mafê mirov, wekheviyê û ku wê lêbipirsin ku mirov wê xwediyê çi maf û azadiyê ya wê, pêşkevin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Hizrên li ser temenê azadiyê wê di wê warê de wê, bi têkiliya kes û civakê û azadiya wan a li hev hûnayî û ankû bi hev ve girêdayî re wê werina ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê hizrên ku wê, azadiya kes di civakê e wê bibînin û bi wê re ya civakê jî wê bi pêşketina wê di ya kes de wê bibînin re wê derkevina li pêş.

Hizrên ku wê ji sedsale 18' min û pê de wê werina ser ziman wê li ser wê temenê bin ku wê civakê wê bi sazûman û pergaliya wê ya civakî re ku wê li wê were lê hizirkirin. Sazûmana civakî, bi aliyên wê yên weke çandî, aborî, civaknasî, derûnî û hwd re wê, bi wê re wê werina lê hizirkirin û wê, di wê çerçoveyê de wê kes û civak wê hem bi hev re û hem jî yek bi yek wê bi serê xwe wê werina fahmkirin. Mijare civakê û têkiliya wê ya bi maf û azadiya mirov ve girêdayî wê were lêpirsîn û hizirkirin. Di wê temenê de wê sînôrên mirov wê heta kûderê wê hebin û wê çiqasî wê karibê were fahmkirin û wê karibê wê bi wê re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Hizrên weke 'her kes mafê wê yê xwandinê heya», «herkes wekhev a.» «herkes mafê serbestiyê wê weke

hev hebê», «ti kes ne li ser ti kesê re ya», û hwd wê, weke têgihên ku wê werina lê hizirkirin. Li rex van têgînên bi maf û azadiyê re ku wê werina li wan hizirkirin wê, weke aliyekê wan ê din jî wê, ew bê ku wê keseyetiya derûnî, keseyetîya civakî, keseyetîya civaknasî, keseyeta bi zane û hwd wê, pêşkevin û wê werina ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di wê çerçoveyê de wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring wê dema ku em bixwezî wê têgîna demê a bi çerçoveya hizra 'mafê' re wê fahmbikê wê weke aliyekê wê yê pêwîst wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov çavekê li rengê pêşketina demê jî bixê.

Di wê demê de wê hin bi hin wê dîmenekê civakî wê biafirê û wê di nava wê de wê mirov wê kes û keseyetiya xwe re wê hin bi hin wê derkeve li pêş. Wê bi zane bibê. Wê bi wê re wê. Di nava jîyanê de wê bixwezê ku ew bibê xwediyê mal û semyan. Di wê temenê de wê, bibê xwediyê jîyane xwe. Li ser jîyane xwe û kirinên xwe ku ew xwediyê gotinê bê û ew biryarên xwe bixwe bide. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, ev jî wê bi wê re wê were lê hizirkirn.

Di wê demê de wê, pêşketina pêşasaziyê û endustyalismê û hwd wê weke ali û fektorek din ku wê di wê, bandûrê li wê rewşê wê bikê bê. Ber ku wê bi pêşketina endustyalismê û hwd re wê fabriqa û hwd wê pêşkevin û wê di wan deverên weke kargeh de wê bi girseyî wê gelek kes wê bo ku ew 'qizinc' bikin wê bixabîtin û wê kar bikin. Lê di wê demê de wê ew wê, mafê xwe û berdêla karê ku ew dikin û keda ku ew didin wê ne hildin. Ev jî wê di wê temenê de wê bale mirov wê bikişênî. Ji aliyekê din ve jî wê ew wê bi wê re wê xwe di rengekê din de wê bide dîyarkirin ku wê di wê çerçoveyê de wê, mijare kes û keseyetê wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Keseyet wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê xwe bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di heman mijarê de wê mirov ew wê bibîne ku wê berdêla karê ku ew dikê wê kesên din wê dewlemend bibin û wê zêde mal wê di destê wan de wê berhev bibê. Lê ew bi nanezikê kardikin û di wê rewşê de na. Ber vê yekê wê, di wê temenê de wê, ev hişmendî wê di wê çerçoveyê de wê hin bi hin wê pêşkeve û wê derkeve li pêş.

Di wê nûqtayê de wê du mijar wê weke du aliyên giring wê xwe di wê nûqtayê de wê bidîna dîyarkirin. Yek wê ew bê ku wê, di mijare kar û xabatê de wê weke ku me li jor hanî ser ziman bê. Ya din jî wê weke ku wê were dîtin wê di mijare pergale olî de bê. Wê di wê nûqtayê de wê, ji

wîn û mafê xwe hanîna ser ziman wê dûr wê were girtin û wê tenê wê ya ku ew were jê xwestin ku ew wê bikê û weke wê bikê. Di wê temenê de wê, di çerçoveyek iteatkarî de wê, nêzîkatîyek wê di wê temenê de wê bibînê.

Wekî din wê ji aliyekî din ve jî wê, li jîyanê wê kesên ku ew wê bi olî û hwd wê li ser serê mirov wê bikin wê ew jî wê mirov bin. Lê wê bi navê têgihên rûhanî wê ew wê bikin. Di wê çerçoveyê de wê, dîsa wê, çînek oldar a serdest û girseyên ku ew li gorî wan dikin û di bin gotina wan de dikin û hwd wê derkeve li holê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, mirov wan aliyan dibînê û ew wê, di awayekê de wê, hem nexweşîyê wê bide çêkirin û hem jî wê bibînê ku ew ne xwediyê tê mafê ya bi wê re.

Ol û bawerî wê, bi teybetî di destê rêveberîyên ku ew şer dikin û ankû di pozisyonek bi wê rengê wê weke birdozîyek ku ew bi wê temenê wê çêdikin û bi wê re herkesekê li xwe dikina pozisyona iteatê û hwd de bê. Wê di wê temenê de wê, bo xwe şandina mirovan li mirinê û hwd êw di wê temenê de wê bi wan re wê xwe di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, dema ku wê şer wê desthilat wê li hemberî komek di nava sînore desthilatiya wê de bê ku ew li hemberî wê dikê û ankû dervî wê bê ku ew dikê wê tenê û tenê bi armanca ji destê wê girtina mafên wê yên xwe rêvebirinê, li xwe serwerbûn û bûna xwediyê maf û azadiyê û weke xwebûnê ku ew ji destê wê bigirê bê. Di wê temenê de wê, ji aliyekê din ve jî wê bo kontrolkirina wê û kirina wê ya bindest û bin serwerîya xwe de bê. Wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di serî de wê, fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê, mijare têgihên ol û desthilatê wê di wê temenê de wê bi armanca serdestîyê û kontrolkirina girseyan ku wê bibin wê di wê rengê de wê encamên wê yên ku ew derdikevina li holê wê temenê bertekên weke bi civakî ên raperîner ên mafdar jî bê. Wê di wê temenê de wê, li hemberî wê di temenê bidest xistina maf û azadiya xwe ya ku ew ji hebûna wê dihê bê.

Di demên li dora piştî demên barokê de wê di awayekê de wê were dîtin ku wê hin bi hin wê demek bi wê rengê wê bi civakî wê xwe li deverên

cihê ên dînyê wê bide dîyarkirin. Û wê, komên civakî bi armanca gihiştina maf û azadiya xwe raparinên xilasbûnê ku wê bi tekoşînî wê pêşbixin wê bi wan re wê derkevina li pêş. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê têtîna wekehevdûbûnê wê di wê rengê de wê weke hizrekê wê pêşî wê derkeve li pêş. Hizrên weke marksismê û hwd wê, di wê temenê de wê, derkevina li pêş. Bi wê nûqtayê de wê, têtîna weke yên ku wê, di nava têtîna weke yên Rousseau ku wê bi têtîna 'hevpeymaniya civakî' re wê werênê ser ziman ên li ser esasê 'mal û semyanê afirandinê û mafê destlênedênê ku wê werênê ser ziman jî wê di nava wê de wê, ji hinek aliyan ve wê bi hinek şertna wê were lê hizirkirin, nîqaşkirin.

Mafên weke yên kes û civakî wê bi wê re wê werina lê hizirkirin. Rousseau wê, di rengekê de wê, di awayekê de wê di çavdêriya nerfnek weke ya civakî a demê de wê bixwezê ku ew mafê kes ên tekakesî û yê civaktiya wê werênê ser ziman. Li gorî dema xwe wê weke pêşketinek mazin bê. Lê wê bo demên piştê wê êdî weke ku wê bi demê re wê were dîtî wê weke têtînek ew were lê kûrbûn, pêşxistin û berfirehtirkirin.

Di wê temenê de wê, têtîna Rousseau wê ji sê aliyan ve wê, di demên piştê wê werina lê hizirkirin û nîqaşkirin. Yek wê kes û mafên tekakesî bin. Di wê temenê de wê mafên ku wê kes wê xwediyê wan bê û bi mafên ku ew ji hebûna mirov wê werin ku wê weke mafên destlênedênê bin. Minaq wê mafê kesekê nebê wê kesekê din bikujê û ankû ew kesekê din bikujê. Kesekê din wê mafê wî nebê ku ew destê dirêjê wî û male wî bikê û ew bi heman rengê destdirêjê male kesekê din û wî bikê.

Aliyê din ê duyem wê bi hebûna civakê û çerçoveya wê ya civakî re wê çawa wê bibê ku ew bi wê re ew were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê bi mafên hevbeş û hwd re wê were lê hizirkirin û wê di wê çerçoveyê de wê di nava mafên hevbeş û yên tekakesî de wê têtîli û girêdana bi hev ve ku ew heya wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Mi aliyê civaknasî ve wê Emile Durkheim wê werênê ser ziman ku wê «mîrov wê zindiyek civaknas bê» û ev jî wê pêwîstîya çerçoveyek ku ew xwe di wê de werênê ser ziman û bijî a civakî wê bi temenê wê re wê bixwezê ku ew pênase bikê.

Aliyê din ê sêyem jî wê di nava destûrê û mafên kesî, û ankû destûr û civakê, civak û dewletê û hwd wê weke bi gelek serek û aliyên ku ew bi wan re were lê hizirkirin re wê xwe bide dîyarkirin û wê di wan de wê bi

hizîrî û teorikî wê were lê kûrbûn. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman. Mijare dewletîyê wê ji demên piştî barokê û pê de wê hin bi hin wê, hem ji aliyekê ve wê derkeve li pêş weke çerçoveyek bi pergali û sazûmanî a sererastker û sehêtker bê. Lê ji aliyê din ve jî wê, hebûna dewletê wê, çawa wê were lê hizirkirin û wê di wê de wê çawa wê têngîna maf û azadiyê wê were bicihkirin wê têngînên weke bi civaknasîyê, demokrasiyê û hwd re wê di wê temenê de wê werina li rojeve. Di dewama wê de wê, hizirkirinên ji nava sînorê û sehêtkirinên wê bo xilasbûnê bi sînorkirina wê di wê temenê de wê, weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di aslê xwe de wê ev aliyê bi sînorkirina desthilat û dewletê wê, di rengekê de wê, weke hizreka ku wê di wê temneê de wê were ser ziman bê. Lê wê piştî wê, di çerçoveya têngîna pergalek kapital de wê, tenê ji aliyê serbestiya aborî û hwd ve wê, weke mijarek bi sînor wê were lê hizirkirin. Wê dema ku wê ev ali wê were lê hizirkirin wê ev ali wê bo aliyên din û mayindakirina wan di temenê sehêtkirinê de wê weke aliyekê wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Girêdan û tûra têtikiliyên dewletî ên navaroka wê û dervî wê, di wê temenê de wê, zêdetirî wê bi awayekê komplika wê li ser wê temenê wê werina pêşxistin û wê di nava wê wan tûra têtikiliyan de wê weke ku mirov wê ne tenê wê bê maf û wê were hiştin wê bê bêhn jî wê were hiştin.

Di wê nûqteyê de wê di awayekê de wê aliyên wê yên bo serdestkirina maf û azadiyê û kêmkirina serdestî mudahaleyên wê yên li nava jîyane civakê wê li ser wê temenê wê weke «pêwîstîyek desthilatî» wê were dîtin û wê di wê temenê de wê vajî wê sînorkirinê wê şewayên zêdetirî ên sofistika wê werina kifşkirin û wê li ser wan re wê ew wê êdî wê bi wan wê were domandin. Ji aliyê têngîna maf û azadiya mirov ve ku mirov wê hilde li dest wê di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, têngîna mafê mirov wê, di wê temenê de wê li hemberî wan têngîna desthilatî û destûrî û hwd wê weke hinek aktiviteyên sivil ên dervî destûrê û desthilatê ku wê bi komelî wê bèn meşandin wê bimênin. Ev wê di rengekê de wê weke aliyekê bi sînorkirina li ser çerçoveya maf û azadiyê re bê. Rengê gotina maf û azadiyê a di hundurê destûrên welatî de wê were bi cihkirin jî wê di rengekê de wê, ew wê di wê de wê zêde wê weke ku wê ne xwediyê wateyê bê. Di wê temenê de wê, her dewlet wê li ser temenê afirandina 'nîjada xwe' re wê di rengekê

de wê bi wê re wê, di wê çerçoveyê de wê, gotinek teybet û ji aliyekê ve hem bi sînor û gelek muxlak wê di awayekê de wê ji aliyê rastîya jîyanî û pêvajoyên pêşketina jîyane mirov ve wê biafirênê.

Di wê çerçoveyê de wê, piştî demên sedsale 19' min û pê de wê dînya wê gelek şêrên cihanî wê bi gelek awayan û li gelek deveran wê bijî û ev hemû wê encama wê rengê nivîsandinên awayên destûrî û rengê desthilatî û hwd ve wê girêdayî bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê emê bo dema me gotinekê wê bibêjin ku wê, netewên yekbûyî ku wê hebê û wê bahsa têgîn û destûra wê ya gerdûnî a bi destûrên mafê mirov ên giştî re ku wê were ser ziman jî lê wê li hemberî wê rewşê wê tenê û tenê wê weke rewşek marjinal wê di nava jîyane mirov de wê bimênê. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, di wê saziyê de jî wê, kifşkirinê di temenê têgihên hegomenikî û hwd de wê bibê. Wê li ser wê re wê ew wê bibê û wê, di wê çerçoveyê de wê, maf û azadi wê, di temenê li gorî têgînekê jîyankirinê wê bibê. Ev wê weke li gorî olûbaweriyekê bê, li gorî têgînek hegomenikî û hwd û hwd bê. Di wê temenê de wê dervî wê maf û azadiyê wê weke ku wê di destê mirov de wê newê hiştin bê.

Di mijare têgîna destûrên netewî de jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi gotinekê wê werênê ser ziman ku wê li ser temenê desthilatîya bi têgînek serdestiyê re wê ew wê li herêmê wê were kirin û wê, di wê temenê de wê, bibê. Weke wê, bê kirin. Minaq ku em di roja me de li rojhilat binerîn wê di wê çerçoveyê de wê têgînên netewî ku wê minaq wê civake kurd wê bi herêmên wan re wê, di nava xwe de wê beş bikin û wê ji hemû maf û azadiya wan dîr bikin. Wê di nava sînorê wan desthilatan de ku ew weke wan bijîn wê tenê mafê wan hebê. Weke xwe û bi rengê xwe jîyankirin wê ji wan re wê derfeta jîyanê wê nebê. Wê newê nasîn. Ev wê, temenê pêvajoyên şêrên li ser temenê têgîna netewiyê ku wê werina afirandin bin. Di wê rengê de wê têgîna netewî wê di rengê têgîna hemwelatîtiya dema romaya koledar ku wê werênê li holê wê ji wê ne cihêtir bê.

Di wê temenê de wê têgîna maf û azadiyê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Li ser têgîn û berjewendiyên hevbeş wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ev wê çi wateya wê hebê û wê çawa wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê wê weke gotinek giştî wê karibê xwe bide dîyarkirin. Rousseau jî wê di awayekê

de wê, bi gotina 'wîna giştî' re wê, ew wê bixwezê wê di temenekê hevbeş de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê li dora sedsale 17' min de wê kevneşopîya spinozayî ku wê, li ser temenekê hişk wê xwe bide dîyarkirin re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Bo spinoza wê, têgiha 'xwezaya xiranebûyî' wê bi wê re wê weke têtînek ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî spinoza wê 'xwezaye mirov wê li her deverê û her demê wê weke xwe bê' re wê, werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, Rousseau jî wê bixwezê ku wê di wê temenê de wê têtînek xwezayî wê kifşbikê. Di awayekê de wê kirpendinên weke bi gotinê en weke di rengê 'rewşa xiranebûyî a xwezayî a wekhev' wê weke têtîhek ku wê di wê nûqtayê de wê karibê were bibîrxistin. Li ser wê temenê wê Rousseau gotina xwe 'başîya hevbeş' wê bikirpênê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, ji têtîna hevbeşîya baş ku wê Rousseau wê bi têtîna «volonté générale» ew wê çawa wê bigihijê wê têtîna xwezaye xiranebûyî ku wê spinoza wê di nava têtîhên xwe wê bi têtîha xwe ya xwezayî wê bikirpênê re wê bixwezê ku ew li wê bihizirê. Spinoza wê her tiştê wê bi têtîna xwezayî wê werênê ser ziman û wê têtîna xwezayî a spinoza wê dikarê di wê nûqtayê de wê bi gotinekê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Ew her tiştê û hebûna xwûdê jî wê weke 'ji tozê' dibê wê werênê ser ziman û wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke gihiştîyek bi hev re ahengbar û levkir re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ew wê bi têtîna «her tiştê ku ew heya yekitiya wê», 'her tiştê ku ew heya wê sazûmana wê' û 'gîyan û xweza nasnemaya wê' re wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê di nava têtîhên spinoza de wê, xwûdê û xweza wê çendî wê bi hev re wê werina ser ziman jî lê wê bi dîmenekê xwezayî wê were lê hizirkirin. Ev wê piştî wî bê sedema wê ku wê lêpirsînên bi wê rengê wê li ser temenê û têtîna xwezayê re wê werina kirin. Têtîna spinoza a 'xwûdê û an xweza' wê di nava felsefeya newton de jî wê weke bi têtîna *argûmana sedema pêşî* re wê di rengekê de wê were lê hizirkirin. Têtîna spinoza a xwezayî wê di wê rengê de wê bê sedema wê ku ew wê bi wê rengê wê li wê were lê hizirkirin ku ew jî rastiya olî dîrketiya. Lê di têtîna wî ya xwezayî de wê, çavkaniya xwezayî û aheng û hevgerîniyên wê û hwd wê weke aliyên ku ew bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Li dora sedsale 17' min û pê de wê ev têtînên spinoza wê li rewşa civakî û maf û azadiyê wê werina depelendin û wê di wê temenê de wê encamên ku wê bi xwe re wê werênê li holê û

wê bide dîyarkirin wê di çerçoveya gotina 'mirovê azad' de wê, bê temenê şîroveyên ku ew bi wê rengê li ser hizrên wî re ku ew were pêşxistin jî. Di nava têngîna spinoza de wê xwûdê wê weke 'aqilekê sermed' wê li ser wê têngîna xwezayê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê hebûnek bi keseyetî wê nîşanaka wê, helwestên wê yên bi keseyetî bê' re wê di rengê de wê balê bikişênê li ser têgihek felsefeyî a kirinî ku wê bi wê re wê xwe bigihênê çerçoveya xwe ya fahmkirinê jî.

Felsefeya spinoza wê, di awayekê de wê, li ser temenekê xwezayî û hwd re wê di firansa piştî dema şer de jî wê bingihekê mazin ê pêşketina bi hizrî û civakî wê li ser wê temenê wê biafirênê. Bandûra hizrên wî di wê temenê de wê, bi têngîna mirovê azad û şewayên şîroveyên wî yên li ser wîna mirov û hwd re wê, balê bikişênina li ser xwe û wê, di wê temenê de wê temenê felsefeyek xwezayî a felsefe û civakî jî wê di wê temenê û rengê de wê weke ku wê biafirênê. **Gilles Deleuze** wê dema ku wê li ser felsefeya spinoza wê bisekinê wê aliyê wî yê pretikî û ankû kirinî wê bi felsefeyî wê derxê li pêş. Ev jî wê bê temen ku wê aliyê felsefeya spinoza ê ramyarî ku ew wê diyarkirin û were derxistin li pêş wê bandûra wê li wê bibê. (Çav: Deleuze, gilles(1970), Spinoza. Practical philosophy.)

Ku em di çerçoveya têngîna spinoza dew bahsa têngîna 'mafê' bikin jî wê weke ku wê di xabate xwe ya bi navê 'athika' de wê, werênê ser ziman ku wê, di temenê maf wê, azadiya derbirinê wê hebê. Li gorî spinoza wê, di nava xwezayê de wê mirov wê bi wîna xwe ya bi hişmendî wê xwediyê wê têngîna hanîna li ser ziman bê. Spinoza wê kes wê bi serê xwe wê weke kirdeyek dîyardikê wê hilde li dest. Ji wê aliyê ve wê hizrên wî, ku em ji wan gotinek bi têngîna mafê ji wan bigihijênê de wê, karibê wê bi wê re wê, di wê temenê de wê, werênê ser ziman ku wê, bi çerçoveyek xwezayî a maf re wê, werênê ser ziman. Spinoza wê bi têngînek ontolojîkî wê bidest fahmkirinê wê bikê. Lê wê di dewama wê de wê bi têngînek epistemîkî ku wê bi têngîna û temenekê bi hişmendî a ku ew di

*LeBuffe, Michael. 2010. Spinoza and Human Freedom. Oxford University Press

*Kaysner, Rudolf, 1946, with an introduction by Albert Einstein. Spinoza: Portrait of a Spiritual Hero. New York: The Philosophical Library.

*Melamed, Yitzhak Y(2013).. Spinoza's Metaphysics: Substance and Thought (Oxford: Oxford University Press

nava jîyanê û xwezayê de diafirê re wê, bide domandin. Ji wê têngîna spinoza a bi serê xwebûnê a mirov ku mirov wê şîrovebikê bi temenekê kirinî wê di wê rewşê de wê çerçoveyek têngînî a bi gotina mafê jî wê di çerçoveya hişmendîya demên hemdem de wê weke ku wê biafirênê.

Ya ku wê ji felsefeya spinoza re wê weke rehberiyê dikê jî wê di aslê xwe de wê têngîna azadiyê bê ku wê li ser bingihê bi felsefeyî a kirinî û ankû pretikî re wê were fahmkirin bê. Her çendî ku wê di destpêkê de wê di çerçoveya bi girêdanên ontolojikî re wê bi têngîhek pêwîstî wê dest bi hanîna ser ziman wê werênê ser ziman wê bikê jî lê wê di dewama wê de wê bi şîroveyên li ser rengê kirinê û serbestîyê û weke kirdeyekê di temenê wê de hildana li dest a xwezayê û hwd re wê, şewayekê fahmkirinê a bi têngîna azadiyê bi temenekê kirinî û xwezayî re wê bi xwe re wê weke ku wê werênê ser ziman. Li gorî wî azadiya teqez wê xwûdayî bê. Lê tiştên din ên bi dawî hena wê heta ku ew hebin wê xwediyê wê bin re wê, di rengekê de wê bi wê têngîna xwe re wê bihizirê. Pêvajoya azadiyê ew weke pêvajoyek pêşketiner bi ber ya azadiya teqez ve wê di dîmenekê de wê weke ku wê bixwezê wê şîrovebikê. Spinoza wê pêşî wê li ser temenekê zaninê wê bi têr û netêrbûnê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Piştî wê, bi aliyekê din wê, bi têngîna sedemê re wê li wê bihizirê. Spinoza ew pêşî ku ew azadiyê û biserêxwebûnê ku ew salixdikê û piştê wê, êdî wê çawa wê li wê were lê gihiştin wê, bikê ku ew wê werênê ser ziman.

Wê dema ku ew bahsa têngîna têngînên xwe yên rewîstî dikê wê çerçoveya ku ew dixwezê di temenekê xwezayî de wê werênê ser ziman wê, dikarê wê ji du aliyên ve wê fahmbikê. Yek wê li gorî wê têngîna xwezayî ku wê çawa wê, çerçoveye wê werênê ser ziman bê. Ji aliyê din ve jî wê ew wê bi wê intibayê û hwd re wê, bixwezê ku ew xwezayê û wê dîmenê rewîstî ji hev cihê jî wê ji aliyekê ve di zikhev de pêşkêşî fahmkirina mirov bikê.

Spinoza wê, di çerçoveya têngîn û dîmenê wî yê ku ew bi pergalek rewîstî wê şîrove dikê wê di aslê xwe de wê, çerçoveyek fahmkirinê wê weke bi wê têngîna dada xwezayî û ankû hûqûqa xwezayî wê bide dîyarkirin bê. Di wê rengê de wê, di dîmenekê de wê weke ku wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Spinoza wê, di wê temenê de wê têngîna dada xwezayî wê bi awayekê wê, hizirkirinê wê yên ku wê, di demên hemdem de wê werina kirin wê, di dîmenekê de wê bixwezê ku ew çerçoveyek wê ya fahmkirinê wê bi

wê re wê ew werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de ew bi wê re li wê dihizirê. Gotina 'dada xwezayî' û ankû 'hûqûqa xwezayî' wê di çerçoveya felsefeya spinoza de wê li ser çi temenê wê rûnihê? Wê dema ku em wê bipirsê wê bikin û wê hinek wê li ser wê re wê li wê bihizirin wê karibin wê êdî wê di wê rengê de em bi wê bigihijina têgihîştinekê. Çerçoveya destûrî û ankû restî weke bi rewîstî û hwd ew dihênê ser ziman wê, di çerçoveyek giştî de wê bi çerçoveyek ku em bi têngîna xwezayê re wê fahmbikê re wê bixwezê wê werênê ser ziman.

Li vir wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna destûrên xwezayî ku wê çerçoveya wê ya fahmkirinê wê nava hizrên wî lê têdigihin jî wê cihêbûnên wê di awayekê de wê hebin. Di wê nûqtayê de wê, di wê temenê de ku wê bahsa mirov wê bikê wê bi têngîna di xwezayê de wê hemhizir bê re wê werênê ser ziman. Di beşa heftem a pirtûka de spinoza wê bahsa têngîna başiyê wê bikê. Di wê de wê bahsa wê bikê ku wê kes wê bi çalakiyên xwe wê, ew wê biafirênê û wê ji encamên nihai wê cihê bin re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê têngîna spinoza wê dikarê wê bi du têngînan re wê karibê wê fahmbikê. Minaq ku kesek wê bixwezê ku ew xwe biparêzê, wê li gorî rasyonalbûyîna xwe wê karibê xwe biparêzê. Wekin ku kes wê xwezaye xwe biparêzê wê bi wê re wê xwezaya yê dervî xwe jî wê biparêzê.

Di wê nûqtayê de ku em têngîna spinoza wê di rengekê de wê bi têgihîştina mantiqê û felsefeya wê hildîna li dest wê, di çerçoveyek hevyeke de wê weke ku wê dîmenekê wê bi xwe re wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin. Weke 'A bixwezê xwezaye B' yê biparêzê wê demê wê A wê bi xwezaye B' yê re wê tevbigirihê' re wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman. Li vir wê dema ku ew dîmenê hevyekeyê ku em wê li wê bihizirin wê, bi têngîna spînoza re wê, dema ku em di wê de kûr dibin wê, bi wê têngîna 'bi wê re tevgerkirinê' de wê, karibê bigihijê têgihên cihê di wê nûqtayê de. Ev wê, karibê dervî dîmenê hevyekeya mantiqî bi wê re wê, dîmenekê werênê li holê. Bi wê re tevgerin wê, nikaribê ji aliyekê ve wê bikê sedema wekehevkinê. Wê demê wê her element û fenomen wê bi wê re wê weke ku wê pêwîst bin ku ew bi serê xwe werina hildan li dest.

Li ser wê temenê wê gihiştina heman xwezayê ku wê weke bi têngînekê wê di temenê wê de wê bibê jî lê wê li ser wê cihêbûn wê di rengê dîtinê, jîyankirinê, fahmkirinê û hwd de wê bi wê re wê bibê. Di wê nûqtayê de wê, di awayekê de wê, dema ku wê, mijarê wê hinekê din wê di wê nûqtayê de wê bi têngînek razberî wê li wê bihizirê wê karibê wê bi wê re

wê di renekê de wê bi wê re wê karibê wê were lê hizirkirin. Wê dema ku wê A wê B'yê wê biparêzê wê karibê wê bi xwezayê re wê biparêzê bê? Di wê nûqteyê de wê ev pirs wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê hilde li dest bê.

Di heman beşên ji nava pirtûka wî ku me bahsa wan kir de wê, spinoza wê mijar hêza rêgezîtîya aqil wê bixwezê ku wê li wê bihizirê û ew bi dîmenekê wê lêpîrsê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, kirinek wê çawa û wê di kijan demê de wê were destnîşankirin wê weke di wê de wê, ne dîyar bê. Di wê çerçoveyê de wê ji wê nûqteyê wê bi wê re wê bidest lê hizirkirinê wê bikê û wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê li ser kirinîya aqil wê çawa wê, pêdeçûyin wê bibê spinoza wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê, bi ji hizrên têr ya ku ew dihê derhanîn, salixkirin û perspetifên aqilî, aqil û fahmkirina me ku wê piştgir bikin çalak û kirinên ku ew bi demê re dibin, perspektifên kirinî, û hwd re wê, bi cihêkirinaka di nava wan de ku wê bikê re wê werênê ser ziman.

Kes wê di nava şert û mercên ku ew di navê de ya û salixkirina wan re ku wê bikê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di wê rengê de wê bixwezê ku ew li wê bihizirê. Di awayekê de wê, pêvajoyên afirandinê wê, yek ji wan aliyan bê. Gotina 'afirandinê' wê gotinek razber bê û wê, di wê temenê de wê di nava têgiha spinoza û ya atika wî de wî, weke aliyekê ku wê, bi ber kirinîyên demên pêş ku wê bînin kirin de jî wê li gorî wê, çawa wê bibin wê weke ku wê bixwezê bihizirê bê. Tenê wê, di wê nûqteyê de wê çerçoveya wê ya rewîstî û temenê wê yê bi têgîna weke li ser wê re bi renekê perspektifî weke bi 'hûqûqa xwezayî' û hwd ku wê bihizirê re wê bixwezê wê bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê di renekê din de wê, rehberiya aqilî wê ji xwe re wê di wê pêvajoya pêşketinê de wê weke referans wê bigirê. Di dewama wê de wê, têgîhên weke xwezaye mirov ku wê bixwezê bi gotinî wan fahmbikê wê li ser wê re wê, bi têgihiştina xwe ya xwezayî re wê bixwezê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê kes wê, nexwediyê perspektifek ku ew di kirinê de wê çawa wê bikê. Li gorî wê, têgîna 'mîrovê azad' a spinoza em dihêna li wê ku ew wê dihênê ser ziman ku wê weke 'mîrovê azad ne mirovekê ku wê her tiştê yek bi yek wê bikê, wê tekûz bikê, wê ne bêqûsûr bê, wê ne kesekê ku ew hertimî rast bê, û hwd re wê di renekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman bê.

Di mijare şîrovekirina di wê temenê de a spinoza wê bi aqilî wê dema ku ew dihênê ser ziman wê, bi têtîhîna şubjeyî û ankû aqilê şubjeyî wê werênê ser ziman. Wê dema ku em tiştêkê dihênina ser ziman wê di nava perspektîfa wê têtînê de wê dervî demê û heta ku wûcana mekanî wê dihênina ser ziman. Ev weke bêrî û fikarên xwe ku ew dihê ser ziman de.

Spinoza wê têtîna xwe ya rewîstî wê li ser wê re wê, bi têtînek kesî wê weke ku wê bidedîyarkirin. Li gorî wê, minaq kesek ku ew hêj jin û zaroyên xwe bikê weke aliyekê rewîstî wê bi wê re wê karibê were fahmkirin. Di wê nûqtayê de wê hêstên me yên bi rewîstî wê li gorî me bi ali bikin. Spinoza wê li ser wê nûqtayê wê, pirsê û werênê ser ziman ku «mirov bêali ba wê di waya dilxweşbûnê de mirov wê mirovna hê baştir bûban.»

Spinoza wê weke ku mirov wê li ser têtîna azadiya mirov re ku wê karibê bi çerçoveya hizirkirina wî re wê werênê ser ziman ku wê, bi têtînek sedemî a heyî û serdestî re wê, di şêwayekê de wê bahsa berpîrsîyarîya rewîstî weke şertekê berpîrsîyarê di çerçoveya têtîna azadiya mirovê de wê bixwezê wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, gelek kesên ku wê têtîna spinoza a bi azadiya mirov re wê li wê bihizirin wê, têtîna rewîstê û ankû restên rewîstî wê, di wê çerçoveyê de wê, karibin werina hildan li dest wê, werênina ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, berpîrsîyarîya rewîstî wê, têtîha determinist wê di awayekê de wê, dervî xwe wê nebînê. Di wê temenê de wê bi wê re wê, têtîna pêwîstîniyê û berpîrsîyarîya rewîstî ku ew bi wê re dihê hanîn li ser ziman wê bi heman rengê wê, bi têtîna azadiya mirov ku wê werênê ser ziman wê li ser wê were lê hizirkirin. **Matthew J. Kisner** wê di xabate xwe ya bi navê «**Spinoza on Human Freedom: Reason, Autonomy and the Good Life (2011)**» wê ji wê aliyê ve wê bixwezê ku ew mijare têtîna azadiya mirov ji aliyê têtîha spinoza ve wê fahmbikê ku wê di wê de wê bi têtîna berpîrsîyarîya rewîstî re wê karibê wê de wê were fahmkirin û ankû wê nikaribê bi wê were fahmkirin. Ji wê aliyê ve wê Kisner wê çendî ku wê bixwezê û bigihijê wê encamê ku wê berpîrsîyarîya rewîstî wê di çerçoveya wê de wê were fahmkirin jî lê wê beremberê wê têtîhên ku wê bi aliyê din de jî wê di rengekê de wê bixwezî têtîna û fahmkirinê bi azadiya mirov û berpîrsîyarîya rewîstî re wê bide çêkîrin re wê xwe bi wê re wê bidina dîyarkirin. Spinoza wê çalakîyên nebaş û xirab wê weke

*Matthew J. Kisner(2011), «Spinoza on Human Freedom: Reason, Autonomy and the Good Life

di encama cahîliyê û nebûna bi serwerîya di xwe de re wê weke ku wê bixwezê wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, spinoza wê zêde wê nexwezê ku ew xwe têkili rewîsta kevneşop a kevn bikê. Wê dervî tundrewîya wê bixwezê ku ew bi têngîna sedemgerîyê û aqil re ew xwe li mijarê re bigihênê li encamakê bi fahmkirinê. Spinoza wê yên weke dervî sehê û ne kevneşopiyî wê weke ku wê mêyla xwe wê di hewldana fahmkirina xwe de wê bide ser wê. Ya ku wê, têngîha azadiyê a spinoza wê zêde wê bi aqil bikê û wê bênê li berçav jî di zane min de wê weke ku wê ev bê.

Kisner wê dema ku wê bahsa hizrên spinoza wê bikê wê di dîmenekê de wê bi hizrên Kant re wê bixwezê ku ew bide berhev û wê dema ku ew wê dikê wê bênê ser ziman ku ew çendî nêzî hev bin. Ew di wê temenê de wê, di çerçoveya felsefeya rewîstî de wê, çawa wê li cih û deverekê wê were bicihkirin ew di wê temenê de wê, dixwezê wê bi wê re wê kifşbikê.

Di wê temenê de wê, di nava wê de wê li ser wê re wê, di rengekê de wê, hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, di têngîna 'xweseriyê' de wê, têngîhên spinoza ên bi rewîstî wê weke ku wê sehparêzîya kanti wê xwe li ser wê re wê weke ku wê werênê ser ziman wê, di dîmenekê de wê, bênê ser ziman. Lê dîsa kisner wê xwe negirê û wê bênê ser ziman ku wê, kant wê çendî xwe di awayekê bi sînore de wê weke ku wê bide girtin ku wê werênê ser ziman wê, di dewama wê de wê weke têngînek giring a azadiya mirov a spinoza ku wê derkeve li pêş wê bikirpênê.

Di têngîna spinoza a di derbarê azadiya mirov de wê ew di çerçoveya xweserbûna mirov wê, çawa wê, di nava sînore welatîyekê de wê bixwezê wê werênê ser ziman. Bi têngîna sîyanê jîyankirina xwe re ku wê li gorî ya spinoza wê werênê ser ziman lê wê kisner wê ji aliyê xwe ve jî wê têngîna iteatê li dewletê wê bixwezê ku ew li wê zêde bikê. Lê di aslê xwe de wê, ev têngîna iteatê ku wê kisner wê bixwezê li rex wê bi têngîna spinoza re wê, bide fahmkirin jî wê di nava têngînê de wê, levnekê. Li vir wê pirsê mirov dikarê wê bikê? Spinoza iteatê dixwezê wê teşwîk bikê? Di wê nûqteyê de wê, ev nûqte ku em wê di rengekê de wê li wê bihizirin û wê bi wê rengê werênîna ser ziman emê ne tenê afarozkirina spinoza a ji aliyê dêra qatolik a demê ve wê ji neditî ve wê werin, her wusa emê weke wî bixwezin ku wî bikina qalîbekê ku wê vaji wê yê ku ew di nava têngîhên xwe yên ku ew dihênê de jî wê bikin.

Di wê temenê de wê têgiha spinoza ku em bi gotina 'xweserîya têkilidar' re wê li wê bihizirin wê, karibin wê, di wê rengê de wê, fahmbikin ku wê, bi têkiliya komcivak û komzayendên cihê ên civakî û hwd re wê di rengekê de wê li ser wê têgîna sîyanê a spinoza ku ew wê dikirpênê re wê hilde li dest û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê wê têgînê de jî wê dema ku mirov spinoza wê bi têgihên wî yên aqilî ên bi têgîna azadiyê û kirinê re ku wê fahmbikê û di dewama wê de wî aqilmeşandinên rewîstî û hwd re di dewama wê de wî fahmbikê wê weke du aliyên ku wê di temenê wê têgîna 'xweserîya têkilidar' de wê, weke aliyana ku mirov bi têgiha perspektîfê jî karibê hilde li dest bin. Di dewama wê de wê ji aliyê têgihên civakî û ramyarî ji wan cihê bi serê xwe bi wê têgiha xweserîya têkilidar re wê karibê wî û felsefeya wî fahmbikê.

Di awayekê de wê spinoza wê mirov wê weke beşek ji ya xwezaye xwe û bi wê ve girêdayî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi têgîna xwezaye xwe re wê di rengekê de wê, li wê bihizirê. Di wê têgîna xwezaye xwe de wê, du dîmenî ku ew di zikhev de hena wê karibê bi wê re wê fahmbikê. Yek wê, di nava xwezaye ku ew di wê de dijî bê. Ya din jî wê di nava wê jiyane wê xwezayê ku ew weke xwe bibê û pêşkeve û pêvajoyên pêşketinê bi xwer afirandinê di wê pêvajoya pêşketina xwe de wê bi wê re wê werî ser ziman. Li ser wê temenê wê bi têgînek kirinî wê weke ku wê spinoza wê balê bikişênê li ser wê rewşa kiriniya mirov û bi wê re wê afrînerîya xwe ya ku ew bi wê re ew bi wê re wê çêbikê bê. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê têgîna sedemê û bi wê re wê, li ser wê re wê, bi têgînek rasyonel wê hizirkirina wê re wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Hizrên spinoza wê di wê temenê de wê bi awayekê wê bi têgîna miroviyek ku ew di wê temenê de wê bi pêvajoyên xwe yên jîyankirinê ên di nava xwezaye xwe de ku ew xwe bi kirinên xwe re diafirênê û hwd re wê di rengekê de wê weke ku wê bixwezê wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê têgîna sedemê jî û hwd jî wê di

*Ratner, Joseph, (1927). The Philosophy of Spinoza (The Modern Library: Random Hous

temenê wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li ser wê re wê, aqılmeşandinên rewîstî ku wê bikê wê bi wan re wê çî encamê wê bigihiyê de jî wê, weke aliyên din bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Hizrên spinoza wê, têngîna wî ya bi têngîna azadiyê re ku wê bi serê xwe wê li wê bihizirê wê dikarê wê bi gotina ku me li jor hanî ser ziman a bi rengê 'xweserîya têkilidar' re wê di renekê de wê bi têngîna aqılmeşandinên rewîstî û kirinî di zikhev de bi wê re li wan bihizirê û wê werênê ser ziman. Spinoza wî xwest ku ew wê, li ser aqılmeşandinên rewîstî re bi aqiliyek rasyonel re wê fahmbikê û wê bi temenekê baş ê aqıl û felsefe re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wî, di nava wê xwezaye wê de wê, hewldana wê fahmkirinê wê di wê temenê de wê tiştê wê weke bi wê re wê hanîna ser ziman û ankû wê, di wê temenê de wê, di nava xwezaye wê de wê li ser temenekê fenomenî wê, di wê de wê bi wê temenê aqılmeşandina rewîstî di wê de bi kûrbûnê re wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di pêvajoyên felsefeyê û hizirkirinên piştê de jî wê di mijare mirov û têkiliya wê ya bi azadiyê û li ser temenê rewîstî û kirinê cihê û ankû bi hev re lêpîrsînê û hwd re wê, zêdetirî wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Aliyekê ku wê spinoza wê, di renekê de wê weke ku wê bixwezê di nava nivîsên xwe de bikirpênê ya rewşa kevneşopî a rewîstî û hwd bi wê aqılmeşandinên ku ew dihên kirin wê çî encamê wê bi xwe re wê, werênina li holê wê, weke ku wê bixwezê wê jî di çerçoveya jîyane mirov de bi encamên wê re dênê li berçav. Derketina dervî wê nerîna kevneşopî û rewîsta wê û rengên aqılmeşandinên bi wê re wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din bê û wê, spinoza wê di dîmenekê de wê ew wê bikê. Ya ku wê giringiyek zêde hêja wê bide felsefeya wî û wê bikê ku ew bale mirov bi hizrên xwe re bikişênê jî wê di zane min de wê ev bê. Ya kevneşop wê, di wê temenê de wê, encamên wê yên rewîstî û nêzikatiyên wê yên li mirov û pêşdîtinên bi têngîna azadiyê bo mirov û sînoren wê û hwd wê, wan kifşbikê. Ji xwe heta ku mirov wê kifşnekê û wê nebînê wê nikaribê wê dervî wê bi perspektifekê jî bibînê û werênê ser ziman jî. Lê ji aliyekê din ve jî wê şêwa û rêbaza spinoza a hanîna ser ziman wê di renekê de wê li ser ya kevneşop re wê weke ku wê bi dayîna wateyên nû li gotinên di jîyan û mejiyê mirov de hena û bi wê hewldana gihandina li reng û awayekê din ê fahmkirinê û bi wê re ji çerçoveya wê sînorê ya kevneşopî bi mejiyê mirov re derxê û bigihênê

dîtinekê û fahmkirinekê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bibînê û kifşbikê bê.

Spinoza wê di aslê xwe de wê weke destpêkekê bê ji demên ronansansê û pê de. Wê di demên dawî ên serdema navîn de wî, hin bi hin wê bi hizrên yên weke wî re wê, bûhûrîn wê ji demên serdema navîn wê li yên demên ronansansê û hemdem wê bibê. Di wê temenê de wê, weke spinoza wê bi hizrên xwe yên di wê warê de wê derkevina li pêş wê, hobbes, Lockê, hume, bacon û heta destcartes û Machiavelli û hwd re wê karibê wê pêvajoyên bi wan kesên weke wan re wê werênina ser ziman. Van hizirvanan wê pêvajoyek bi hizirkirinê a felsefeyî ku wê ji têngînên weke yên aliyekê têngînê dûr û ankû dervî têngihên baweriyê ên weke yên serdema navîn ku wê were ser ziman wê pêşbixin. Wê di awayekê de wê, di çerçoveya felsefeyê de ku em werênina ser ziman wê bi têngihêk rasyonali wê derkevin li pêş bi hizrên xwe re. Di çerçoveya têngîna maf û azadiyê de jî wê, bingihê têngihên weke yên 'layiqitiyê' û ankû wê weke ku wê bi gotinkirin wê were kirin 'sekulerismê' û hwd re wê, pêşxistinên ku wê bikin wê rengê hizirkirinên demên piştre jî wê werênina ser ziman.

Heta dema wan wê, di wê temenê de wê mijare mafê mirov wê hertimî wê di renekê de wê, ku wê di demên serdema navîn de wê li ser têngiha sipartekan re wê were ser ziman ew wê, wê gotinê ku wê weke gotinek navendî a hizirkirinê wê di temenê têngiha maf de wê were lê hizirkirin ew wê ji wê derbasî ya maf û ankû haq wê bikin. Wê di wê temenê de wê bingihê wê bi hizirkirinê wê bidina çêkirin û wê li ser wê re wê, di renekê de ew wê were lê hizirkirin.

Di awayekê de wê, aliyekê din jî wê, di wê temenê de ku wê bi têngîna sipartekan wê were lê hizirkirin wê tenê wê ya maf wê li gorî sipartekên ku ew hanîna li cih wê wê bi wê ve wê girêdayî bê. Heta ku wê di renekê de wê pîvane mafê mirov jî wê bi wê ve wê girêdayî wê were lê hizirkirin. Mînaq wê, 'te ev kir û beremberê wê ev maf kir' û hwd wê, weke aliyekê din ê weke li ser wê têngînê re wê weke ya nermkirinê ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê were lê hizirkirin bê.

Di awayekê de wê, bi hizrên filosof û hizirvanên ku me navê wan li jor hanî ser ziman de wê, êdî wê mirov wê weke kirdeyekê wê were hildan li dest û wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wan re wê li wê bihizirê.

Di demên piştî ronansê de ku em, bi perspektîfa û têtîha mafê re mijarê bi hizirkirinên ku ew hatina kirin re werênina ser ziman wê bi demê re wê, di wê temenê de wê hizrên ji hev cihê wê bi wê re wê were dîtî ku wê bi wê re wê werina pêşxistin. **Emê li jêr li ser wê bisekin in. Wê di wê temenê de wê çawa wê, weke aliyekê din wê têtîha mafê wê ji aliyê derûnî, civaknasî, civakî, çandî, nasnemayî û hwd ve wê were dîtî û hildan li dest wê, weke aliyên ku wê di dewama wê de wê were lê hizirkirin bê. Aliyên din ên weke bi têtî û têtîha zayendê, aboriyê, têtîkilyên nava mirovan, weke bi jin mêt û ankû ji nava çandê li nava çandek din ku wê çawa wê li hev wê binerî û hwd wê weke aliya ku mirov wê karibê di dewama wê de wan ji wan aliyan ve bi têtîha mafê û hwd re wê karibê werênê ser ziman bê.**

Mijare mafê wê, di wê temenê de wê, bi zêdeyî wê hizirkirinên bi felsefeyî ên ku wê di demên serdema kevnera de wê bi wan re wê werina kirin wê di aslê xwe de wê ji gelek aliyan ve wê pêwîst bin ku mirov li ser wan bisekinê. Ji aliyê têtîhên felsefeyî ve wê bi nerînê hanîn li ser ziman, hizirkirinên sofist û piştî wan ên filosofan û hwd wê, di wê warê de wê weke aliya ku wê karibê werina kirpendin bin. Ev ali wê weke aliya bi hizirkirinê ku wê di demên xwe de wê bo baş fahmkirinê û hizirkirinê ku wê werina ser ziman wê piştî wê, di wê temen û rengê baş fahmkirin û hizirkirinê wê weke aliyên wê yê din jî wê di regekê de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin. Ew jî wê, di wê rengê de wê di nava jîyane xwe de wê çawa wê bi encamên wê re wê bijî. Ankû wê di encama têtînekê de wê bi wê re wê çawa wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ev wê di demên serdema navîn de jî wê bi awayekê wê were dîtî ku wê xwe bide domandin. Lê wê ne weke ku wê di demên kevnera de wê bibê. Wê di demên serdema navîn de wê, ji têtîha mafê zêdetirî wê ya sipartekê wê weke ku wê were dîtî ku wê, li pêş bê. Di wê temenê de wê mafê mirov wê karibê were binpêkirin û ankû piştgûhkirin. An jî wê karibê were jinedîti ve were dîtî. Ev wê di demên piştî wê weke mireteyekê wê xwe bi têtîhên netewên hemdem re wê di regekê de wê bide domandin.

Di demên dawî ên serdema navîn de wê ew wê were dîtî ku wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê bi wê re wê were lê hizirkirin ku wê mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê van aliyan wê hilde li dest. Di

awayekê de wê, di wê nûqtayê de wê felsefeyên weke yên felsefeya spinoza û hwd wê giringiyek wan wê hebê ku ew wê, rêyek hizirkirinê û derketinekê wê bi têngînê wê dervî wê ya bi wê rengê hizirkirinê wê kifşbikin û wê bi felsefe bikin. Her çendî ku wê di awayekê de wê bixwezîna ku wê bi gotinên klasik ên demê re wê werênina ser ziman jî lê wê di rengê watelêkirinê û li hev hûnandinê de wê temenê bi wan gihiştina hizrên nû jî wê bi wê re wê biafirênin û wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, were dîtîna ku wê, di wê şewayê de wê hizrên ku wê werîna ser ziman wê di demên dawî ên serdema navîn de wê çawa wê werîna kirin mijare lêpîrsînê weke bi spinoza, bruono, gelilei, suhrewerdî, hallacê mansur û hwd re wê, were dîtîna. Ev wê, berdêla wê bi canê xwe re wê bidin. Wê di wê temenê de lê wê, temen û bingîhekê ku wê bi wê re wê ji wê serdemê wê bê derbasbûn jî wê bi wê rengê wê bi hizrên xwe re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê biafirênin.

Di wê temenê de wê şewayê hizirkirin, pîrs kirinê û hwd wê, di wê temenê de wê, bi wan re wê, weke aliyekê gûharîner ê bi demê re wê xwe di renekê de wê weke ku wê bi wan re wê bide dîyarkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Aqilmeşandinên spinoza ên li ser têngîhên kevnesopî û rewîstê û hwd re ku wê bikê wê di wê warê de wê ast û pîvanekê wê bi xwe re wê weke ku wê di renekê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare maf û azadiyê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare maf û azadiyê wê di wê temenê de wê xwe di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, maf wê, li ser ya ku mirov wê bibê xwedî û û ankû ya ku mirov wê xwediyê wê bê û an jî ya ku pêwîsta mirov bibê xwediyê wê û hwd re wê di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtîna ku wê were lê hizirkirin û lêpîrsîn. Di wê warê de wê, lêpîrsînên ku wê werîna kirin di nava mirovan de di demên dawî ên serdema navîn de wê bina temenê raperinên nava mirovan li hemberê aqilê rûniştî û kevneşopîya wê ya rewîstî. Wê di renekê de wê bina sedema redkirinên bi wan re ku wê ji temen ve wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê werîna kirin jî. Ev jî wê di dewama wê de wê weke aliyê wê yê din ku mirov wê karibê wê

di dewama wê de wan werênê ser ziman bê. Di mijare maf û azadiyê de wê, di wê temenê de wê ev alî wê, ji temen ve wê bi têtîna 'xwezayê' ku wê bi wan wê were lê pirsîn re wê, êdî wê weke aliyên wê yên din bin. Hizrên ku wê di wê temenê de wê bi têtîna gotina mafê û ya 'xwezayê' li ser wê re û ankû di temenê wê de ku wê bi hizirkirinê wê werina kirin wê, bo rengê hizirkirinên demên piştî jî wê diyarker bin.

Di mijare hizirkirina li ser gotina mafê re wê, hinekê jî wê pêşî wê li ser ya têtîna gotina 'mafê' a serdema navîn re wê di regekê de wê were dîtîna ku wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê pêşî wê, ew wê were ji hev felişandin û wê bê xwestin ku ew were fahmkirin. Di mijare fahmkirina bi mafê a serdema navîn de wê di wê warê de wê were dîtîna ku ew wê, mirov wê weke ji hemû mafên xwe yên ji hebûna xwe dihên weke ku wê feregat wê bikê wê di regekê de wê, bikeve rewşekê. Wê di wê nûqtayê de wê, ew wê, li ser wê re wê êdî wê mafê çêkirinê di xwe de wê nebînê. Wê ji xwe re wî mafê nebînê. Mînaq gotinên weke 'mafê afirandinê' wê tenê yê xwûdê bê' ku wê were ser ziman wê dervî wê ti kesek wê ne xwediyê wê mafê bê. Mirov jî wê weke afrînerîyek ji wê afirandina xwûdê bê. Wê weke berhema wê bê. Wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê bi wê re wê di regekê de wê êdî wê bi wê re wê, ew wê were lê hizirkirin ku wê çawa wê, di wê temenê de wê, were fahmkirin wê li ser şewayên wê were lê hizirkirin.

Mijare bi têtînen felsefeyê daketina li temenê, bingihê, û ankû xwezaya hebûnê wê, weke aliyên ku wê ne bi mirov re wê bihetan lê hizirkirin ban. Di wê temenê de wê mirov wê, di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, dema ku wê bi têtîna hebûn û xwezayê re wê li ser wê re wê were lê hizirkirin wê, êdî wê bi wê re wê mirov wê bigihijê hebûnekê.

Encamên hizirkirina hebûnê bi têtîna xwezayê wê çi bin? Di serî de wê di wê temenê de wê encamên wê hebin ku wê weke hebûnekê wê bi wê re wê pênasekirina hebûnê wê bibê. Di wê çerçoveyek hebûnek bi xwezayî wê weke xwemal bê û wê di dewama wê de wê bi xwe wê hebê. Wê dema ku ew bi xwe hebê wê demê wê êdî wê aliyên wê yên din jî wê hebin. Ew jî wê çi bin? Wê weke win, mêyl, xwestek, haz û hwd bin. Ev jî wê weke aliyên ku wê, bi wê re wê werina ser ziman bin.

Ev ali wê, di nava mirov de wê karibê wê bi du aliyan werênê ser ziman. Aliyê ku wê bi rewîstî wê weke di çerçoveya têtîna fihêtiyê de wê werina dîtîna û yên ku wê dervî wê werina dîtîna bin. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê ji hev cihêkirinê wê di xwe de wê, di regekê de wê, weke dîmenekê û 'perdeyekê' wê were dîtîna. Ber çi wê weke

perdeyekê bin? Ber ku wê weke ku mirov wê di xwe de wê dînya xwe ya hundurîn wê kifşbikê û wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bijî. Di xwe de wê sînorê ku wê dervî xwe bi têgihên weke rewîstî bi wan dijî wê nejtî. Ew sînorên ku wê derve wê bi wan bijî wê nejtî. Wê di wê temenê de wê aliyê hundûr û yê derve wê xwedyê pîvan û rêgezên ji hev cihê ku wê bi wan bijîn bin.

Di awayekê de wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê mijare têgîna hebûnê wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Wê bi têgîna kifşkirina têgiha xwezayê bi mirov re wê bingih û çavkaniya di wê de a kûrbûnê ku wê bijî jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê de wê, bijî wê biafirênê. Mirov wê, di wê temenê de wê êdî wê dema ku ew xweza kifşkirî û pê de wê di wê xwezayê de wê çî wê hebê wê, bixwezê ku ew wê fahmbikê û salixbikê. Wê di awayekê de wê, werênê ser ziman. Li ser wê bigihijê fahmkirinê û têgihîştinekê. Ev wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bihizirê bê. Di mijare hebûnê de wê, di wê temenê de wê, mijare têgiha xwezayê wê, di nava felsefeyê de wê bi çerçoveyek xwezayî wê bi felsefekirinê wê li ser têginên aristo re wê were dîtin ku wê were kîrin. Têgînên aristo wê piştî wî di wan waran de wê bingihê hizirkirinê bi awayekê dîrekt û ankû indirekt wê di şewayekê de wê bi xwe re wê biafirênê. Ev jî wê bi wê re wê, hebûnê wê bi xwe re wê bikê hebê.

Hebûn hebûn û nebûna wê nîqaşkirin wê aliyekê wê yê ji wê aliyê ve ku mirov wê bi wê re li wê bihizirê wê hebê. Ew jî wê di wê temenê de wê, hebûnek ku ew hebê wê demê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwedyê xwezayê xwe bê. Wê bi wê re wê bo ku ew xwezayê wê hebê wê xwedyê hebûna xwe ya bi heyînê bê. Ew wê, weke ku wê aristo jî û piştî wî heta spinoza jî wê bi têgîna 'tozê' re wê li wê bihizirin û wê bixwezî ku ew wê werênina ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê şîroveya tozê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, di çerçoveya çavkaniya hebûnê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare felsefeyê de wê ev têgîna tozê wê di wê rengê de wê di demên piştî ronansê û pê de wê, di wê çerçoveyê de wê hebûn wê bi wê re wê çawa wê karibê bi wê re wê were fahmkirin wê li ser têgînek xwezayî û hwd re wê were dîtin ku wê bi zanînê wê were lê hizirkirin. Hewldanên kifşkirina rêgezên xwezayî û hwd wê, li ser wê re wê bibê. Têgîna tozê

wê ji aliyekê din ve jî wê têngîna atomê ku wê heta wê demê wê weke 'mene herî piçûk a hebûnê' ku wê bê dîtîna wê bi xwe re wê werênê. Di wê çerçoveyê de wê, demê wê hebûn wê weke bi têngînek 'hevgiştî' wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê, hebûna wê atomê wê weke çavkaniya hebûnê wê xwediyê hemû çavkaniya hebûnê bê. Wê demê wê, dema ku em tiştê weke sipî, sor, û ankû bi heyînî û hwd wê dibînin û em dizanin ku ew heya wê demê wê ew wê ew bê. Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Mijare hebûnê wê di wê temenê de wê, di demên piştî ronansê de wê ji du aliyên ve wê di wê nûqtayê de wê, were dîtîna ku wê were lê hizirkirin. Yek wê weke ku me li jor bi têngînen diderot re dît wê bi rêgezî wê, bixwezê ku wê fahmbikê bê. Ya din jî wê weke ku me bi hizrên spinoza û hwd re wê fahmdikê wê bi têngîna 'tozê' û hwd re wê bixwezê ku wê di wê demê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ev alî wê bi xwe re wê mijarek felsefeyî a demî wê di rengekê de wê, bide dîyarkirin û wê werênê li ser ziman. Di aslê xwe de wê di mijare çavkaniya hebûnê de wê di wê çerçoveyê de ku ew hebê wê bi awa hebê, bi reng hebê, bi hacm hebê û hwd. Wê demê wê ku ew hebê wê demê ku ew zindî bê wê xwediyê mafê jîyanê bê. Ku ew xwediyê mafê jîyanê bê wê çawa wê bijî û çawa xwediyê mafê jîyanê bê wê bi wê rengê wê, pirs pirsîna wê di dewama hev de wê, bi hev re wê werin. Wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Lêpîrsînen bi felsefeya ji demên ronansê û pê de wê li ser hebûnê re wê di wê temenê de wê li ser temen û têngînek lêpîrsîner a hebûnê re wê, di wê rengê û şewayê de wê were dîtîna ku wê bibin.

Wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê bê.

Di mijare hebûnê de wê, wê, bi zindîbûna wê re wê, di wê temenê de wê bi kifşkirina wê re wê êdî wê bi aliyên wê yên bi hizirbûna wê re wê werina lê hizirkirin. Di wê temenê de wê demê wê ev wê weke xosletekê cihêkirinê wê were dîtîna û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser wê re wê, li hebûnê û bûyina wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê karibê wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Hebûna dijî wê xwediyê jîyne ku ew dijî bê. Wê demê wê, bi wê re wê, ev têgih wê bi xwezayî wê di mejiyê mirov de wê biafirê ku ew hebûna dijî ku ew xwediyê jîyanê bê wê demê wê, xwediyê wê mafê jîyanê bê ku wê were bê. Li ser hizirkirina têgîna mafê jîyanê wê di wê temenê de ku wê weke têgîhek xwezayî ku wê ji hebûnê wê were wê li wê were lê hizirkirin. Ber ku ew hebûn heya wê mafê wê yê jîyanê wê hebê û heta ku ew hebûn heya wê mirov nikaribê bahsa nehebûna mafê wê yê ne jîyankirinê nekê. Wê hebûn wê bingiha têgiha mafê wê di wê temenê de wê biafirênê û wê bi wê re wê karibê ew were fahmkirin. Wê di dewama wê de wê karibê wê jî wê fahmbikê ku wê, bi têkiliya hebûnê û mafê hebûnê wê di wê temenê de wê çawa wê hebê û di kijan şert û mercan de wê bibê wê ew jî wê weke aliyên din ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Hebûn bi wê re wê fahmbikê wê weke aliyekê wê yê ku wê weke ku ew wê pênasedikê weke hebûnê bê. Wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Mafên hebûnê ên weke yên jîyanê wê di wê temenê de wê hebûnê jî wê di şewayekê de wê bi xwe re wê bidina pênasekirin li ser xoslet û rengên wê yên çawa jîyankirinê û hwd re.

Ji aliyekê din ve jî wê di wê temenê de wê bi felsefeyê wê aliyekê wê yê din jî wê were dîtin ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê mijare hebûnê û têgiha hebûnê bê. Di wê temenê de wê di dewama wê de wê karibê wê bi wê re wê di wê rengê de wê bi wê re wê, di renekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di nava felsefeyê de wê, were dîtin ku wê, tişt wê bi xosletên wê re wê were pênasekirin û wê xoslet wê ji aliyekê ve wê, karigeriyekê wê bi xwe re wê bi hebûnê re wê bidina dîyarkirin. Tiştêkê ku mirov wê karibê bikê wê, ew wê, weke tiştêkê ku mirov wê dikarê wê bikê bê. Di wê temenê de wê, ev wê, weke aliyekê ku mirov wê karibê wê bikê bê. Di wê temenê de wê, ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Mînaq wê dema ku wê kesek wê di xwe de wê di rewşekê de wê, ji kirinekê wê bi tirsê û wê xwe bişûn ve wê bide aliqî. Ew tirs dikarê weke tirs mirinê bê û ankû tirs ji tiştêkê din bê. Di wê temenê de wê di wê de wê mafê mirov wê hebê ku ew xwe ji wê bide alikî. Wê di

*Ratner, Joseph, (1927). The Philosophy of Spinoza (The Modern Library: Random Hous

*Yovel, Yirmiyahu(1989), "Spinoza and Other Heretics, Vol. 1: The Marrano of Reason". Princeton, Princeton University Press

wê temenê de wê ev wê, di awayekê de wê, weke li xwestek û biryara mirov wê bimênê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di nava tégihan de wê, ev wê weke aliyekê bê. Lê aliyê din jî wê weke aliyê meşrû dîtî û ankû dayina nîşandinê a kirinekê bê. Di nava tégîha çandan de wê di wê temenê de wê tégîhên ku wê karibin bibina sedema kirinên cihê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare tégîna kirinê û meşrû dîtina wê de wê, tégîna weke ev çand wê rast dibînê wê, karibê wê tenê wê weke pîvanek rastitiyê wê bibînê. Yan jî wê di çerçoveya tégîna maf û azadiyê de wê, hilde li dest wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê, pêvane rastitiyê û meşrû dîtina wê çî bê wê karibê wê jî wê aliyê ve wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê, mijare tégîna mafê wê di demên piştî ronansê de wê jî aliyê maf, tégînên destûrî, xwezayî, civaknasî û hwd ve jî wê di wê temenê de wê werina li wan hizirkirin. Lê di wê temenê de wê, mijarên weke wekhevîyê ku wê derkevina li pêş weke tégînekê di rengekê de wê rengê hizirkirinên mirov ên demên piştre wê bi xwe re wê biafirênin.

Di mijare maf û azadiyê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê rewşên ku wê temenê wê biafirênin wê jî pêvajoya şoreşa ingilistan û heta ya amarika û firansa û hwd wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di demên piştî wê de ku mirov wê jî kijan aliyê ve wê li wê bihizirê wê bibînê ku wê rewşa sovyetê wê di rengekê de wê, bandûrek wê ya ku mirov wê piştre wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman wê hebê.

Lê di demên piştî demên barokê de wê hin bi hin wê ev ali wê li ser lêpîrsînên bi tékiliya nava mirovan û bi baş û nebaşiyê û hwd re wê di rengekê de wê bibê û wê, di wê rengê de wê, were lê hizirkirin. Mirov wê di wê temenê de wê, dema ku wê wêre bikê ku wê tiştêkê wê nerast bibînê û wê werênê ser ziman wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bixwezê wê bi awayelê servekirî û ankû sergirtî ya rast û baş jî çî bê wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare têtîna maf û azadiyê de wê, ev ali wê di demên piştî wê werina dîtîna ku wê derkevina li pêş. Gelek dîmenên ku wê di zikhev de wê derbas bibin wê hin bi hin wê bi rengê xwe re wê derkevina li pêş. Minaq wê mijare têtîliyên nava malbatê wê di wê demê de wê hin bi hin wê di berçav de wê bi nerînek rexnegir wê werina derbaskirin. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare têtîna civaknasiyê de wê karibê wê bi gotinekê wê ji wê aliyê ve wê werênê ser ziman. Wê di nava civaknasiyê de wê, mirov wê weke ku ew dibîna wê bijî û xwe bîna ser ziman û xwe bide hisandin û bihîsînê û hwd wê weke aliyên ku wê bi hebûna mirov a civaknasî ve wê girêdayî wê li wê were lê hizirkirin bin.

Piştî ku wê aqîlê kirinê wê derkeve li pêş di nava jîyanê de wê di wê temenê de wê, bi temenekê empirîkê û rasyonali wê di zikhev de wê were dîtîna ku wê hewldana fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Têtîna empirîkî wê di awayekê de wê li ser wê çerçoveya wê ya heyî wê bixwezê ku wê bi sînor wê fahmbikê. Lê wê aliyên wê yê din ê weke bi rasyonali ku wê di temenê wê de wê, werina fahmkirin wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê, bi wê re wê ew wê were dîtîna ku wê di demên hemdem de wê mijare şêwayê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin ku wê bê mijare fahmkirinê. Di şêwayê de wê ne bi wê rengê ku wî çawa wê were fahmkirin û wê bigihijê nerîna lê wê, ji wê zêdetirî wê di rengê de wê çawa wê, salixkirin wê werê kirin û hwd jî wê bi wê re wê bibin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê.

Minaq wê felsefeya demê wê di wê temenê de wê çawa wê ji mijarên metafîzîkî dîr wê di awayekê de wê bi wê re wê bihizirê wê bi wê rengê wê hin bi hin wê were lê hizirkirin. Yanî bi gotineka kin ku em di wê nûqteyê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman wê ew bê ku wê di wê temenê de wê çawa wê, dema ku em bahsa mafê bikin wê ew maf wê ji hebûna mirov wê werin û wê kesekê din wê ser mirov re wê nebê ku ew wê bide dîyarkirin ku em wê çawa bijîn û wê bi çî mafê wê bijîn.

Ev wê, di têtînek rast de wê weke ya ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqteyê de wê mijare ji jor ve danakifşkirinê û hwd wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê kifşbilê bî.

Di wê temenê de wê jî wê karibê wê fahmbikê wê, mijare yê li ser dide kifşkirin ku ew kiya û çawa ya wê liwê were lê hizirkirin û ew wê di wê demê de wê bi wê re wê were xistin berlêpîrsînê de. Di wê temenê de wê ev ali wê hinekê jî wê bi bîaqîlbûn û gihiştina wîna xwe ya bi keseyetî a mirov ve wê girêdayî wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bibin û wê xwe bidina dîyarkirin.

Ber çu wê kesek wê li ser mirov re wê hebê ku ew bide dîyarkirin? Di wê temenê de wê, ev wê diwê rengê de wê ev ali wê bi mafdarî wê werina lêpîrsin. Ber ku wê di wê temenê de wê, weke alliyîna ku wê di demên berê de jî wê hebin. Di dewama wê de wê bixwezîna ku ew xwe bidina dîyarkirin. Di nava civakê de wê li gorî yê li ser dana diyarkirinê wê di wê rengê de wê, weke aliyekê ku wê, di wê nûqtayê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin.

Kifşkirinên mirovî ên bi xwe wê, di wê temenê de wê li gorî çî bin wê ew jî wê bi wê re wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqtayê de mirov wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê, were lê hizirkirin. Di mijare dana kifşkirinê û ankû wê weke 'li şûna girseyê hizirkirinê' wê weke aliyekê ku wê êdî wê di dewama wê de wê were lêpîrsîn bê. Di nava jîyane civakê de wê ev alî wê piştî wê bi mijarên weke ji aliyê bandûrên civaknasî û girêdanên mirovên bi komê û weke komê xwe kirinê û hwd re wê di temen û dîmenekê lêpîrsîner de wê were lê hizirkirin. Ji aliyê têgihên çandî û hwd ve jî wê bi wê re wê weke rêgezên ku ew mirov çawa bikê ku wê bidina dîyarkirin û wê ji mirov bixwezîna ku mirov dernekeve dervî wê ya dîyarkiri û hwd wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, mijare civakê û mijarên bi têgînê ên weke çandî û hwd jî wê di dewama wê de wê li ser temenê têgîna maf û azadiyê wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê bikê berlêpîrsînê de. Mirov wê ew helwest û hewldanîn wî di wê çerçoveyê de bin ku wê xwe çawa wê bigihênê rewşek serbesttir. Ankû wê zêdetirî wê hinekê din wê xwe bigihênê têgîna azadiyê. Wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di demên hemdem maf û çerçoveya gotina mafê

Piştî demên ronansên û pê de wê mijare têgîna mafê wê, di awayekê de wê bi têgînên felsefeyî û hwd re wê, li ser têgihên xwezayî û destûrî ên li gorî re wê bikevîna rojava fahmkirina mirov de. Wê di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê weke aliyekê

wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, weke aliyekê wê yê giring wê mijare maf wê, bi felsefeyî û hwd re wê li wê hizirkirin. Wê têngîna 'mafên xwezayî' û hwd wê, li ser wê temenê wê werê li rojevê. Nîqaşên di nava felsefeyê de wê weke ku wê spinoza bê û heta Bodin û Grotius û jî wan heta kesên weke Rousseau û hwd wê karibê bînen ser ziman ku wê di awayekê de wê li ser wê were sekin in. **Giambattista Vico** wê li ser temenekê dîrokî û hûqûqî re wê kirpendinên bi têngînek hûmanîst wê di awayekê de wê bixwezê ku ew wê bikê. Wê felsefeya xwe wê li ser 'rastteqîniya ku ew dikarê were piştrastkirin' re wê, bixwezê bi temen bikê. Wê dema ku wê gotina 'nepeniyê' a aristo wê şîrovebikê wê li şûna wê bixwezê ku ew 'ya afirandinê' bi cih bikê. Wê dixwest ku ew wê werênê ser ziman wê tişt wê bi afirînê û bi wê re wê bi hebûnê wê karibin were fahmkirin. Vico wê tiştêkê din jî wê nîqaş bikê. Ew jî wê ew bê ku wê zêhn wê derkbikê wê xwe biafirênê û ankû wê neafirênê. Li gorî çerçoveya hizirkirina dema hemdem û destpêka wê bi zanîna xwe re hizirî û wê, dema ku em bixwezin bi zanîna wî re wê werênina ser ziman wê, bi têngîna 'temenê civaknasî' wê, çawa wê bi bingîhekê zanînê wê were fahmkirin re wê li wê bihizirê. Vico wê dema ku wê dema aqil wê şîrovebikê wê ji aliyê xwe ve wê bi gotina 'serdema mirov' re wê pênasebikê. Li ser wê çerçoveyê de wê mijare têngîha maf û têngîna xwe ya 'civaknasiya mirov' wê, bihizirê û wê weke pêwîstîniyekê wê bixwezê ku ew di çerçove û temenê pêşketina mirov de li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Hizrên Vico ên bi rengê "mirov dîroka xwe diafirênin" re wê, werênê ser ziman wê li ser wê temenê wê mirov wê weke kirdeya wê afirandinê wê li wê bihizirê û wê bixwezê bi kirinîya wê re li wê bihizirê û werênê ser ziman. Li gorî wî, ya ku mirov dizanê wê bi kirina mirov re bibê' re wê, werênê ser ziman. Li ser wê temenê de bi pêşketin bi zanebûnê re wê meşkul bibê û wê aliyê mirov ê bi nezanînê re wê, bixwezê ku ew ji aliyekê ve wê li wê bihizirê û wê bide kifşkirin ku ew were derbaskirin. Wî ne tenê wê weke kirdeya afirandinê di pêvajoya dîrokê de wê li wê hizirî wê ji aliyekê din ve jî wê bi herêm û çanda ku ew bi wê bûya re wê, hebûna wê ji aliyekê ve jî wê pênasebikê. Li gorî wî mirov ya ku ew çêkir afirand wê karibê bizanibê. Bi wê re wê mirov wê ji aliyekê ve wê weke kirdeyekê li wê bihizirê û wê ew kirde wê çawa wê, were dîtin û afrîner bê wê **li ser wê bisekinê**.

Piştî wê dema rabûna civakan a ser piyan bo mafên xwe û wekhevîyê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê

temenê de wê li ser wê bisekinê. Di mijare maf û azadiyê de wê, di wê rengê de wê ev wê bi wê re wê xwe di renekê de wê hizrên xwe wê karibê bide dîyarkirin.

Têgihên bi felsefeyî wê di awayekê de wê ji spinoza û heta hobbes û hwd wê, li ser esasê mafên xwezayî wê were dîtin ku wê were hizirkirin. Hobbes wê bi çerçoveya têgiha mafên civaknasî û ankû hevpeymaniya civakî û civaknasî re wê li ser wê bisekinê. Rousseau wê, têgîna hevpeymaniya civakî wê bi wê re wê derxê li pêş. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Ev têgih wê bi xwe re wê di awayekê de wê hişmendiyeke bi hebûna kes û civakê re wê di demên piştî jî wê werênin. Di wê temenê de wê weke ku wê di nava têgihên marksismê ên destpêkê de wê bi têgîna wekhevîyê a di warê aboriyê û hwd re wê were lê hizirkirin. Piştî wê, di wê temenê de wê, têgîna wekhevîyê ku ew bi desthilatî destdanîna ser wê û bi wê re wê kifşkirina wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Ev wê ji çi encamê wê xwe bide dîyarkirin? Di serî de wê, di nava civakê de wê, aliyên bi girseyî û ku wê weke 'mafên hevbeş' wê bi wan re wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê bi wê were lê hizirkirin. Gotina Vico a bi rengê "ên rast wê temen bin" wê di renekê de wê, di wê şewayê de wê weke ku wê xwediyê renekê fahmkirinê bê. Wê jî wê dikarê wê ji du aliyan ve wê bi wê li wê were lê hizirkirin. Yek wê bi aliyên têgihên weke çandî, zimanî û hwd re wê, bi aliyên hevbeşiyê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Aliyê din jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di wê rengê de wê werênê ser ziman wê, mijare aliyên weke bi pergala sazûmanek civakî ku wê temenê wê were afirandin ku wê weke hev xwediyê mafê hildana perwerdeyê bê, mafê hildana tendurustiyê bê û ankû mafê, mafê xabatê û weke girtina berdêla wê mafê xwe bê. Mafê avakirina malbatê û parastinê û hwd bin.

Di wê çerçoveyê de wê mafên hewirdorê, mafên malbatî, mafên parastinê, mafên perwerdeyê û hwd wê, bi wan re wê werina ser ziman. Di awayekê din de wê gotinên weke bi gelemperî ên weke 'mafên civaknasî' ku mirov wê bikirpênê wê weke çerçoveyek mafî ku wê karibê ji gelek aliyan ve wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê rengê de wê, di nava wê de wê, mafên weke hevdûbûnê de wê, bi mafên parastinê û hwd wê, mafên weke yên rûmetê û parastina û hwd jî wê weke aliyên ku wê

bi wê re wê werina li wan hizirkirin bin. Weki din wê dema ku wê bahsa mafên civaknasî wê werina kirin wê ew wê aliyekê wê bê. Lê weke aliyên din jî wê mafê parastinê ê temenê jîyane civakî ku wê were lê hizirkirin wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê mafên weke yên bi wê temenê ku wê bingihêkê civakî wê bi wê re wê were afirandin bê. Di wê rengê de wê têngîna wekheviya civakî wê di regekê de wê dema ku ew were şîrovekirin wê li ser wê temenê wê karibê were fahmkirin wê, kes wê dema ku ew karibê bixabatibê û berdêla wê hilde, di wê temenê de xwediyê mafên bingihîn ku ew bi wan were parastin bê. Li ser wê temenê ku ew, newê maxdûrkirin.

Di nava jîyane hemdem de wê, mafê bidest xistina milkiyetê û parastina wê di awayekê de wê bi wê re wê, weke aliyekê ku wê were lê hizirkirin bê. Di wê temenê û têngîna de wê çawa wê karibê bahsa wekheviyekê wê bikê. Di wê temenê de wê, bi sazûmanek parastinê a ku mirov wê li wê bihizirê wê, malbat wê pêwîstîya wê bi deverek ku ew li wê bijî û ankû bi sitirê wê hebê. Di wê de wê karibê stera xwe bikê bê.

Ev hemû wê, bi têngîna weke 'mafê jîyanê' ku wê werina temen girtin re wê werina li lê nerîn. Di awayekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mafê jîyanê wê, weke mafekê xwezayî ku ew nikaribê li ser wê were lê hizirkirin bê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijare parastina awayê jîyane mirov bê û li wê mudahale bi ti awayê ew bi desthilatî, çandî, zimanî û hwd li wê newina kirin bê. Wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê, dema ku mirov wê bahsa mafên civaknasî û çandî bikin wê di nava civakekê bixwe de jî wê di regekê de wê li ser wan herdû gotinan û têngîliya wan a bi hev re wê karibê di regekê de nakoki di nava wan de xwe bide dîyarkirin bê. Ew wê çawa bibê? Ew wê, di wê rengê de wê bibê ku wê, di nava jîyane civaknasîyê de wê tiştekê ku mirov wê bxwezê bijî û di jîyane xwe de wê bikê û ankû wê werênê li holê ku wê rewşek çandî û ankû olî wê ew wê rast nebînê û hwd re ku wê were hemberî hev. Yan jî wê di wê temenê de wê, ji aliyê têngînek çandî û baweriyê ve wê li rengên din ên çandî û baweriyî wê mudahaleyên ku wê

* Gardner, Helen; de la Croix, Horst; Tansey, Richard G.; Kirkpatrick, Diane (1991). Gardner's Art through the Ages. San Diego, CA: Harcourt Brace Jovanovich.

*J. H. Dettmar(2006), "Modernism", in The Oxford Encyclopedia of British Literature, ed. David Scott Kastan. Oxford University Press,

werina kirin wê di wê temenê de wê ne tenê wê temenê wê nakokiyê wê biafirênin wê herwusa wê temen û bingihên pirsgirêkên ku wê di wê çerçoveyê de wê civak wê di nava xwe de wê bijî de jî wê biafirênin bin.

Têgiha netewî wê ji çerçoveya civakî zêdetirî wê weke çerçoveyek ahengbar ku wê li gorî têngnek bîrdozi û hwd wê bi desthilatîyê wê bi rêyên weke bişavtinê û hwd wê werina afirandin bê. Ev wê weke têngnek ku wê hertimî wê di nava civakê de wê, temenê pirsgirêk û pevçûnên ku wê, di nava komên civakî de bê û ankû nişên civakî ku ew li dûv hev wê werin jî wê di regekê de wê weke ku wê biafirênê bê.

Di wê çerçoveyê de wê çerçoveya civakê wê, di wê rengê de wê zêdetirî wê weke çerçoveyî mirovî bê ku mirov wê hilde li dest bê.

Di wê rengê de wê dikarê wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di wê rengê û awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ev çerçoveyên ku weke çerçoveya mafên civakî ku mirov wê karibê wan werênê ser ziman wê ji aliyekê din ve jî wê çerçoveyên mafên civaknasî û şariştanî jî bin. Wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di demên hemdem de wê, di awayekê de wê were dîtî ku wê mafên civaknasî û aborî û çandî wê weke aliyên ku wê bi zêdeyî wê dîyarkerîyek wan a di jîyane mirov de wê hebin bin. Ji sedsale 18' min û pê de wê bi bandûra pergalek kapital û têngihên marksismê û hwd wê, mafên aborî wê weke mafna bingihînê en çerçoveya jîyane civakî wê were dîtî ku wê bi wan re wê were li wan hizirkirin.

Di nava jîyane civakî de wê mafên aborî wê di wê temenê de wê, li ser rengê jîyane mirov, çawa jîyankirina mirov, pergale ramyarî û pêvajoyên pêşketina civaknasîyê û hwd re wê xwediyê bandûrekê bin. Heta ku wê were ser ziman ku wê weke ji temen ve wê xwediyê dîyarkirinekê bin. Di wê rengê de wê ev wê bi wan re wê di reng û awayekê de wê werina ser ziman bin.

Wê dema ku em bahsa mafên bingihîn bikin wê di wê temenê de wê, ev wê di regekê de wê derkevina hemberî me. Mafên afirî wê weke mafê xabatê, weke hev berdêla xabat û keda xwe hildanê, bi wê kedê

afirandina xwe û jîyane û pêvajoyên pêşketina xwe û jîyane xwe û hwd wê bi wê re wê, di awayekê de wê werin û bibin.

Di wê nûqtayê de wê dema ku em bahsa mafên abori bikin wê bi aliyên weke mafê xabatê, ewlehiyê, wekehviyê, hildana berdêla kar, xabat û keda xwe û hwd wê weke aliyên ku wê di wê temenê de wê, weke aliyên ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di demên piştî barokê û pê de wê, mijare mafên aborî û bi wê re bi têngîna wekheviyê û hwd wê, wê bi temenekê têngîna abori û ankû têngîna ramyarîya aborî û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê, were dîtîn ku wê bi wê re wê, were lê hizirkirin. Wê di wê temenê de wê ew wê bi wê re wê werina lê hizirkirin.

Ji sedsale 19' min û pê de wê ev mijar wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wê jî mirov dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, werênê ser ziman. **Kesên** weke Adam Smith, **David Ricardo**, John Stuart Mill, Karl Marx û hwd wê ew wê mijarê wê ji aliyê ramyarî-aborî ve wê li ser temen û bingihê mijara aborî wê hildana li dest. Piştî wê mijare mafê wê di çerçoveya têngîna aborî, ramyarî û zanistên civaknasî û hwd de wê bi zêdeyî wê bi wê re wê di çerçoveya hebûna civakê û kes de wê, werina hildan li dest û wê lê nêzbûn wê were kirin.

Di têngînên aborî de wê, di wê temenê de wê bi çerçoveya hildana mijarên civakî û civakê bi xwe wê bi temenekê aborî wê were hildan li dest. Şîroveyan ku wê di wê temenê de wê werina kirin wê têngîna aboriyê wê ji xwe re wê bikina navend û bingeh. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di wê rengê de wê hilde li dest û wê fahmbikê bê. Zanina aborî wê di wê demê de wê bi gelek aliyên wê re wê bê hanîn li ser ziman û wê di wê temenê de wê mijare keseyetîya aborî wê, di wê çerçoveyê de wê were lê hizirkirin. Mijare aboriyê, kifşkirina bi wê, pêvajoyên bi wê re ên pêşketinê û di dewama wê de afirandinên bi wê û hwd wê werina hildan li dest.

Di wê demê de wê, hinek sedemên wê jî wê hebin ku wê mijare aboriyê wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Weke kevneşopîya wê ya ji demên pergale koleder û heta ya dema faodalismê û hwd ku wê, li ser esasê aboriyê wê mirov wê were bindest kirin û wê, di wê temenê de wê, mirov wê hertimî wê kar û xabatê bikê û kedê wê bide lê wê ti berdêla wê

nehilde wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê hilde li dest bê.

Di awayekê de wê di wê rewşê de wê sê ali wê bi teybetî wê derkevina li pêş ku wê bi jîyane mirov û civakê re wê li er aboriyê re wê werina hildan li dest. Aliyê pêşî wê mijare xabatê û civakbûna wê bê. Di wê temenê de wê kes wê bi xabat û karê ku ew dikê wê berdêla wê ya ku ew bidest bixê û bi wê li malbate xwe binerê wê weke aliyekê wê yê ku wê were hildan li dest bê. Di wê temenê de wê, aliyê din ê duyem jî wê ji aliyê pergalek aborî ve bê ku wê, weke pergale kapital ku wê mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Têgiha sosyalismê ku wê bi zanîn û ankû nezanîn wê di wê demê de wê were bikarhanîn wê di mejiyê mirov de wê wateya ku ew bi wê lê dihê dayin wê ew bê ku mirov bi wê re ew bigihijê maf û azadiya xwe. Ew di wê temenê de ew weke kirdeyekê were esas girtin û ne di bin bindestiyekê de bê Weke ku wê di demên berê ên faodal de bi pergale serfûnê. Di demên ronansê de wê bi têgihên weke yên hume û heta adam smith ku wê li ser temenekê markantilist wê teoriyên xwe wê bînina ser ziman wê piştî wê ku wê endustyalism wê pêşkeve wê di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê ku wê, wê pêvajoya pêşketinê wê bide dîyarkirin. Di wê demê de wê teoriyên ku wê werina pêşxistin wê bi rola kes, û dewletê wê çî bê û wê, weke hêzek sehêbar ku wê li wê were nerîn wê di wê temenê de wê, li wê were lê hizirkirin. Di rêgeza wê ya pêşî a aborî de wê ew bê ku wê berheviya kes û dewletê wê bi madênên wan re wê were pêvan. Aliyê din jî wê dewlet wê ne weke ya bazirganiyê ku ew dikê lê ew weke ku ew dikarê mal bi firoşê li derve xwe bi hêz bikê bê. Di wê temenê de wê, erkên dewletî wê, di çerçoveya rewîsta demê a têgiha bawerî a demê ku ew nû pêşdikeve protestaniyê ve wê were piştgirkirin. **Markantilism** wê encamên xwe wê piştî ku wê rê li şoreşa pêşasaziyê wê bikê û pê de wê, cihê xwe jî wê ji wê re wê bihêlê. Piştî wê êdî wê demek nû wê li ser wê temenê ew pêşkeve. Teoriyên ku wê werina pêşxistin di wê warê de wê li ser sazkin û sererastkirina erkên dewletî û rewşa maf û azadiya mirov re bin.

Di wê nûqteyê de wê, ev hizirkirin û pêvajoyên wê li dora sedsale 19' min û hwd de wê bi têgihên weke marksismê û hwd re wê, bi tememî ji holê rakirina dewletê re wê werina pêşxistin.

Encamên bi şoreşên aborî ên weke yên burziwa û hwd re ku wê piştî şoreşa firansa û hwd re wê bibin û pê de wê, bandûra xwe wê, li ser wê temenê jî wê bidina dîyarkirin. Ew rewşên weke yên anarşiyê û ankû

nihilismê û hwd wê, di rengekê de wê, hinekê jî wê çawa wê bê gihiştin li rewşek baştir a bi maf û azadiyê û wekhevîyê û hwd re jî bê. Ev têgih wê tenê wê weke bertekna bêperspektif wê xwe di rengekê de wê bidina dîyarkirin. Piştî wê re wê li ser encamên ku wê derkevina li holê re wê di rengekê de wê werina xwandin.

Di demên piştî wê li ser encamên teoriyên aborî û zanina wan re wê aliyên din ên weke bi temenekê çandî, û zanîna û hwd re wê di rengekê de wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Kesên weke max Weber û hwd wê ji wê aliyê ve wê mijara aboriyê bi encamên wê yên dîrokî, çandî û civakî û hwd re wê, li ser wê çerçoveyê re wê hildina li dest. Ji aliyê zanin û zanistîtiya wê ve wê, teoriyên ku wê bi têngîna 'metalyalîsma dîrokî û zanistî û hwd re wê werina pêşxistin ji aliyê kesên weke Jûrgen **Habermas**, **Noam Chomsky** û hwd ve wê karibê bahsa wan bikê û werênê ser ziman.

Ji aliyê çandî ve ku wê mijar wê were hildan li dest wê bi aliyên wê yên zêhnî û hwd ve wê êdî wê bê lê nerîn û hizirkirin. Hinekê jî wê, di wê temenê de wê mijare têngîna çandî û hwd re wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, were dîtîn ku wê were lê hizirkirin. Marks wê, dema ku wê tabaqayên civakî wî werîne ser ziman wê li ser têngîna aboriyê û wê weke biriqîna wî li ser têngînen çandî, hişmendî û hwd re wê herê. Di wê temenê de ku wê modela marks wê ji xwe re wê bikê rehber max weber wê, di rengekê din de wê li ser têngîna çand-civaknasiyê re wê, di wê temenê de wê bi perspektifekê wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Weber wê li gorî xwe li têngînen weknehevîyê, çîne û têngîna tabaqayan ên marks li ser nerînek herênî a rexneyî de wê bixwezê ku ew hilde li dest û ew di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ji wê gavê biavêjê û wê werênê ser ziman. Weber wê bixweziyê wê aliyê fahmkirinê ê entellektuelî ew di awayekê de ew li ser wê çerçove û dîyardeyên wî yên bi hişmendî û civakî ku ew dihênê ser ziman re wê şîroveya xwe bikê. Li ser wê têngîna hişmendî, civaknasî û çandî re wê bixwezê ku ew ji wê gavê bixwezê û civakê wê ji aliyekê ve wê şîrovebikê û salixbikê. Di wê temenê de wê civake çandî, civake civaknasî û hwd wê, çawa wê, di wê rengê de wê weke di tipolojiya civake aborî û hwd de wê biwan ve girêdayî wê karibê were fahmkirin ew wê di wê temenê de wê bi wan re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê bixwezê ku ew werênê ser ziman. Weber wê dema ku wê tabaqayên civakê wê werênê ser ziman wê, şêwa û ankû rêbaza sedemê û faktora kirdeyê wê bixwezê ku ew weke bingihê fahmkirinê wê hilde li dest. Di wê temenê de wê, bi aliyê

aborî û têngîna wê ya objektivî û hwd ve wê fahmkirina wê weke aliyekê wê yê rast û giring wê bibînê. Lê wê bi wê re wê ev ali wê têrê nekin ku ew aliyên wê yên din ên weke di encama wê jîyankirinê de wê bi zanînê, çandî û hwd wê biafirênin ku ew werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê pêvajoyên dîrokê û herikina wê weke faktorek bingihîn wê di wê xate pêşketina pêvajoyên wê yên dîrokî û hwd de wê hilde li dest û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ew di wê temenê de wê, were dîtîna ku wê bi dîrokî û civaknasî wê li ser têngîna sedemiyê wê bisekinê. Sedema dîrokî ku wê bi awayekê wê bê sedema bûyina rewşekê û bûyarekê ku wê werênê ser ziman wê, ya sedema civaknasîyê jî wê di dewama wê de wê bi têkiliya bi hev re wê li ser wê re wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Mînaq weke X ku wê karibê bibê sedems Y'yê. Di awayekê din de jî wê, weber wê têngîna marks hizrên serdest ku wê weke yê çîna serdest ku wê werênê ser ziman wê, weber wê ji aliyê dîrokî û civaknasî ve wê, bi têngîna ku mirov wê nikaribê hemû hizrên serwer weke yên aidi çîna serwer bibînê bi wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, ev têngîna wî çendî ku wê weke li hemberî ya marks a di wê warê de ku wê were ser ziman jî lê ew di rengê weke vekirin û pêşxistina wê dîtîna marks û di dewama wê de weke ku wî ew hanî ser ziman wê di renekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê şewayê Weber wê bi aliyekê din wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê, dîyardeyên civaknasî ku ew tenê bi sedemekê wan hanîna wan a li ser ziman wê, weke hem ji rastiya wê dîrkinê û hem jî weke tang hildana li dest wê, bîrê ser ziman. Ber vê yekê ew têngîna «şewayê pîrsedemî» wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew bi wê re wê werênê ser ziman.

Mînaq em bêjin ku wê, çima wê, hinek mirov wê dewlemend bin û hinek wê faqir bin? Li gorî wê têngîna ku mirov wê bihizirê wê, di renekê de wê weke yên dewlemend di malbatek dewlemend de bûna û yên faqir di malbatek faqir de bûna. Ev wê weke nerîna pêşî bê ku wê di serê mirov de wê weke ku wê bibê bê. Lê mînaq em di demên hemdem de wê, dema ku em li wê bihizirê wê, tenê bi van herdû faktoran re bi sedemî wê hanîna ser ziman wê ne têr bê. Ber ku wê fektorên din ên di nava jîyanê de ku wê, bi aliyên weke bi karhanîna firsendan bê, bi aliyên weke dîtînen madenên zêr ku wê weke di destpêka demên hemdem de wê bibê û hwd. Ev wê ne bi têngînek malbatî a weke ya dewlemend û faqir re bê ku mirov wê, fahmbikê. Wê ev têngîna wê karibê encam û sedemên din

jî wê, di dewama wê de wê bi aliyên din û rewşên din û hwd re ku wê karibê bide derxistin li holê.

Di mijare têtîna civakê û dîrokê de wê, weke ku mirov wê dibînê wê, bi têtînek şubjeyî wê weber wê bihizirê û wê, têtîna ferdiyete ku wê derxê li pêş wê, weke kirdeyek afrîner bi hizirên xwe bê û ankû bi têtînen xwe yên ku ew dihênê ser ziman û hwd bê ku wê bandûrê li navaroka civakê û xat û rewşên wê yên jîyanê wê bikê wê, bi wê re wê, werênê ser ziman. Derxistina mirov a li pêş wê, di wê nûqteyê de wê, weke fektorek din a bi hişmendî û aqilî ku wê pêşkeve û wê xwe bide dîyarkirin û wê bandûrê li pêşveçûnen ku wê bibin re wê, bêtê ser ziman. Weke ku mirov wê li gorî hizirên wî werênê ser ziman. Wê çawa wê marks wê derkeve û wê bi hizirên xwe yên li ser temenê çîntîyê û hwd re wê bandûrê li dema xwe û ya piştî xwe bi hizirên xwe yên ku wê bi gotina 'marksîsmê' wê werina ser ziman re wê bikê.

Di wê nûqteyê de wê Weber wê di mijare şîrovekirina hizirên marks de wê li gorî wê weke ku wê were ser ziman ew bi zêdeyî wê weke têtîna hesankirî li ser têtînek metalyalistî wê hizirên xwe bi rexnegirî wê di wê nûqteyê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê dana berhevdû a hizirên marks û Hegel ku wê hegel wê fektorên maddî li berçav negirt. Ew di wê demê de ew dixwezê ku wê çerçoveya ku mirov wê karibê bi wê re wê mirov û civakê fahmbikê wê li gorî wê, bi çand û mirov ew çerçoveya wê nikaribê bi hesanî were daxistin li têtînek metalyalistî. Di wê temenê de wê ji wê aliyê ve ku ew dihênê ser ziman wê bi wê re wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku wê, bi hebûn û nebûna wan re wê, ya ku wê hebûna civakî wê bide dîyarkirin wê ji wê aliyê fe wê hizir, tefkir û aqilên ku ew dihên ser ziman jî bin. Di wê temenê de wê Weber wê têtîne wê zêdetirî wê weke ku wê derxê li pêş û wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê li ser wê re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke ku wê çawa wê marks wê têtîna aboriyê wê weke nûqteya ji wê gavavêtinê wê bikê wê di wê nûqteyê de wê weber wê nûqteya ji wê gavavêtinê wê hizir û aqil wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din wê derxê li pêş.

Lê di wê nûqteyê de ez dixwezim wê pirsê bikim. Ev herdû ali wê karibin weke du aliyên vajî hev werina dîtin û bêtê hanîn ser ziman bin? Di wê nûqteyê de wê, ev wê, weke aliyekê ku wê karibê bi xwe re wê gelek aliyên hizirî bide herikandin û bibê bê. Minaq wê Antony Giddens wê werênê ser ziman ku wê, «mîrov, di wê nûqteya ku wê şubjeyên me bûna mijara gotinê wê, hingê mirov wê li şûna şartûmercên aborî wê

azadiyê wê hilibijêre re wê werênê ser ziman. Wê têngînê wê dema ku em di wê nûqtayê de wê, dikarê wê ji du aliyên ve wê hilde li dest. Yek wê ji aliyê têngîna marks a aborî ku wê weke aliyê wê yê din ya dervî şertûmercên maddî ku wê weke ku wê hegel wê hizirkir wê karibê li wê were lê hizirkirin bê. Aliyê din jî wê weke aliyê wê yê duyem wê, bi pêvajoyên dîrokê û civakê û civaknasîyê re wê, di wê xatê de wê, weke aliyekê din ê bi herikîna civakê re wê hilde li dest û wê mirov nikaribê wê tenê wê bi fektorên bingihên ên aborî û kifşkarîya wan bi tenê ji aliyekê ve wê werênê ser ziman bê. Li gorî wê rêgîna Weber ku em li pergalek kapital a roja me ku em li wê bihizirin emê ne tenê wê weke têngînek aborî wê bibînin. Her wusa wê weke bi aliyên wê yê çandî û hwd re jî wê, di awayekê de wê bi wê pêvajoyên wê yê jîyankirinê û hwd re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Di dewama wê de wê ev aliyên çandî, dîrokî û civaknasî bi têngînê wê çawa wê weke fektorna dîyarker ên ku ew didina dîyarkirin wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqtayê de wê dema ku em têkiliya aliyê aborî û yê çandî ku wê bi hev re wê çawa bi çaprazî wê di hev re wê derbas bibin û wê bandûra wan wê li hev wê hebê û wê di wê rengê û awayekê de wê dîyarkirina wan wê li hev wê hebê wê karibê wê ji temen ve wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Aliyê aborî ku wê marks wê werênê ser ziman wê di zane min de wê aliyek bê bi bandûr û hebûna xwe re. Aliyê din ê weke bi çandî, dîrokî û civaknasî ku wê weber wê, werênê ser ziman jî wê aliyekê din wê bi kirpênê û herdû ali wê di dîmenekê de wê, karibin bi awayekê bi hev re di çerçoveyekê de ew di wê rengê de werina fahmkirin ku wê, çawa wê, li hev wê bandûra wan wê hebê. Em tiştê em dema ku wê dikin bi bi zanîn, hişmendî bi wê re jî em bi wîn, xwestek û hwd re wê dikin. Dervî wê, şîrovekirin wê ji xwe re wê, weke ku mirov li ser çiqilê darekê bê û wê çiqilê bin xwe wê bibirre wê li mirov wê were.

Di şîroveyekê de tenê aliyê aborî derxistina li pêş û di ya din de wê aliyê din ê çandî, dîrokî û civaknasî û hwd derxistina li pêş jî wê karibê ji wê çerçove û ahenge fahmkirinê a rast mirov dîrbikê. Ber vê yekê wê di nava kombinyonekê de wê bi hev re wê çawa wê werina fahmkirin wê pêwîstîya bi wê rengê a nêzîkatîyekê wê weke ku wê hebê.

* Giddens, Anthony(1999); The class structure of the advanced societies,

Dinava têtînen ku wê di derbarê rengê hizrên demê de wê were ser ziman wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, li ser têtîna çînê û ankû tekoşîna çînî wê zêdeyî wê were sekin in. Ev wê di nava hizrên Weber de jî wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê dema ku wê marks wê gotina çînê wê weke rewşek bûjenî a bi wûcanî ku ew wê bi gotin dikê wê Weber wê li ser têtîna civaknasî re wê, bi gotinkirina weke teorizekirinê re wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ev wê di awayekê de wê, li ser wê temenê wê, di rengê ku ew dihênê ser ziman de wê, ji aliyê kirdeyî û ankû ne bûjenî bi hişmendî û hwd re wê were pênasekirin û wê di temenekê hizrî de wê bi wê were lê hizirkirin bê. Di awayekê de wê, li ser temenekê wê weber wê gotinên marks wê li ser têtînek kirdeyî û gotinî re wê hemûyan wê ji temenê maddî ku wê marks wê şîrovebikê wê, cihê wê bi têtînek civaknasî û teorikî wê şîrovebikê. Di wê dîmenê de wê, dema ku mirov li lê binerê wê weke ku wê di dîmenekê vajî hev de wê were dîtîn wê were li berçav.

Têtîna Weber ku ew dihênê ser ziman wê bi têtînek pirranî a çînî re wê, di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê bihizirê. Ev têtîna Weber wê dema ku wê, Giddens jî wê şîrove dikê wê bi gotina «li ser temenekê mantiqî ku ew were şopandin wê, bêhijmar wê awayên darêjkên çînî wê mirov wê bigihêjê li wan. Weber têtîna xwe ya çînî bi wê têtînê wê were dîtîn ku wê li ser temenê têtîna pirsredemî wê weke ku wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman.

Aliyê din jî wê di dîmenê civaknasî ê weber de wê ew wê bi wê re wê were dîtîn ku wê ji dîmenekê civaknasî wê zêdetirî wê weke çalakiya civakî û temenê wê yê mihtemel ku mirov wê bikirpênê bê wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê, têtîna çînê a weber wê, bi têtîna heman şertûmercên aborî ku ew parve dikin û heman armancên aborî ku wê xwediyê wan bin wê bi wê re wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Ji wê têtîna Weber wê, ew jî wê weke aliyekê wê yê din wê karibê xwe bide dîyarkirin ku wê mirov wê karibê bihizirê wê awayekê pirrçînî wê karibê fahmbikê. Lê ji aliyekê din ve jî wê karibê wê fahmbikê ku wê li ser têtîna 'heman armancê û 'heman şertûmercên aborî' ku ew parve dikin' re ku wê werênê ser ziman wê, di dewama wê de wê karibê ew endamên wê têtîna çînê ku ew di nava xwe de ew ji hev cihêbûnekê weke ku ew bidina nişandin. Di têtîna pêşî de wê, li dora armancê bê û wê di wê nûqtayê de wê armanc wê, weke têtînekê temenî bê û di ya din de jî wê, parvekirina heman şertûmercan re wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Têgîna çînê a Weber wê di wê temenê de wê ji têgînek çînî zêdetirî wê gelek ne dîyariyên din bi reng û awayên navaroka civakê û weke bi komên wê yên ku ew hena û hwd re jî wê weke ku wê karibê wê bikê nava xwe de. Ew di wê nûqtayê de ew li şûna têgîna çînî zêdetirî wê di wê temenê de wê di asta dawî de wê, weke têgîna armanca hevbeş û parvekirina heman şertûmercê û hwd re wê, komên cihê jî wê di nava wê komê de wê bixwezê ku ew pênasebikê. Weke komên kedkaran, yên xwezaparêz, yên hewirdorparêz, komên li dijî rewşên pêşxistina nûkleerî û hwd weke wan ku wê di her rewşê de wê, rewşên ku wê bi komî wê xwe bi rêxistin bikin û wê xwediyê armancê bin wê, weke ku wê karibê di çerçoveya wê têgîna wî ya çînî û awayê wê yê ku ew salixdikê de wê karibê wê fahmbikê.

Di wê temenê de wê bi têgînên weke 'dixwe de weke çîn' û ankû 'bo xwe çîn' û hwd wê, weke aliyên ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê, rengê hizirkirina wî bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê, marks jî wê dema ku wê bahsa çînê bikê wê bi têgîna weke ne xwediyê wê hişmendiyê lê ew di wê çerçoveyê de ya' wê, di rengekê de wê, weke ku wê, bixwezê di wê nûqtayê de xwe bigihêne şîroveyekê û fahmkirinekê.

Marks wê dema ku ew wê gotinê wê bikarbênê wê çawa wê bi hişmendi bibê û wê bibê weke hêzek vegûhar û wê civakê wê bigûharênê re wê, werênê ser ziman. Weber wê li ser têgîna ku wê di navca civaknasiya xwe de wê xwediyê cihbûnan bin komên re wê werênê ser ziman. Ew di dewama wê de wê çîna serdest a li ser serê civakê wê xwediyê wê potansiyale ramyarî û hwd bê. Di wê temenê de wê, têgîna weke ya hişmendîya çînî jî wê bi wê re wê bixwezê ku wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

Weber wê, pirr hebûnîya darêjkên çînî wê, dema ku ew wê dixwezê wê, bi temenî wê werênê ser ziman wê, li ser temenên weke yên amûrên afirandinê, yên xwedi milkiyetê û hwd wê di wê remenê de wê salixbikê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Lê aliyekê din wê Weber wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê salixbikê. Ew jî wê di wê temenê de wê, bi têgîna kesên bidest kêrhatî, jêhatî û bi zane û xwediyê perwerdeyê bin wê ew jî wê weke qatagoriya çînî ên kerbaran ku ew wê bi wê re wê li ser wan sîyanên xwe re wê weke xwediyê wê temenê xwe yê bi erk û hêzbûna xwe ya di nava civakê de bin. Ev wê di demên hemdem de wê, weke qatagoriya ku wê, di nava civakê de wê rûbidin û ev qatagori wê rengê jidesthatiya çîna kedkar û awayên wê jî wê di nava xwe de wê rengên wê bide dîyarkirin. Di

awayekê de wê rengên pîrr pîşeyîfî wê, weke di xwe de wê çerçoveya pîrrçînîtiya weber jî wê di awayekê de wê weke ku wê, rengê wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê di nava têgihên marks û yên Weber de wê şîrovebikin wê mijare pêşketina çîna navîn û di dewama wê de wê mijare hêza bidestî û ya ne bidestî û hwd wê weke aliyên ku wê xwe bidina dîyarkirin bin. Di wê temenê de wê, ev çînen ku wê di dema pergalek kapital de wê weke yên bi maaş wê derkevina li pêş wê weke aliyên wê yên din bin ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê minaq yên ku ew bi maaş û xwe ne sipêrina hêza destî weke kesên diplomat û hwd wê, karibê wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman bê. Di van nûqteyan de wê, weber wê bixwezê ku ew şîroveya xwe ya cihê jî ya marks wê pêşbixê. Ew regekê civakî a bi wê rengê bi qatagoriyên şubjeyî û sazûmanî pêşdikeve wê dixwezê li ser pişe û rewşên wê yên di wê rengê de wê pêşkevin re wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di nava sazûmana civakî de wê, bi demê re wê komên din ên bi çînî ku wê derkevin wê di wê rengê de wê, weke aliyekê ku ew weke mijare fahmkirinê werina dîtin wê li ser wan bê rawastîn. Komên çînî wê bi têgîna ku wê Weber wê hilde li dest wê, di wê temenê de wê, weke regekê din ê fahmkirina gotina çînê bê. Di wê rengê de ew di nava wê de wê qatagorizekirinê ku wê pêşkeve û wê, mijare aliyê hêza bi bidestî û ya ne bi destî û wekî din aliyên din ên weke bi perwerdebûyî û li ser wê re wê, derkevina li holê wê li wan bihizirê. Girseyên bi maaş wê, di wê temenê de wê, weke çerçoveya têgîna pîrrçînî a weber bi navaroka xwe û wê qatagoriya navaroka wê re wê biafirênê.

Ev komên bi maaş wê di wê temenê de wê, di nava têgîna marks de wê weke komên ku ew bo bûrziwa ku ew, zêde hilberînê diafirênê û weke pêpelokek ku ew xwe li wê digirê wê şîrovebikê. Ji aliyekê din ve wê weke ku wê ya wê serdestîya wê li ser lîngan digirê û sazûmana wê dide

* Giddens, Anthony(1999); The class structure of the advanced societies,

*Collins, Randall (31 January 1986). Weberian Sociological Theory (1 ed.). Cambridge University Press

*Green, Robert, ed. (1959). Protestantism and Capitalism: The Weber Thesis and Its Critics. Problems in European Civilization. Vol. 10. Boston: Heath

*Swedberg, Richard (1998). Max Weber and the Idea of Economic Sociology. Princeton: Princeton University Press

*Weber, Marianne (12 July 2017). Max Weber: A Biography (2 ed.). Abingdon-on-Thames, United Kingdom: Routledge

domandin jî wê di wê temenê de wê li wê binerê.

Çîna navîn wê weke çînek ku ew bi mêyle bûyina bûrziwayî jî wê di wê temenê de wê li wê binerê û wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din jî ew wê, di wê rengê de wê weke kom û çînek xwedî milk û semyan bê. Wê di wê temenê de wê rewşa wê ya nediyar wê hinekê jî wê bi seknî wê bi wê ve girêdayî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Weber wê di nava civakê de wê, bi çînî wê qatmaniya wê ku ew wê şîrove dikê weke bi tabaqayî wê, bi temenekê pirralî wê ew wê bixwezê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bahsa pevçûnên ku wê di nava kom û kesan de wê li ser temenê berjewendiyê ku wê çavkaniya wê biafirênin wê bisekinê.

Di terminolojiya weber de wê têngîna hêzê ku wê bi wê têngîha ramyarî wê şîrovebikê wê bi têngihîştina weke 'ku wê ji yên wê çendî wê li berxwedan wê li hemberî wê bibê jî ku ew bê kirin' wê, bi wê werênê ser ziman. Di mijare hêzê de wê, ji sê aliyan ve wê ew wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ew wê hersê aliyan weke 'aboriyê', 'popularityê' û 'hêza rût' ku ew wê were bikarhanîn.

Di awayekê de wê Weber wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman ku wê hebûna civakê wê bi hebûna hêzê wê li ser lingan bê. Di wê temenê de wê têtikiliyên nava wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê, ew wê bi wê re wê bibin û wê wê tûra têtikiliyê a nava wê ku wê biafirênin wê ji aliyekê din ve jî wê, wê temenê hêzî jî wê biafirênin. Weki din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare aborîyê wê weke aliyekê zêde komplika wê xwe di wê çerçoveyê de wê hem bi dema wê û hem jî bi pêvajoyên wê yên bi dîrokî wê karibê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Her civak wê xwe bi sipêrê hêzê û ew jî wê argûmana wê ya pêşî wê aborî bê û wê aborî wê, têngin, hêz, fêrs, azwerî û hwd wê, bi xwestekî û hwd wê bi mirov re wê biafirênin.

Di mijare têngîna çînê de wê hinekê jî wê weke mijarek statûyî bê. Wê di wê temenê de wê, dema ku em tekoşîna nava qatagoriyên civakî wê li wan binerê wê hinekê jî wê xwe di wê temenê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Her kom hewldana xwe serwerkirinê û ankû herî hindik gihiştina hêzekê ku ew bi wê karibê hebûna xwe bide domandin. Ev gotina 'gihiştina hêzekê bo ku ew bi wê hebûna xwe bide domandin' wê, weke têngîhek ku

mirov wê karibê wê di wê nûqteyê de wê weke argûmanekê û birhanekê wê şîrovebikê bê.

Di nava civakê de wê, afirandina amûr û rêyên cihê bo ku ew bi wan bigihijina armancên xwe jî wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê dema ku mirov wê werênê ser ziman wê weke aliyekê wê yê din jî wê ew wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin wê têngîna çîn û komên bi stûtayî bin. Ev wê, di wê rengê de wê, di dewama wê de wê, karibê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Çîn ku wê weke têngînek dahatinî bê wê têngîna statûyê wê li ser temenê cihêtiyê ku wê bê gihandin li awayekê şîroveyê wê weke ku wê bi wê ve wê girêdayî bê. Çîn hinek jî wê, bi çavkaniya milkiyet û qizincê ku wê bi wê re wê di heviyekê de wê karibê wê fahmbikê wê xwe bi wê çerçoveya wê re wê bide dîyarkirin. Di nava komek statûyî wê, weke wekheviyan wê bibînê û wê, di nîrxê de wê, weke bi hebûn ku wê bibînê û wê di nava civakê de wê li ser komên din ên serdest û ankû bindestiya wan re wê weke wê derkbikê weke komên mirovan karibê were fahmkirin. Statû wê hinekî jî wê bi dîyarkirina tabaqatiyê û wê bi wê re wê bi têngîna şêwayê jîyanê ku wê bi wê bi temenekê dîrokî wê bixwezê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Li ser wê temenê wê çîna aborî û komên statûyî ku wê hêza dîtbar a kes ku wê weke nimînêrbikê wê beremberê du têngînên bi hîyaranşîkî jî wê weke ku wê were. Ji wan hîyaranşîyan ya çîna aborî bê ku wê, bi qatagoriyî a çînî ku ew bi awayekê çîna civaknas weke hat pêşxistin ku wê hingê wê ne tenê wê bigihêjê hişmendiyeke wê bi wê re wê, ew bixwe jî wê bi xwe bixwe re wê weke ku wê bigihêjê çerçoveyek civaknasî ku ew bi wê re karibê xwe salixbikê û bi wê werênê ser ziman. Ji xwe bi civaknasîbûna têgiha çînî wê, di serî de wê, bi gihiştina wê hişmendiyeke wê weke ku wê bi derfet bê.

Ji xwe bi wê jî wê hişmendiya komî wê, bingihê têgiha statûyê jî wê ji aliyekê ve wê di nava wê rewşa civakî û civaknasî de wê weke ku wê biafirênê. Di wê çerçoveyê wê ya hişmendiya şubjeyî ku wê biafirê wê bi têgiha civakbûnê, bi xwebûnê û bi wê gihiştina hêstek jîyanî û sîyanî û hwd ve ku wê alaquadar bê wê, di dewama wê de wê bi wê re wê ev têngî û çîna civaknasî wê, bi wê re wê bi çerçoveyek statûyî ku wê xwe bigihênîyê de wê, darêjka wê hişmendiyeke wê, bi xwe re wê biafirênê.

Li gorî wê têngîna çînî ku wê hem marks jî wê werênê ser ziman û hem jî wê Weber û hwd jî wê werênê ser ziman mirov wê di nava jîyane xwe ya rojane de wê bi çînî û statûyî wê di heman mewkiyê de wê, bibê. Bi wê

re wê weke kesekê bi aborî ew di asta jor de bê wê bi heman rengê wê weke di têtînek çînî û statû yî de wê xwediyê mewkiyê bê. Bi heman rengê wê di nava têtîna bûna xwediyê milkiyetê û statûyê wê heman nêzîkati wê xwe bide dîyarkirin.

Li gorî Weber wê ev têtîna statûyî wê di rengekê de wê bê temenê wê ku wê mirov wê hem kesekê wê hem redbikê û hem jî wê herê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, weke têtînek ku wê nêzîkatiyê wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê li ser têtîna weber wê gotina 'daxilbûna li heman çînê' wê weke aliyekê ku wê mirov karibê wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqtayê de wê ev wê weke têtînek ku wê, di nava mirovan de wê sînorekê wê bi wê têtîna statûyê û hwd re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê, weber wê werênê ser ziman ku wê, têtîna statûyê wê bi komên ku ew wê bi xwe re wê bar dikin wê li gorî wê bi têtîna rûmetê wê hem bi herênî û hem bi neyînî û hwd jî wê rewşa mirov wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê nûqtayê de wê, di nava civakê de wê komên ku ew bi wê têtîna statûyê ew diafirin wê bi wê re wê, xwe bidina dîyarkirin. Minaq wê, rewşên weke yên rewşên mamosteyan bin, profesorên zaningehan bin, bijîşk bin, endazyar bin, û hwd wê, her kar wê, di wê temenê de wê, bi dîmenekê wê xwe bi wê re wê karibê bide dîyarkirin.

Di mijare têtîna statûyê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di nava civakê de wê, weke aliyekê bi cihêbûnê û bi cihê salixkirinê û hwd re wê were dîtin bê. Lê wê dema ku ew têtîna bi hişkayî û ankû bi nûqtaya dawî ew hat şîrovekirin wê di nava xwe de wê komê wê weke komek di xwe de hem girtî û ankû weke ya 'qast' wê, karibê di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, qatmani û tabaqatiya nava hev de ku wê bi wê li hev wê were nerîn wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê rewş de wê, çînî wê weke têtînek ku wê çerçoveya wê ya bi komî wê hebê û ew çerçoveya bi komî wê di xwe de wê bigihijê hişmendiyekê. Ji xwe ya ku wê çerçoveya wê bi têtîna statû û çînî diafirênê jî wê ew afirîn bixwe bê.

* Weber, max(1922),economy and society, pol 1.

Di wê temenê de wê komên civakê wê di nava xwe de wê weke aliyekê wan ê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, di renekê de wê, bide dîyarkirin bê. Di aslê xwe de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di nava civakê de wê, komên cihê wê di wê cihêbûna xwe de wê di renekê de wê bibin û wê bina xwediyê wê, têngînî ku ew xwe bi statûyî û ankû komî ew ji ya din wê cihê dîbinin. Kom ew ku bi têngînek zêhnî bê û ankû çandî û kêmetewî û hwd bê wê hertimî wê bixwezê ku ew çerçoveya xwe û sînorê xwe ji yên din parêzê. Bi wê yekê wê, di nava xwe de wê zawacên xwe wê bikê. Di nava xwe de wê, bi têtikiliyên xwe yên ku ew didênê wê bi wê re wê bixwezê ku ew rengê xwe bide dîyarkirin.

Kom wê di nava xwe de wê bi wê rengê wê bi têtikiliyên nava xwe re wê bijîn û wê xwediyê reng û awayekê jîyanî bin ku mirov wê bi wan re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Mijare statûyê wê weke aliyekê komî û civakî wê biafirênê û wê, di wê temenê de wê, di wê temenê cihêbûnê de wê xwe di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, têtikiliya nava statûyê û çînî wê di awayekê de wê, ne wê ji hev zêde cihê bin û ne jî wê, bi tememî levkirinekê ku ew bi wê hena wê karibê wê bahsa wê bikê. Temenê têngînên statû û çînê wê bi çerçove û temenê civakî re wê bibê û têtikiliya nava wan wê bi tûra nava xwe ya komî re wê, xwe bide dîyarkirin.

Di nava heman civakê de wê kesekê ku ew xwe aîdî komekê dibînê ku ew wê têtikiliya ku ew di nava wê de û bi wê re didênê wê bi ya komên din û endamên komên din û ankû beşên din ên civakê re wê ji wê cihê bê. Di wê nûqteyê de wê, di aslê xwe de wê, dikarê wê li ser wê re wê, werênê ser ziman ku wê di çerçoveya civakî de wê du ali wê weke ku wê beremberê hev wê, bi têngînî wê xwe di renekê de wê di temenê wê de wê bidina dîyarkirin. Yek wê weke bi têtikiliyên aborî û rengê wê re wê were dîtîn bê. Ya din jî wê bi zêhn û têtigîha çand, dîrok û hwd re wê bi têtigînek hizrî-şubjeyî û hwd a dîyarkirinê re wê karibê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev wê bi wê re wê xwe di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Di awayekê de wê, di nava civakê de wê, aborî wê, di awayekê de wê, weyna xwe wê bi pêşketina civakê re wê bide dîyarkirin. Wê di awayekê hesanî de ku mirov wê fahmbikê wê, di renekê de wê di çerçoveya wê ya xwezayî de wê weke xwe ku ew dijî wê bi wê rengê wê dîmenekê wê

bide dîyarkirin. Aliyê din ê zêhnî ku ew wê li ser wê re wê xwe bide dîyarkirin û wê, bi têtîgînên dîyarkirinê û hwd re wê xwe bide dîyarkirin ev wê weke aliyê din ên ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Di awayekê de wê, di dîmenê ku ew dihê li berçav de wê, aliyên têtîgînê wê weke aliyên ku ew bi darêjkî wê di encama wê pêvajoya jîyankirinê de ku wê bibin bin û wê, di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê bi çandî-zêhnî û hwd re wê xwe bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê, ev aliyên çandî-zêhnî wê çawabûnê û ankû pêwîstîya çawabûnê û hwd jî wê ji aliyekê ve wê bi têtîgînê wê weke ku wê bi encamên aqilî û hwd re wê li gorî xwe wê bikê ku ew bibersênê. Ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Aliyê bingihînî û weke bi aborî û hwd wê weke aliyê objektiv wê xwe di dîmen de wê bide dîyarkirin. Aliyê din jî wê weke bi pêvajoyên hişmendî ku wê biafirin jî wê, weke aliyên çandî, aqilî û hwd wê xwe bidina dîyarkirin. Ev alî wê weke aliyê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, aliyê çandî, aqilî û zêhnî wê, bi pêşketina wê re wê, bi teorizebûyîna wê re wê çawa wê bingihîkekê aborî ku wê bi wê re wê biafirê jî wê weke ku wê li gorî xwe wê di rengekê de wê bide dîyarkirin û wê werênê li holê. Lê di wê temenê de wê, bi têtîgîna wê hişmendiye wê ji ya xwezayî û rastîtiya wê ya jîyanî ew ku wê hebê wê, dîrketin û wê çerçoveya wê têtîgîna teorikî de wê di rengekê de wê weke ku wê were lê hizirkirin. Di serdemên navîn de wê pêşketina modelên aborî û hwd ên ji hev cihê wê, karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman û wê, ew wê rastîtiye wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê bidina dîyarkirin. Hinekê jî wê weke di dînenekê de ku wê, gotin wê karibê wê werênê ser ziman wê ji rastîtiya xwezayî wê dîrketin wê bibê bê.

Di mijare têtîgîna aboriyê de wê du alî wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bidina dîyarkirin. Yek wê bi awayê civakî û jîyane kesên nava wê bi xwezayî ku ew heya re bê. Ya din ku wê were afirandin bi hizirkirinê weke 'modelê' û hwd ku wê mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê, di wê çerçoveya wê de wê bê xwestin ku ew werê hanîn li ser ziman bê. Di aboriyê de wê model wê çandî wê li gorî ya xwezayî ku ew heya bibê re

wê karibê di ahengekê de ew dîmenekê jîyanî bi xwe re bide dîyarkirn û bi wê re ew xwe bide domandin û dîyarkirin. Du wê dualiteye bi hizirkirinê a bi têngîna aborîyê re wê bi aliyê wê yê xwezayî û yê ne xwezayî re wê weke du aliyên ku mirov wê li ser wê bisekinê bê. Ev wê, ji aliyekê ve wê rengê jîyane mirov, rewşên weke yên maf û azadiya mirov jî wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin bin.

Di aslê xwe de wê têngîna aborî a xwezayî û ya ne xwezayî wê karibê wê di dewama wê de wê kifşbikê. Ya ku wê bi pergal wê xwe di rengekê de wê bi çerçoveyek wê weke bide dîyarkirin wê ji wê çerçoveya civakî wê zêdetirî wê weke çerçoveyek têngînî ku wê, bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Di têngînekê de ku wê hizirkirin wê bi kifşkarîya xwe wê li pêşîya kirinê û rûdanê wê bibê wê demê wê mirov nikaribê wê bibêjê ku wê bi awayekê rast wê mirov wê di nava jîyanê de wê ew wê, karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wekî din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê ev wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê aliyê din ê weke bi têngînî weke pêşnûmeyekê û ankû çerçoveyek bi zêhnî a hati dîyarkirin wê bi wê re wê derkeve li pêş û wê li ser ya xwezayî ku wê bikê ku ew wê li gorî ya hatî kifşkirin wê şîrove bikê û bide dîyarkirin. Yan jî wê ji wate û hizirkirina wê ya rast wê bi wê rengê hatî tefkirkirin bi hizirî wê weke salixbikê û bigihênê li rengekê tefkirkirinê. Pirsgirêka bi têngînên aborî ên weke bi 'taslaqan' ku wê xwe bide dîyarkirin wê hinekê jî wê, di wê nûqtayê de wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê, awayê wê yê ku wê di pêvajoya jîyanê ê ku ew rast derdikeve li holê de wê weke bi israrî wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê weke jinedîtî ve wê were jî wê di rengekê de wê, di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Di mijare aborîyê de wê were dîtin ku wê weke aliyekê wê yê giring wê biafirênê. Lê aliyê din ê ku wê weke beremberê wê bi zêhnî, çandî û hwd ku wê li ser wê re wê weke radayek bilind ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Ev jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi xwe re wê biafirênê ku wê, mijare aliyê zêhnî ku wê li ser wê temenê wê weke bi çerçoveyek têngînî wê ji jor ve wê çawa wê bide dîyarkirin wê bi xwe re wê werênê li holê bê. Ya ku wê, di rengekê de wê, Weber wê werênê ser

ziman û wê bi şêwayekê wê weke bi hinek gotinan jî wê nerm bikê jî wê ew bê ku wê bi wê aliyê kifşkirina ji jor a li ser wê temenê ku wê bi têngîna zêhnî ku wê bibê wê, werênê ser ziman bê.

Di mijare têngîna aboriyê de wê, ev wê, weke aliyekê giring wê bi jîyane civakê û mirov re wê, girêdayî xwe bi têngîna maf û azadiya mirov ve girêdayî wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Gotinên weke serbesttîya aborî wê, di wê nûqteyê de wê çendî wê karibê wê bi têngîna aborî a xwezayî karibin werina fahmkirin? Ev jî wê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di nava civakê de wê dema ku em bahsa tabqatiyê wê bikin wê têngihên weke yên rêxistinîyê û hwd jî wê di dewama wê de wê bi wê çerçoveyê re wê weke aliyna zêhnî wê xwe bidina dîyarkirin. Çendî ku wê dema ku mirov wê salixbikê wê weke li dora armancê, berjewendiyan û hinekê kokî wê, weke temenê ghiştina hev jî bê wê were ser ziman jî lê wê ji wê zêdetirî wê weke çerçoveyek zêhnî a bi wê rengê wê, bi awayekê 'wekehev' di rengekê de bi zêhnkirinê jî wê bi xwe re wê di rengekê de wê werênê li holê bê. Ev ali wê, weke aliyên ku wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyên ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê bê. Rêxistin wê weke çerçoveya wê bi ya hêz û desthilatiyê re wê karibê wê were fahmkirin.

Ev komên civakî ên weke bi çînî û hwd wê di nava wê çerçoveya sazûmana desthilatî a hûqûqî de wê, weke aliyna bandûrlevkir û bi bandûrbûnê bin. Di wê temenê de wê karibê wan werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi destûra bandûra beremberê hev ku mirov wê li hevbikê û ji hevbikê û hwd re wê, karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Weber wê, rêxistinan wê di nava civakên hemdem de wê weke rengekê din ê bi hêzbûnê a civakî wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wî de wê li gorî wê ew wê tabaqatiya civakî wê ji têngîna çîn û statûyê wê cihê wê weke aliyekê din ê bandûrlêker wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ew wê di nava têngîna xwe ya bi sazûmana civaknasî a civakî ku ew bi wê dihizirê wê, weke komcivinna ku wê, rengê wê bidina dîyarkirin jî wê dixwezê wê bibînê. Wê xwediyê têngînek armancî bin û wê bi aliyekê de wê, xate pêşveçûnê a kes û civakê bi girseyan wê bide dîyarkirin. Bi wê re wê çendî ku wê weke ku wê mafê kes wê di rengekê de wê, were lê hizirkirin di dîmenekê de lê wê, bi zêdeyî wê ew dîmen wê di dîmenekê têngîna hevbeş a girseyî de wê xwe bide dîyarkirin.

Rêxistin wê bi têngînek di her halûkarê de wê weke bi statûyê re wê rabê. Lê çendî ku wê bi wê rengê wê, di dîmenekê de wê aliyê wê çînî wê li pêş bê û ankû zêde ne li pêş jî bê lê wê, di awayekê de wê, weke ku wê, bi armancê re wê xwe di rengekê de wê, ji wê bide derbaskirin. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê bi rêxistinîyê û demên hemdem û têtîliya wan a bi hev re ku mirov bihizirê wê têngîna armancê û rengên salixkirinên wê yên bi rêxistinî bê û ankû bi awayên din bê wê, bi wê re wê, rengên girseyî ên nû wê bi xwe re wê di rengekê de wê bi têngî wê karibê derxê li holê.

Di awayekê de wê di aslê xwe de wê, têngîna çînî wê weke ku wê di dîmenekê de wê ji berçav wê di nava wê dîmenê de wê xewr bibê. Lê ji aliyekê din ve ku wê derkeve li pêş wê têngîna statûyê wê karibê wê di wê rengê de wê bi awayekê wê, bide dîyarkirin. Statû wê, di wê nûqtayê de wê, weke aliyekê dîyarker wê xwe di wê rewşê de wê bide dîyarkirin. Ev wê bi wê re wê, di wê rengê de wê xwe derkeve li holê.

Statû wê, ji aliyekê ve wê mijare gûharînên nava girseyê ên bi çînî û hwd de jî wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di nava rewşê de wê komên weke yên bi girseyî wê li gorî wûcane xwe ya çînî û hwd wê, bi statûyê re wê, têtîliya wan ya ku ew dibê wê di temenê bandûrkirinê û ji wê bi bandûrbûnê de bê. Yan jî wê, di wê temenê de wê, statû wê, di rengekê de wê, weke aliyekê ku wê rengê wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Di wê nûqtayê de ku mirov wê di wê nûqtayê de wê hinekê din wê di wê de wê kûr herê wê demê wê hinek aliyên ku wê, Weber wê di xabate xwe ya bi navê «civak û aborîyê de ku wê di berga wê ya duyem de wê werênê ser ziman wê, bi têngîna tabaqatîyê û di nava civakê de wê bi «têtîliyên girtî» û «têtîliyên vekirî» ên civakî di awayekê de hinekê li ser wan bisekinê. Wê dema ku em bahsa wê, têngîna tûra têtîliya a navaroka gotinê wê li wê bihizirê wê weke minaq wê, di nava komek olî de bê, komek kêmetewî de bê û ankû komek din ve wê di nava xwe de wê, xwediya rengekê tûra têtîliyên xwe yên civakî bê. Wê di dîmenekê de wê bi sînor bê li derve. Di nava xwe de wê, dîyarkirinên xwe wê bikê û wê bide dîyarkirin. Weber wê çendî ku wê di çerçoveya gotina 'kifşkarîya aborî' de wê dahûrkirinên wê bikê jî lê wê di rengekê de wê, di dawîya şîroveyan xwe de wê balê bikişênê li ser aliyên din ên weke bi zêhnî ên bi rengê dîrokî, çandî û hwd. Ev alî wê weke aliyna ku wê di asta jorin de ku mirov wê karibê wan bi wan bihizirê û wê di wê temenê de wê çawa wê di rengekê de wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin

bin. Di wê temenê de wê ji aliyê gotina bi têkiliyên xwe yê vekiřî ku wê komê wê werênê ser ziman wê, bi wê rengê wê şîrovebikê ku ew kom dema ku wê ji derve wê tevlîbûnên li nava wê bûn ku ew ji wan re vekiřî bê wê weke aliyê civakî ê bi têkiliyên xwe yê vekiřî bê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ev wê li ser temen û çerçoveye civaknasî û bi sazûmana wê û tûra têkiliyên wê re wê bibê. Weke pergalek civaknasî jî wê di rengekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê karibê wê fahmbikê. Weki din ji aliyê din ve jî wê «têkiliyên kirdeyî» ku ew tevlîbûnên ji derve ku ew bi sînor dikê û ew wê li gorî hinek rêgezna wê dide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyê civakî ên bi têkiliyên xwe ku ew li derve ku ew girtî bin wê pênamebikê. Di wê temenê de wê ev aliyên weke li derve vekiřîbûn û girtî bin wê bêgûman wê aliyên wan ên zêhnî û çandî wê hebin û wê ew jî wê di dewama wê de û di temenê wê rewşa têkiliyên civakî ên bi girtî û vekiřîbûnê ku mirov şîrovebikê de wê karibê li wê bihizirê û bêne ser ziman bê.

Di mijare têgîna civake girtî û vekiřî de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê ew wê bi awayekê wê ji navderxistin û tê xistina li navê û hwd re wê girêdayî bê. Mirov wê dema ku wê rewş wê şîrove dikê wê, bi wê re wê dibînê ku ev wê weke aliyekê ku wê, di wê temenê de wê, bi têgîna zêhnî ve wê girêdayî bê. Ev têgîn wê weke ku wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re ewê li wê bihizirê û wê, karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Tabî wê di wê nûqtayê de têgînên weke bi kokî ên civakî rewşên weke milkîyetê û hebûna wê, awayê jîyanê, têgîhên birdoziyî û hwd wê, di wê de wê di rengekê de wê weke ku wê weyn bileyizin.

Wê dema ku em ji wê aliyê ve wê werênina ser ziman wê ev jî wê weke aliyna ku wê di wê temenê de wê, di jîyane mirov de wê, di rengekê de wê weke ku wê weyn bileyizin. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, rewşa civakî wê ji wê aliyê ve wê, weke aliyên wê yê diyarker wê, aliyên çandî û zêhnî wê bi faktorên weke bi rengê fahmkirinê û hwd ve wê girêdayî bê.

Hinekî jî wê di temenê wê têgîna herêkirin û herênekirinê de wê têgiha tabaqatîyê û weknehevîyê wê di rengekê de wê hebê. Ev wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê ji temen ve wê bi mijarê ve girêdayî wê li wê bihizirê bê. Di wê çerçoveyê de wê rengê fahmkirinê wê ji aliyekê ve ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, bide dîyarkirin ku mirov wê çawa wê bibînê.

Bi awayekê xwezayî wê ev wê di nava jîyane civaknasî û têkiliyên wê de wê xwe di rengekê vekirî de wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê di wê çerçoveyê de wê ev wê bi wê re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê, bi wê re wê were dîtin ku wê derkeve li pêş.

Di wê dîmenê civaknasî ê civakî de ku wê, weke me bi herêkirin û herênekirinê û hwd re wê hanî ser ziman wê, ev wê di nava wê rewşa civaknasî de wê, di her halûkarê de wê were dîtin ku wê bibê sedem û temenê pevçûn û tekoşîna civaknasî a di meji û hwd de jî. Wê biriqîna wê ya di nava jîyanê de wê yan wê xwe bi wê re wê weke nêzîhevkinê de wê bide dîyarkirin û yan jî wê bi wê re wê weke ji hev dûrketinê û ankû hev jinavderxistinê û hwd re wê xwe bide dîyarkirin.

Di mijare hev herêkirinê de wê têgihên me yên çandî û ankû zêhnî wê weke aliyekê wê yê ku wê, weyn bileyizê. Di mijare hevdû herêkirinê û redkîrnê de jî ev wê karibê wê bi wê re were dîtin û kifşkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê were hanîn li ser ziman ku wê, di mijare salixkirinê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Qada civaknasîyê wê weke qada ku mirov wê xwe di wê de wê nasbikê, hev nasbikê û ankû hevdû bi rengê hizirkirin û tevgerînên mirov re wê bibînê. Wê di wê nûqtayê de wê darazên mirov jî wê di wê de wê, li hemberî hev wê pêşkevin. Heta ku mirov wê kirinê hev û nêzîkatîyên hev bi awayekê wê nebînê wê ew jî wê di rengekê de wê pêşnekeve. Bi nerînek hatî bihîstin ew pêşxistinên ku ew dibin wê, heta deverekê wê karibin weyn bileyizin. Pêşxistinên nava jîyane civakî wê, di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê, wey nek wan ya gûharîner wê weke ku wê hebê. Wê dikarê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ji xwe wê, dema ku wê bahsa cihêbûnê wê bikê wê di awayekê de wê karibê bahsa tabaqatîyê bikê. Lê ew tabaqatî wê di dîmenekê dîtbar ê zêhnî de wê xwe bide dîyarkirin. Çavkaniyên wê yên li ser rewşên aborî ên weke xwedî milkbûn û nebûna xwedî ti milktîyê û hwd re wê, di rengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ev wê, di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê ku wê rewşa statûya nava jîyanê civaknasî û hwd jî wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê bi têngîna tabaqatiyê ku mirov wê li wê bihizirê wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê marks wê dema ku wê bahsa demên li pêş bi têngîna xwe re wê bikê wê di renekê de wê weke ji kapitalismê li sosyalismê wê di renekê de wê, pêşdîtinekê wê li gorî xwe wê bikê. Lê Weber wê di wê temenê de wê, ew zêde ne wilqasî wê di renekê de wê, xwediyê têngînek başdîtinî bê. Ew gotina 'demokrasiyî' derdixê li pêş ku wê, bi wê re wê, sazûmanek were pêşxistin. Lê di nava têngînek kapitalî de ew wilqasî ne bi başhizira ku wê, ew weknehevîyên ku ew hena wê derbas bibin.

Ew di wê temenê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, di mijare de wê, di çerçoveya pergale kapital de wê çawa wê, mijarê wê bê hildan li dest ew di renekê de wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê, dema ku ew di wê nûqtayê de hizrên xwe wê werênê ser ziman wê, li ser temenê nimînêrîya wekhev re wê, bixwezê ku ew li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, mijare demokrasiyê ku wê bi wê re wê, destûrek hebê, destûrname, rêveber, dadgeh û hwd hebin. Ew wê, weke artarnatifa li hemberî birokrasiyê li wê dihizirê û wê di wê temenê de wê, weke rêyek li hemberî wê ku wê bi wê re wê were gihiştin li nava girseyan bi awayekê re wê dibîne.

Di awayekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di renekê de wê, weke ku wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare xwe hanîna ser ziman a nava jîyane civaknas de bê. Di awayekê de marks wê weke ku wê, bi hêvîya dawîlêhatina pevçûn û tekoşînên nava jîyane civaknasî re wê werênê ser ziman. Lê di wê nûqtayê de wê hizra marks wê dikarê wê nûqtayê de wê ji aliyekê ve wê dikarê wê li wê bihizirê. Gelo wê di nava civakê de wê, ew wê karibê dawî li wê were. Dawî li pevçûn û tekoşîna civaknasî wê were? Di awayekê de ev wê karibê wê weke bi têngînek pergali ve wê girêdayî wê karibê wê fahmbikê bê? Di aslê xwe de wê weke van pirsan wê gelek pirs wê di dewama wê de wê karibin di serê mirov de wê biafirin. Di awayekê de wê dikarim wê werênima ser ziman ku wê di nava jîyanê de wê, ne wekhevî wê di awayekê de wê, hertimî wê di reng û awayekê de wê bibê. Ev wê weke xosletekê jîyanê bê. Mirov di nava jîyanê de wê ne şibihina hev. Wê di awayekê de wê, her ku wê jîyan wê hebê wê, bi kes re wê hêsta

berjewendiyê wê weke kku wê di awayekê de wê dawî li wê newê. Di wê çerçoveyê de wê êdî wê di awayekê de wê di nava civakê de wê bi pevçûnên civaknasî û hwd re wê xwe di rengekê de wê, bide dîyarkirin.

Pevçûnên civaknasî tenê wê, mirov nikaribê tenê ji aliyê têgihekê ku ew bi wê mirov xwe bi wê baş hîsbikê bi tenê ve wê werênê ser ziman. Ji xwe ku mirov wê di wê rengê de wê bi tenê wê werênê ser ziman wê ne li gorî xwezaye mirov jî bê.

Mirov di nava jîyane ku ew dijî de wê, xwediyê hêst, raman û xwestekên ku ew werênê ser ziman bê. Wê di wê temenê de wê, ev ji hev cihê wê werina ser ziman. Wê di nava civaknasiyê û qada civaknasiyê de wê, werina ser ziman û wê ew xwestek, raman û hêst wê werina hemberî hev. Wê yan hev herê bikin û yan jî wê herê nekin. Di wê temenê de wê, dema ku ew herêkirin bibê jî wê dîsa mirov nikaribê wê weke hev şîrovebikê û pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Di her xwestek, hêst û ramanê de wê çavkaniyên wê karibin ji hev cihê bin ku ew çendî di rengekê 'wekehev' de werina ser ziman jî. Wê ya ku wê, temenê ne wekheviyê dîtîne wê hinekê jî wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê ev bê. Di wê nûqtayê de wê mirov wê bi wê re wê, di rengekê de wê bihizirê. Hizirkirinên mirov wê, di wê temenê de wê, karibê wê bi wê re wê fahmbikê. Civaknasî wê, di wê çerçoveyê de wê weke qadek xwe di wê de hanîna ser ziman bê û wê, di wê temenê de wê bi zêdeyî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Hebûna qada civaknasiyê wê tenê wê ji aliyê xwestek, raman û hêstên ku ew bi wê re wê werina ser ziman re wê bi sînor wê nikaribê wê werênê ser ziman bê. Aliyên wê yên din jî wê hebin. Minaq weke bi dîtîni dîtina hev ku mirov wê çawa wê xwe bi wê baş hîsbikê û ne bi tenê hîsbikê, ku ew çendî ne bi hev re di hemhizrê û hwd de jî bin.

Di demên hemdem de denezene mafê mirov û encamên wê

Denezena mafê mirov wê dema ku em werina li ser wê di awayekê de wê di serî de wê mijar wê di demên hemdem de wê çawa wê mafê mirov wê were bi temenkirin wê hinekê jî wê bi wê re wê, were karibê ew li ser wê were sekin in. Di wê temen de wê, ji sedsale 20an û pê de wê di wê warê de wê, hin bi hin wê di encama nîqaşên ku wê werina kirin de wê di wê temenê de wê ew wê bibê û wê, hin bi hin wê weke têgîn û têgihiştinek rûniştî wê bibê.

Mejuya wê ku mirov wê li ser wê bisekinê wê heta demên sedsale 18' min wê herê. Di wan deman de wê hizirkirin û tekoşînên bo mafê

mirov û ankû bo azadiyê ku wê werina kirin wê di rengekê de wê bandûra wan wê di rengekê de wê bibê.

Di demên piştî ronansê û pê de wê, lêpirsîn û hizirkirin ku wê weke ku wê bibin wê di rengekê de wê, di wê çerçoveyê de wê temenekê hizirkirinê wê bi civakî wê biafirînin. Di wê temenê de wê, têgiha 'hevpeymaniya civaknasî' a hobbes, têgiha hevpeymaniya civakî' a Rousseau û hwd wê di wê temenê de wê, di serî de wê weke aliyna ku wê di dewama wê de wê karibê bi wan re were lê hizirkirin bin.

Ev têgih wê di dewama wê de wê, piştî şoreşa ingilistanê wê, ya amarika û firansa wê bi xwe re wê werênê û wê di wê temenê de wê lêpirsînên giring wê bi xwe re wê di wê warê de wê bi têgîna maf û azadiyê wê werênê li holê. Di dewama wê de wê, biqasî wan şoreşan giring ku mirov wê karibê şirovebikê nîqaşên weke yên bi marksismê û hwd ku wê piştî şoreşa firansa wê bibê û wê, piştî wê bi encama sovyetê re wê bi encam bibin wê di wê temenê de wê karibê wê, werênê ser ziman. Ev wê, di wê rengê de wê, bina weke nîqaşna ku wê di wê warê de tefkir û hizrên ku wê bibin wê li nava girseyan wê belev bikin. Wê bi wê re wê têgiha çînitîyê û statûyê wê bi wê re wê şirovebikin û ev çawa wê weke aliyekê pirsgirêkê di fahmkirinê de wê biafirînin wê werênina ser ziman.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê têgîna mafê mirov wê, di wê temenê de wê liser esasê wekhevîyê, maf û azadiyê û hwd re wê, were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê di wê warê de wê şirovekirinên ku wê bèn kirin wê di rengekê de wê, bandûra wan wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, hizrên bi têgîna sosyalismê re ku wê di nava girseyan de wê bibin wê di wê temenê de bin ku wê çawa wê, di rengekê de wê, hişmendiya wekhevîyê û maf û azadiyê wê çêbikin wê bi wê re wê werina li holê. Di awayekê de wê, girse wê, bi wê temenê wê, êdî wê, weke girseyên ku ew nexwedîyê ti tişt wê, di nava tekoşîna maf û azadiyê de wê, weke ku wê, bigihijina maf û azadiya xwe wê bibin. Ew girse ku ew tiştêkê wan nîna ku ew winda bikin lê ku wê gelek tiştên ku ew qizinc bikin wê hebin wê bi wê çerçoveyê re wê rabina ser pîyan. Di wê nûqtayê de wê têgîna civakî wê, weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were dîtin ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Di dewama wê de wê mijare mafê û qizinc kirina mafê weke hev wê, di wê temenê de wê, di wê temenê de wê weke aliyekê giring ê fahmkiriinê û pêşketina wê biafirînin. Di serî de wê nîqaşên li ser têgîna çîne û ankû têgîna 'tekoşîna

çîní´ re wê werina ser ziman re wê, di wê temenê de wê, bina temenê hişmendiyek mazin ku wê bi wê re wê, werênê ser ziman bin. Wê bi wê re ew cihêbûn û cihêkariya ku ew weke statûyekê hatî rûniştin bi aqilê rûniştî re wê ew wê bikê berlêpîrsînê de. Ev jî wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê hizrên ku wê, di wê warê de wê werina ser ziman wê bi têngîna aboriyê bin. Wê di wê nûqtayê de wê mijare aboriyê wê weke nûqtayek dîyarker wê di wê temenê de wê were dîtî ku wê derkeve li pêş.

Lêpîrsînên weke ku mirov wan dikarê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê, di wan de wê bi têngîna aboriyê tekoşîna çîní, wekhevi, maf û azadiyê û hwd re wê were dîtî ku wê bi wê re wê bibê. Ev wê di wê temenê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin.

Şîroveyan ku wê bi hizrên hobbess, hume, locke, Rousseau û hwd re wê li ser xwezayê mirov wê werina kirin wê, di demên piştê jî wê weke aliyana ku wê bi wan re wê werina lê hizirkirin bin. Wê di wê temenê de ewê, mijare xwezayê û hebûnê û mafên ku ew ji hebûnê dihên û hwd wê weke aliyên ku wê êdî wê di dewama wê de wê bi wê re wê werina li lê hizirkirin bin.

Di awayekê de wê, di demên piştê w, bêgûman nîqaşên bi civaknasîyê, û zanistên din ên xwezayî û civakî û hwd wê werina kirin wê bandûra wan jî wê di wê pêvajoyê de wê hebê. Ber ku ew jî wê li ser temenekê salixkirinê û weke kirdeyek ku ew easas bigirin wê hebûna mirov wê bi maf û azadiya mirov re wê werênina er ziman.

Di wê warê de wê sedsale 18´min û heta sedsale 19´min wê weke demek dîyarker bê. Nîqaşên ku wê di wê demê û navberê de wê werina kirin wê, bandûra wan li ser fahmkirina mirov a di wê warê de wê ji temen ve wê hebin. Mirov wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê êdî wê bi mafê xwe re wê li wê bihizirê. Têgihên weke yên olî ku wê heta wê demê wê mirov wê, bi maf û azadiya xwe re wê tefkir nekin wê ji wê demê û pê de wê bidest lê hizirkirinê wê bikin û wê hizrên ku ew bi morfolojikî wê ji nava têgihên xwe wê derhênin û wê bîna ser ziman di

*Selander, S. & Skjelbred, D. (2004). Pedagogiske tekster for kommunikasjon og læring. Oslo:Universitetsforlaget.

*Senter for fredsbygging og konflikthåndtering i Norge. (2003). Kartlegging av menneskerettighetsundervisning i et utvalg av norske skoler: sluttrapport 2003. Oslo: Læringscenteret.

wê çerçoveyê de wê bibin.

Di demên hemdem de wê mijare milkiyetê û statûya ku ew bi wê re diafirênê û bingihê wê yê çînî wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wekî din wê di wê temenê de wê mijare milkiyetê wê di wê temenê de wê di xwe de wê gelek aliyên di zikhev de wê bihawênê û wê ber vê yekê wê di mijare maf û azadiyê û dîyarkirina wê û statûya wê de wê, di rengekê de wê, li wê were lê hizirkirin. Piştî marks wê, kesên weke Weber û hwd wê mijare statû çînê wê bi hev re wê di wê temenê de wê li ser temenekê kirdeyî û zêhnî wê bikina mijare fahmkirinê. Di aslê xwe de wê di wê demê de wê, hema bêja wê hemû hizirvanên demê wê di awayekê de wê hizrên xwe wê li ser mijarê wê di rengekê de wê weke ku wê werênina ser ziman.

Di wê temenê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, mijare têngîna çînî, tekoşîna çînî, milkiyetê, statûyê û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li ser şîroveyên bi wan aliyan re wê çawa wê bê ghiştin li civakek adilane ku ew di nava xwe de xwediyê têgihek bi maf û azadiyê bê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê dikarê werênê ser ziman ku wê mijare civakî wê dema ku mirov wê dinerê ku ew çawa wê dihê hildan li dest wê bi wê re wê, were dîtin. Wê hebûna wê hem bi mafên hevbeş û hem jî wê bi mafên tekekasî wê di wê temenê de wê were hildan li dest. Wekê din wê aliyên weke çand, dîrok, ziman, aborî û hwd wê weke bingihên ku wê li ser wan re wê têgihiştina civakî wê were lê hizirkirin û wê bi wan re wê şîroveyên wê werina pêşxistin bin.

Di serdema hemdem de wê mijare civakê wê di wê temenê de wê bi maf û azadiyê, wekheviyê û hwd re wê were dîtin ku wê bê hildan li dest. Di dewama wê de wê dikarê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ji sedsale 19' min û û pê de wê dema ku wê bahsa mafê mirov û hwd wê were kirin wê, ji du aliyan ve wê were dîtin ku wê were hildan li dest. Yek wê di çerçoveya sînorê civakî û dewletî ku ew bi wê dihê lê hizirkirin bê. Ya din jî wê li ser wê

*Solhaug, T. (2006). Kap. 13: Strategisk læring i samfunnsfag. I A. Turmo, & E. Elstad (Red.), Læringsstrategier. Søkelys på lærernes praksis (s. 220-244). Oslo: Universitetsforlaget.

têgiha xwezayî re wê bi gelemperî û ankû xwezayî û hwd re wê were lê hizirkirin bê. Di wê temenê de wê, şîrovevên li ser azadiya mirov a xwezayî ku wê werina kirin wê ji têgiha mirovê azad a spinoza û heta ya demên hemdem ku wê di çerçoveya maf û azadiya mirov de ku wê bibê û wê bê mijare tekoşîna bo maf û azadiyê û hwd wê, weke aliyên ku mirov wê karibê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di sedsale 20an de wê dînya û mirovati wê dû şerên cihanî wê derbas bikê û wê di wê temenê de wê, mirov wê, bi wê re wê rûxandin û feleketên mazin wê bijî. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê piştî wê êdî wê bi wê re wê li maf û azadiyê wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Pêvajoyên pêşketina wê têngîna mafê mirov û denezên bi navê mafê mirov ku wê werina ser ziman wê di wê temenê de wê li ser temenekê wê çawa wê, di rengekê de wê di nava şert û mercên xwe de wê mirov wê, bigihênina temenekê ku ew bi pêşketin û pêvajoyên xwe yên jîyankirin û hwd re ew xwediyê temenekê bi ewle bê. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê, ev têngîna qatmanî ku me di awayekê de wê li jor hanî ser ziman wê weke tabaqayî wê, di demên hemdem de wê di nava têngînek destûrî û sînorêmn welatî de wê bi awayekê û dîmenekê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, weke ku wê çawa wê, bi faqîr û dewlemend û ankû çîna serdest û çîna bindest û hwd wê, di wê temenê de wê bi têngîna destûrî wê weke yên 'bêmaf' û ankû yên 'bimaf' û hwd re wê karibê wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, ev têngîna destûrî weke ku me li jor wê li deverekê wê hanî ser ziman wê di rengekê de wê weke di renge têngîna destûrî a demên kevnera de ku wê bi tabaqayî wê, bi têngîna hemwelatiyan wê pêşkeve û yên ku ew ne xwediyê ti têngîna hemwelatiyê bin wê ne xwediyê ti mafê bin wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke wê were dîtin.

Ev têngîna hemwelatiyê a destûrî wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, li wê bihizirê û wê lêpîrsê ku ew çavkaniya wê di wê temenê de wê çî bê. Di wê temenê de wê têngînen nîjadî ku wê biafirin wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke aliyekê din ku wê bi kirdeyî û çandî û hwd wê, reng bidina wê gotinê. Di wê çerçoveyê de wê, bi têngîna nijada serdest û ya bindest wê dikarê wê di dîmenê weke ya çîna serdest û çîna bindest jî wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke

rengê wê yê din ê bi tabaqa ku wê were dîtin ku wê xwe bide dîyarkirin bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê di rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê k uwê darêjka hemdem a bi têngîha netewî wê di rengê de wê çerçoveya wê têngîna çerçoveya serdestîyê a bi destûrî wê di wê rengê de wê biafirênê.

Di wê de wê aliyên wê yên aborî, çandî, zimanî û hwd wê hebin. Lê di wê temenê de wê bi têngînên nîjadî wê ji temen ve ku wê rengê wê bidina dîyarkirin wê temenê wê têngîha bi tabaqayî ku wê bi wê re wê were pêşxistin jî bê. Di awayekê de wê, temen û bingihên alozî û pirsgirêkên nava civakê ku wê di demên piştê de wê bijî û ankû wê di nava wê sînorê wê yê ardnîgarî û ankû çandî de wê bijî wê dîsa wê ev têngîn bê.

Diawayekê de wê, dikarim wê werênima ser ziman ku wê, dema ku em bahsa mafên hevbeş û ankû jîyanek hevbeş bikê mirov wê nikaribê bahsa wê bikê ku wê mirov wê di heman hemhizirê de bê û ankû wê weke hev di hizrekê de bê. Ji xwe wê dema ku wê, ew bû wê, nikaribê bahsa têngîna hevbeşiyê bi jîyanê û mafê re jî wê bikê. Di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman. Di demên hemdem de wê weke aliyekê wê yê bi pirsgirêk wê li ser wê temenê ku wê di çerçoveya têngîna netewî û destûrî û hwd de wê weke rêya 'ji holê rakirina pirsgirêkan bi wekhevkirinê' ku wê were kirn bi temenekê weke yê bi 'bişavtinê' û hwd re wê, bibê. **Di aslê xwe de wê, ev di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, têngînek serdestîyê wê, di awayekê de wê, pirsgirêka wê ya herî zêde a mazin ku wê, ne xwediyê têngîhek bi empatî bê.** Wê tenê wê ji aliyê xwe ve wê bihizirê û wê binerî. Wê ev jî wê, di wê temenê de wê, dema ku ew dinerê wê cihêtiyan wê bi wê têngînê wê weke pirsgirêkê wê bibînê.

Mijare nerîna ji navenda serdestîyê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di demên hemdem de wê, temenê hemû pirsgirêkên navxweyî û hwd jî wê bi wê re wê biafirênê. Ber ku wê ne xwediyê têngîhek bi rengê empatiyê bê. Wê ne xwediyê hewldana fahmkirinê bê. Wê bi têngîha ku ew were fahmkirin bê. Wê demê wê herkesek wê weke wê bikê û wê di wê temenê de xwe bigihênê li rewşek iteatê. Di wê temenê de ew bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê nûqtayê de wê mijare hêzê û têngîna serdeestîyê wê di aslê xwe de wê, di çerçoveya fahmkirina civakî a hemdem de ku mirov wê bi wê rengê wê li wê bihizirê wê bi wê re wê çawa wê weke têngîhek navendî a pirsgirêk afirîner bê wê were dîtin. Di awayekê din de jî wê pirsgirêkên civakî wê di wê temenê de wê li gorî wê têngîna serdestiyê a hêzê wê were xwestin ku ew were çareserkin. Ev jî wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê ku wê, di wê temenê de wê pirsgirêkê wê ji temen ve wê di rengekê de wê weke ku wê ji aliyê xwe ve wê biafirênê bê.

Di mijare têngîna mafê de wê, di demên hemdem de wê astengîya pêşî wê têngîha bi rengê çareserkirina li ser têngîhên destûrî hwd re ku wê li gorî ya hêzê û serdestiyê bê. Ev wê weke têngînek bi tabaqayî a çînî jî wê di dîmenekê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ev dikarê xwe di dîmenekê birdozikî de bide dîyarkirin. Ankû bi wê re weke di dînenekê ramyarî û olî û hwd de jî bide dîyarkirin.

Ev ali wê di wê temenê de wê, di awayekê wê, weke aliyên ku mirov wê karibê di serî de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Rousseau' wê dema ku wê balê bikişênê li ser levkirina civakî a sivil û ankû hevpeymaniya civakî a sivil wê di wê temenê de wê, di dîmenekê de wê weke ku wê kirdeyekê jî wê di xwe de wê bihawênê. Bi wê kirdeyê wê dervî têngîna hêzê û serdestîyê wê bi wê re wê li wê bihizirî. Hobbes bi hevpeymaniya civaknasî wê weke ku wê bixwezê ku ew di nava civakê de wê bi hişkirinên ku ew bibin ew wê bînenê wê astê û bi wê hanîna wê astê re wê bide derbaskirin. Lê ew di wê temenê de wê, bi demên hemdem û pêşketinên wê re wê were dîtin ku ew heta wê demê jî ew derbas nebûya û wê hemû têkili wê di bin têngîna hêzê û serdestîyê de wê bi tabaqatiya wê de wê di rengekê de wê bi wê re wê bibê û wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide domandin.

Ji aliyê teorikî ve wê piştî destpêka sedsale 20an û pê de wê têngîhên weke yên 'libarelistmê' û hwd wê derkevina li pêş. Lê ev têngîna û teori wê di rengekê de wê weke bi têngînek têngîna a pergali ku wê kes wê bi wê girêdayî bê û çendî ku ew li gorî wê bijî ku ew xwediyê mafê bê wê bi rengê wê were pênasekirin. Di rengê ku wê ev gotin wê were salixkirin de wê, bi awayekê ku wê piştî wê weke xiyaletekê wê xwe bi wê re wê di meji de wê bide dîyarkirin wê di wê temenê de wê, bi rengekê, intibayekê, têngîhekê, fahmkirinê û şewayekê wê xwe bide dîyarkirin.

Di mijare têngîna mafê de ku wê di demên hemdem de wê were lê hizirkirin wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê, derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê

weke xwestekê bi jîyanê re wê weke ku ew dixwezê ku ew bikê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di pêvajoya dîrokê de wê heta roja me de wê têngihên weke yên olî, ranyarî aborî û hwd wê, di wê temenê de wê bi zêhnî wê ew wê bidina dîyarkirin. Di nerîna serdestîyê de wê maf wê, tenê wê yê ku ew bihêz bê û çendî ku ew bi hêz bê wê xwediyê maf bê. Ev wê weke têngînek ku wê bi gelek encamên wê re wê, di demên romaya koleder de wê, pirr zêde wê bi awa û weryantên wê yên bi fahmkirinê re wê karibê hem bi destûrî û hem jî bi çandî û hwd wê karibê were dîtin bê.

Pirsgirêka herî zêde mazin ku wê di wê warê de wê xwe bide dîyarkirin wê bi têngînên destûrî ên pozîtiv û hinekê bi têngînên destûrî ên gelemperî ku wê bîst xistin têngînek hegomenîkî de û wê bi wê re wê, çerçoveyek pergali a giştî wê werê afirandin bê wê jî wê biafirê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di wê temenê de wê, dema ku wê, têngînek destûrî wê jî yekî re wê, maf bide nîşandin û yekê ku ew bi sedema ne hemwelatî bê û ankû weke ne jî wê û wê herêmê bê ku ew nedê nîşandin wê temenê wê yê meşrûiyetê wê çi bê? Di wê nûqtayê de wê, di aslê xwe de wê, di mijare têngîna mafê de wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare mafê wê çawa û çavkaniya wê çi dide dîtin bê. Dema ku wê çavkaniya wê têngînek destûrî wê were dîtin wê di wê temenê de wê, bixwezayî wê ew bê. Sofist û filosofên demên kevnera bi sedsalan ev têngî bi navê çavkaniya pirsgirêkan a destûrên bi destê mirovan dihên çêkirin re wê rexnebikin û wê bikin û wê bixwezî ku ew li gorî têngînek xwezayî wê bigihênina li pîvanekê.

Di mijare fahmkirina têngîna mafê de wê, di demên hemdem de wê bi wan aliyan re wê were dîtin ku wê bi zêdeyî wê weke mijarek giring wê xwe bide dîyarkirin. Di awayekê de wê, hemû têngînên ku wê, wê werina ser ziman wê armanca wan wê di awayekê de wê çawa wê bi pergalek adilane wê bibê û wê pêşkeve bê. Têngîna Weber a pirrçînîtiyê wê di awayekê de wê, di rengekê de wê dema ku em li ser wê têngîne re wê bikirpênin wê çawa wê, di rengekê de wê bi cihêrengiyên ku wê pêşketinê re wê bibin re wê were li holê bê. Minaq wê, di wê temenê de wê teorizekirinên ku wê werina kirin wê, di wê warê de ku wê bale me bikişênê û mirov wê karibê wê di çerçoveya têngînek hemdem de wê werênê ser ziman wê hizrên Immanuel **Wallerstein** ku ew di xabate xwe ya bi navê «teoriya pergale dûnya hemdem» de ku wê werênê ser ziman wê bi rengekê wê li ser pêvajoyên pêşketinê re ku wê çawa wê bi zêdebûna cihêbûnan wê bibê re wê ew rewşa heterojenî wê xwe di

rengê de wê biafirênê bi aborî û çandî û hwd wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê di nava dûnyê de wê herêmên ku ew dibin wê bi têtîliya nava wan re wê cihêbûnên ku ew dibin re wê werênê ser ziman. Ew di awayekê de wê çendî ku wê ji aliyekê wê di xabate xwe de wê bingihê têtîna xwe li ser pergale aborî wê bi cih bikê jî lê wê di awayekê de wê bi aliyên wê yên çandî û têtîna û hwd re wê, di rengê de wê, bi têtîhên bi salixkirinê û hwd re wê di rengê de wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, dema ku ew bahsa têtîna pêvajoya netewbûnê û têtîha netewî bikê wê bi têtîhiştina pêvajoya dîrokî a kapitalismê ku wê pêşkeve re wê derkeve li holê re wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê aliyê ku wê bale me bikişênê û di çerçoveya mijare me de ku em dikarin ji wê sûdbigirin wê di pêvajoya pêşveçûnê de wê, çendî ku ew pêşkeve wê, ew pêşveçûn wê bi şewayekê cihêyî wê xwe di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman bê.

Pêvajoya pêşveçûnê a bi têtîna pêşketinê wê teorizekirina wê re wê, di wê temenê de wê cihêbûnê û bi wê têtîha cihê bûnê re wê ew wê bi wê re wê karibê were fahmkirin ku wê çawa wê, di rengê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên pêşketinê û cihêbûnên wê, bi xwe re wê rengên nû ên fahmkirinê, xwestekên nû, rengê nû ên bi salixkirinê ên bi têtîna mafê û hwd re jî ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman wê di rengê de wê karibê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ev gotina bi rengê nû ên bi salixkirina mafê re wê dikarê wê di wê çerçoveyê de wê li ser du aliyên wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Yek wê li ser temenê wê yê fîzîkî û hwd bê. Wê di wê temenê de wê, kirin û kiryên nû û rewşên û wê bibin û wê bi wê re wê ew wê werina li wan hizirkirin. Di dewama wê de wê weke aliyê din ê duyem jî wê bi aliyê têtîna û hwd wê bi salixkirin û

*Høstmælingen, N. (2010). Hva er menneskerettigheter (2 utg.). Oslo: Universitetsforlaget.

*Høstmælingen, N. (2012). Internasjonale menneskerettigheter (2 utg.). Oslo: Universitetsforlaget.

*Hågvar, Y.B. (2007). Å forstå avisa. Innføring i praktisk presseanalyse. Bergen: Fagbokforlaget.

mijare hişmendiyê û hwd re wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê, di nava wê pêvajoya pêşketinê diyardeyên pêşketinê wê, xwe di rengekê de wê, pergali wê bidina dîyarkirin. Lê hev girtinê wê jî wê ji binî ve wê, bi kes û hebûna kes û rengê salixkirin û maf û azadiya mirov ve jî wê di awayekê de û di rengekê de wê weke ku wê girêdayî bin. Ev jî wê di temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bî. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê, werênê ser ziman ku wê, di awayekê de wê, pergali ku ew hebê û em bahsa wê bikin wê di temenê wê de wê têgihek zindî û bi tevger nebê mirov wê nikaribê wê di awayekê de wê bahsa wê bikê. Wê dema ku em ji wê têgînê wê gavê biavêjin wê demê wê, ew hebûna bi tevger wê, pêwîstiya tevgeriya wê, ji wê re wê, weke ji hebûna wê were. Pergali ku ew di awayekê de wê hebê û wê bahsa pêşketina wê were kirin û pêşveçûnê cihê ku wê bi wê re wê pêşkevin were kirin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare hebûna pergali de wê, ev wê, di demên hemdem de wê bi têgihên destûrî û hwd re wê xwe di rengekê de wê bidina dîyarkirin. Navaroka wan wê çawa wê bi têgihên weke yên mafê û hwd re wê werina salixkirin wê bi wê re wê were dîtin ku wê bi wê re wê karibê were lê hizirkirin. Hizirkirinê bi têgîna hebûna mirov re wê werina kirin wê hinekê jî wê bi wê re wê were fahmkirin.

Di nava jîyane civakê de wê, mirov wê bi wê re wê, bi şewayê salixkirina xwe re wê yan wê weke kirdeyekê bê û yan jî wê weke rewşek fizîkî a ji rewşa kirdetiyê hati derxistin bê. Wê di wê temenê de wê wate ya ji kirdetiyê derxistinê wê çi bê? Wê di serî de wê ew bê ku mirov wê di awayekê de wê, ne xwediyê kifşkirinekê bê. Di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Pergalek wê dema ku mirov wê ji serî ve wê di asta herî bilind ve wê hilde li dest wê heta ku ew herê li binî wê bi awayekê wê, di rengekê de wê weke weke kevirên li ser hev danîna wê di rengekê de wê bibê. Wê ya binî wê hertimî wê ya li ser wê li ser bigirê û wê bide girtin. Ku ew ya binî nebê wê ya li ser jî wê di rengekê wê weke ku wê nikaribê were xwe bigirê. Di wê temenê de wê, ev wê dema ku em werina bingî wê, bi rêveberî û civakê ve wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê

bihizirê bê. Çerçoveya wê ya desthilatî wê bi hizirkirin û têgihên ramyarî û hwd re wê, ew wê, ji aliyê xwe ve wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê fahmbikê bê. Hinekê din herina li binî wê civak û komên nava wê bê. Wê di wê temenê de wê ew jî wê di wê rengê de wê li gorî pîvan ast, salixkirin û hwd wê karibin di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman. Hinekê din wê bin ve herê wê kom û kes wê derkeve li pêş. Ankû kes û kes wê, di rengekê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê di awayekê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin ku wê derkeve li pêş.

Ev wê çi wê bide dîyarkirin? Ev wê bide dîyarkirin ku wê ji kes û temenê ve wê bi ber jor ve wê gavbi gav wê dîyarkirinên ku ew hatina kirin û ankû dide dîyarkirin wê bi wê re wê hebê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di nava jîyane komî de wê kes û kom wê di wê temenê de wê hev temem bikin. Wê, kes wê werina ba hev û wê komê wê biafirênin. Wê bi têkiliyên nava xwe û rengên têkiliyên nava xwe wê awayên têkiliyê wê biafirênin. Tenê mirov nikaribê bi pêvajoyên pêşketinê re bahsa şêwayê pêşketinê cihêyîyan bi pergali bikê. Her wusa wê di wê temenê de wê, şêwayê têkilidanîne jî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di nava wê pêvajoya wê ya ku ew dijî de wê, bi awayên gûharinê û potansiyale wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ev şêwayên têkiliyê ku ew wê bi pêşketinê re wê bi cihêbûnên wê re wê biafirin wê, ne weke rewşa ku mirov wê di awayekê de wê bi rengê wê re wê pêş bibîne bê. Wê ji wê zêdetirî wê weke awayekê ku wê, di rengekê de wê, bi wê re wê, karibê wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, karibê wê fahmbikê bê. Lê her rewş wê, xwe di rengekê de wê bide salixkirin. Têkiliya şêwayên fahmkirin, têgîn û pêşveçûnên berê wê li ya dibê ku wê çendî wê bibê jî lê wê ya ku ew dibê wê bi xosletên nû ku em bahsa wê bikin wê, nikaribê tenê bi awayekê weke ku ew di temenê wê de wê didina dîyarkirin wê salixbikin û wê werênina ser ziman. Ji wê zêdetirî wê ya ku ew wê karibê wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê di serî de wê ew bê ku wê, çawa wê, di rengê de wê bi reng û rewşa wê ya demî û fektorên ku ew bi wê pêşdikevê ên nû re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê weke fektora giring û weke kirdeyekê wê, hebûna mirov wê heta ku ew bijî wê weke fektorek dîyardikê û dide dîyarkirin wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê her kes û wîna herkesekê wê weke fenomenên ku ew diyar dikin û bandûrê dikin wê di nava wê rewşê de wê

karibin werina fahmkirin. Di wê çerçoveyê de wê, di wê temenê de wê, êdî wê bi aliyên ku wê di wê temenê de wê karibin pêşkevin wê bi wê re wê bidina dîyarkirin. Çendî ku wê aqilê giştî ê pergale wê ji serî ve wê weke ku wê 'rêyê dide dîyarkirin' jî lê wê di aslê xwe de wê, di wê rêyê de wê çawa wê bimeşê wê ew kes û wîn wê bide dîyarkirin û wê rengê wê bibînê û wê bide dîyarkirin. Ew wê bi tevger, kirin, şewayê xwe yên jîyankirinê û hwd re wê dide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de tenê wê ahenge bi aqilê giştî wê dîyarkirin wê bi serê xwe wê ti carî wê nikaribê bes bê û weke bes were dîtî bê.

Di wê mijarê de wê aqilê giştî wê tenê wê weke têgînek ji serî ve bê û wê dema ku wê di wê temenê de wê ew wê weke wê jîyankirinê wê pêşdîtî bikê û wê bi zorê wê bixwezê ku ew wê bide kirin wê, di renekê de wê, hem wê, bi awayê jîyankirinê mirovan ên bûyî wê bi wê rengê wê şîrovebikê û hem jî wê di renekê de wê, bi aliyekê din wê, ew wê, di wê temenê de wê, weke xwe bi wê re wê bikê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi wê re wê, di renekê de wê, bixwezê ku wê werênê li holê. Lê di awayekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, di nava şert û mercên jîyanî û civakî de wê kes wê, bi kesetîya xwe re wê dema ku wê bahsa xwe dana dîyarkirinê û pêşxistina gûharînan bi xwe re wê bikê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê jî dikarê wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê wê xwe di renekê de wê, bi wê re wê bide dîyarkirin. Di nava komê de jî bê û bi aliyên din ên weke di nava giştîya civakê de jî bê wê kes wê dema ku ew xwe dihênê ser ziman re wê temenê gûharînan wê jî wê bi wê re wê di renekê de wê bide çêkirin û wê biafirênê. Ev wê hem bi kirinê bê û hem jî wê bi hizirê û hwd bê. Di wê temenê de wê, di rengê de wê ber ku wê kes wê zindî bê û wê xwediyê aqil bê. Wê di wê çerçoveyê de wê kes bi kes wê, bi hev re wê aqilê civakê wê di awayekê de wê bi hev re wê biafirênin.

Di wê temenê de wê, ya ku wê ji temen ve wê pêvajoyên gûharînan wê bide dîyarkirin wê di wê temenê de bê. Gûharînan weke gûharînan pergale ku wê werina dîtî û wê ji wan wê were bahskirin jî ew çendî ku wê weke ji serî ve ew dihên kirin lê ew heta ku ew di temenê de ew

gûharîn nebê wê, nikaribê xwe bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê temen wê hertimî wê di her şêwayê de wê weke ku wê were dîtî wê, wey nek mazin wê bileyizirê.

Di wê nûqtayê de wê bi wê têngînê re mirov wê êdî wê were û wê bigihijê têngnek din. Ew jî wê ew bê ku wê, di nava civakê de wê weyna kes bê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê weyna kes û wêbi hebûna wî û fahmkirinên mirov re wê di awayekê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ew çawa ku ew dihê hanîn li ser ziman wê di wê rengê de wê bandûrên li wê bibin û wê d irengê de wê were dîtî ku wê bandûrên wê xwe bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Kes wê weke motora gûharînê a nava civakê wê bi wê re wê biafirênê. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di demên hemdem de wê, derketina li pêş a kes bi aqil û pêşveçûna xwe re wê, weke aliyekê wê yê giring wê biafirênê. Di nava têngihên destûrî ên netewî û hwd de wê, bi zimanî, hizrî û hwd wê çawa wê rengê hizirkirinê û hwd wê bidina dîyarkirin wê, li ser wê bisekin in. Awayna hizirkirinê ku ew wê di wê temenê de wê, rengên din ên pêşketinê wê bi xwe re wê werênina li holê wê çawa wê ji holê rabikin û ankû wê pêşîya wan bigirn wê bi wê re wê li ser wê bisekin in. Mijare têngîna azadiya mirov û ankû azadiya xwe hanîna ser ziman wê di wê temenê de wê ji wê aliyê ve wê wateyek wê ya ku mirov wê kifşbikê û wê werênê ser ziman wê hebê. Di wê wateyê de wê ew wê hebê ku wê kes wê weke hêz û weke kirdeyek bi aqil a vegûhar û dagûhar wê xwe bide dîyarkirin. Wê çawa wê hêza vegûhar û dagûhar a kes wê ji holê wê bi wê re wê rakin wê wê azadîya xwe bi rengê xwe hanîna ser ziman û ankû dervî wê têngîna serdest hanîna ser ziman wê pêşîya wê bigirin wê li ser wê bisekin in. Di wê temenê de wê, têngîna serdest wê xwe di wê temenê de wê 'weke xwe hizirkirinê' wê di rengekê de wê zor û farz bikê. Wê di wê temenê de wê, bi wê re wê, di wê temenê de wê, bi wê rengê wê bixwezê ku ew wê di wê temneê de bi wê rengê were kirin.

Di wê çerçoveyê de wê zanyariyên demên hemdem wê li ser wê temenê wê ber vê yekê wê ya ku ew divê ku ew were kirin û gotin ji wê zêdetirî wê ya ku ew hatiya gotin û hatîya ser ziman wê axlabê wê bi wê re wê meşkul bibin û ew wê werênina ser ziman ku wê çawa wê weke wê bidina hizirkirin û wê di wê ahengê de wê mejiyê wê biafirênin û wê werênina ser ziman. Ev wê, weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê li wê bihizirin bin. Têngihên netewî wê di wê temenê de wê, weke têngîna bi

sînor ên li ser pêşveçûnên aqilî û civakî û hwd de re wê karibê wê werênê ser ziman. Ew bi sînoriya wê bo her demê wê bûhûrîner bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê jî wê werênê ser ziman ku wê mijare xwe hanîna ser ziman û hewldanên dana dîyarkirinê awayê wê bi gotin, û kirdeyên navaroka gotinan û hwd wê, di wê temenê de wê di temenekê bi hewldana dîyarkirina têgihê û hwd re wê xwe di renekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê, weke mijare azadiya mirov û ankû çerçoveya têgîna mafê mirov û hwd de ku mirov wê hinekê din wê bi berdewamî wê li ser wê bisekinê bê.

Mijare azadiyê di demê hemdem de wê di awayekê de wê, derkeve li pêş. Di çerçoveya têgîna azadiyê a di demên hemdem de ku em wê bixwezîn wê di serî de wê fahmbikin wê weke aliyekê wê yê din jî wê di serî de wê, mijare gotina 'hemdemiyê' ku wê di wê çerçoveyê de wê karibê were salixkirin wê dikarê wê hinekê li ser wê bisekinê. Gotina hemdemiyê wê di renekê de wê bi têgihên week aqiltiyê û ankû zanyariya demên hemdem de wê bigihijê bingihekê. Ji xwe wê dema ku wê bahsa têgîna hemdemiyê wê were kirin wê di wê temenê de wê çawa wê, bi zanebûn bê, bi aqil bê, bi wê re kirinên bi serbestî û bi zaneyî wê karibê bikê bê û hwd re wê ji aliyekê ve wê were fahmkirin. Lê ji aliyê din ve ku em di çerçoveya têgîn û têgiha pêşketinê ve wê hildina li dest wê, di wê çerçoveyê de wê karibê ew were dîtîn û were fahmkirin ku wê çawa wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi pêşveçûnên demên weke li ser teknikê, pêşasaziyê, endustriyalismê û hwd re wê, di renekê de wê, xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê.

Di wê temenê de wê, têgîna hemdemiyê wê di renekê de wê bi çerçoveyek ramyarî, civaknasî û civakî wê bi çerçoveyek sazûmanî û hwd re wê, bi têgihiştinekê wê were fahmkirin. Hemdemîti wê hinekê jî wê weke ji ya kevn cihêbûyîne jî wê bi xwe re wê di wateya xwe de wê, di renekê de wê bide dîyarkirin. Wê li ser wê temenê wê, bi wate û kirdeya xwe re wê têginek bi wateya ya 'nû' tiyê wê di xwe de wê bihawênê û wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê biafirênê.

Di wê temenê de wê bi aliyekê din jî wê li ser têgîna aqiltiyê û rasyonalityê û ankû realismê wê hinek têgihên ku wê bi wê re wê li wan wê were lê gihiştin jî wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê bi têgîna ku wê weke ya rastiyê û weke ya ku ew li gorî ya rastî wê weke were

tefirkirin ku were kîrin û ankû were pêşxistin re wê, di renekê de wê, were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê mirov wê, bi pêşketina xwe ya bi keseyetiyê re wê were dîtin. Wê keseyetiyê mirovî wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Keseyet û kesbûn di wê demê de ku ew bi xwe û biserbestî û azadiya xwe bê wê li wê were lê hizirkirin.

Li ser temenê hemdeniyê ku wê aqiltî wê were weke çavkaniyê girtin wê demê wê çavkaniya hemû tiştî wê bi serekeyî wê zanîn wê bi wê re wê were dîtin û wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di demên hemdem de wê têtîngên emprîkî û hwd wê di wê temenê de wê, di renekê de ku wê bi çerçoveyek dahûrî wê li ser wê hebûna wê ya ku ew heya û wê bi wê re ku ew wê were ser ziman re wê di renekê de wê biwê re wê were lê hizirkirin. Zanîn wê weke wê were ser ziman wê temenê pêşketinê wê biafirênê. Gotinên weke bi 'zane nêzîbûnê' û 'bi aqîlbûnê' û hwd wê di wê temenê de wê derkevina li pêş.

Felsefeyên demên kevnera wê di wê temenê de wê li ser temenekê xwezayî wê, werina şîrovekirin û wê li ser wan re wê were dîtin ku wê di demên kevnera de wê, li ser wan re wê, bê gihiştin li fahmkirinên nû. Weki din wê dema ku wê bahsa têtîngên demên hemdem wê were kîrin wê, di renekê de wê bi felsefeyî û hwd wê, têtîngên ku wê di demên ronansên û pê de wê pêşkevin wê, di awayekê de wê, bingihê pêşveçûnên hizrî û rengê hizirkirinên demê jî wê bi xwe re wê biafirênin. Hizrên filosofên weke hume, descartes, hobbes, locke û hwd wê, di wê temenê de ku wê werina ser ziman wê, li ser wê temenê wê pêşketina mirov wê jî xwe re wê bikina mijar. Wekî din wê, dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê têtîngên weke hûmanismê, civaknasiyê, derûniyê, û hwd wê, weke têtîngên ku wê di wê temenê de wê, bi encamên xwe re wê, xwe bidina dîyarkirin bin. Humanism wê, di wê temenê de wê weke têtîngê ku wê mirov hilde li navenda xwe û wê jî mirov wê gave xwe wê biavêjê wê, pêşkeve. Wê bi wê re wê, jî du aliyên ve wê humanisma demên ronansên dikarê wê fahmbikê. Yek wê jî aliyê mirov hundurê mirov ve ku wê bi hêstiyarî, ramanî û hwd wê, kifşbikê û wê bi nerîna mirovî ku wê pêşî wê mirov wê, bikê ku ew werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, têtîngên weke bi romantîkî û hwd û ankû dema romantismê ku wê weke demek kin jî bê wê di wê warê de wê, weke demek ku mirov wê karibê wê bi kirpênê bê. Ji aliyê din ve jî wê bi têtîngê felsefê û zanînen ku ew bi teorîkî û hwd ku wê pêşkevin bê. Ew jî wê çawa wê mirov wê jî xwe re wê bikina navend û wê pêşkevin bin. Di

wê temenê de wê têgihên olî jî wê di wê rengê de ew çawa li mirov dinerin û mirov çawa wê pênasibikin wê, bi wê re wê weke têginên ku wê werina lêpirsîn bin.

Humanism wê di wê temenê de wê di xwe de wê felsefeyek lêpirsîner wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê bê. Di wê çerçoveyê de wê têgîna humanismê wê piştî wê jî ku wê çendî wê dema wê ya piştî ronansansê wê, weke dawî li wê were jî wê ew wê xwe bide domandin. Wê encamên wê têgihên hemdemiyê wê di wê temenê de wê li ser esasê mirovbûnê û mirov wê lêbipirsin. Di wê temenê de wê, têkiliya nava zayendan bê, têkiliya nava herêman û hwd bê wê bi wê re wê di rengekê de wê were dîtin ku wê were lê pirsin. Hemdemiti wê di rengekê de wê aqil wê ji xwe re wê bikê temenekê amûrî ê ku ew bi wê re pêşve diçê û ankû wê li ser wê re wê pêşve herê wê li wê bihizirê û wê pêşbixê. Aqilê mirovî wê di wê temenê de wê pêşkeve. Aqil wê dema mirov wê di xwe de wê kifşbikê. Piştî wê re wê êdî wê li ser wê re wê di dema hemdem de wê pêşkve û wê rengê xwe yê ku ew bi wê pêşkeve wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Ev wê bi xwe re wê aliyên din ên bi hizirkirinê û mirov re wê werênina li holê û ser ziman. Mirov wê di wê demê de wê, ne weke zindiyekê ku wê kesek wê li ser navê wê gotinê wê bibêjê bê. Wê ew wê li ser navê xwe ku ew gotinê bibêjê û ew karibê li ser wîna xwe bibê xwediyê serweriyê. Di wê çerçoveyê de wê mirov wê, bi wê re wê derkeve li pêş. Mirovê ku ew di kifşkirinê û dîyarkirinê de wê bê kirde wê bi wê re wê hin bi hin wê pêşkeve.

Bûna kirde a mirov wê were çi wateyê? Di serî de wê di wê rengê û awayekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê weke mirovê ku ew di xwe de bi hişbûya, dizanê ku ew çi dibê, di kirinên xwe de xwediyê zane û berpirsîyar a û hwd a wê, bi wê re wêbi wê re wê were fahmkirin û wê were ser ziman.

Bûna weke kirdeyê a mirov wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê girîng wê xwe bi wê re wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê weke aliyekê bi pêşketina mirov re wê di rengekê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wê dema ku wê, mirov wê bi wê bihizirê ku ew xwedî wîna û bi wîna xwe dikarê bide dîyarkirin û bi wê xwediyê serbestî û azadiya xwe bê wê, êdî ev têgîn wê weke têgînek bi hişmendî wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê, bi wê re wê, bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê aliyên weke ramyarî, civaknasî û hwd wê bi wan re wê were lê hizirkirin. Aliyê ramyarî û aborî, wê bi hev re wê, têkiliyek

wan ya kifşkarî wê hebê û wê, di wê temenê de wê di nava jîyanê de wê bi hev re wê mirov wê, bihizirê. Wê, aboriyê wê bi wê re wê, li wê bihizirê. Aliyê aborî wê, di wê temenê de wê di wê de wê serbestiya xwe wê bibînê. Wê, bi xwe gihiştina xwe wê bibînê.

Lê aliyê ramyarî wê di wê temenê de wê çendî wê weke bi aliyê ramyarîyê re wê têkiliya wê were lê hizirkirin ji temen ve wê ji serî ve jî wê bi têkiliya ramyarî û destûrî û hwd re wê were lê hizirkirin. Di awayekê de wê, ramyarî û destûr jî wê ji hev cihê wê weke du aliyên ku wê, karibê wê fahmbikê bê. Lê wê jîyane di nava destûrê, aborî û ramyariyê re wê çawa wê, di rengekê de wê xwediyê serbestiyekê bê wê li wê bihizirê.

Ji aliyên din ve wê, civaknasî, derûnî û hwd wê, aliyên wê yên bi tevger û kirin û bingihê wê yê jîyanî û çûnûhatinên wê ve wê girêdayî bê. Wê bi wê re wê çawa wê, bi wê re wê, xwe bide dîyarkirin wê hin bi hin wê bi ser wê ve wê were. Qalibên hizirkirinê ên demên berê weke bi kevneşopî, rewîstî û hwd wê, hertimî wê weke aliyên ku ew diafirin û wê, di nava wê jîyane civaknasî de wê, rengê wê bixwezin ku ew wê bidina dîyarkirin bin.

Ji aliyê din ve jî wê di nava wê rewşê de wê, xwe bi wê re wê mirov wê bênê ser ziman. Ji aliyê têngîna mafê ve ku mirov wê werênê ser ziman wê di demên hemdem de wê weke aliyekê wê yê din jî ku wê, were nîqaşkirin wê hebûna netew-dewletê bê. Ev wê weke parastvanê mafan bê û ankû pêşilêgirtinên wan bê. Di awayekê de wê, dewlet wê di aslê xwe de wê, bi wê hêza ku ew di destê xwe de digirê re wê di rengekê de wê mudahaleyên wê bêsînor wê li maf û azadiya mirov wê bikê. Di wê temenê de wê di demên hemdem de wê, di nava dewlet û civak û ankû kes û dewletê wê hertimî wê rewşa gengêşîyê wê di wê nûqteyê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Dewleta hemdem wê di awayekê de wê di wê temenê de wê weke strûktur û çerçoveyek ku wê li ser serê mirovan bê û wê heta ku wê weke tehdidekê jî xwe di gelek rewşan de bo maf û azadiya mirovan wê bide dîyarkirin. Li gorî Jack Donnelly wê, mirov di bin tehdid û rengê birêveçûna wê re wê, hertimî wê werina hemberî hev. Di dewama wê de wê, bahsa parastina mafê mirovan a dewletê jî wê bikê û wê bahsa ji wê li bendêbûnê jî wê bikê. Dewlet wê, hêza ku ew di destê xwe de berhev dikê weke temenekê wê, weke hêzek ser serê mirov wê bibê û ev wê, di wê temenê de wê, mirov wê bi wê re wê bi kifşkirinên wê ne adilane re wê hertimî wê werênê hemberî hev.

Hêza dewletî wê di wê demê de wê bi sazûmanî wê mazin bê. Di wê temenê de wê bi hêzê wê pirsgirêka herî mazin wê bi wê re wê xwe di wê rengê de wê bide dîyarkirin ku wê li şûna weke bi têgînî û weke kirdeyî mirov û mafên mirov esas bigirê û ji wê gavê biavêjê wê, yan ji têgînek birdozi wê gavê biavêjê, yan wê ji têgînek kêmetewî wê ew wê gavê biavêjê û yan jî wê, di rengê de wê, hinek hêncetên serdestîya dewletî û desthilatî ên hegomenîkî wê bide nîşandin.

Di wê temenê de wê, weke ku wê destûr wê pênasebikê wê were ser ziman. Wê ev gotina 'weke destûr pênase dikê mirov xwediyê maf a' wê, weke têgînek ku mirov wê di wê temenê de wê karibê wê hinekê li lê bipirsê. Di serî de wê ji wê aliyê wê li wê lê bipirsê ku wê di wê temenê de wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê ku wê çawa wê, di rengê de wê, bi xwe re wê, di rengê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Destûr bixwe jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê ji aliyê têgîn û têgiha dewletî û serdestîya wê û hewldan û xwestekên wê ve karibê bikê berlêpîrsînê de. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, destûr wê, di rengê de wê, pêşî wê pêşdîtina wê bi serwerîya dewletî bê û wê piştê wê li gorî wê, ew rewşa bi mafê û hebûna mafê mirov wê were pênasebikê. Li ser wê temenê wê karibê dewlet wê, ji aliyê xwe ve wê nêz bibê û wê mijare mafan wê hilde li dest. Wê dema ku wê bi sînor bikê û wê, ankû bi awayekê wê pêşîyê bi hêncetên weke yê 'parastina dewletê' û hwd wê bigirê wê, di wê temenê de wê, hingê wê dewlet wê bi sazûmana wê re wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Mijare dewlet û desthilat û maf wê, di wê temenê de wê, awayekê de wê, di her demê de wê, weke mijarek ku wê bê mijare hatina hemberî hev. Di wê temenê de wê di rengê de wê, karibê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman.

Aliyekê din jî wê bi bi mijarên weke çandê û hwd re wê, were dîtin ku wê bibê. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, karibê wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di rengê de wê mijare çandê wê, wê karibê wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman. Wê, dewlet wê ji ber rengê jîyane civakan wê karibê pirsgirêka wê, weke ku mirov li tirkiya bi kurdan re dibînê wê, karibê pirsgirêkê bi zimanî, çandî û hwd biafirênê û bi wê re mudahaleyê li ser temenê nenaskirina wê hebûna wan li jîyane wan bikê. Ev wê, weke aliyên ku wê, dewlet wê bi wê, şer jî wê bi beşên civakê re wê bikê.

Pêvajoyên fizîkî û zêhnî ên şerê wê yê bi civakê û beşên wê re wê, di wê temenê de wê karibê bi rehetî werina pênasekirin.

Wê dikarê wê weke rengê ku wê bi wê re wê çawa wê pirsgirêka wê bi jîyane civakan re wê hebê li ser esasê rengê hizirkirina xwe û hwd re wê pênasêbikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê din de jî wê, di nava sînorê dewletî-destûrî de ku wê li wê were lê hizirkirin wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê li wê bihizirê bê. Têkiliya dewlet û destûrê ji du aliyên ve wê dikarê wê di wê nûqteyê de wê hilde li dest. Yek wê, ji aliyê ramiyarî û kirin û rengê wê yê ku ew xwe dide dîyarkirin bê. Wê di wê temenê de wê rengê pênasekirî wê, li ser referansên navaroka gotinan û kirde û lêkerên ku ew bi têngîni li gotinan dikin û bi wê dihênina ser ziman re wê, bixwezin ku wê, weke xwe kirinê wê bixwezin ku ew bi wê bikin.

Di wê temenê de wê, referansên ramiyarî ku wê bê gotin ku wê li gorî destûrê bê û çendî ku ew li gorî destûrê jî bê ew wê ne karibê bibê nîşanaka rastbûna wê û ne jî wê karibê bibê nîşanaka rastnebûna wê.

Di têngîna mafê mirov û ankû têngîha mafê de wê çî û wê çawa wê were ser ziman wê di aslê xwe de wê giring bê ku mirov wê di rengê de wê li wê bihizirê bê. Di awayekê din de jî wê dikarê wê bi wê re wê, werênê ser ziman ku wê, mijare mafên çandî wê di wê temenê de wê, di rengê de wê, dema ku em têngîna civakî wê, bi giştî û ankû herêmî wê hildina li dest jî wê weke temenekê gerdûnî wê xwe bi wê çerçoveyê de wê karibê bide dîyarkirin. Mafên çandî û hwd wê çawa jîyankirinê wê bi wê re wê temenê wê biafirênin. Wê dema ku ew ali li wan mudahale hatina kirin bi hinek sedemên destûrî û ankû sedemên ramiyarî û hatina bişavtin wê diawayekê de wê karibin weke têngîha ku wê ew desthilatî wê, pirsgirêka wê bi wê rengê jîyanê re hebê re wê karibê wê ji aliyekê ve wê fahmbikê bê. Bi demê de wê çand wê ne tenê wê bi jîyane civakî û kes û hwd re wê pêşkevin. Wê bi wê re wê, li ser yê ku ew hena û bi wan dihên jînkirin weke têngînen çandî û hwd re wê bi xwezayî wê gûharînê jî wê werênina li holê. Lê wê têngîha gûharîna xwezayî ku em di wê nûqteyê de wê karibin wê bi kirpênin wê divê ku wê bi hinek wate û nûansên gotinî ji yê din cihê bikê.

Di awayekê de wê, di wê temenê de wê mijare mafê mirov û di destûran de wê weke ku wê li ser wê were levkîrin û wê bi awayekê wê di wê de wê were bicihkirin wê çendî dikarê wê bi wê re wê weke levkîrin û ankû mutabaqatek ku ew li ser wê re li wê dihê gihiştin wê karibê wê

şîrovebikê? Di her rewşê de wê mirov nikaribê wê levkirin û mutabaqatê wê bi wê rengê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê gelek fektorên cihê ên ku wê di wê tenê de wê weke bi têngîhên olî û ankû têngîhên birdozîyî û hwd wê karibin weyn bileyizin û wê, ji temen ve wê nêzikatiyê wê bidina dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê ku wê, bi wê re wê çendî ku wê weke ji aliyekê ve wê maf bide lê wê ji aliyekê din ve wê maf ji dest bigirê bi wê rengê mafdayinê û hwd re wê bibê.

Di nava jîyane mirov de wê, weke şartûmercên jîyane mirov ên herî hindik wê ew bin ku mirov karibê di jîyane xwe de serbest bê, parastina xwe bikê, pêwîstîyên xwe yên jîyanî xwe bigihênê li wan, û hwd re wê karibê wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê, aliyên wê yên din ên çandî jî wê, di wê temenê de wê karibin werina li wan hizirkirin. Di destûrekê de wê, dema ku wê çendî wê weke 'mafên çandî wê bi giştî û civakî wê di dîmenekê de wê werina pênasekirin' jî lê wê di rengê kirpendina gotinan de wê, weke ku wê bi destûrên netewî û hwd re wê were dîtin wê karibê bibê temenê ji destgirtina mafên komên din ên civakî ku ew ne weke wan komên ku ew bi navê wan dihê kirpendin bê.

Di wê temenê de wê, di çerçoveya têgiha destûrî de wê, di wê temenê de wê rewşa weke ya ku wê maf bi wê dihê nasîn wê, di wê rengê de wê, were ser ziman wê bi wê rengê weke 'pozitiv' dihê ser ziman wê, di renekê din ê negativ de wê, di awayekê de wê, wekneheviyê û bêmaf kirinê û hwd re wê di wê temenê de wê, were û bibê. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, weke têngînek çandî a destûrî û dewletî wê têgiha zimanê fermî û hwd jî wê di wê temenê de wê temenê bêmafkirinê a li ser serê komên din ên civakî jî wê di awayekê de wê biafirênê. Ew ziman û ew etnisiteya wê, di wê temneê de wê bi wê hebê û wê dervî wê yên hebin wê weke nebin wê bibin û wê di wê temenê de wê ne tenê wê ji nedîtî ve wê werin wê her wusa wê bi pêvajoyên çewisandinê, binpêkirina mafên wan ên ji hebûna wan dihên û hwd re wê, di rewşek destûrî a ku wê bi qasî can û jîyane wan bikê de jî wê xwe di renekê û awayekê de wê karibê bide dîyarkirin.

Pirsgirêka mafê wê, di wê temenê de wê, herî zêde wê di demên pêşketina netewan de wê bi pirsgirêkî wê xwe di renekê de wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke ku wê karibê were kifşkirin û dîtin wê bibê. Pirsgirêka mafê a demên hemdem wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê, bi temenekê destûrî wê bibê û wê were dîtin. Wê temenê

bêmafîyê ê bi destûrî jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê pêwîst bê ku mirov wê di dewama wê de wê li ser wê bisekinê bê.

Di demên hemdem de wê weke aliyekê wê yê din jî wê ew wê bi wê re wê karibê were lê hizirkirin wê têgiha mafan wê hertimî wê di wê de wê pêşkeve. Wê rewşên nû û pêşketinên nû wê bibin û ev jî wê bi wê re wê, bi têgîna mafê re wê, rewşên nû wê bi xwe re wê werênê li holê. Minaq rewşa teknik û teknolojiyê wê dikarê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê dema ku wê bahsa demên hemdem wê were kirin wê di serî de wê ji aliyê teknikî ve wê, weke demek ku wê xwediyê pêşketinê bê û wê, li ser wê re wê, li wê were lê hizirkirin.

Wê dema ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê hingê ev wê bi wê re wê bibê ku wê çawa wê, bahsa mafê werê bi teknikê re wê karibê were kirin. Di serî de wê ji du aliyên ve wê, di destpêkê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Yek wê, li ser şewayê bi karhanîna û rewşa xwe gihandina li wê bê. Di wê temenê de wê teknik wê, di wê temenê de wê dema ku wê bahsa û rewş û temenê xwe gihandina wê were kirin wê, ji wê aliyê ve wê rewşên weke fêrbûna bi wê bê, pêşxistina bi wê bê û hwd bê. Wê di wê temenê de wê jî wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Aliyê din jî wê, weke ku me li jor bi têgîna aliyê duyem re wê xwest ku wê bikirpênin wê navaroka wê bê. Minaq wê, dema ku em bahsa navaroka wê bikin wê, di demên hemdem de wê rewşa 'internetê' wê bibê û wê rewşa bi karhanîna wê, navaroka wê bi rewşên sînor û bêsinoriyê û ankû bi awayekê baş û nebaş bi karhanîna wê bê.

Wê dema ku mirov wê bahsa bikarhanîna wê bikê wê, di rengekê de wê bi wê re wê, çawa wê, di awayekê de wê were bikarhanîn ku wê, azadiya yê kesê dervî me wê bi wê re wê newê bi sînorkirin bê. Di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê bi aliyên xwe gihandina li wê bê û ankû bi aliyên weke yên ji bi awayê bikarhanîna wê bê. Di wê temenê de wê teknik wê weke aliyekê wê yê ku wê, di wê temenê de wê, hem bi awayekê kes, û gelemperî wê were lê hizirkirin bê.

Weki din wê di nava civakê de wê teknik wê ji her aliyê ve wê were bikarhanîn wê weke temen û bingihê têkiliyê danîna jî bê. Minaq rewşên weke yên çapameniyên civaknasî û hwd wê karibê wê di wê temenê de wê bikarbênê. Awayên bikarhanîna wê û ankû derfet û sînorên bikarhanîna wê di wê temenê de wê karibê weke aliyên ku ew werina bikirpendin bin.

Ji aliyê civaknasî ve wê, bi têkiliyên nava mirov re wê, bi rehetî wê, têkilidanîn weke bi nivîsandinê û axiftinê û hwd re wê weke bi telefonê ku wê bi dîmen bê û ankû bi dengî û hwd bê wê karibê wê bahsa wê bikê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Bi awayekê weke digitalbûyina jîyanê re wê, rengê wê xwe bide dîyarkirin. Di wê rengê de wê, li ser şêwayê wê û awayê wê bikarhanîna wê rêgezên ku wê werina danin jî wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê karibê ji wê aliyê ve rewşên weke yên bikarhanînê, lê ghiştinê û hwd bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê weke aliyên weke di nava çapameniya civaknasî de wê weke çî agahi wê karibê were parvekirin û ankû wê nikaribê were parvekirin wê weke aliyekê wê ku wê li ser wê were sekin in bê. Zanînek ku wê dervî destûrek kes bê, mehremiyetê wê ifşa bikê û ankû wê bi zanînê wê di nava mirovan de wê dijminatîyê wê pêşbixê wê weke aliyên ku wê, newina kirin wê werê lê hizirkirin bê. Wekî din aliyên din ên weke nîjadperestî û hwd ku wê temenê nefretê wê pêşbixin ku ew bi têgihek netewî bê û ankû olî bê wê, di wê temenê de wê, weke aliyên ku wê karibê weke aliyekê temenê mudahaleyê a li maf û azadiya mirov a li ser wê re bikê bê.

Di awayekê din de jî wê, desthilat û rêveberiyên demên hemdem wê ji aliyê sehêtkirinê a zanînê û pêşketinên nava civakê ku ew dernekevina dervî sehêta wan jî wê di rengekê de wê çî zanînê wê bi çî rengê wê were parvekirin wê li ser wê bisekin in û wê di wê temenê de wê, bi awayekê yekalî wê di dîmenekê de wê wê rengê parvekirinê wê pêşbixin. Ev wê di demên hemdem de wê bi navaroka çapameniyên netewî û hwd re ku wê were lê hizirkirin wê weke aliyekê wê yê xwezayî bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Weke aliyê çapameniyê, û ragihandinê wê aliyên weke yên azadiya serbestiyê û gerûgeştê bê û ankû mafê ghiştina derfetên tendûrûstiyê û hwd bê wê weke aliyên din bin ku mirov wê bi wê re wê karibê di çerçoveya têngîna mafê de di nava demên hemdem de bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di demên hemdem de wê dema ku wê bahsa têngîna tendûrûstê wê were kirin wê were dîtin ku wê çawa wê weke sektorekê wê pêşkeve û wê weke 'firotna tendûrûstê' û hwd re wê bi wê re wê bibê. Kesekê ku ew bi mafê 'kirina tendûrûstê' li wê bihizirê wê demê ku ew derfeta wî ya ku wê biikirê ku ew nebê wê di wê demê de wê weke bê tendûrûst û girtina wê bimênê. Ji wê aliyê ve wê, di wê temenê tendûrûst wê çendî ku wê weke aliyekê bingihîn ê jîyane civakî jî wê biafirênê wê ji wê aliyê ve wê ne wekhevîyên ku wê bi wê re wê biafirin wê bibin.

Dema ku em li rewşa tendûrûstê wê binerê wê karibê wê bi rehetî wê kifşbikê ku wê di rengekê de wê, li gorî herêman wê bi pêşketina wê re wê, di rewşên cihê de pêşketina wê karibê wê were dîtîn. Li hinek herêma pêşketina wê bibê û li hinek herêma wê pêşketina wê nebê. Yan jî wê têr pêşnekeve. Wê ji aliyê enstrûment û xabatkarên tendûrûstî ve wê ew kêmesî wê bibê. Ber vê yekê wê derfeta gihiştina tendûrûstê wê yan nebê û yan jî wê kêmbê. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di aslê xwe de em dema ku em rewşên weke yên tendûrûstê, pêşketinê, û hwd bi gelek aliyên din ên weke wan re şîrovebikê wê weke rewşên ku ew di temenê mafê mirov de ên weke bi têgîne gelemperî ku mirov wê karibê wan şîrovebikê û fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, ev rewş wê, di awayekê de wê, weke aliyên ku ew bi hebûna hebûnê ve girêdayî ku mirov wê karibê wan hilde li dest û werênê ser ziman bê.

Weki din di dewama wê de wê, mijare xabatê, hildana beremberê keda xwe, û hwd wê weke aliyên din ku wê, mirov wê karibê bi wan re li wê bihizirê bê. Di demên hemdem de wê, 'destûrên kar' û hwd wê hebin û wê bi wan re wê, di rengekê de wê were pênasekirin. Di rengekê de wê, bi wê re wê, weke hev wê, hildana mafê xabatê û berdêla wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di çerçoveya têgiha mafê de wê hilde li dest bê. Di awayekê de wê, heta sedsale 20an jî wê, di mijare kar û xabatê a di nava jin û mêr de wê, hertimî wê cihêkariyek ku mirov wê karibê bahsa wê bikê wê hebê. Yan wê karê jinê ji kar newê dîtîn û yan jî wê berdêla wê nehilde. Di wê temenê de wê, ev rewş wê, di awayekê de wê, di demên hemdem de wê hê jî wê weke mijarek di warê mafê mirov û hwd de weke mijare bi pirgirêk ku mirov wê karibê wê li ser wê bisekinê bê.

Di nava jîyanê de wê her ku wê herê wê, teknik wê zêdetirî wê cihê mirov wê bigrê û wê di wê temenê de wê karê ku wê bi wê ji mirov wê bê xwestin jî wê, bi demê re wê, her ku wê dem wê têve herê wê zêdetirî wê li ser temenekê perwerde, zanînê û hwd re wê, were xwestin. Ber vê yekê wê mafê perwerdeyê û gihiştina zanînê û xwe bi wê pêşxistinê wê ne tenê wê weke aliyekê bi fêrbûnê wê bimênê wê di dewama wê de wê weke aliyekê zarori ku wê temenê jîyane mirov wê ji wê aliyê ve wê li ser wê avakirî bê wê were dîtîn. Ji wê aliyê ve wê mijare perwerdeyê, xwandina pişeyan û fêrbûnên bi wê û hwd wê, di wê temenê de wê, bi zêdeyî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê gihiştina mafê xwandinê û bi wê re pêşketinê wê, ji ber vê

yekê wê weke aliyekê bingihînî ê nebê nabê û jîyanî wê xwe di nava jîyane mirov de wê bide dîyarkirin.

Mafê perwerde dîtinê wê di wê temenê de wê weke aliyekê giring û zerorî wê xwe bi jîyane mirov re wê bide dîyarkirin. Mirov wê, bi wê fêrbûnê wê bigihijê pişe û hwd wê bi wê re wê bikeve nava jîyane xabatê de. Wê dema ku em bahsa mafê xwandinê bikin wê ji wê aliyê ve wê weke qadaka ku wê hertimî wê pêşkeve wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin bê. Ber ku wê weke ku me li jor hanî ser ziman wê dem bi dem wê qadên nû ên bi pişeyî wê bi teknikî bê û ankû bi awayên din bin wê pêşkevin û wê werina pêşxistin. Wê demê wê mirov wê li ser wan re wê pêwîstîya xwandin, fêrbûn û gihîştina wê hûner û zanîna wê pişeyê. Di wê temenê de wê, bi wê re wê, têkiliya xwandin û fêrbûnê wê bi hev re wê, di nava têkiliyekê de wê, bibê di çerçoveya têgîna mafê mirov de.

Mafê perwerdeyê wê di rengekê de wê, weke mafekê ku mirov wê nikaribê wê weke ku ew nebê wê nikaribê li wê bihizirê bê. Ev maf wê di temen û rengekê wê weke ku wê di demên hemdem û awayên pêşketinên wê didina dîyarkirin de jî wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, piştî şerê cihanê ê yekem wê di awayekê de wê têgînek birdozîyî wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê bi awayekê wê bi wê re wê li têgîha mafê wê were lê hizirkirin û wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Hizrên civakî wê, di awayekê de wê, bi wê re wê, derkevina li pêş. Di awayekê de wê di wê demê de wê, aliyekê din jî wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin ew jî wê di çerçoveya hebûna civakê de wê gihîştina mafên kollektîf wê bê temen û bigihê gihîştina li mafên tekakesî jî. Wê di wê rengê de wê werê salixkirin.

Piştî şerê cihanê ê duyem û pê de wê, mijarê mafên mirovî wê piştî denezena mafê mirov ku wê netewên yekbûyî wê di salên li dora salên 1948an de ku wê were herêkirin û wê were ser ziman bê. Wê ev dem wê di wê temenê de wê, di wê de wê, têgihên mafê mirov ku wê werina ser ziman wê, bi wê re wê hin bi hin wê bidest hizirkirinê wê were kirin. Dûnya ku ew ji şerê cihanê ê duyem ku wê weke şerekê nijadperestî ku wê nazî wê pêşengîya wê bikin wê were dayin de ku wê derkeve wê, êdî wê çawa wê encamên wê yên xirab û rûxandinên bûna wê hin bi hin wê ji

holê rabikê û wê jinûve wê avakirinê wê bikê wê bi wê re wê werê hanîn li ser ziman.

Di wê temenê de wê, hebûna mafê mirov wê, weke nirxekê wê di encama wê de wê were herêkirin. Wê li ser esasê bêî ku wê cihêkariya zayendî, olî, çînî, nîjadî, netewî, zimanî û hwd wê were kirin wê, weke mafên ku mirov wê ji wan fêde bigirê û weke mafên mirov ên ku ew nikaribin werina nîqaşkirin wê di wê temenê de wê werina ser ziman bin.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, têgîna mafê mirov wê, ji wan aliyan ve wê, çerçoveya ku ew dihênê ser ziman wê pêşketî bê. Lê wê, pêşveçûnên wê û pîretizekirinên wê dîsa wê li astengiyên rêveberîn netewî û têgihên wan ên destûrî û ramiyarî û hwd wê bialiqin. Ya ku wê di çerçoveya têgîna mafê mirov wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê şîrovebikê wê di wê temenê de wê, ew bê ku wê, mafê mirov wê weke nirxekê hêja, bi qiyamet, bi rûmet û hwd wê were dîtin û wê ji aliyan ve wê newê nîqaşkirin. Çendî ku wê mirov wê hê jî wê rastî nebaşî û wekneheviyan wê were jî.

Wê di destpêka dezene mafê mirov de wê gotinên weke «hemû mirov wê ji aliyê azadî, heysiyet, û rûmetê ve wê xwediyê heman mafê bin. Xwediyê aqil û wijdanê na.» û hwd re wê werênê ser ziman.

Weki din weke ku me li jor li çend deveran wê hanî ser ziman wê mejya mafê mirov wê di awayekê de wê di demên kevnera de wê sofistan wê keda wan di pêşxistina hişmendiya wê de wê, ne hindik bê. Wê piştî wê di wê temenê de wê hişmendî mirov wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê xwe bi demê re wê bi pêşxistinên xwe yên bi hizirî û hwd re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di demên hemdem de jî wê, pêvajoyên wê yên ji dema ronansansê, piştî şoreşa ingilistan ya amarika û hete şoreşa firansa û hwd wê, karibê wê di pêvajoyek berfireh de bahsa wê bikê û wê werênê ser ziman. Piştî wê, bi encamên felsefeyî û têgihîştinên weke yên humanismê û hwd re wê di rengekê de wê were dîtin ku wê di demên hemdem de wê hin bi hin wê pêşkeve. Di demên sedsala 20an de wê, bi wê re wê pêvajoyên pêşveçûnê ên di wê warê de wê, encamên giring wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Hizrên marksismê û hwd wê, bandûra wan wê ji temen ve wê di nava girseyan de wê bina temenê hişmendiyeke giştî a û civakî. Wê li ser wê temenê wê, êdî wê, pêşveçûnên piştre wê xwe di dewama wê de wê bidina dîyarkirin.

Di danezana serxwebûnê a amarika ku ji hêla Thomas Jefferson ve di Tîrmeha 1776-an de hatî amadekirin wê, ramane mirov xwediyê hin

mafên jidayikbûnê ye bê wê, di wê de wê bê hanîn li ser ziman. Danezana mafên mirov û hemwelatîyê ya Fransayê ku wê, di 28'ê Tebaxa 1789'an de wê were denezendin de wê, ji bo avakirina tavahiye civakî bê û di warê têgiha wekhevîyekê de wê gaveke girîng bê. **Kongira** amarika wê bo nivîsandina denezene serxwebûnê wê, bi jefferson re wê, John Adams, Benjamin Franklin, Roger Sherman û Robert R. Livingston wê bi erk bikê. Lê komiteya bo nivîsandinê wê erke nivîsandina metne pêşî wê bide Thomas Jefferson.

Denezena serxwebûnê a amarika wê bi kortasî wê bi van gotinan wê, dest pê bikê. «*Em di wê baweriyê de ne ku ev rastî diyar in: hemû mirov wekhev hatine afirandin, Xwûdayê ku ew afirandine, hin mafên ku ew nayên desteserkirin dane wan, di nav van mafan de mafê jiyan, azadî û lêgerîna xweşbûnê jî heye, ji bo parastina van mafan; hikûmetên ku di nav gelan de rewa ne, maf û rayeyên xwe ji razîbûna yê dihên bi rêvebirin distînin werina avakirin. Heger her şêwe hukumetek ji van armancan dûrkeve, mafê wî gelî ye ku wê bigûherênê an ji holê rabike û hikûmetek nû a li ser esasê parastina refah û parastina xwe li gorî wan rêgezan ava bikê û otoriteyê ji nûve saz bikê.*»

Denezene amarika a serxwebûnê wê di dîmenekê de wê, dîmenekê komarî wê bikirpênê û ev dîmen wê piştî wê, weke ku wê bi rewşa şoreşa firansa re wê were dîtin li hemberî monarşiyê wê pêşkeve û wê derkeve li pêş re wê, di rengekê de wê bandûra wê xwe bide dîyarkirin. Pêvajoyên şoreşa firansa jî wê li ser esasê daxistina monarşiyê re wê destpê bikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di wê temenê de wê, bide dîyarkirin. Ji aliyekê din ve jî wê felsefeya ronakbiriya wê bandûra wê jî wê di wê demê de wê hebê. Wê dema ku em bahsa şûnpêya şoreşa firansa bikin wê karibê wê bînenê ser ziman ku wê ji pêşveçûnên hizrî ên demên ronansên weke bi descartes, Montesquieu, Voltaire, Rousseau, û heta Diderot û d'Alambert û hwd wê, rewşenbîrên demê bin wê were dîtin ku wê bandûra wan bi hizrên wan re wê, di pêşketina temenê şoreşê de wê hebê.

Li ser wan mirov dikarê bahsa têgînên bi «denezene xalkan a ingilis» ku wê bi têgihên john locke re wê bê afirê ku wê li dora 1689'ê wê were

*Wills, Garry (1978). *Inventing America: Jefferson's Declaration of Independence*. Garden City, NY: Doubleday.

*Maier, Pauline (1998). *American Scripture: Making the Declaration of Independence*. New York: Vintage Books

weşandin û wê erkên key û monarşiyên wan jî ku wê bi keyfi bikin wê bi sînor bikê jî wê bandûra wê di awayekê de wê karibê werê hanîn li ser ziman ku wê hebê. Lê bandûra denezene serxwebûnê a amarika û bi wê re bandûra şerê amarika ê di dema **George Washington** de ku wê li hemberî ingilisan bi alikariya firansa demê wê bibê jî mirov dikarê wê ji aliyekê din ve wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Monarşiyê ku wê bi keyfi wê girtinan wê bikê û zindanên bastille wê wan tişî bikê wê li hemberî wê girseyan wê rakê serpiyan, di wê demê de wê di roja **14 temuza 1789**ê de ku wê hêrîşî bikin û wê hemû girtiyan wê azadbikin û piştî wê 'denezena mirov û hemwelatîyê' wê di 26 tabaxa 1789'an de wê denezênin. Ev wê weke rewşa destpêka şoreşa firansa jî wê karibê wê bêne ser ziman. Denezena mirov û hemwelatîyê a firansa wê xwe bi sipêrê 17 xalan û wê di xala pêşî de wê werênê ser ziman ku «mirov, ji aliyê mafên xwe ve azad û wekhev dihê dînyê û dijî. Cihêyiyên civaknasî tenê xwe dişîpêrina hevbeşîya nava wan»

Li vir wê weke têtînek ku wê bale mirov wê bikişênê wê ew bê ku wê hemû têtîhên di wê temenê de wê mirov wê bi têtîha «hemû mirov ji aliyê mafên xwe xwe azad û wekhev dihên dînyê û dijî'n bê. Ev wê, di wê çerçoveyê de wê, di wê demê de wê weke ku em di destpêka nivisandina denezena amarika a serxwebûnê de jî wê dibîne ku wê were ser ziman. Ji wê mirov wê karibê wê bi rehetî wê fahmbikê ku wê mirov wê ji aliyê maf û azadiya xwe ve wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê were lê hizirkirin û wê bê derxistin li pêş bi mafên xwe yê bingihînê ku ew ji hebûna **mirov dihên**.

Ev pêvajoyê wê di wê temenê de wê weke ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman wê bi temenê salixkirina mafê mirov û wekeheviya mirov bi mafan û bi têtîhiştina azadiyê re wê li wê hizirkirinê bê. Di dewama wê de wê, bi wê hişmendiya ku wê biafirê re wê, civakên bindest wê, êdî wê di temenê xwestina gihiştina maf û azadiya xwe de wê, rabina ser pîyan. Weke dema rabûna civakan a serpiyan jî wê êdî wê piştî wê, bibê. Di dewama wê de wê, tekoşîna civakan a bo maf û azadiya wan wê bi temenekê çînê jî wê pêşkeve û wê li her deverên dînyê wê êdî wê bi wê civak bi civak wê li ser temenê mafên xwe yê civakî û tekakesî ku wê

* Kropotkin, P. A. (1909): The Great French Revolution, 1789–1793

têbikoşin û wê bigihijê maf û azadiya xwe.

Bi gotinek din wê dikarê wê bibêjê ku wê dema kirina şoreşên civakî wê êdî wê, weke pêvajoyekê wê pêşkeve. Li ser wê temenê wê sedsalên 18'min û 19'min weke demên tekoşîna maf û azadiyan a civakan jî wê di wê temenê de wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Ev pêvajoya wê heta demên li dora 'şoreşa cotmehê' a di salên 1917an de wê li rûsya çar wê bibê û wê piştî wê 'yekitiya sovyet' ku wê, di pêşengîya lenin de were avakirin wê bidomê. Ev şoreş wê weke şoreşek ku wê weke şoreşa sosyalist jî wê were pênasekirin û wê hemû sazîyên rêveberiyê wê weke werina kirina destê civakê ku ew xwe bixwe rêvebibê. Bi wê yekê wê, dideverên weke kargeh, sazîyên rêvebirinê û hwd wê weke civak wê destdênê li ser wê bibê û wê were hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê, weke 'şoreşa gel' wê ev wê were pênasekirin û wê were hanîn li ser **ziman**.

Ev pêvajoya wê weke pêvajoyek pêşketinê a hem bi şer û hem jî bi şewayên bêşer ku wê derkeve li pêş bê. Rabûna serpîyan a civakan û doza maf û azadiyên xwe û wekhevîyê kirinê wê bi wê re wê, derkeve li pêş. Li rojava pêşxistinên weke serbestîtiyê û zêde azadiyê ji mirov re wê, bi temenekê destûrî wê bên ser ziman. Di wê demê de wê, ku wê şerekê şar wê di nava rojava rojhilat de wê were meşandin wê, bi têgihên bi navê maf û azadiyê, 'liberalismê' û hwd re wê, weke amûrna politik wê care pêşî wê werina bikarhanîn. Gelek lêkolînên ku wê di wê demê de wê werina kirin jî wê vê rastiyê wê piştrast bikin.

Ev wê çî wê bide nîşandin? Ev wê bide nîşandin ku wê serwerîya hegomenikî ku wê pêşkeve wê, di wê demê de wê, ew wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê êdî wê werina bikarhanîn wê, bi wê re wê ew wê **bide** nîşandin.

Rojava wê bo ku ew xwe ji bandûra sovyetê rizgarbikin wê pergala demokratikî wê weke kifşkirinekê wê kifşbikê û wê derxê li pêş û bi wê re çerçoveya maf û azadiyê ku ew bi wê rengê salixdikin wê derxistina li pêş û wê werênina ser ziman. Bi wê re wê, têgihên bi navê mafê mirov û hwd wê were dîtin ku wê hizirkirinên ku wê bi wê werina kirin û wê bi wê re çînîkirina ji hev cihêkirina mafan a li ser koman, kêmetewan, têgihên mafên destûrî ên bi têgiha pozîtiv û yên mafên gelemperî û xwezeyî û hwd re wê werina kirin. Mijare mafên mirov wê di wê demê de wê, were dîtin ku wê ji gelek aliyan ve wê were lê hizirkirin û wê bên hanîn li ser **ziman**.

Ji wê aliyê ve jî wê karibê wê di wê temenê de wê karibê wê di regekê de wê hinekê din wê li wê bihizirê. Di warê çînkirina mafan de wê, pêşî wê pêvajoya wê ya pêşî wê mafên destûrî û yên xwezayî bin. Mafên xwezayî wê, weke mafên serdestûrî ên ku ew ji bûyina mirov dihên bin. Wekî din mafên destûrî ên ku ew di çerçoveya wê destûrê de bi têgînek hemwelatî ku ew xwediyê wan bê wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê, aliyên din ên weke di nava civakê de wê bi rengên pêşketinên wê yên ku wê xwe bidina dîyarkirin re wê komên ku wê biafirin û ankû komên ku wê bèn afirandin û hwd re wê, rengê mafên wan wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Minaq di nava civakê de wê, mafê zarokan, mafê jinan û hwd wê weke aliyekê wê yê din jî ku wê li ser temenekê zayendî û hwd wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Di çerçoveya têgîna zayendî de wê, li ser temenê têkiliya nava du aliyên zayendî de wê bi nêzîkatîya li hemberî hev a baş û nebaş re wê, kifşkirinên wê re wê were şîrovekirin.

Weki din wê ji aliyê navaroka civakê û hwd ve wê, bi şêwayên weke bi têgîni kifşkirina têgiha mafan wê karibê bi wê re wê were lê hizirkirin. Minaq mafên aborî, ramyarî û civaknasî û hwd wê karibê wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê bahsa mafên aborî wê werê kirin wê bi wê re wê aliyên çandî û civaknasî wê weke aliyên ku wê bi wê re wê werina kirpendin bin. Di wê temenê de wê, di çerçoveyek civakî de wê, mirov wê xwediyê mafên weke avakirin û parastina malbatî, perwerde û mafê fêrbûnê, mafê afirandina milkîyetê û parastina wê, mafê pêşxistin û parastina jîyane xabatê û hwd re wê karibê wê li wê bihizirê. Wekî din wê di dewama wê de wê, bi pêşveçûnên bi sazûmanî re wê, rewşên weke 'sandiqabûyinê', 'rêxistinîyê' û hwd re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Weki din wê weke aliyekê din ê weke mafên parastina civaknasî û hwd wê di wê çerçoveyê de wê, werina ser ziman. **Wê dema** ku wê bahsa mafên aborî wê were kirin wê jî dikarê wê di wê çerçoveyê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Ku wê di temenê parastina wekheviyê de wê, di warên weke zayendî, temen, nijadî, ol, ramyarî û hwd de cihêkarî newê kirin û weke hev nêzîbûn bibê. Di çerçoveya sazûmana aborî a dewletî de wê weke hev dabeşkirina nava herêman û cihêkarî li ser temenên ramyarî, nijadî, olî û hwd newê kirina li navê. Herkesek ku ew karibê bigihijê derfetên aborî. Di wê çerçoveyê de ku wê, weke van aliyan wê di hemû ali û warên din de wê, mafên aborî ên gihiştin, parastinê, pêşxistinê û hwd ew ku were parastin û cihêkari di nava

mirovan de bi nijadî, olî, zayendî, temenî û hwd ew newê kirin li nava mirovan.

Li ser wê temenê mafên civakî û aborî wê bi temenekê destûrî ku mirov wê karibê wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê, di wê rewşê de wê, bê ku ew wê cihêkarîyek were kirin li navê herkesek weke hev xwediye maf û gihiştina li wê bê. Mafê mirov wê, di aslê xwe de wê mirov nikarê wê di çerçoveya sînorê, komek çînî, zayendî, olî, çandî, zimanî, nijadî û hwd de bi tenê bi sînor wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê fahmkirin, hildana li dest û şîrovekirin wê bi serê xwe wê, weke rewşek ku wê bê temenê ji holê rakirina mafê mirov bê.

Çavkanî

- *Simmons, Beth A. (2009). *Mobilizing for Human Rights: International Law in Domestic Politics*. Cambridge University Press.
- *Arnhart, Larry (1998). *Darwinian Natural Right: The Biological Ethics of Human Nature*. SUNY Press
- *Amnesty International (2004). *Amnesty International Report*. Amnesty International.
- *Ball, Olivia; Gready, Paul (2007). *The No-Nonsense Guide to Human Rights*. New Internationalist.
- *Chauhan, O.P. (2004). *Human Rights: Promotion and Protection*. Anmol Publications
- *Clayton, Philip; Schloss, Jeffrey (2004). *Evolution and Ethics: Human Morality in Biological and Religious Perspective*. Wm. B. Eerdmans Publishing.
- *Donnelly, Jack. (2003). *Universal Human Rights in Theory & Practice*. 2nd ed. Ithaca & London: Cornell University Press
- *Finnis, John (1980). *Natural Law and Natural Rights*. Oxford: Clarendon Press
- *Gorman, Robert F. and Edward S. Mihalkanin, eds(2007). *Historical Dictionary of Human Rights and Humanitarian Organizations*
- *Jaffa, Harry V. (1979). *Thomism and Aristotelianism; A Study of the Commentary by Thomas Aquinas on the Nicomachean Ethics*. Greenwood Press
- *Jahn, Beate (2005). "Barbarian thoughts: imperialism in the philosophy of John Stuart Mill" (PDF). *Review of International Studies*. Cambridge University Press
- *Kohen, Ari (2007). *In Defense of Human Rights: A Non-Religious Grounding in a Pluralistic World*. Routledge
- *Landman, Todd (2006). *Studying Human Rights*. Oxford and London: Routledge
- *Littman, David (1999). "Universal Human Rights and 'Human Rights in Islam'". *Midstream Magazine*. Vol. 1,-2
- *Steiner, J. & Alston, Philip. (1996). *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals*. Oxford: Clarendon Press
- *Shute, Stephen & Hurley, Susan (eds.). (1993). *On Human Rights: The Oxford Amnesty Lectures*. New York: BasicBooks

•

Abdusamet Yigit. Kurdistanm, cizirabota, 2018